

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ

Невена Р. Шекарић Стојановић

**Енергетска безбедност Европског
регионалног безбедносног комплекса:
секуритизација руског природног гаса и
потенцијали за трансформацију комплекса**

докторска дисертација

Београд, 2022.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SECURITY STUDIES

Nevena R. Šekarić Stojanović

ENERGY SECURITY OF THE EUROPEAN
REGIONAL SECURITY COMPLEX:
SECURITIZATION OF THE RUSSIAN
NATURAL GAS AND TRANSFORMATION
POTENTIALS OF THE COMPLEX

doctoral dissertation

Belgrade, 2022

Подаци о ментору и члановима комисије

Ментор:

Проф. др Петар Станојевић, ванредни професор
Факултет безбедности Универзитета у Београду

Чланови комисије:

Проф. др Зоран Јефтић, председник
Факултет безбедности Универзитета у Београду

Проф. др Светлана Станаревић, члан
Факултет безбедности Универзитета у Београду

Др Владимир Трапара, члан
Институт за међународну политику и привреду у Београду

Датум одбране:

Изјаве захвалности

Највећу захвалност за помоћ у изради ове дисертације дугујем проф. др Петру Станојевићу, који је у улози ментора имао кључну улогу у овом комплексном и дуготрајном процесу. Велику захвалност дугујем и Горану Ђурићу са Машинског факултета који ми је помогао у примени софтверског решења АХП технике одлучивања. Захвална сам и свим оним професорима, професоркама и асистентима са Факултета безбедности који су, кроз сва три нивоа студија, утицали на мој академски пут и сазревање као истраживачице.

У оквиру свог професионалног ангажмана на Институту за међународну политику и привреду сарађивала сам са појединим колегама и колегиницама те користим ову прилику да им изразим захвалност за сву пружену помоћ и подршку током писања дисертације.

Посебну захвалност дугујем и граду Смедереву, Фонду за младе таленте Министарства омладине и спорта, Мисији ОЕБС у Србији и Фондацији Конрад Аденауер јер су препознали мој истраживачки потенцијал и пружили ми прилику да будем део њихових програма стипендиста.

На крају, желим да захвалим породици и супругу Филипу на неизмерној подршци пруженој током писања ове докторске дисертације.

У Београду,
Мај 2022. године

ЕНЕРГЕТСКА БЕЗБЕДНОСТ ЕВРОПСКОГ РЕГИОНАЛНОГ БЕЗБЕДНОСНОГ КОМПЛЕКСА:
СЕКУРИТИЗАЦИЈА РУСКОГ ПРИРОДНОГ ГАСА
И ПОТЕНЦИЈАЛИ ЗА ТРАНСФОРМАЦИЈУ КОМПЛЕКСА

САЖЕТАК

Овом дисертацијом испитује се феномен секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса у Европском регионалном безбедносном комплексу и потенцијали за његову унутрашњу и спољну трансформацију у домену енергетске безбедности. Временски оквир истраживања обухвата период од 2005. до 2019. године. Главно истраживачко питање рашчлањено је на четири помоћна питања која су у служби расветљавања кључних елемената секуритизујућег процеса у Европском регионалном безбедносном комплексу (ЕРБК) и његових трансформативних потенцијала – разлога секуритизације, њене динамике, секуритизујућих актера, последица секуритизације и потенцијала за трансформацију ЕРБК на унутрашњем и спољном плану на темељу секуритизације руског природног гаса. У циљу добијања одговора на постављена истраживачка питања и реализације дефинисаних истраживачких циљева, у дисертацији се примењују теорија секуритизације и теорија регионалног безбедносног комплекса, док је методолошки оквир истраживања укључио примену критичког прегледа литературе, секундарне анализе података, квалитативну анализу садржаја, полуструктурисаних експертских интервјуа и методу сценарија. Квалитативно истраживање је спроведено на два нивоа што је резултирало увидима о импликацијама које је секуритизација руског природног гаса у ЕРБК генерисала на унутрашњем и спољном плану овог регионалног безбедносног комплекса. У складу са теоријским поставкама, унутрашња трансформација Европског регионалног безбедносног комплекса испитивана је у оквирима од-фрагментације-ка-интеграцији, док је спољна трансформација комплекса подразумевала испитивање потенцијала за промену спољних граница ЕРБК у правцу приближавања суседним регионалним безбедносним комплексима. Утврђено је да секуритизација европске енергетске зависности од руског природног гаса има потенцијал да доведе до трансформације ЕРБК на унутрашњем и спољном плану.

Кључне речи: *енергетска безбедност, Европски регионални безбедносни комплекс, секуритизација, теорија регионалног безбедносног комплекса, природни гас, Европска унија, Русија*

Научна област: науке безбедности

Ужа научна област: студије безбедности

ENERGY SECURITY OF THE EUROPEAN REGIONAL SECURITY COMPLEX:
SECURITIZATION OF THE RUSSIAN NATURAL GAS
AND TRANSFORMATION POTENTIALS OF THE COMPLEX

SUMMARY

This dissertation examines the phenomenon of securitization of the European energy dependence on Russian natural gas in the European Regional Security Complex and the potentials for its internal and external transformation in the field of energy security. The research time framework covers the period from 2005 to 2019. The main research question is divided into four subsidiary questions tackled with key elements of the securitization process within the European Regional Security Complex (ERSC) and its transformation potentials – reasons for securitization, its dynamics, securitizing actors, consequences of securitization and potentials for transformation of the ERSC, both internally and externally, driven by the securitization of Russian natural gas. In order to obtain answers to research questions and to fulfil defined research goals, the dissertation employs securitization theory and Regional Security Complex Theory, while the methodological framework refers to the critical literature review, secondary data analysis, qualitative content analysis, semi-structured expert interviews and method scenarios. Qualitative research was conducted on two levels, which resulted with insights into the implications that the securitization of Russian natural gas in ERSC generated on the internal and external level of the ERSC. In accordance with the theoretical assumptions, the internal transformation of the European Regional Security Complex was examined within the framework of fragmentation-to-integration, while the external transformation of the complex involved examining the potential for changing the ERSC's external borders in the direction of approaching neighbouring regional security complexes. It was found that the securitization of the European energy dependence on Russian natural gas has the potential for the internal and external transformation of the ERSC in domain of energy security.

Keywords: *energy security, European Regional Security Complex, securitization, Regional Security Complex Theory, natural gas, European Union, Russia*

Scientific field: Security Science

Scientific subfield: Security Studies

САДРЖАЈ

1. УВОД	1
2. ТЕОРИЈСКО-ПОЈМОВНИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА	6
2.1. Појам и димензије ЕНЕРГЕТСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ	6
2.1.1. Димензије енергетске безбедности.....	8
2.1.1.1. Прихватљивост	10
2.1.1.2. Физички приступ ресурсима	10
2.1.1.3. Приступачност	11
2.1.1.4. Доступност.....	11
2.2. ПРОБЛЕМАТИЗАЦИЈА СЕКУРИТИЗАЦИЈЕ ЕВРОПСКЕ ЕНЕРГЕТСКЕ ЗАВИСНОСТИ ОД РУСКОГ ПРИРОДНОГ ГАСА	12
2.2.1. Европска енергетска зависност од руског природног гаса у студијама безбедности	13
2.2.2. Периодизација догађаја у енергетским односима између ЕУ и Русије.....	17
2.3. ТЕОРИЈА СЕКУРИТИЗАЦИЈЕ.....	18
2.3.1. Појам енергетске претње	24
2.4. ТЕОРИЈА РЕГИОНАЛНОГ БЕЗБЕДНОСНОГ КОМПЛЕКСА (ТРБК)	25
2.4.1. Европски регионални безбедносни комплекс (центриран око ЕУ)	28
2.5. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА.....	33
2.6. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА.....	35
2.7. ИСТРАЖИВАЧКА ПИТАЊА	36
3. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА	37
3.1. Тип истраживања.....	37
3.2. Извори података.....	38
3.3. МЕТОДЕ И ТЕХНИКЕ ЗА ПРИКУПЉАЊЕ И АНАЛИЗУ ПОДАТАКА	40
3.3.1. Преглед литературе	41
3.3.2. Експертски интервју	41
3.3.3. Секундарна анализа података.....	41
3.3.4. Квалитативна анализа садржаја.....	42
3.3.5. Метода сценарија	52
4. ИСТОРИЈАТ ЕВРОПСКО-РУСКИХ ЕНЕРГЕТСКИХ ОДНОСА У КОНТЕКСТУ ПРИРОДНОГ ГАСА	55
4.1. Правни, институционални и инфраструктурни оквир енергетских односа између ЕУ и Русије у контексту природног гаса	55
4.2. Развој европских енергетских политика у контексту природног гаса	61
4.4. ЗАКЉУЧАК ПОГЛАВЉА.....	64
5. УНУТРАШЊА ДИМЕНЗИЈА ЕВРОПСКЕ ЕНЕРГЕТСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ У КОНТЕКСТУ ПРИРОДНОГ ГАСА	65
5.1. СЕКУРИТИЗАЦИЈА ЕВРОПСКЕ ЕНЕРГЕТСКЕ ЗАВИСНОСТИ ОД РУСКОГ ПРИРОДНОГ ГАСА.....	65
5.1.1. Разлози секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса	71
5.1.1.1. Гасни сукоб 2005/06. године.....	74
5.1.1.2. Гасни сукоб 2008/09. године.....	78
5.1.1.3. Украјинска криза 2014. године.....	85
5.1.1.4. Пројекат Северни ток 2 (2015–).....	92
5.1.2. Актери и динамика секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса	97
5.1.2.1. Актери секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса.....	97
5.1.2.2. Динамика секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса	102
5.1.2.2.1. Динамика предлагања легислативних специјалних мера	105
5.1.2.2.2. Динамика предлагања финансијских специјалних мера	106
5.1.2.2.3. Динамика предлагања инфраструктурних специјалних мера	108
5.1.2.2.4. Динамика предлагања надзорно-кризних специјалних мера	114
5.1.2.2.5. Динамика предлагања специјалне мере преласка на ОИЕ.....	116
5.1.2.2.6. Динамика предлагања санкција као специјалних мера.....	119
5.1.3. Последице секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса.....	121
5.1.3.1. Гасни сукоб 2005/06. године.....	121
5.1.3.2. Гасни сукоб 2008/09. године.....	125
5.1.3.3. Украјинска криза 2014. године.....	132
5.1.4. Прихваћеност специјалних мера	142
5.1.4.1. Питање националних енергетских политика у секуритизацији руског природног гаса	145

5.2. Изгледи за унутрашњу трансформацију ЕРБК: од фрагментације ка интеграцији?	147
5.3. Закључак поглавља	152
6. СПОЉНА ДИМЕНЗИЈА ЕВРОПСКЕ ЕНЕРГЕТСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ У КОНТЕКСТУ ПРИРОДНОГ ГАСА	154
6.1. Спољна енергетска политика ЕУ у вези са природним гасом	154
6.2. Алтернативни снабдевачи ЕУ природним гасом	159
6.2.1. Димензије и индикатори 4А приступа енергетској безбедности	160
6.2.1.1. Прихватљивост	161
6.2.1.2. Физички приступ ресурсима	162
6.2.1.3. Приступачност	165
6.2.1.4. Доступност	171
6.2.2. Категоризација алтернативних снабдевача ЕУ природним гасом према 4А приступу енергетској безбедности	176
6.3. Примена методе сценарија: изгледи за спољну трансформацију ЕРБК	180
6.3.1. Сценарио приближавања ЕРБК Постсовјетском РБК	182
6.3.2. Сценарио приближавања ЕРБК Блискоисточном РБК	186
6.3.3. Сценарио постајања ЕРБК независним енергетским актером	187
6.4. Закључак поглавља	194
7. ДИСКУСИЈА	196
7.1. Секуритизација руског природног гаса и потенцијал за трансформацију ЕРБК у домену енергетске безбедности	196
7.2. Ограничења истраживања	203
8. ЗАКЉУЧАК	205
9. ЛИТЕРАТУРА	209
10. ПРИЛОЗИ	243
ПРИЛОГ 1: Упитник за експертски интервју	243
ПРИЛОГ 2: Реализована гасна инфраструктура у периоду 2005–2011 унутар ЕУ	245
ПРИЛОГ 3: Преглед временских догађаја од значаја за креирање европских енергетских политика у контексту природног гаса и усвојених специјалних мера	246
ПРИЛОГ 4: Типологија усвојених специјалних мера у периоду 2005–2019.	247
ПРИЛОГ 5: Количина руског гаса извезеног европским земљама у периоду 2005–2019.	249
ПРИЛОГ 6: Индекс општег инвестиционог ризика	251
ПРИЛОГ 7: Најзначајнији екстерни оперативни гасоводи у ЕРБК	253
ПРИЛОГ 8: Гасоводи из Руске Федерације ка ЕРБК	254
ПРИЛОГ 9: Пресек стања у вези са гасоводима за снабдевање ЕУ гасом у наредном периоду	255
ПРИЛОГ 10: Пресек стања у вези са терминалима за течни природни гас у ЕУ у наредном периоду	256
ПРИЛОГ 11: Европска гасна чворишта и тржишта и њихов статус на крају 2019. године	257
ПРИЛОГ 12: Резултати примене АХП софтверског решења	258
11. БИОГРАФИЈА КАНДИДАТКИЊЕ	259

ПОПИС СКРАЋЕНИЦА, ТАБЕЛА, ГРАФИКОНА И СЛИКА

APES – Азијско-пацифичка економска сарадња
bcm/y – милијарду кубних метара гаса на годишњем нивоу
BSEC – Организација за црноморску економску сарадњу
CIS – Заједница независних држава
ECOWAS – Економска заједница држава Западне Африке
ЕРБК – Европски регионални безбедносни комплекс
ЕУ – Европска унија
GCC – Савет за сарадњу земаља Залива
GECF – Форум земаља извозница гаса
МАЕ – Међународна агенција за енергетику
mcm – милион кубних метара гаса
NAFTA – Северноамерички споразум о слободној трговини
НАТО – Северноатлантски пакт
OECD – Организација за економску сарадњу и развој
РБК – регионални безбедносни комплекс
СПС – Споразум о партнерству и сарадњи
tcf - хиљаду милијарди кубних стопа
ТПГ – течни природни гас
УМ – Унија за Медитеран

Табела 1: Број усвојених легислативних текстова Европског парламента поводом енергетских питања према парламентарним мандатима	39
Табела 2: Документа Европске комисије у вези са европском енергетском безбедношћу и руским природним гасом, 2005–2019.	39
Табела 3: Укупан број анализираних порука секуритизујућих актера у периоду 2005–2019.	40
Табела 4: Процес секуритизације у контексту овог истраживања	45
Табела 5: Развијена кодна схема	49
Табела 6: Примери референтних кодираних порука	50
Табела 7: Димензије и индикатори 4А приступа енергетској безбедности	54
Табела 8: Количина руског гаса извезеног европским земљама (без бивших совјетских земаља) изражена у bcm	67
Табела 9: Удео природног гаса у различитим секторима у ЕУ	68
Табела 10: Вероватноћа конфликта између држава А и Б	73

Табела 11: Разлике у увозним ценама гаса изражене у доларима за хиљаду кубних метара гаса	80
Табела 12: Висина транзитних такси за руски гас у украјинском систему гасовода за период 2005–2010.	83
Табела 13: Извоз руског гаса (bcm) у Украјину за период 2005–2019.	89
Табела 14: Кључни европски секуритизујући актери у области енергетске безбедности и њихове компетенције	100
Табела 15: Енергетска портфолија током различитих мандата Европске комисије	101
Табела 16: Број кодираних порука Европске комисије по годинама	102
Табела 17: Број кодираних порука Европског парламента и Савета ЕУ по годинама	102
Табела 18: Број кодираних порука Европског савета по годинама	102
Табела 19: Укупан број анализираних порука по годинама	102
Табела 20: Укупан број анализираних порука секуритизујућих актера у периоду 2005–2019.	103
Табела 21: Број реализованих интерконекија у одређеним годинама	129
Табела 22: Пет димензија Енергетске уније	135
Табела 23: Број оперативних терминала за течни природни гас (и терминала који су у фази изградње) и њихов капацитет изражен у милијарду кубних метара гаса на годишњем нивоу (bcm/y)	138
Табела 24: Процент подршке европских грађана заједничкој енергетској политици ЕУ по годинама	142
Табела 25: Приказ стратешких партнерстава/меморандума о разумевању између ЕУ и трећих земаља у области енергетике	156
Табела 26: Компарација емисија угљен-диоксида из угљоводоника	161
Табела 27: 15 држава са највећим утврђеним резервама природног гаса у 2020. години	162
Табела 28: Дистрибуција утврђених резерви гаса (tcm) по регионима у периоду 2000–2020.	163
Табела 29: Највеће гасне провинције на свету (непридруженог гаса)	164
Табела 30: Трошкови производње гаса у земљама произвођачима гаса (\$/MBtu)	168
Табела 31: Удео региона у производњи природног гаса за период 2010–2050.	168
Табела 32: Трошкови производње и транспорта конвенционалног и течног природног гаса ка ЕУ у периоду 2010–2020 (\$/MBtu)	169
Табела 33: Индекс општег инвестиционог ризика за одабране земље на почетку 2021. године	173
Табела 34: Алтернативни снабдевачи ЕУ природним гасом према критеријуму детерминанте геополитичких односа	174
Табела 35: Домаћа потражња за гасом (bcm) за период 2000–2020	175

Табела 36: Нето извоз одређених држава у 2020. години (bcm)	175
Табела 37: Резултати примене 4А приступа енергетској безбедности ЕУ у домену природног гаса	177
Табела 38: Кључни фактори за реализацију сценарија трансформације ЕРБК са очекиваним степеном вероватноће	181
Табела 39: Кључни фактори у погледу првог сценарија са очекиваним степеном вероватноће	185
Табела 40: Кључни фактори у погледу другог сценарија са очекиваним степеном вероватноће	186
Табела 41: Кључни фактори у погледу трећег сценарија са очекиваним степеном вероватноће	188
Табела 42: Компарација три сценарија	188
Графикон 1: Заступљеност енергетских тема у закључцима Европског савета, 1975–2017.	17
Графикон 2: Истраживачки циљеви	36
Графикон 3: Енергетски микс у ЕУ у 2020. години	66
Графикон 4: Извоз руског природног гаса у 2021. години	66
Графикон 5: Процентуални удео обновљивих извора енергије у ЕУ у периоду 2004–2020.	118
Графикон 6: Подршка европских грађана европској енергетској политици за период 2014–2019.	143
Графикон 7: Малопродајне цене струје у ЕУ, 2008–2019. (EUR/MWh)	165
Графикон 8: Малопродајне цене гаса у ЕУ, 2008–2019. (EUR/MWh)	166
Графикон 9: Цене гаса за период 2003–2020. (\$/mmBtu)	167
Графикон 10: Дугорочне цене конвенционалног и течног природног гаса ка Европи до 2025. године (\$/MBtu)	171
Слика 1: Приказ односа домаће производње гаса и његовог увоза за период 2015–2020.	69
Слика 2: Трговина гасом (bcm) на правцу Исток-Запад на границама одабраних земаља	84
Слика 3: Капацитет транспортних линија руског гаса ка ЕУ у периоду 2010–2015 (bcm/y)	85
Слика 4: Процент фосилних горива и обновљивих извора енергије у производњи струје у ЕУ за период 2010–2020.	118
Слика 5: АХП дијаграм категоризације снабдевача ЕРБК природним гасом	178

1. УВОД

Међу питањима која у великој мери одређују савремене међународне односе убрајају се и она скопчана са кључним енергентима. Врло су честе представе о енергији као „окосници свих економија и покретачу раста и развоја“ (Proedrou, 2012: 1), нечему што „одржава војне снаге и омогућава економски раст“ једне државе (Le Renard, 2013: 1) или „виталној крви наших друштава“ (European Commission, 2010b). Чињеница да нормално функционисање и напредак било ког друштва у великој мери зависе од доступности енергетских ресурса чини тему енергетске безбедности оправданом за научно тематизовање (Traraga i Šekarić, 2019a; 2019b). Осим тога, окарактерисаност енергетске несташице као једног од најзначајнијих изазова XXI века (Alhajji, 2008) чини енергију приоритетом политичких агенди широм света. Додатно, може се рећи како су управо енергетска питања та која илуструју променљиву природу спољне политике у XXI веку (Muller-Kraenner, 2015: xi). Наиме, кључни енергенти врло су значајни у области међународних односа и међународне безбедности, првенствено због чињенице да они у првом реду одређују односе који се успостављају између њихових произвођача и потрошача. Расподелу кључних енергетских ресурса у свету карактерише неравномерност и несмањена експлоатација тако да су релације које се успостављају између ове две групе актера врло комплексног карактера. Како је енергија одувек била ствар безбедности (McGowan, 2011: 490), где та безбедносна „етикета“ извире из перцепције њене „нарочите важности“ (Kler према: Viliјams, 2012: 603), управо су односи енергетске међузависности кључни у контексту промишљања политичке и безбедносне основе енергетских односа.¹

Постхладноратовска дебата о безбедности променила је начин на који државе гледају на претње и сопствену безбедност. Другим речима, продубљивање и проширивање студија безбедности истакло је у први план и претње које нису оригинално војне природе. Крај биполарне конфронтације карактеристичне за период Хладног рата и проширивање перспективе изван искључиво државоцентричне јесу примарни експланаторни фактори који су утицали на проширивање лепезе претњи, као и на усвајање регионалног приступа безбедности. Ово преиспитивање природе претњи у постхладноратовском периоду, поред академске, окарактерисало је и политичку дебату, посебно на европском простору – за разлику од претходне Европске безбедносне стратегије (*European Security Strategy*, 2003) где енергетска питања нису пронашла своје место, енергетска небезбедност је у Глобалној стратегији Европске уније, поред тероризма, хибридних претњи, економске нестабилности и климатских промена, препозната као претња која угрожава свеукупну безбедност ЕУ (*Shared Vision, Common Action*, 2016: 9, 18–19). Самит Г8 из 2005. године често се наводи као прекретница у међународној политици када је у питању тема енергетске безбедности (Attila, 2012: 2). У последњој деценији, реч енергетска безбедност постала је врло експлоатисана те је, поред академске и политичке, привукла чак и значајну медијску пажњу (Szulecki, 2018: 2). У медијским извештајима нашироко се дискутује о питањима скопчаним са енергетском безбедношћу те медији тако постају врло значајан канал у политизацији (и секуритизацији)² овог питања. На том трагу, евидентна је промена визуре која се временом померила и на она питања која традиционално нису сматрана безбедносним.

¹ Односи енергетске међузависности често се апострофирају када се жели у први план истаћи да енергетску безбедност, поред економских, чине и они политички, али и безбедносни аспекти (нарочито уколико се та (међу)зависност перципира као претња) (Palonkorpi, 2007: 2).

² Секуритизација, укратко, подразумева давање безбедносног предзнака одређеном питању путем говорног акта, односно, означавање одређеног питања као безбедносне претње. О самом концепту секуритизације биће више речи у наредном делу текста.

Међународна (и академска) забринутост за питања у вези са енергетском безбедношћу постаје видљивија почев од седамдесетих година XX века. Две нафтне кризе 1973. и 1979. године, током којих су чланице ОПЕК-а престале са испоруком нафте САД-у и појединим европским државама, биле су први показатељи како се енергенти могу користити у политичке сврхе, због чега је и скована крилатица енергетско и/или политичко оружје.³ И док је период осамдесетих и деведесетих година прошлог века означио релативну стабилност у ценама нафте, почетак XXI века обележили су нови енергетски изазови. Савремени проблеми проширени су са нафте на природни гас, примарно карактеристичним за евроазијско гасно тржиште, а који се транспортује путем интернационалних (и тиме врло рањивих) цевовода. Природни гас, као енергент XXI века, оквалификован је као енергент који, поред обновљивих извора енергије, показује непрекидан тренд раста (Stanojević i Mišev, 2018: 305) и као ресурс најосетљивији на политичке кризе (Muller-Kraenner, 2015: 8) услед многих специфичности које одликују начин његовог преношења и крајње потрошаче. Осим тога, међународна и академска позорност поводом енергетских питања поново је реактуелизована са растућим индустријама и њиховим енергетским потребама (у првом реду Кине и Индије), неколицином гасних криза на европском простору током прве две деценије XXI века и све оштријем залагању међународне заједнице за борбу против климатских промена и заштиту животне средине, правећи тако разлику између традиционалних и савремених енергетских претњи (Cherp and Jewell, 2014).⁴

Европска унија данас представља једног од најзначајнијих потрошача енергије⁵ који се сусреће са бројним изазовима у домену енергетске безбедности; чињеница да представља једног од највећих конзументата природног гаса на свету, док уједно оскудева у производњи овог ресурса, чини ово питање врло политизованим. Све већа енергетска зависност на глобалном нивоу, флукуације цена енергената и повезаност потрошње енергије са заштитом животне средине само су неки од таквих изазова. Осим тога, за Европску унију, као значајног регионалног (и глобалног) безбедносног актера, упитно је постојање заједничке енергетске политике и, уопште, јединственог енергетског наступа на енергетском тржишту. Ово је нарочито видљиво у контексту односа са Руском Федерацијом као њеним примарним снабдевачем гаса. Њихови односи обележени су комплексном динамиком, првенствено када се имају у виду (гасне) кризе током зима 2005/06, 2008/09. и 2014. године, али и несмањена европска енергетска зависност од Русије. Оваквом стању ствари доприноси и окарактерисаност руске енергетске политике као офанзивне и асертивне према европским државама (Balmaceda, 2007; Orban, 2008; Kustova, 2015) чији је главни инструмент „енергетско оружје“ (Stegen, 2011). Осим тога, неретко се наводи како се ЕУ, поред велике енергетске зависности од увоза руског гаса, суочава и са тенденцијама Русије да утиче на дистрибутивне канале гаса широм Европе (Kirchner and Berk, 2010: 867). На трагу окарактерисаности европске енергетске зависности од руског природног гаса као претње, постоје студије које сведоче о секуритизацији овог питања (Judge, 2012; Khrushcheva, 2013; Kierczak, 2013; Lipovac i Simić, 2015; Szulecki, 2018; Vanhanen, 2019; Šekarić, 2019; Bogaert, 2019). Осим тога, чињеница да енергетска питања представљају кључну компоненту европско-руских односа (Neuman, 2008), као и да је ЕУ све зависнија од руског природног гаса и да ће се њене енергетске потребе само повећати у будућности, чини оправданом потребу

³ И сама Међународна агенција за енергетику (*International Energy Agency – IEA*) настала је као одговор на прву нафтну кризу 1973. године.

⁴ Ови трендови код појединих се означавају као „нова енергетска криза“ (Müller-Kraenner, 2008).

⁵ Европска унија данас увози скоро 500 милијарди кубних метара гаса на годишњем нивоу (500 bcm/y).

за тематизовањем будућих трендова у вези са европском енергетском безбедношћу.⁶ Иако су државе чланице ЕУ слободне да саме бирају састав свог енергетског микса, њихови избори несумњиво утичу на енергетску безбедност Уније у целини (*Green paper*, 2006: 9), што је послужило као почетни корак у промовисању заједничког енергетског наступа од стране европских институција. Постојање различитих актера (првенствено држава чланица) унутар ЕУ које карактерише различит степен енергетске зависности од Русије, различити (енергетски) интереси, различите перцепције те енергетске зависности, само су неки од разлога који ометају успостављање заједничке европске енергетске политике.⁷ Ипак, у последњих неколико година, могу се уочити све значајнији напори Европске комисије, Европског парламента, Савета ЕУ и Европског савета, односно њихових главних представника у промовисању и развијању јединственог енергетског наступа ЕУ, утемељеног на смањењу енергетске зависности од Русије, диверзификацији извора и рута снабдевања и окретању обновљивим енергетским изворима. Мапирање и анализа таквих безбедносних пракси на темељу секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса и њихових кључних актера, стога, предмет је овог истраживања.

Тежиште ове дисертације, дакле, представља Европски регионални безбедносни комплекс (ЕРБК) у контексту његове енергетске зависности од руског природног гаса. Конкретније, овим истраживањем анализира се случај ЕРБК у светлу конкретне претње – његове енергетске зависности од руског природног гаса, као и потенцијали за његову трансформацију на унутрашњем и спољном плану у циљу смањења такве зависности. Стога утврђивање последица процеса секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса, на унутрашњем и спољном плану, представља примарни истраживачки циљ. Временски период истраживања ограничен је на период од 2005. до 2019. године и то у односу на кључне енергетске догађаје у односима између ЕУ и Русије, идентификоване прегледом литературе и анализом прикупљене истраживачке грађе.⁸ У анализи наведеног примарно су послужиле теорија секуритизације и теорија регионалног безбедносног комплекса, оригинално развијене од стране Бузена и Вејвера (*Buzan and Wæver*), представника Копенхашке школе студија безбедности те истраживачки дизајн настао операционализацијом кључних појмова и њиховим превођењем у оперативне критеријуме, а што ће детаљније бити представљено у делу рада којим се расветљавају теоријско-појмовни и методолошки оквир истраживања.

⁶ Поједине предикције у вези са природним гасом, попут високих транзитних ризика (сличних онима током 2006. и 2009. године), великог утицаја Русије у појединим каспијским земљама, бирократских компликација приликом изградње нових гасовода (Muller-Kraenner, 2008: 8) само су неки од фактора који додатно оправдавају потребу за истраживањем ове појаве.

⁷ Дobar пример који осликава наведено јесте студија из 2008. године којом се илуструје начин на који разилажење у доживљају Русије и њене енергетске политике од стране појединачних држава чланица ЕУ има негативне ефекте по успостављање заједничке енергетске политике ЕУ (Natorski and Surrallés, 2008). Међутим, имајући у виду да је период након ове студије обележило још неколико догађаја који су трасирали даљу секуритизацију руских енергената на европском простору, оправдано је мапирати и такве елементе у европско-руским односима. Иако је итекако оправдано испитати националне енергетске политике у контексту тих односа, појединачне државе и њихови енергетски интереси овај пут су изостале из анализе с обзиром на усмереност овог истраживања на наднационални ниво.

⁸ Иако енергетски односи између првобитно западноевропских држава и Совјетског Савеза имају дугу историју (од краја 60-их година XX века), временски оквир истраживања ограничен је на XXI век првенствено због „нове“ форме енергетских односа између Европске уније и Русије која укључује успостављање Енергетског дијалога, ослањање Русије на енергетику у спољнополитичком наступу, свеопшту промену парадигме са концепта узајамне енергетске међузависности на концепт диверзификације енергената, њихових снабдевача и рута снабдевања и, можда најзначајније, кључне енергетске догађаје током прве две деценије XXI века у односима између ова два актера. Више речи о тзв. кључним, „преломним“ догађајима, биће у каснијем делу текста, у оквиру периодизације временског оквира истраживања.

У структурном смислу, дисертација броји осам кохерентно повезаних поглавља. Након уводних разматрања, друго поглавље којим се представља теоријско-појмовни оквир истраживања темељи се на контекстуализацији и операционализацији најзначајнијих појмова којима је руковођено истраживање. У том смислу, најпре је предочен појам енергетске безбедности, као и кључне димензије иманентне овом појму, а све у циљу сужавања фокуса ка конкретной проблематици и предмету истраживања. Потом је истакнута проблематизација секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса у постојећој академској литератури те систематизација најзначајнијих истраживачких студија о овој теми, чиме се имало за циљ идентификовање празнина у постојећем истраживачком корпусу које су представљале полазну основу за спровођење овог истраживања. Други део овог поглавља чини детаљно представљање теоријског и аналитичког оквира дисертације – теорије секуритизације и теорије регионалног безбедносног комплекса, односно детаљне аргументације за одабир овог теоријског апарата поводом конкретне истраживачке проблематике. Последњи део овог поглавља посвећен је дефинисању предмета истраживања, истраживачких питања и циљева истраживања.

Треће поглавље посвећено је презентовању методолошког оквира истраживања те аргументацији конкретног типа истраживања, извора података и метода и техника коришћених за њихово прикупљање и анализу. Детаљно је представљен и истраживачки дизајн развијен претходном операционализацијом кључних појмова и успостављањем оперативних критеријума који су омогућили примену одабраних теорија поводом конкретне истраживачке проблематике.

Историјат европско-руских енергетских односа у домену природног гаса темат је четвртог поглавља дисертације. Ово поглавље послужило је јаснијој контекстуализацији истраживачке проблематике кроз мапирање правних, институционалних и инфраструктурних оквира европско-руских енергетских односа, првенствено у контексту природног гаса. На крају овог поглавља, понуђени су закључци о „историјској перспективи“ као једном од кључних контекстуалних фактора који су допринели секуритизацији европске енергетске зависности од руског природног гаса, а што је детаљније објашњено спровођењем тзв. преданализе у каснијим поглављима.

Централни део дисертације заузимају пето и шесто поглавље будући да представљају директну примену две теорије, односно два нивоа на којима је истраживање реализовано. У том смислу, петим поглављем даје се опсежна анализа процеса секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса. Унутар њега, одговарајућим потпоглављима расветљавају се разлози секуритизације, идентификују главни секуритизујући актери, динамика целокупног процеса и последице такве секуритизације. Другим речима, свако од наведених потпоглавља има за циљ давање одговора на постављена помоћна истраживачка питања. Последњи део овог поглавља подразумева потцртавање налаза у вези са потенцијалима за унутрашњу трансформацију Европског регионалног безбедносног комплекса.

Шесто поглавље дисертације усмерено је на спољну димензију европске енергетске безбедности у контексту природног гаса, односно категоризацију алтернативних снабдевача ЕУ природним гасом сходно претходно развијеним оперативним критеријумима подржаних одговарајућим софтверским решењем. Стога је ово поглавље, са налазима проистеклим из анализе на другом истраживачком нивоу, фокусирано на презентовање три сценарија потенцијалне спољне трансформације Европског регионалног безбедносног комплекса. Последњи део овог поглавља подразумева потцртавање налаза у вези са потенцијалима за спољну трансформацију Европског регионалног безбедносног комплекса на плану енергетске безбедности.

Седмо поглавље ове дисертације подразумева дискусију у оквиру које се промишљају могућности трансформације Европског регионалног безбедносног комплекса сходно постављеним истраживачким питањима и смерницама које нуде теорије. У том смислу, истакнути су кључни налази спроведеног истраживања који су омогућили теоријско уопштавање резултата у домен теорије секуритизације и теорије регионалног безбедносног комплекса. Додатно, на бази ове дискусије, скицирана су и ограничења спроведеног истраживања.

Последње, осмо поглавље дисертације односи се на закључна разматрања у оквиру којих се сумира целокупан ток истраживања са својим кључним сегментима, уз потцртавање научног доприноса и друштвеног значаја дисертације. Након Закључка следи Литература и попис прилога као финална целина дисертације.

2. ТЕОРИЈСКО-ПОЈМОВНИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Један од примарних истраживачких задатака јесте јасно формулисање теоријско-појмовног оквира истраживања. Како је његово одређивање неопходан корак у планирању и спровођењу истраживања, на овом месту је неопходно расветлити најзначајније теорије које су опремљене адекватним аналитичким алатима поводом конкретне истраживачке проблема, објаснити основне теоријске појмове, одредити њихов садржај и димензије важне за адекватно разумевање предмета и даљег тока истраживања.

Први део овог поглавља посвећен је расветљавању појма енергетске безбедности и димензијама иманентним овом појму. У другом делу поглавља, фокус је на контекстуализацији истраживачке проблематике, односно потцртавању њене актуелности, академском *state-of-the-art* у домену секуритизације европско-руских односа поводом природног гаса и идентификовању кључних догађаја који су обележили (енергетске) односе између ЕУ и Русије те тако трасирали ово истраживање. Након контекстуализације, следи приказ теорија коришћених у дисертацији, њихових главних претпоставки и аргументације за одабир теорије секуритизације и теорије регионалног безбедносног комплекса на темељу претходно идентификованих празнина у постојећој академској литератури. По расветљавању теоријско-појмовног оквира, следи дефинисање предмета истраживања, циљева истраживања и истраживачких питања.

2.1. Појам и димензије енергетске безбедности

С обзиром на то да централни појам овог истраживања, поред Европског регионалног безбедносног комплекса, представља најпре појам енергетске безбедности, потребно је одредити његов садржај. Стога ће у наставку бити понуђен преглед одређења енергетске безбедности, односно, свих оних димензија и индикатора иманентних овом појму, а све у циљу сужавања истраживачког фокуса према дефинисању предмета истраживања.

И поред бројних покушаја у одређењу енергетске безбедности, и даље је приметна појмовна неусаглашеност по питању тога шта заправо представља овај појам. Мултидимензионална и мултисекторска природа енергетске безбедности резултирала је и потешкоћама у конкретнијем дефинисању овог термина. Дефиниције варирају у зависности од тога да ли се његова концептуализација креће у оквирима теорија међународних односа, природних, односно, техничких наука, или у оквирима економских и организационих наука. Конкретније, у погледу академске тематизације енергетске безбедности, уочавају се три аспекта промишљања овог појма: 1) аспект суверенитета са својим коренима у политичким наукама; 2) аспект робусности са коренима у природним наукама и инжењерству; и 3) аспект отпорности са коренима у економији и комплексним системским анализама (Cherp and Jewell, 2011: 1). Ова три аспекта резултат су дискурса о енергетској безбедности који се временом кретао у три различита правца: 1) у правцу снабдевања националних војски и саобраћања енергентима; 2) у правцу непрекинутог снабдевања енергијом и отпорности енергетских система; и 3) у правцу осигурања енергетског тржишта. Другим речима, дисциплинарно специфичан поглед на проблематику енергетске безбедности имплицира и тематизовање различитих изазова који стоје у вези са овим концептом.

Поједини аутори енергетску безбедност настоје да дефинишу као концепт сачињен из неколико кључних елемената који га творе по аналогiji са самим концептом безбедности, упошљавајући тако концептуалну анализу као аналитички алат (Cherp and

Jewell, 2014).⁹ Осим тога, поред академске тематизације овог појма, ни агенцијски извештаји нити креатори политике нису остали имуни на покушаје у одређењу овог концепта. Томе нарочито иде у прилог чињеница да је енергетска безбедност уврштена у стратегије безбедности многих држава, као и у остала акта значајнијих политичких импликација. Додатно, њено одређење зависи и од улоге коју конкретна држава може имати на енергетском тржишту – тако енергетска безбедност представља једно за државу извозницу, друго за транзитну земљу, а сасвим треће за земљу увозницу. На крају, концепт енергетске безбедности умногоме је детерминисан и врстом енергента који се анализира, али и одређеним временским и територијалним контекстом. Стога је потребно мапирање кључних актера, односа између њих и контекстуалних фактора који одређују те односе међузависности у сваком специфичном случају разматрања проблематике енергетске безбедности.

Иако постоје разна одређења енергетске безбедности, будући да је концепт „прилично замагљен“ (Löschel et al., 2010: 1665), „вишезначан“ (Chester, 2010) и „недовољно развијен“ (Radić Đozić, 2021a: 37), преглед литературе о покушајима дефинисања енергетске безбедности омогућава угрубо класификацију дефиниција на оне којима се фаворизује континуитет у снабдевању енергијом и оне које уводе додатни сет критеријума у односу на тај континуитет у енергетским трансакцијама. Дакле, према првој групи аутора, енергетска безбедност углавном је дефинисана као континуитет у снабдевању енергентима. Овакво одређење заједничко је многим ауторима (Lieb-Dóczy, et al., 2003; Wright, 2005; Scheepers et al., 2007; Ölz, et al., 2007; Hoogeveen and Perlot, 2007) и оно, заправо, подразумева да је ризик прекида континуитета у снабдевању енергентима минималан. По тој логици, повећање релативног нивоа несташице енергената знак је небезбедности. Са друге стране, према другој групи аутора, енергетска безбедност схваћена као континуитет снабдевања енергијом додатно је проширена на ценовне механизме, квалитет услуге, животну средину, перцепције и сл. Тако, Мабро (*Robert Mabro*) наводи следеће: „(Енергетска) безбедност је нарушена онда када је снабдевање смањено или прекинуто до те мере која узрокује изненадно, знатно и трајно повећање преовлађујућих цена“ (2008: 3). Пример сличног одређења дају и Ноел и Финдлајтер (*Noel and Findlater*): „Безбедност снабдевања гасом односи се на способност система снабдевања енергијом у једној земљи са циљем испуњавања коначне енергетске потражње у случају прекида у снабдевању гасом“ (2010: 2). Према Бохију и коауторима (*Bohi et al.*) (1996), енергетска безбедност се може дефинисати као „губитак благостања до ког може доћи услед промене у цени или доступности енергије“. Совакул и Лим (*Sovacool and Lim*), поред материјалног, наглашавају и психолошки ефекат енергетске безбедности тако да „перцепција о потенцијалним прекидима у снабдевању, чак и када понуда и потражња енергије остају непромењене, може довести до осећаја небезбедности“ (2010: 424). За О Саливана (*O'Sullivan*) енергетска безбедност подразумева „приступ приступачној енергији без непотребног нарушавања политичких, безбедносних, дипломатских или војних аранжмана“ државе (2013: 31). Нешто конкретнијег усмерења, Радић Ђозић посматра енергетску безбедност у конкретном облику енергетских односа између ЕУ и Русије поводом природног гаса, те је тако дефинише као „одсуство претње спољнополитичкој безбедности путем коришћења асиметричне зависности у трговини гасом као инструмента тврде моћи“ (2021a: 54). Свеобухватнији преглед покушаја у дефинисању енергетске безбедности дао је Бенџамин Совакул (*Benjamin K. Sovacool*) (2011: 3–6) у Рутлицовом приручнику за

⁹ Резултат примене концептуалне анализе на енергетску безбедност јесте њено одређење као „мале рањивости виталних енергетских система“ при чему су витални енергетски системи сви они „енергетски ресурси, технологије и сервиси међусобно повезани енергетским токовима“ који подржавају критичне социјалне функције (Cherif and Jewell, 2014: 418–419).

енергетску безбедност где је побројао 45 дефиниција овог појма, насталих као резултат опсежног прегледа литературе и експертских интервјуа. Овај преглед различитих дефиниција додатно упућује на већ поменути мултидимензионалну и мултисекторску природу енергетске безбедности која баштини економске, (гео)политичке, еколошке па и психолошке елементе.

Из позиције државе потрошача, енергетска безбедност углавном се дефинише као безбедност снабдевања, односно, као „континуирани приступ енергетским ресурсима по приступачној цени“ (*Green Paper*, 2006: 6; IEA, 2013). Европска комисија и Међународна агенција за енергетику (МАЕ) углавном је дефинишу из угла енергетског потрошача, тако да обухвата разумну цену, поуздану и еколошки прихватљиву енергију (Muller-Kraenner, 2015: xi). Са друге стране, енергетска безбедност посматрана из аспекта државе произвођача (Руске Федерације у овом конкретном случају) одређује се углавном као „безбедност потражње“. Енергетска безбедност, такође, у себи комбинује „спољнополитичку, економску, геополитичку и безбедносну димензију“ (Baumann, 2008: 4-5). Енергетска безбедност, даље, може се постићи имплементацијом различитих политичких мера попут „диверзификације извора енергије и добављача, развоја стратешких резерви енергије, изградње редундантне инфраструктуре, промовисања флексибилне употребе горива и, у случају Европе, изградњом интерконектора између држава чланица који имају могућности обрнутог протока“ (Le Renard, 2013: 10–11). Поменуто нарочито добија на значају у контексту снабдевања природним гасом, а које подразумева изградњу адекватне инфраструктуре која најчешће повезује неколико земаља потрошача у специфичну форму (енергетске) међузависности.

С обзиром да јединствена дефиниција енергетске безбедности не постоји (као, уосталом, ни безбедности), из методолошких разлога, за потребе ове дисертације биће усвојена дефиниција дата од стране Међународне агенције за енергетику, а која реферише на безбедност снабдевања. Осим тога, и сам предмет истраживања упућује на такву потребу – за ЕУ, односно ЕРБК као кључну јединицу анализе у овом раду и примарног потрошача руског природног гаса, енергетска безбедност представља континуирани приступ енергетским ресурсима по приступачној цени: „Благостање наших људи, индустрије и економије зависи од сигурне, одрживе и приступачне енергије“ (European Commission, 2010b). Тако да ће се сам појам енергетске безбедности посматрати првенствено из угла увозника (ЕРБК), тачније, потрошача руског природног гаса.

2.1.1. Димензије енергетске безбедности

Енергетску безбедност, схваћену као безбедност снабдевања (дакле, из перспективе енергетског потрошача), карактеришу различите димензије. Претходно поменути Рутлицов приручник (Sovacool, 2011) на једном месту окупља кључне покушаје у категорисању главних димензија овог појма, од тзв. 4А приступа енергетској безбедности до оних који разликују димензије у односу на конкретне актере који учествују на енергетском тржишту или секторе унутар којих се креће промишљање енергетске безбедности. Слично, једно скорашње истраживање подразумевало је преглед најкоришћенијих димензија и припадајућих метрика за израчунавање индекса енергетске безбедности (Paravantis, 2019). На основу резултата прегледа литературе, а потом и експертских интервјуа којима се за циљ имало рангирање најзначајнијих димензија, аутор је дошао до закључка да постоји седам таквих димензија: физички приступ ресурсима, технолошки развој, приступачност, прихватљивост, управљање, неконвенционалне претње и животна средина (Paravantis, 2019: 45–46). Међутим, оно што се не може пренебрегнути у овом и другим сличним истраживањима јесте чињеница да врло често долази до преклапања одређених димензија те да није јасно у ком тренутку

нпр. говоримо о „еколошком управљању“ (*ecologic stewardship*) (Sovacool and Brown, 2011), односно о „еколошкој димензији“ (*environmental dimension*) (Dworkin and Brown, 2011) или о „животној средини“ (Paravantis, 2019) као димензији енергетске безбедности.

Суштински посматрано, велики број радова којима се за циљ имао преглед кључних димензија енергетске безбедности углавном су дериват помињаног 4А приступа, са више или мање различитим називима једне исте димензије. У том смислу, чини се да је најкоришћенији приступ у тематизовању енергетске безбедности из угла потрошача онај који упошљава управо 4А приступ енергетској безбедности. Четири димензије које баштини овај приступ у контексту енергетске безбедности јесу:

- Прихватљивост (енгл. *acceptability*) – реферише на еколошке и социјалне елементе енергетске безбедности,
- Физички приступ ресурсима (енгл. *availability*) – реферише на геолошке елементе енергетске безбедности,
- Приступачност (енгл. *affordability*) – односи се на економске елементе енергетске безбедности, и
- Доступност (енгл. *accessibility*) – односи се на геополитичке и стратешке елементе енергетске безбедности (Kruyt et al., 2009).

С обзиром на усмереност овог истраживања на природни гас, потребно је сагледати га кроз наведене димензије. Другим речима, његова прихватљивост огледа се у производњи чистије енергије за разлику од других фосилних горива – нафте и угља (услед мање концентрације штетних материја), односно у привлачности за оне земље које теже смањењу ефеката гасова стаклене баште и еколошки прихватљивој енергији (каква је, уосталом, и сама ЕУ). Физички приступ овом енергенту огледа се у могућим новим налазиштима гаса упоредо са развојем технологије, док се његова приступачност односи на ценовну флексибилност и потенцијално смањење трошкова. На крају, доступност природног гаса у вези је и са чињеницом да омогућава диверзификацију снабдевача (Houshialsadat, 2013: 239–240).

Енергетска безбедност концептуализована на овај начин јесте од аналитичке помоћи када се настоје утврдити дугорочне импликације безбедности снабдевања по потрошача енергената (Kruyt et al., 2009: 2166). Другим речима, свака од ове четири димензије има истакнуто место приликом промишљања и доношења одлука у вези са снабдевањем природним гасом и диверзификацијом његових извора, рута и самих снабдевача. Ове димензије, даље, подложне су операционализацији у циљу успостављања сета индикатора који су, у контексту овог истраживања, од помоћи у процени потенцијала спољне трансформације Европског регионалног безбедносног комплекса и његовом окретању ка алтернативним изворима снабдевања природним гасом – ка кључним европским енергетским и потенцијалним партнерима, попут каспијског региона, Блиског истока и северноафричких земаља (барем према тим објективним критеријумима). У том контексту, једно од питања којима је руковођено и ово истраживање јесте: Који имаоци природног гаса би, сходно поменутиим индикаторима, у будућности могли постати алтернативни снабдевачи ЕРБК? Како ће више речи о овој проблематици бити у каснијем делу текста,¹⁰ овде је најпре потребно укратко представити сваку од наведених димензија 4А приступа енергетској безбедности.

¹⁰ Више речи о одговору на ово питање биће у каснијим деловима текста, у оквиру Спољне димензије европске енергетске безбедности, којим се идентификују алтернативни снабдевачи ЕРБК природним гасом.

2.1.1.1. Прихватљивост

Димензија прихватљивости енергетске безбедности односи се на еколошке и социјалне елементе концепта те почива на премиси да укупне енергетске трансакције (производња, транспорт, потрошња) најпре морају бити еколошки прихватљиве, односно, да енергетска политика конкретне земље мора бити у складу са еколошким стандардима. На овом принципу почива велики број протокола, међународних конференција, циљева, а енергетска политика ЕУ последњих неколико година у први план истиче управо овај еколошки моменат и значај тзв. зелене енергије.

У смислу еколошке компоненте, у поређењу са угљем и нафтом, природни гас је најчистији од свих угљоводоника те у еколошком смислу и најприхватљивији.¹¹ Осим тога, природни гас у многим студијама и анализама фигурира као транзиционо гориво, односно као еколошки прихватљивија варијанта у односу на друга фосилна горива у тренутном периоду енергетске транзиције до потпуног преласка на обновљиве изворе енергије. Други аспект прихватљивости природног гаса реферише на социјалну димензију, односно, на потребу да сваки грађанин одређене земље може себи приуштити неопходну количину енергије по приступачној цени.¹²

2.1.1.2. Физички приступ ресурсима

Физички приступ ресурсима реферише на геолошке елементе енергетске безбедности, односно, на доказане резерве и налазишта природног гаса у конкретном случају. Другим речима, физички приступ конкретном енергенту подразумева да су земље потрошачи у стању да осигурају потребну количину природног гаса из оних региона који располажу довољним количинама овог енергента.

Према одређеним проценама, потребе за природним гасом само ће се повећавати у будућности, тако да ће у наредном периоду пажња бити усмерена управо на оне регионе које карактеришу налазишта овог ресурса. Како се то често наводи, главно питање у вези са овом димензијом природног гаса јесте које то земље/региони контролишу највећи број гасних резерви (Houshialsadat, 2013: 246). У контексту овог питања, важно је истаћи да су готово три четвртине глобалних резерви гаса лоциране на простору Русије и бивших совјетских република у Централној Азији, као и на простору Блиског Истока. Ова чињеница важна је и у контексту географске близине поменутих региона у односу на ЕРБК и, последично, економичних гасовода и могућности за транспорт течног природног гаса. Индикатори који ће у контексту ове димензије енергетске безбедности бити разматрани јесу:

- утврђене резерве природног гаса,
- величина гасне провинције према годишњој производњи.

Међутим, оно што представља највећу препреку реализацији нових и потенцијалних гасовода није толико питање физичког приступа ресурсу колико питања финансијске и (гео)политичке природе. Стога питања скопчана са приступачношћу и доступношћу природног гаса јесу можда од круцијалног значаја.

¹¹ Док индекс емисије гасова стаклене баште за угља и сирову нафту износи 100, односно 75,5, вредност овог индекса за природни гас износи 56 (Houshialsadat, 2013: 243).

¹² Појам енергетског сиромаштва директно стоји у вези са наведеним.

2.1.1.3. Приступачност

Приступачност се односи се на економске елементе енергетске безбедности, примарно цену природног гаса у конкретном случају. Конкретније, економска приступачност природног гаса огледа се „не само у ниским и праведним ценама у поређењу с приходима, већ и у стабилним ценама које нису подложне променама“ (Sovacool, 2011: 191, према Houshialsadat, 2013: 251). С обзиром да се у конкретном случају енергетска безбедност посматра из угла потрошача (ЕРБК), односно као безбедност снабдевања, то трошкови снабдевања подразумевају трошкове испоруке природног гаса у одређену земљу/регион, укључујући ту и трошкове производње и транспорта. Стога је главни индикатор димензије приступачности у контексту овог истраживања управо укупна цена гаса.

2.1.1.4. Доступност

Последња, четврта димензија енергетске безбедности у контексту овог истраживања односи се на (гео)политичке и стратешке елементе овог енергента. Другим речима, фактори скопчани са широм лепезом (гео)политичких и безбедносних појава попут нестабилних режима, санкција, ембарга, терористичких активности и сл. могу представљати главну препреку безбедности снабдевања природним гасом (Houshialsadat, 2013: 266) за одређеног потрошача.

Студија спроведена током 2005. године имала је за циљ анализу и прогнозу трендова преласка држава на снабдевање природним гасом у наредним деценијама, са посебним нагласком на значај политичких и институционалних фактора који би то о(не)могућили (Hayes and Victor, 2006a, 2006b). На темељу седам студија случаја, аутори су истражили најзначајније факторе који, у (гео)политичком смислу, представљају кључ у доступности овог енергента, попут инвестиционе климе, броја транзитних земаља и геополитичких односа (2006a: 27–48). Стога су неки од главних индикатора ове димензије следећи (2006a: 31–36):

- Индекс општег инвестиционог ризика (енгл. *General Investment Risk Index*) Међународног водича за ризик државе (енгл. *International Country Risk Guide*), који рангира земље према степену ризика улагања и представља композитни индекс који обухвата степен стабилности владе, инвестиционог профила, унутрашњих конфликта, корупције, закона, етничких тензија и квалитета бирократије,
- број транзитних земаља кроз које пролази гасовод,¹³
- геополитичка детерминанта односа преточена у рангирање регионалних организација које „представљају истовремено и индикатор и помоћни механизам у обезбеђивању стабилности односа између потенцијалних земаља које тргују природним гасом“ (Hayes and Victor, 2006a: 35). Рангирање је извршено према степену моћи такве организације и институционалне сарадње,¹⁴ и
- нето извоз гаса потенцијалних снабдевача.

Свакако, постоје покушаји да се концепт енергетске безбедности квантификује и изрази искључиво путем прецизних математичких формулација. Већ помињани Рутлицов приручник енергетске безбедности представља покушај сумирања главних таквих тенденција (Sovacool, 2011). Међутим, оно што такве приступе чини мањкавим јесте искључиво механицистичко поимање концепта, као и занемаривање оне

¹³ У случају опције течног природног гаса, овај индикатор није применљив.

¹⁴ Детаљније о овоме видети у: Hayes and Victor, 2006a: 27–48.

интерсубјективне, конструктивистичке природе енергетске безбедности. Другим речима, такви приступи занемарују друштвено-политички значај који енергетска безбедност има (или која јој је додељена) по различите међународне актере и државе које могу имати различиту улогу на енергетском тржишту. Стога је наредни део рада, након контекстуализације истраживачке проблематике, посвећен управо прегледу литературе и аналитичким алатима који омогућавају откривање оног социјалног и политичког у основи концепта енергетске безбедности.

2.2. Проблематизација секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса

Истраживачки проблем ове дисертације, речју, односи се на феномен секуритизације енергетске зависности одређеног актера од другог. Конкретније, на примеру секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса указано је на генезу таквог процеса и кључне последице које је продуковао на практичном, политичком нивоу. Разлози који су омогућили одвијање таквог процеса и последице којима је резултирао различите су природе, о чему ће више речи бити у каснијим деловима текста.

Европско-руске енергетске односе данас карактерише висок степен међузависности што представља иницијални предуслов за предузимање секуритизујућих потеза у домену енергетске безбедности (Özcan, 2013: 12). Руска Федерација је током 2017. и 2018. године била највећи снабдевач ЕУ природним гасом у износу од 39,3%, односно 40,2 % (Eurostat, 2019: 4), односно 44% у 2020. години (Eurostat, 2021a).¹⁵ Једанаест чланица ЕУ (Бугарска, Чешка, Естонија, Летонија, Мађарска, Аустрија, Пољска, Румунија, Словенија, Словачка и Финска) током 2018. године увезло је више од 75% руског природног гаса од укупног националног увоза (Eurostat, 2019: 4). У вези са тим, потпуни прекид испоруке руског природног гаса овим земљама имао би огромне последице по њихове економије, енергетску безбедност и квалитет живота, на шта су и указале одређене студије (*Preparedness for a possible disruption*, 2014). Европска комисија је током 2014. године саопштила резултате теста отпорности гасног сектора Европске уније на поремећаје, наводећи том приликом да би потпун прекид руског природног гаса, односно, прекид увоза руског гаса преко Украјине „имао значајан утицај на ЕУ“ где би „посебно биле погођене источне чланице и земље Енергетске заједнице“ (European Commission, 2014b, 2014n).¹⁶ Са друге стране, неретко се наводи да је забринутост ЕУ по питању испоруке руског природног гаса пренаглашена будући да је Русија више зависна од европског енергетског тржишта него обрнуто (Goldthau, 2008), мада последњих неколико година Русија предузима значајније енергетске аранжмане према неким другим тржиштима,¹⁷ попут азијског, што наводи на закључке о асиметричној енергетској зависности о којој ће бити више речи у каснијим деловима текста. Имајући у виду да одређени објективни, мерљиви показатељи не морају нужно осликавати субјективан осећај безбедности, значајно је, у том смислу, указати на разлику између те

¹⁵ Други актери са највећим учешћем у тоталном увозу природног гаса у ЕУ јесу Норвешка и, донекле, Алжир и Катар.

¹⁶ У методолошком смислу, тест је подразумевао извођење анализе сценарија у два случаја: у случају потпуне обуставе увоза руског гаса и у случају прекида у Украјинској транспортној рути. У циљу прикупљања података за извођење методе сценарија, оформљене су три фокус групе на оним подручјима на којима би такви поремећаји изазвали највеће последице (Југоисточна Европа, балтичке државе и земље Енергетске заједнице).

¹⁷ Првенствено се мисли на Кину.

објективне и субјективне димензије поимања европско-руских енергетских односа, односно, на ону стварну и ону перципирану (доживљену) претњу унутар ЕУ.

Како би се разумела генеза поимања европске енергетске зависности од руских енергената као безбедносног питања, најпре је неопходно стећи увид у досадашњу истраживачку праксу којом се проблематизује ова тематика како би се адекватно аргументовао избор теоријских и аналитичких алата којима је руковођено ово истраживање. У том смислу, значајно је остварити дубински увид у проблематику најпре прегледом литературе, а што омогућава идентификовање празнина у постојећем истраживачком корпусу које се овом дисертацијом настоје превазићи.

2.2.1. Европска енергетска зависност од руског природног гаса у студијама безбедности

Пратећи генезу интелектуалне мисли и академског тематизовања енергетске безбедности у контексту односа између ЕУ и Руске Федерације, може се уочити различита истраживачка пракса у погледу коришћених теоријских приступа. И док је у постојећим академским расправама приметна теоријска неконзистентност у коришћењу термина енергетска безбедност, уочљиви су и различити теоријски приступи у анализи енергетских питања. Овакво стање ствари је донекле и очекивано с обзиром на мултидисциплинарну природу енергетске безбедности, њено интелектуално порекло и елементе који се у склопу овог концепта анализирају. Првобитно разматрана у техничким и економским терминима, енергетска безбедност временом је постала објекат интересовања и теорија међународних односа и студија безбедности. О постајању енергетске безбедности предметом „високе политике“ сведочи изјава једног од европских комесара за енергетику који је истакао следеће: „... док је тематика енергетске безбедности претежно било техничко питање резервисано искључиво за инжењере, данас се питање енергетске безбедности налази на столу сваког министра енергетике, спољних послова и других високих државних званичника“ (European Commission, 2006e). Коришћење најпре нафте, а потом и природног гаса у спољнополитичком наступу одређених актера довело је једно традиционално економско питање и економски однос у подручје безбедности.

Преглед постојеће академске литературе омогућио је грубу класификацију теоријских приступа у анализи енергетских питања на економске теорије, техничко-организационе и теорије међународних односа. Наиме, поред три аспекта промишљања појма енергетске безбедности у виду аспекта суверенитета (са својим коренима у политичким наукама), аспекта робусности (са коренима у природним наукама и инжењерству) и аспекта отпорности (са коренима у економији и комплексним системским анализама) (Cherp and Jewell, 2011), значајно је напоменути да је, у односу на економске и техничко-организационе теорије, у последњих неколико година приметан пораст истраживања енергетско-безбедносне тематике утемељене у теоријама међународних односа и студијама безбедности (Proskuryakova, 2018; Azzuni and Breuer, 2018). Чињеница да синтагма енергетска безбедност у себи садржи безбедносну ознаку имплицира студије безбедности као подесан аналитички оквир за тематизовање овог концепта и елемената који стоје у вези са њим (Radić Đozić, 2021a: 39). У том смислу, развој и продубљивање студија безбедности укључили су и енергетска питања у дневнополитичке и безбедносне агенде заинтересованих актера. То не треба да чуди, имајући у виду већ помињану промену перцепције претњи која је окарактерисала постхладноратовски период и утрла пут развоју студија безбедности и анализи невојних претњи. Заинтересованост академске јавности, нарочито теоретичара из области међународних односа и студија безбедности за питања попут нафте, природног гаса, нуклеарне

енергије и обновљивих извора енергије порасла је током прве две деценије XXI века, истичући на тај начин још једном у први план политичко-безбедносну природу енергетских питања. Стога студије безбедности, односно теоријски алати иманентни студијама безбедности, представљају теоријску основу и ове дисертације.

Традиционално, енергетска безбедност је, у погледу теорија међународних односа, проучавана кроз реалистичку и либерално-институционалну призму. Нису ретки ни они радови који енергетску безбедност посматрају из угла опште, енергетске политике једне државе, свдећи је на тај начин на прост чинилац политичког наступа државе према другим актерима (Милосављевић, 2014), без етикете „самосталнијег“ сектора. У последњих неколико година, енергетски односи између Европске уније и Руске Федерације у контексту природног гаса посебно добијају на пажњи, нарочито након неколицине догађаја који су обележили период од 2005. године до данас. Оно што одликује такве студије јесте посматрање ове проблематике из политичко-безбедносно перспективе. И док поједина истраживања анализирају енергетске односе између ЕУ и Русије кроз углавном економске термине и концепт (енергетске) међузависности (Esakova, 2012; Harsem and Claes, 2013; Holland, 2017), друга наглашавају потребу за упошљавањем конструктивистичких алата. Било да је реч о идентификовању енергетских интереса и идентитета одређених држава потрошача и њихових односа са Русијом и разумевању разлика у перцепцијама енергетских претњи (Johnson, 2016), било о формирању националних преференција држава и њиховог енергетског деловања у односу на руску спољну енергетску политику (Le Renard, 2013), односно о тематизовању европско-руских енергетских односа у контексту успостављања међународног режима (Grant, 2011), тежиште истраживања утемељено је на конструктивистичким теоријским приступима. Додатно, велика пажња посвећује се и дискурсу којим се енергетска питања на нивоу Европске уније конституишу као безбедносна (Kratochvíl and Tichý, 2013; Nyman, 2014; Tichý, 2019), односно секуритизацији ових питања (Judge, 2012; Khrushcheva, 2013; Kierczak, 2013; Lipovac i Simić, 2015; Szulecki, 2018; Vanhanen, 2019; Šekarić, 2019; Vogaert, 2019). Дакле, оно што је заједнички именованитељ наведених студија јесте испитивање начина на који ЕУ разуме и доживљава сопствену енергетску безбедност и какве су (политичке) импликације таквог разумевања. Међутим, кључна детерминанта ових радова јесте неконзистентна анализа процеса секуритизације, односно, непостојање јасних критеријума и систематизованих истраживачких корака према којима се реализује таква анализа на оперативном плану и изводе закључци, а што је идентификовано као један од недостатака у постојећој литератури који се овом дисертацијом настоји превазићи.

Оно што представља заједничку основу конструктивистичких приступа у међународним односима, према Стефану Гуцинију (*Stefano Guzzini*), јесу „друштвена конструкција значења“ и „конструкција друштвене стварности“ (2000: 149). Значење нечега обликовано је интерпретацијом и језиком те тако има наглашен контекстуални предзнак. То значење и знање које поседујемо о нечему детерминише материјалну стварност која нас окружује, док истовремено „знање у форми теорија или концепата служи да научници интерпретирају друштвену стварност“ (Kierczak, 2013: 31). У том смислу, представу о стварности одликује јака субјективна димензија, у зависности од контекста и актера који је интерпретирају. Пренето на контекст ове дисертације, претходно је истакнуто како енергетска безбедност има различито значење по различите актере у различитим контекстима те да може обухватати различите претње које варирају од објективних, мерљивих, до субјективних, детерминисаних субјективним перцепцијама актера (Radić Đozić, 2021a: 40). Представе о друштвеној стварности, тако, битан су елемент у разматрању одређених друштвених феномена.

Стога конструктивистичка истраживачка традиција, оправдано, проналази своје место у анализи ове конкретне проблематике.

Како конструктивисти сматрају да је безбедност друштвено конструисана те да има различито значење у различитим контекстима (Makdonald, према: Vilijams, 2012: 117), посебна пажња посвећује се управо њеној конструкцији и начину на који она (безбедност) „функционише“ у свету политике.¹⁸ Другим речима, „објективно стање“ безбедности (утемељено на одређеним мерљивим показатељима) не мора нужно одговарати њеном „субјективном стању“ (перцепцији или субјективном „осећању“ безбедности). Пренето на контекст овог истраживања, у енергетским односима на релацији ЕУ-Русија важно је разлучити оно „стварно“ (објективно) и оно што је ствар „осећаја“ (субјективно), где се чини да овај субјективни моменат има врло важну улогу. Примера ради, током спора између Русије и Украјине у снабдевању гасом 2009. године, осим неколико источноевропских земаља, већина европских држава остала је недотакнута овим проблемом, посматрано објективно. Међутим, у европском јавнополитичком дискурсу изражене су бојазни у контексту таквих будућих енергетских претњи, чиме је наглашен субјективни моменат у доживљају (енергетске) безбедности. То конкретно значи да одређена претња не мора, у објективном смислу, нужно да постоји, али да је, у субјективном смислу, стварност тако представљена. Управо овај моменат препознат је као плодоносан у смислу изучавања проблематике енергетске безбедности којим се превазилази пуко механицистичко закључивање о енергетским питањима. Разумевање начина на који се енергетска безбедност доживљава важно је због разматрања корака и активности које ће се предузети на том плану, потенцијалних изазова који се могу јавити у том домену, као и импликација које такво деловање и перцепција могу имати на креирање одговарајућих политика. Другим речима, акценат је на релацијама које се успостављају између друштвене конструкције стварности и активности предузетих у политичком домену. У вези са безбедносним питањима, важан је начин на који се одређено питање третира као претња, контекст у коме се такав процес одвија, као и ко је активан носилац тог процеса. Сходно томе, означавање одређеног питања као претње која угрожава одређени референтни објекат или вредност (секуритизација) јесте оно што чини окосницу конструктивистичког приступа енергетској безбедности у овој дисертацији. Стога је теорија секуритизације, развијена од стране представника Копенхашке школе студија безбедности, коришћена за дескрипцију и објашњење начина на који се одређено питање (у овом случају европска енергетска зависност од руског природног гаса) конструише као безбедносна претња.

Када су у питању енергетски односи између произвођача и потрошача природног гаса (у конкретном случају између Европске уније и Руске Федерације), до изражаја долази регионална димензија транспорта и коришћења овог енергента. Наиме, неколико хиљада километара дуги гасоводи повезују удаљене државе у један специфичан однос енергетске зависности и безбедносне динамике, чинећи их тако врло упућеним једне на друге. Уз све то, такви односи имају и наглашену територијалну димензију услед чињенице да су укључене државе физички зависне од постојеће гасне инфраструктуре. Додатно, систем интерконектора повећава зависност између различитих држава на тај начин да „све већа повезаност претвара енергетска питања из питања националне безбедности у колективна безбедносна питања“ (Kirchner and Berk, 2010: 868). Стога

¹⁸ Свакако, усмереност конструктивистичких приступа на друштвену конструкцију стварности не значи по аутоматизму раскид са „објективним“ и „мерљивим“ делом стварности. Штавише, узимањем у обзир и једног и другог, акценат је на дубљем и садржајнијем погледу на посматрани феномен, појаву или однос, оном који, не занемарујући објективне показатеље, предност даје субјективној димензији појава безбедности. О доприносу конструктивистичке парадигме студијама безбедности детаљније видети у: Lipovac, 2013.

регионална димензија овог питања јесте од примарног значаја те је, у контексту овог истраживања, од аналитичке помоћи био примарно онај део постојеће литературе којом се тематизују регионална безбедност и односи енергетске међузависности. Говорећи о регионализму и енергетској безбедности, опсежан преглед литературе упућује на закључак да постоје бројни покушаји у тематизовању овог концепта и одређених региона. Тако, на пример, процењује се енергетска безбедност Балтичких држава (Zelensky, 2009; Andžāns, 2014; Izosimova, 2016; Jääskeläinen et al., 2019), држава Вишеградске групе и држава Централне и Источне Европе (Atilla, 2012; Kierczak, 2013; Ostrowski and Butler, 2018), енергетска безбедност Источног Медитерана (Proedrou, 2012; Adamides and Christou, 2015a, 2015b), држава Централне Азије (Czywiliš et al., 2012; Hasanov et al., 2020) итд. Управо овакви примери указују на значај који енергетска безбедност има по одређене регионе и обрнуто. Међутим, оно што карактерише наведене радове јесте неконзистентност у коришћењу одговарајућег теоријског оквира у расветљавању предмета истраживања, односно, склоност ка искључиво интерпретативистичком дискурсу. Стога ће теорија регионалног безбедносног комплекса, у чијој основи стоје процеси секуритизације, бити од помоћи у расветљавању регионалне димензије европске енергетске безбедности у вези са руским природним гасом.

Сумирајући налазе прегледа постојеће литературе којим се имало за циљ остваривање увида у досадашњу истраживачку традицију, коришћене истраживачке процедуре и резултате студија које су за предмет истраживања имале енергетске односе између ЕУ и Русије у контексту природног гаса, могу се уочити одређени недостаци у досадашњој истраживачкој пракси:

- неконзистентност у коришћењу термина енергетска безбедност,
- склоност ка пуком механицистичком поимању енергетске безбедности и тежња за простом квантификацијом концепта,
- неконзистентност у коришћењу теоријског оквира из студија безбедности у расветљавању предмета истраживања, односно, склоност ка искључиво интерпретативистичком дискурсу,
- непостојање систематизоване процедуре у анализи секуритизације овог питања, односно, непостојање јасних критеријума и систематизованих истраживачких корака према којима се реализује таква анализа на оперативном плану и изводе закључци,
- непостојање систематизоване процедуре у анализи потенцијала енергетских ресурса да утичу на регионалне безбедносне динамике.

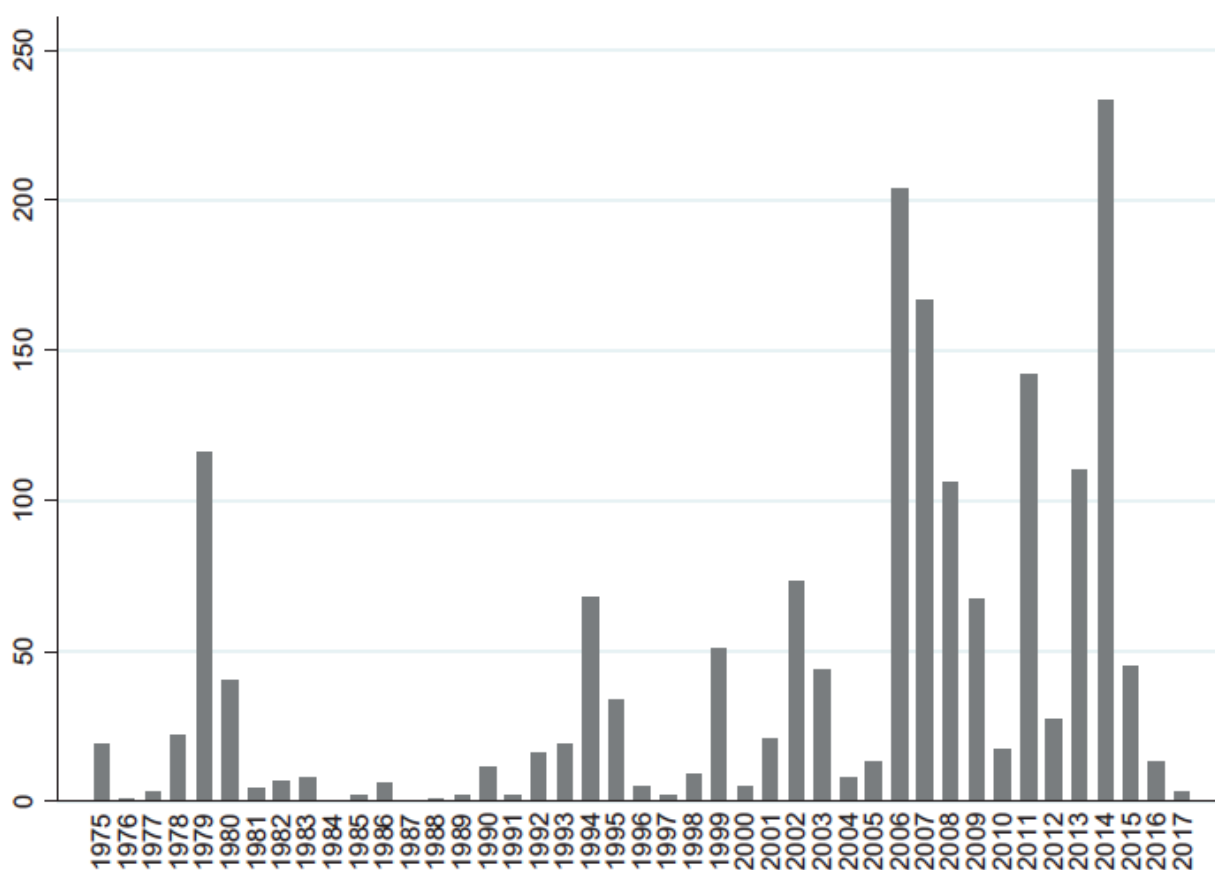
Имајући у виду наведене празнине у постојећој литератури, потребно је критички преиспитати досадашње истраживачке процедуре и направити отклон од интерпретативистичке истраживачке традиције. У вези са тим, у оквиру методолошког оквира истраживања, израђен је истраживачки дизајн који омогућава проучавање европске енергетске зависности од руског природног гаса из аспекта студија безбедности, односно теорија иманентних студијама безбедности, узимајући у обзир регионалну безбедносну димензију те релације.

Поред досадашњих академских домета и идентификовања празнина у постојећој истраживачкој пракси, преглед литературе резултирао је и одабиром адекватног временског оквира истраживања. У том контексту, потребно је најпре се осврнути и на кључне догађаје који су омогућили да питања скопчана са европском енергетском зависношћу од Русије постану секуритизована и третирана као питања са безбедносним предзнаком, а која су, уједно, временски омеђила анализу овог феномена.

2.2.2. Периодизација догађаја у енергетским односима између ЕУ и Русије

Како је претходно истакнуто, XXI век окарактерисан је „новом формом“ енергетских односа између ЕУ и Русије која, између осталог, подразумева пораст европске енергетске зависности од руског природног гаса и пад домаће производње овог енергента, наступ Русије са позиције енергетске суперсиле, тежњу ЕУ за либерализацијом енергетског тржишта, глобални пораст потражње за кључним фосилним горивима и сл. Неколицина догађаја који су обележили ове односе током протекле две деценије додатно је потакла заинтересованост кључних европских актера за енергетска питања када су у питању ова два актера. Примера ради, у једној студији анализирана је варијација у заступљености енергетских тема у закључцима Европског савета у периоду 1975–2017. (Tosun and Mišić, 2020), видљива на Графикону 1.

Графикон 1: Заступљеност енергетских тема у закључцима Европског савета, 1975–2017.

Извор: Tosun and Mišić, 2020: 22.

И док пораст интересовања Европског савета за енергетска питања крајем 70-их година прошлог века кореспондира са нафтном кризом из 1979. године, значајан скок у заступљености ових тема у њиховим закључцима бележи период од 2006. до 2008. године (прва и друга гасна криза између Русије и Украјине), година 2011. (нуклеарни акцидент у Фукушими) и 2014. година (усвајање Зеленог папира за 2030: оквир за енергетске и климатске политике и Украјинска криза). Додатно, пријем нових држава чланица од 2004. године које су у великој мери зависне од увоза руских енергената још

један је од фактора који је подигао позорност о европској енергетској безбедности и питању енергетске зависности ЕУ од екстерних снабдевача (Tosun and Mišić, 2020: 22).

Критичким ишчитавањем литературе и увидом у историјат европско-руских енергетских односа у контексту природног гаса, идентификоване су кључне тачке тј. кључни догађаји у односима између ова два актера који су трасирали секуритизацију европске енергетске зависности од руског природног гаса у предвиђеном временском периоду истраживања (2005–2019). То су првенствено:

1. гасни сукоб током зиме 2005/06. године,
2. гасни сукоб током зиме 2008/09. године,
3. Украјинска криза 2014. године (анексија Крима од стране Руске Федерације и рат на истоку Украјине),
4. Почетак реализације пројекта Северни ток 2.

С обзиром на динамику коју су генерисали на плану енергетске безбедности и свеукупних односа између ЕУ и Русије, ови догађаји, поред контекстуализације истраживачке проблематике, од значаја су и приликом анализе секуритизације, односно, у мапирању секуритизујућих потеза и расветљавању целокупног процеса којим се европска енергетска зависност од руског природног гаса означава као безбедносно питање. Другим речима, периодизација кључних догађаја у дефинисаном истраживачком периоду открила је и концентрацију секуритизујућих дискурса и пракси које стоје у вези са њима. Додатно, оваква периодизација временског оквира истраживања омогућила је мапирање трендова у перцепцији енергетске претње и компаративни увид у временске (дис)континуитете у секуритизујућем дискурсу кључних актера.

С обзиром на усмереност овог истраживања на анализу процеса секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса и импликација тог процеса на унутрашњем и спољном плану ЕРБК у односу на побројане догађаје, најпре је неопходно расветлити теоријски оквир овог истраживања. Како се ово истраживање може посматрати као покушај утемељења предмета истраживања у студијама безбедности, у наредном делу текста представљени су кључни теоријски концепти, појмови и доприноси Копенхашке школе студија безбедности који граде теоријски оквир ове дисертације.

2.3. Теорија секуритизације

Како теорија секуритизације представља интелектуалну заоставштину Копенхашке школе студија безбедности, најпре ће бити представљена сама теорија са својим кључним елементима које су јој приписали управо њени креатори. Додатно, у наредном делу текста, биће дотакнута и она теоријска становишта аутора који су својим критичким преиспитивањем ове теорије дали свој допринос њеној ревизији и реконцептуализацији и тако помогли у њеној примени у анализи одређених питања.

Копенхашка школа студија безбедности на јединствен начин синтетише главне реалистичке и конструктивистичке алате у промишљању безбедносних феномена. Направивши отклон од хладноратовског, уског тумачења безбедности оптерећеног војним и нуклеарним питањима, представнике Копенхашке школе студија безбедности карактерише тзв. „шири“ приступ у анализи безбедносних питања. Кључна претпоставка теоретичара Копенхашке школе јесте, наиме, да безбедност треба посматрати као социјални конструкт. Према томе „осећаји претње, рањивости и небезбедности јесу пре социјално конструисани него објективно присутни или одсутни“

(Buzan et al., 1998: 57). И док се материјалистичка проблематика енергетске безбедности најчешће анализира коришћењем реалистичких концепата, њена интерсубјективна страна остаје ван домена реалистичке парадигме и упућује на употребу оних праваца који примат дају конструкцији претње. У том смислу, теорија секуритизације управо се чини адекватном за анализу наведеног. Премда конструкција претње представља предмет интересовања и других школа у међународним односима, теорија секуритизације се издваја захваљујући свом „систематичном и непрекидним фокусом на процес којим се претње конструишу“ (Stengel, 2019: 294). Осим тога, у смислу друге теорије која такође чини део теоријског оквира овог истраживања (и теоријског апарата Копенхашке школе студија безбедности), процес (де)секуритизације јесте тај који стоји у основи формирања и функционисања регионалних безбедносних комплекса (Buzan et al., 1998; Buzan and Wæver, 2003: 43; Palonkorpi, 2007: 2), односно представља основу за проучавање регионалне безбедносне динамике. Другим речима, како то наводи Мекдоналд, регионални безбедносни комплекси важни су за ширу слику првенствено као „места одвијања праксе секуритизације“ (McDonald, према: Viliams, 2012: 119). То представља још један аргумент којим се оправдава њена употреба у тематизовању предмета истраживања. С обзиром да предмет истраживања реферише не само на материјалистичке елементе, већ и на вредности и значења која актери додељују (енергетској) безбедности, неопходно је предност дати оним концептима који располажу адекватним конструктивистичким аналитичким алатима.

У теорији, свако јавно питање може бити смештено у једну од категорија, крећући се од неполитизованог (не представља предмет било какве јавне дебате нити одлука) преко политизованог¹⁹ (део је јавних политика и захтева одговарајуће одлуке) до секуритизованог питања (представља претњу безбедности те захтева употребу специјалних мера које нису уобичајене) (Buzan et al., 1998: 23–24). Околности, односно контекст унутар кога се расправља о датом питању опредељује и његово смештање у неку од наведених категорија. Међутим, оно што врло често отежава анализу безбедносне динамике унутар одређеног контекста јесте магловита граница између политизације и секуритизације, односно непостојање конкретних критеријума који би омогућили њихово квалитативно разликовање. Стога је најпре неопходно мапирати кључне елементе теорије секуритизације, а који ће омогућити њену каснију операционализацију и превођење у истраживачке кораке зарад анализе конкретне проблематике.

Према Вејверу (*Ole Wæver*) (1995), секуритизација представља такав процес унутар кога политичке елите користе дискурс којим одређене феномене или појаве означавају као безбедносне претње и у борби против њих траже легитимитет за усвајање одређених специјалних мера. Те специјалне мере, по правилу, одступају од уобичајених политичких процедура, односно од уобичајене, „нормалне“ политике. Следствено тој логици, секуритизација те феномене поставља изван „установљених правила игре“ (Buzan et al., 1998: 23). Пет основних елемената који творе секуритизујући процес јесу језички акт (говорни чин), секуритизујући актер(и), функционални актер(и), публика и специјалне мере (Buzan et al., 1998: 27). Сходно Вејверовом мишљењу, говорним чином се одређено питање дефинише као безбедносно тако што се конструише као опасност, односно представља се као претња која угрожава одређени референтни објекат. Тај језички акт предузима одговарајући секуритизујући актер који треба да поседује социјални и политички капитал, при чему то могу бити државни и/или недржавни актери. За језички акт је важно да прати тзв. граматику безбедности, а сама природа претње на коју секуритизујући актери указују мора бити стварна и озбиљна. Притом је овде важно

¹⁹ Политизација се углавном дефинише као „захтев за преношењем или акт преношења одређеног питања у област политике – чинећи претходно аполитична питања политичким“ (De Wilde and Zürn, 2012: 139).

напоменути да одређено питање може постати секуритизовано не нужно услед постојања објективне егзистенцијалне претње, већ зато што је само питање представљено као таква претња (Buzan et al., 1998: 24). Трећи елемент секуритизујућег процеса чине функционални актери који се углавном дефинишу негативно – они нису секуритизујући актери, али у великој мери утичу на динамику процеса секуритизације (Buzan et al., 1998: 36). Публика или јавност јесте четврти елемент овог процеса. Публици се упућује секуритизујући захтев који она (не) одобрава и у зависности од тога (не) прихвата употребу предложених специјалних мера. Специјалне мере, најзад, јесу пети и уједно последњи елемент секуритизације чијом се употребом заокружује читав процес. За успешно извршену секуритизацију одређеног феномена потребно је постојање, односно испуњеност свих пет побројаних критеријума секуритизујућег процеса. Другим речима, успешна секуритизација постоји само уколико дође до прихватања специјалних мера од стране публике; у супротном, реч је само о секуритизујућим потезима актера.

Како се може приметити, представници Копенхашке школе безбедност тумаче као говорни акт који може утицати на процес доношења одлука о безбедносним питањима (Buzan et al., 1998: 26), односно проучавати секуритизацију значи „проучавати дискурс и политичке констелације“ (Buzan et al., 1998: 25). Слично овој тврдњи, Белуи истиче како безбедност не представља нужно и увек директну последицу претње, већ је дефинисана политичком интерпретацијом те претње која се може наћи у (политичким/безбедносним, прим. аут.) дискурсима актера о којима је реч (Belyi, 2003: 358 према: Vanhenen, 2019: 15). Безбедносни дискурс се, заузврат, материјализује, односно „поприма објективну природу и специфичну реторичку и политичку ургентност“ (Tichý, 2019: 181) чиме заправо долази до секуритизације идентификованог питања на практичном, политичком плану.

Јединица која је угрожена постојањем одређене претње јесте референтни објекат/вредност на који указују секуритизујући актери, а зарад чијег „преживљавања“ и/или „нормалног функционисања“ захтевају усвајање специјалних мера. Референтни објекти могу бити различити – од индивидуа преко мањих друштвених група до колективитета попут држава или нација (Buzan et al., 1998: 36). Свакако, који ће референтни објекат или вредност бити угрожена у конкретном случају зависи од секуритизујућих актера, говорног акта и контекста у коме се дешава секуритизација. Другим речима, секуритизујући дискурс је тај који открива кључне елементе и јединице секуритизације у конкретном случају (Buzan et al., 1998: 39). У мапирању кључних референтних објеката у контексту европске енергетске безбедности од помоћи су били преглед постојеће литературе, као и дубинско ишчитавање истраживачке грађе што је, између осталог, помогло и приликом дефинисања категорија као једне од фаза спровођења квалитативне анализе садржаја.²⁰ Различит преглед референтних објеката европске енергетске безбедности (онога што је изложено претњи, односно, онога што је угрожено услед повећане енергетске зависности ЕУ и у случају прекида испоруке руског природног гаса) говори у прилог чињеници да у постхладноратовском безбедносном амбијенту, са проширивањем и продубљивањем студија безбедности, долази до ефекта преливања (енгл. *spillover*), односно, повезивања различитих сектора те да, поред виталних енергетских система (Cherp and Jewell, 2014), односно енергетске инфраструктуре, угрожени референтни објекти у контексту енергетских претњи могу бити и безбедност грађана и квалитет живота (социјетални сектор), економски интереси ЕУ (економски сектор) и животна средина (еколошки сектор). Управо због овог ефекта преливања не треба очекивати неки аутентичан референтни објекат карактеристичан искључиво за подручје енергетске безбедности, тим пре што прекид

²⁰ Више речи о овој аналитичкој техници биће у каснијем делу текста, приликом расветљавања методолошког оквира истраживања.

снабдевања одређеним енергентом утиче и на опремљеност одбрамбених снага, и на сама домаћинства и квалитет живота грађана и поседује потенцијалне еколошке ефекте. Међутим, у аналитичком смислу је врло важно идентификовати потенцијалне референтне објекте како би се, у крајњој инстанци, разумео и сам садржај енергетске безбедности у одређеном контексту.

И док су махом готово сви елементи теорије секуритизације критиковани, чини се да су статус егзистенцијалне претње и специјалне мере, односно њихова употреба, најподложније таквој критици. Када је реч о егзистенцијалним претњама, кључна критика састоји се у уском тумачењу опсега могућих претњи које се сматрају егзистенцијалним, односно чињеници да једино претње војно-политичке природе могу добити такав статус сходно смерницама Копенхашке школе студија безбедности. То, између осталог, упућује и на државоцентричан приступ у анализи претњи који је у великој мери напуштен након Хладног рата. Другим речима, када је реч о анализи енергетске безбедности на европском, наднационалном нивоу, усредсређеност на искључиво егзистенцијалне претње упућује на врло уско тумачење тога шта је заправо безбедност, чиме се занемарују друге могуће концепције безбедности (Judge, 2012: 11). С обзиром на вишезначност појма енергетске безбедности (као и безбедности уопште), јасно је да се питање енергената може конструисати као безбедносно питање на различите начине и у различитим контекстима. У вези са тим, Филип Сјута (*Felix Ciută*) (2010) у својој критичкој анализи различитих концепата енергетске безбедности препознаје тзв. „логику рата“ (која у својој основи одговара егзистенцијалним претњама изворно препознатим од стране Копенхашке школе студија безбедности) и „логику егзистенције“. Према овом аутору, логика егзистенције није дефинисана „императивом за преживљавањем“, већ почива на „функционалним захтевима различитих сектора активности што значи да њено одсуство (одсуство енергије, прим. аум.) не доводи до нестанка, већ до дисфункције“ (Ciută, 2010: 132). Овај аутор додатно критикује Копенхашку школу, истичући како она, фокусирајући се на уско егзистенцијалне претње, поткопава сопствену тврдњу да се бави социјалном конструкцијом безбедности (Ciută, 2009: 310). У вези са тим, одређена питања у домену енергетске безбедности не морају нужно бити означена као егзистенцијална претња чија реализација значи искључиво нестанак, већ то може бити неко озбиљније нарушавање (енергетске) безбедности које захтева одговарајући одговор.²¹ Овакав приступ омогућава сагледавање свих оних тзв. „сивих зона“ које се налазе између егзистенцијалних претњи и одсуства таквих претњи (Judge, 2012: 12).²²

Када је реч о публици, главно питање је шта заправо представља публику, односно јавност којој је секуритизујући захтев упућен и која треба да прихвати специјалне мере. Иако теорија секуритизације не дефинише експлицитно шта тачно представља публику, ипак нуди одређене смернице за одређивање конкретне публике у конкретном контексту. Наиме, коме је упућен захтев може се видети из самих говорних аката будући да је публика често апострофирана у самим говорним чиновима секуритизујућих актера. У случају овог конкретног истраживања, досадашњим увидом у емпиријску грађу која је подвргнута анализи, закључак је да европска јавност, односно европски грађани представљају публику у датом контексту.

²¹ Тако се нпр. недостатак кључних енергената (попут гаса) сматра егзистенцијалним у смислу његове суштинске важности по домаћинства, економије, саобраћај и војне потребе једне државе (Özcan, 2013: 11).

²² Темељећи своју критику на преиспитивању и „проширењу“ теорије секуритизације Копенхашке школе студија безбедности, овај аутор развија неколико нивоа претњи које се могу сматрати „препознатљивим облицима секуритизације“: егзистенцијалне, ургентне, потенцијалне, латентне претње и одсуство претње (Judge, 2012: 12-13).

Специјалне мере проистичу из саме природе безбедносних претњи која оправдава употребу таквих мера у циљу решавања претњи (Buzan et al., 1998: 21). У вези са употребом специјалних мера, постоје многе дебате које се односе на питање да ли оне нужно треба да представљају кршење „установљених правила игре“ или се оне, пак, не могу одвојити од неких уобичајених политичких процеса (што опет упућује на магловиту границу између процеса политизације и секуритизације). Иако овај елемент представља један од најчешће критикованих сегмената теорије секуритизације, одређене емпиријске студије показале су да изразито условна концептуализација секуритизације ограничава емпиријску применљивост теорије (уз изузетак војних питања и тероризма) будући да специјалне мере ретко када заобилазе уобичајене процедуре (Stritzel, 2007: 367; Heinrich and Szulecki, 2018: 40). Иако се специјалне мере не могу изоставити из теорије и иако је некада врло тешко одредити шта представља специјалну, а шта уобичајену меру, фокус истраживања првенствено треба да буде на дискурсу (односно граматички безбедности) и секуритизујућем потезу кључних актера будући да је суштина секуритизације управо у конструктивистичкој димензији безбедности. Другим речима, само коришћење термина „безбедност“ у одговарајућем контексту и од стране секуритизујућих актера кључ је за оправдано посезање за специјалним мерама у виду различитих активности и механизма. У том смислу, све док постоји нека промена у политичком наступу, буџетским средствима, оперативним процедурама, инфраструктурним пројектима и сл. такве мере имају право бити назване специјалним. Тако онај ко је надлежан за одлучивање и спровођење одговарајућих мера у одређеној области има статус секуритизујућег актера, а донете одлуке које излазе изван било каквих редовних политичких процедура имају статус специјалних. Примера ради, нису неуобичајени ставови према којима би адекватан одговор на растуће ризике и претње биле интервенције у циљу *спречавања* ескалације претње која би иначе захтевала спровођење неуобичајених и специјалних мера (Van Munster, 2005: 8).²³ Ако је већ стварност (а тиме и безбедност) социјално конструисана, онда и мере којима се одговара на одређену претњу могу бити различите и не нужно асертивне у ужем смислу речи. Сходно томе, било какве организационе и институционалне промене, попут конкретних инфраструктурних пројеката, релокације ресурса, енергетске диверзификације, солидарних мера у одговору на кризе и других активности које имају за циљ заштиту одређеног референтног објекта, могу се сматрати мерама којима се одговара на одређену (у овом случају енергетску) претњу. Уколико такве мере као резултат предузимања секуритизујућих потеза, на крају, имају подршку публике, онда с правом могу носити епитет специјалних. Стога је прихватљивије усвојити приступ према коме се „секуритизација завршава дискурсом и прихватањем публике, док је усвајање мера потенцијални исход“ самог секуритизујућег процеса, а не његов нужни део (Judge, 2012: 15). Ово шире схватање секуритизације које почива на ставу да се овај процес не мора нужно завршити усвајањем специјалне мере додатно фаворизује став према коме успешна секуритизација, на крају, може водити сарадњи између јединица анализе уколико оне перципирају исту или сличну претњу те на тај начин на исту одговарају предузимањем колективних акција (Kierczak, 2013: 23). У контексту овог истраживања, то би значило да нпр. успостављање интерконектора са механизмом обрнутог тока између две државе (јединице) реферише на такву сарадњу која је настала као продукт активности на решавању заједничке претње – зависности од руског природног гаса и страха од коришћења овог енергента као „политичког оружја“.

²³ Пренето на контекст Европске уније на примеру секуритизације миграција и успостављања ФРОНТЕКС-а, наводи се како она, иако углавном нема могућности за усвајање специјалних мера, има „екстензиван капацитет за институционализацију, нормализацију и регулацију“ (Neal, 2009: 351).

Премда МекДоналд (*Matt McDonald*) (2008) истиче значај и иновативност овог теоријског оквира, не одриче његову ограниченост. Према овом аутору, теорија секуритизације ограничена је у неколико аспеката – у својој искључивој усмерености на говор доминантних актера, искључивим фокусом на моменат интервенције и усмереношћу на експлицитно означавање претње (McDonald, 2008). У вези са првим аспектом, истакнуто је како се искључивим фокусирањем на дискурзивне праксе могу занемарити други облици представљања (попут бирократских или других материјалних пракси, прим. аут.) (McDonald, 2008: 564). Да моменат интервенције, односно предузимања секуритизујућих потеза треба шире посматрати те узети у обзир контекст током кога се безбедност конструише протоком времена срж је другог аспекта критике. Најзад, као проблематичан означен је и онај моменат којим се безбедност конструише само кроз представу о опасности или претњи што, заузврат, продукује „концептуализацију безбедносне политике као инхерентно негативне и реактивне“ (McDonald, 2008: 564). У овом истраживању, стога, узети су у обзир сви они елементи којима се има за циљ превазилажење ових недостатака секуритизације: анализа говорних аката и безбедносних пракси у домену европске енергетске безбедности у вези са природним гасом, историјских околности и контекста који су генерисали осећај претње и потакли на предузимање секуритизујућих потеза, као и све последице тих секуритизујућих потеза, биле оне означене као „проактивне“ или „реактивне“, а што је омогућило дубинско ишчитавање истраживачке грађе.²⁴

Концепт секуритизације, дакле, ублажава последице материјалистичке генерализације стварности. Друкчије речено, две кључне улоге коју секуритизација игра у студијама безбедности огледају се у превазилажењу пуког механицистичког закључивања о безбедности, као и мобилизацији актера и пракси поводом кључних питања. Наиме, Бузен и Вејвер истичу како секуритизација има „метатеоријску улогу“ будући да истиче у први план потребу за превазилажењем механицистичког закључивања из објективних фактора с обзиром да безбедност представља „политичко бојно поље“ на коме се одлучује шта се (не) сматра безбедносним питањем (Buzan and Wæver, 2003: 86). Друга њена улога огледа се у идентификацији и издвајању оних питања која се анализирају у „светлу секуритизације“ (Buzan and Wæver, 2003: 86). На тај начин, ова теорија омогућава разумевање логике секуритизовања одређеног питања и темељне политичке разлоге за такве потезе. Теорија секуритизације је и продукт проширивања и продубљивања студија безбедности с обзиром да указује на могућности да различита питања, осим оних традиционалних, војних, буду секуритизована и виђена као претња по одређени референтни објекат.

Када Бузен и Вејвер говоре о ЕУ и могућностима примене секуритизације, истичу како би било занимљиво истражити секуритизацију у односу на националне идентитете у свакој од држава чланица, али да би с обзиром на велики број држава то било немогуће учинити (Buzan and Wæver, 2003: 75). Уместо тога, акценат је на безбедносном дискурсу на европском нивоу, што ће бити случај и са овим истраживањем, а имајући у виду главну карактеристику ЕУ као безбедносне заједнице – колективну секуритизацију.²⁵ Логика ове врсте секуритизације, у контексту овог истраживања, почива на премиси према којој „заједнички непријатељ“ и заједничка претња – европска енергетска зависност од руског природног гаса – уједињује јединице центриране око ЕУ што, заузврат, резултира генерисањем секуритизујућих потеза на наднационалном, европском нивоу и одговарајућих последица на практичном, политичком плану.

²⁴ Више речи о овим елементима од значаја за анализу секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса у „ширем смислу“ биће у оквиру дела дисертације посвећеног расветљавању методолошког оквира.

²⁵ Детаљније о концепту колективне секуритизације видети у: Floyd, 2019.

Премда теорија секуритизације представља добар алат за разумевање начина на који нешто постаје претња безбедности (одговор на питање *Како?*), она не даје одговор на питање *зашто* нешто постаје безбедносна претња. Стога ће се, у оквиру овог истраживања, извршити и тзв. преданализа (енгл. *before-after analysis*) руског спољнополитичког наступа у домену испоруке природног гаса на постсовјетском простору (примарно у односу на Украјину) како би се, поред начина на који се секуритизује руски гас на нивоу ЕУ, идентификовали и примарни разлози због којих се то дешава.

2.3.1. Појам енергетске претње

С обзиром да се овим истраживањем настоји испитати начин на који се руски гас (или тачније, европска енергетска зависност од руског гаса) конструише као претња европској енергетској безбедности, као и зашто долази до тога, неопходно је осврнути се и на појам (енергетске) претње.

Појам претње један је од централних појмова граматике безбедности. Она се углавном дефинише као изразита намера да се (неко или нешто) повреди или уништи. Међутим, оно што одређену опасност смешта у категорију претње јесте и перцепција претње као такве, односно субјективан осећај небезбедности који не мора нужно да кореспондира са оним објективним. У контексту међународних односа, некада је у пракси врло тешко направити разлику између офанзивног и дефанзивног понашања неке државе где се дефанзивни поступци једне државе у другој држави често перципирају као офанзивни (Ejdus, 2012: 39). Другим речима, било одређено поступање које производи ефекат претње намерно или ненамерно, држава којој је исто упућено перципира га као претњу. Пренето на контекст ове дисертације, енергетски интереси једне државе могу бити доживљени као претња енергетским интересима друге државе, што је нарочито видљиво у енергетским односима између ЕУ и Русије током последње две деценије XXI века.

Фигурирање Руске Федерације као тзв. енергетске суперсиле на међународном енергетском тржишту допринело је карактеризацији њеног енергетског наступа према европском простору у терминима „енергетског оружја“ које може користити за постизање политичких циљева (Stegen, 2011). Познати случајеви смањивања количине гаса и прекиди испоруке гаса Украјини током зима 2006. и 2009. додатно су учврстили такве ставове. Ослањајући се на опште значење појма претње, Карен Стеген (*Karen Stegen*) дефинише енергетску претњу (енергетско оружје) као намеру државе снабдевача да користи своје (енергетске, прим. *аут.*) ресурсе као „политичко средство било за кажњавање било за принуду (понекад и комбинацију оба) својих купаца“ (2011: 6511). У сличном маниру, Ван де Граф и Колган (*Van de Graaf and Colgan*) енергетско оружје виде као „претњу или акцију једне државе која укључује енергетске ресурсе у циљу приморавања или одвраћања друге државе у неком кратком року“ (2017: 59). Будући да се оваква одређења директно ослањају на могуће (зло)употребе природног гаса у политичке сврхе, стално присутна могућност да се тако нешто оствари утиче на креирање представе о безбедности и, у том смислу, моћан је покретач секуритизујућих потеза. Стога се енергетски односи између Русије и ЕУ најбоље могу разумети кроз анализу перцепције претњи и стратегија усмерених ка њиховом превазилажењу (Jääskeläinen et al., 2018: 4), а како би се идентификовала она интересубјективна димензија енергетске безбедности.

У том смислу, важно је истаћи да је претња (као и безбедност, уосталом) социјално конструирана и да као таква, поред објективног стања угрожености, обухвата и субјективни доживљај претње. Другим речима, било каква анализа која почива

искључиво на објективним показатељима, лишена разумевања значења које актери придају сопственој енергетској безбедности, била би непотпуна (Kratochvíl & Tichý, 2013: 4) и водила би у замку аналитичког редукционизма. У вези са тим, планирана преданализа усмерена је управо ка испитивању руског наступа према постсовјетском простору у контексту природног гаса и аранжмана предузетих у циљу потврђивања доминантне позиције на европском енергетском тржишту. С обзиром да се овим истраживањем настоји испитати начин на који је европска енергетска зависност од руског гаса перципирана као претња, али и разлоге због којих се то дешава, нагласак је на европској перспективи, односно, секуритизујућим потезима и граматички безбедности које предузимају идентификовани европски секуритизујући актери. Како је већ поменуто, циљ није испитати да ли ова зависност представља стварну (објективну) претњу, већ њену интерсубјективну димензију.

2.4. Теорија регионалног безбедносног комплекса (ТРБК)

Како је претходно поменуто, заинтересованост академске јавности за регионални ниво проучавања безбедности²⁶ реактуелизована је крајем Хладног рата, односно по дисолуцији СССР-а, као и настанком нових држава на постсовјетском, постјугословенском и афричком простору које су утрле пут регионалним облицима егзистенције. Штавише, међународни односи након Хладног рата добијају све више регионални карактер (Buzan et al., 1998: 9). Како то аутори теорије објашњавају, без ривалства суперсила које је оптерећивало све регионе, локални актери добили су више простора за маневар (Buzan and Wæver, 2003: 3). Регион, према увреженом мишљењу, обухвата државу или јединицу које су безбедносно много више повезане него што је то случај са државама/јединицама изван тог региона. Као такви, региони представљају просторе који баштине „исходе и изворе објашњења“ (Buzan et al., 1998: 9) многих безбедносних феномена и пракси унутар тог територијалног оквира (прим. аут.). Стога је за проучавање безбедности кључна унутрашња регионална безбедносна динамика, односно она која се успоставља унутар регионалног комплекса.²⁷ Државе су, тако, упућеније на сопствене суседе неголи на удаљене силе. Оно што регионалном приступу даје аналитичку моћ, како се то често наводи, јесте истраживачки фокус усмерен на ниво између јединичног (државног) и системског (глобалног).

Теорија регионалног безбедносног комплекса (ТРБК) почива на премиси да већина претњи лакше и брже путује преко краћих дистанци.²⁸ Сходно томе, безбедносне међузависности имају тенденцију да се групишу у регионалне кластере – безбедносне комплексе (Buzan and Wæver, 2003: 4). Другим речима, један регионални безбедносни комплекс (РБК) чини „сет јединица чији су главни процеси секуритизације и/или десекуритизације толико међусобно повезани да се њихови безбедносни проблеми не могу разложно анализирати или решавати одвојено“ (Buzan and Wæver, 1998: 201; 2003: 44). Централна идеја, стога, открива формирање регионалних кластера који представљају манифестацију процеса (де)секуритизације у међународном систему.²⁹ Оваква дефиниција истиче фундаменталну улогу процеса (де)секуритизације у

²⁶ У тренутку писања ове дисертације, Бузенова и Вејверова публикација *Regions and Powers* цитирана је преко 6 000 пута.

²⁷ За разлику од теорије сукоба цивилизација која кључ у проучавању безбедности види у динамици која се успоставља између различитих региона формираних према цивилизацијским идентитетима који их карактеришу (динамика која се успоставља између различитих цивилизација).

²⁸ Географска близина која утиче на безбедносне интеракције најочигледнија је у војном, политичком, социјеталном и еколошком сектору (Buzan and Wæver, 2003: 45).

²⁹ Како аутори наводе, ти процеси се разликују од процеса (де)секуритизације на глобалном нивоу (Buzan and Wæver, 2003: 44).

конфигурацији једног регионалног безбедносног комплекса и прави отклон од искључиво државоцентричног поимања безбедности и војних претњи те открива да се тај регион, у зависности од тога кога или шта секуритизује, временом може репродуковати или мењати.³⁰ Регионални безбедносни комплекс јесте аналитичка категорија која омогућава мапирање процеса (де)секуритизације и безбедносних пракси у једном специфичном, регионалном контексту. Другим речима, регионални безбедносни комплекси су тако концептуализовани да откривају безбедносне забринутости на једном регионалном нивоу.

ТРБК, како се може приметити, почива на комбинацији материјалистичких и конструктивистичких приступа – док, са једне стране, користи територијалност и дистрибуцију моћи као материјалистичке елементе, са друге, конструктивистичке стране, почива на теорији секуритизације (Buzan and Wæver, 2003: 4). Ови елементи су, свакако, највидљивији на регионалном нивоу услед чега му треба посветити значајну пажњу као месту одвијања пракси секуритизације.

Пет нивоа за анализу безбедности, према представницима Копенхашке школе студија безбедности, јесу: системски (глобални), подсистемски (регионални), ниво јединица (национални), ниво подјединица (социјетални) и ниво појединачности (појединачни) (Buzan et al., 1998: 5–6). Липовац централну идеју о значају подсистемског (регионалног) нивоа анализе према представницима Копенхашке школе студија безбедности сумира на следећи начин:

„За разлику од међународног система (системског нивоа), Бузен сматра да је регион објекат анализе сам по себи, док за разлику од националног нивоа (ниво јединица) регион представља оквир у којем се подједнако успешно могу пронаћи исходи, као и извори објашњења конкретних безбедносних исхода. Ову идеју аргументује ослањајући се на Моритзенов закључак да су државе (јединице) пре фиксни, него мобилни референтни објекти. Основне карактеристике региона би требало да подразумевају географску блискост држава које чине регион, затим заједничке етничке, језичке, религијске, историјске, обичајне и најшире културолошке карактеристике, а пошто се регионом бавимо у контексту проучавања безбедности онда и сличну перцепцију о претњама или реалне претње по безбедност, као и јаку економско-политичку везу. Међутим, регион представља и довољно динамичан оквир који оставља могућност за трансформације ових карактеристика у појединим деловима, али и импликацију ових промена кроз регионалну безбедносну динамику и односе између држава унутар региона“ (2016: 98).³¹

Повезаност главних теоријских поставки Копенхашке школе студија безбедности може се сумирати на следећи начин: „ТРБК с једне стране обједињује теорију секуритизације, јер су процеси секуритизације присутни унутар сваког РБК, а са друге секторски приступ јер сваки РБК потресају различити безбедносни проблеми који проистичу из једног или више различитих сектора безбедности“ (Величковски Стојановски, 2019: 3). Безбедносна међузависност која се генерише између држава/јединица унутар једног комплекса у савременој међународној заједници превазилази искључиво војну и политичку димензију те се та међузависност може остварити и у другим секторима. Секуритизујући потези које предузимају одређени актери јесу круцијални у

³⁰ Иако Бузен и Вејвер безбедносне комплексе виде као трајне обрасце (не)пријатељства, не треба искључити могућност трансформације таквих географско-безбедносних образаца.

³¹ Управо овај трансформативни потенцијал региона виђен је као плодоносан у смислу аргументација према којима региони као „статични системи којима доминирају државоцентричне безбедносне праксе“ нуде редуктивне аналитичке оквире приликом проучавања феномена који се јављају унутар њих (попут енергетских питања) (Goldthau et al., 2020: 5).

идентификовању тога шта угрожава један регионални безбедносни комплекс и представљају кључ за „сужавање аналитичког фокуса, односно утврђивање које су претње заиста релевантне“ (Липовац, 2016: 123). Оваквим увидом спречава се расплињавање пажње и омогућава приоритизација и хијерархија претњи које могу угрозити један РБК, односно државе/јединице унутар тог комплекса.

Према Бузену и Вејверу, постоји више типова РБК сходно одређеним критеријумима. Есенцијалну структуру једног РБК чине четири варијабле (Buzan and Wæver, 2003: 53):

1. Границе, које раздвајају РБК од других РБК,
2. Анархична структура, која подразумева да РБК мора обухватити две или више аутономних јединица,
3. Поларитет, као последица дистрибуције, односно односа моћи јединица РБК,
4. Социјална конструкција, која подразумева обрасце пријатељства и непријатељства између јединица РБК.

У вези са наведеним варијаблама једног РБК, могуће су три варијанте његове трансформације у одређеном временском периоду (Buzan and Wæver, 2003: 53):

1. одржавање *statusa quo* које значи да нема битнијих промена у есенцијалној структури РБК,
2. унутрашња трансформација која подразумева да промене есенцијалне структуре свој извор, односно исходиште имају унутар утврђених граница РБК. То може бити промена анархичне структуре (нпр. регионалним интеграцијама), промена поларитета (дезинтеграција/имплозија неке државе/јединице, освајање држава унутар РБК, неуједначена стопа раста и слично) или промена у доминантним обрасцима пријатељства и непријатељства (услед идеолошких промена, изнурености сукобима, итд.) и
3. спољна трансформација која се односи на то да промене есенцијалне структуре свој извор, односно исходиште имају ван утврђених граница РБК или подразумева промену самих граница РБК. То могу бити освајања нових територија, склапање савезништава или уједињења са јединицама других РБК, додавањем нових држава у РБК или искључивањем постојећих, или што је најмање вероватан сценарио, спајање два РБК у један (тзв. „мерџовање“ РБК).

Унутар наведених параметара структуре и могуће еволуције РБК, могуће је идентификовати различите типове РБК (Buzan and Wæver, 2003: 53–57):

1. Према поларитету разликују се униполарни, биполарни, триполарни, мултиполарни РБК – сваки РБК мора имати бар један пол. У стандардном униполарном РБК то је једна регионална сила (стандардни РБК не садржи глобалну силу), док је у центрираном униполарном РБК то суперсила или велика сила која је саставни део тог РБК,
2. Према обрасцима пријатељства и непријатељства разликују се конфликтне формације, безбедносни режими и безбедносне заједнице,
3. Према централизацији моћи, постоје стандардни и центрирани РБК.

С обзиром на усмереност истраживања на могућности трансформације ЕРБК у контексту остваривања сопствене енергетске безбедности, истраживачки фокус у овој дисертацији усмерен је управо ка могућностима његове трансформације. Сходно томе, а имајући претходно наведено у виду и користећи се смерницама које нуди теорија, ЕРБК

посматран у контексту руског природног гаса као претње, може мењати своју структуру (тј. трансформисати се) на следећи начин:

1. *Status quo* – подразумева да ЕУ подржава постојеће стање са руским природним гасом тако да се њена све већа енергетска зависност од Русије не сматра проблематичном,
2. Унутрашња трансформација³² – подразумева унутрашње промене структуре РБК без промена на спољашњим границама, попут промена анархичне структуре или поларитета (Buzan and Wæver, 2003: 66). Пренето на контекст ове дисертације и проблематике европске енергетске безбедности, подразумева кораке предузете од *фрагментације ка интеграцији* европског енергетског тржишта и енергетске политике ЕУ,
3. Спољна трансформација³³ – подразумева промену самих граница РБК, попут освајања нових територија, склапања савезништава или уједињења са јединицама других РБК, додавањем нових држава или искључивањем постојећих. Пренето на контекст ове дисертације и проблематике европске енергетске безбедности, она се дешава у случају изградње нових рута за снабдевање природним гасом (пројекти диверзификације) и других енергетских аранжмана, што консеквентно утиче на промену образаца енергетске зависности (додавањем нових држава или јединица других РБК у постојећи европски) и спољних граница постојећег ЕРБК.

Неке од скорашњих студија указују на повећану улогу Европске комисије на пољу секуритизовања енергетских питања што директно утиче и на могућности даље европске интеграције у правцу јачања сопствене енергетске безбедности. Осим тога, с обзиром на трендове и предикције према којима ће ЕУ постајати све зависнија од увоза енергената од својих јужних и источних суседа, енергетска политика не сме бити само ограничена на ЕУ у ужем смислу, већ мора укључити и државе у источној Европи и на Блиском истоку (Muller-Kraenner, 2015: xii). Другим речима, поред Русије која представља главног европског снабдевача природним гасом, ЕУ је у великој мери упућена и на земље кавкаског подручја, Блиског истока и северноафричке државе те одатле и проистиче њихов значај за енергетску безбедност ЕРБК. С обзиром на упућеност ЕУ на ове земље и потребу да их интегрише у своје енергетске политике, очигледан је значај њене спољне енергетске димензије.

Поред дескриптивног елемента који представља основу за општу типологију форми које регион може попримити, теорију карактерише и предиктивни елемент који омогућава процену тога које су промене мање или више вероватне, а имајући у виду различите факторе (Buzan and Wæver, 2003: 86). Оно што представља главни аналитички алат за мапирање регионалних варијација у претходно поменутом контексту јесте већ помињани алат у виду секуритизације.

2.4.1. Европски регионални безбедносни комплекс (центриран око ЕУ)

Бузен и Вејвер на један систематичан начин приказују формирање Европског регионалног безбедносног комплекса, узимајући у обзир историјске околности и друге

³² Цениће се на основу резултата добијених применом теорије секуритизације и увида у динамику секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса. Унутрашња трансформација ЕРБК посматра се на релацији од *фрагментације ка интеграцији* (Buzan and Wæver, 2003: 65).

³³ Цениће се најпре на основу одређених објективних показатеља – 4А приступа енергетској безбедности и иманентним димензијама и индикаторима, тј. њихове операционализације, а затим и применом методе сценарија.

битне факторе.³⁴ У самом почетку Бузенове заинтересованости за проучавање регионалног нивоа безбедности, истиче се како различити географски, политички, стратешки, историјски, економски или културни фактори одређују један безбедносни комплекс, до те мере да такав комплекс *per se* представља центар свих безбедносних брига (Buzan, 1983: 106). Другим речима, одређене специфичне карактеристике ЕРБК детерминишу га као један засебан регионални безбедносни комплекс. Оно што, према ауторима теорије, представља аналитичку моћ теорије регионалног безбедносног комплекса у контексту тематизовања ЕУ јесте то што она представља *sui generis* случај, односно, поседује „квалитет актера“ (енгл. *EU actorness*) (Johnson, 2016) у односу на остале постојеће регионалне кластере (Buzan and Wæver, 2003: 27).

Иако аутори признају да су данас неке од претњи детериторијализоване (попут оних у економском и еколошком сектору), ипак наглашавају да територијалност остаје примарни дефинишући фактор многих безбедносних динамика (Buzan and Wæver, 2003: 30). Ово нарочито долази до изражаја у домену енергетске безбедности. Тачније, гасоводи и сам начин транспорта природног гаса између извозника и увозника данас на један специфичан начин повезују различите државе творећи тако структуру (мање или више) зависну од извоза, односно увоза енергената. На тај начин, физичка (географска) блискост као један од основних критеријума који, између осталих, упућује на постојање одређеног безбедносног комплекса, добија једно сасвим ново значење и карактерише јединице које могу бити геопросторно и веома удаљене.

Кроз своју историју, Европа је искусила одређене структуралне промене и облике које један регион може да поприми – од централизованог, преко фрагментираног и „прекривеног“ до самог „прекривача“ (енгл. *overlay*). По завршетку Хладног рата, Европа се кретала између формација једног, два или три комплекса (Buzan and Wæver, 2003: 343). Европу у географском смислу данас чине два центрирана комплекса са две велике силе – Европска унија и Русија. Географска близина ове две велике силе чини поновно спајање³⁵ два комплекса могућом опцијом и данас они формирају лабав суперкомплекс, али их недовољна укљученост у међусобна безбедносна питања спречава у формирању јединственог великог комплекса (Buzan and Wæver, 2003: 343). Постхладноратовска колебања учинила су да унутар ЕРБК аутори засебно анализирају ЕУ, (Западни) Балкан и постсовјетски простор. За потребе самог истраживања и зарад боље разумљивости, овде је битно подвући *шта се сматра Европским регионалним безбедносним комплексом*, односно које јединице га творе. С обзиром да, према представницима Копенхашке школе студија безбедности, Европу данас чине два РБК (један центриран око ЕУ, а други око Русије) (Buzan and Wæver, 2003: 343; Wæver, 2005: 159), предмет анализе у овом истраживању јесте пре свега овај први комплекс центриран око ЕУ који ће, због једноставности језика, фигурирати под називом Европски регионални безбедносни комплекс (ЕРБК).³⁶ Сходно Бузеновом и Вејвером одређењу регионалних безбедносних комплекса, а у контексту овог истраживања (односно с обзиром на фокусираност на европску енергетску безбедност у контексту природног гаса), ЕРБК обухвата ЕУ и земље са статусом кандидата (неинтегрисане земље Западног Балкана)³⁷ будући да су

³⁴ И то не само Европског, већ и других комплекса широм света (Buzan and Wæver, 2003).

³⁵ Прво „спајање“ догодило се у првим годинама након Хладног рата када је започето са формирањем ОЕБС-Европе (Buzan and Wæver, 2003: 343).

³⁶ Како постоји опасност од терминолошке нејасноће у употреби назива Европски регионални безбедносни комплекс (будући да, осим оног центрираног око ЕУ, постоји и онај центриран око Русије и да су оба део данашње Европе), детаљније о употреби оваквог назива погледати у: Wæver, 2005.

³⁷ Како Турска, према творцима ове теорије представља типичан пример инсулаторске државе (или државу изолатора), ова њена класификација нарочито ће бити испитивана у овом истраживању примарно због све веће важности Турске за европску енергетску безбедност и све чешћег помињања Турске као енергетског чворишта (енгл. *energy hub*) за европске државе.

опредељене за чланство у Европској унији. Примарни разлог оваквог приступа јесте чињеница да земље опредељене за чланство у Европској унији прихватају и све оне узусе по којима ЕУ функционише, као и да су неинтегрисане западнобалканске земље део европске Енергетске заједнице (ЕЗ) и самим тим опредељене за функционисање сходно европском *acquis communautaire* у домену енергетике. Додатно, ове земље посредством Енергетске заједнице све више бивају интегрисане унутар европског енергетског тржишта, било путем легислативних било путем инфраструктурних, физичких конекција. Осим тога, ЕРБК обухвата и државе нечланице, односно Велику Британију, Исланд, Норвешку и Швајцарску, примарно услед њиховог географског положаја и веза са осталим европским државама чланицама (или речено терминологијом ТРБК, услед високог нивоа капацитета интеракције са самим чланицама ЕУ). Овај приступ заправо је коришћен и у истраживању Кирчнера и Берка (*Kirchner and Berk*) (2010) у анализи европско-руских енергетских односа и њихове потенцијалне динамике. Сходно специфичним карактеристикама ЕУ и чињеници да она управо представља кључног актера ЕРБК (на структуралном, теоријском и практичном плану)³⁸ и поседује изражену регионалну димензију, као и гравитирању нечланица ка њој, у раду ће акценат бити управо на Европској унији и њеном настојању за остваривањем енергетске безбедности (тачније, њеној унутрашњој и спољној димензији).

Премда аутори истичу како Европа схваћена у терминима ЕУ не може једноставно бити представљена као велика сила (глобални актер) која постепено замењује постојеће силе (у првом реду „старе силе“ – Француску, Велику Британију и Немачку), односно, како је структура ЕУ-Европа обликована постојањем моћи на два нивоа (ЕУ – глобални актер и „старе силе“ – регионалне силе) (Buzan and Wæver, 2003: 344), овде не треба изгубити из вида чињеницу да се политичка интеграција ЕУ средином ХХ века развијала управо на основама енергије.³⁹ Заправо, може се рећи да су енергетска питања условила почетак европских интеграција (Мишиќ, 2019). Заједнички историјски, политички и економски разлози настанка наднационалне ЕУ, као и скорашњи напори предузети на јачању енергетске политике према Русији, дају јој легитимитет да се она, у контексту остваривања енергетске безбедности, посматра као један комплекс центриран око институције. Осим тога, речено терминима ТРБК, спољни притисак у виду претње од руске енергетске политике и зависности од руског природног гаса, довео је до секуритизујућих потеза и означавања овог питања као безбедносног на нивоу Европске уније. Наиме, процеси (де)секуритизације који стоје у основи неког регионалног безбедносног комплекса указују да не постоји држава чија безбедност егзистира у вакууму, независно од осталих, већ да страхови и тежње суседних држава утичу на безбедност целог региона (Buzan and Wæver, 2003: 43).⁴⁰ Тако, појачана забринутост поводом неке претње може ескалирати и довести до „преливања“ те забринутости и на остале државе (јединице) комплекса. Примера ради, пројекат Европске енергетске уније (2015) након Украјинске кризе настао је као последица секуритизовања овог догађаја, у поређењу са пређашњим развојем европских енергетских политика које је обележио дуг и спор развој (Karlas, 2019: 16–17). Другим речима, Енергетска унија није била нова идеја, али је нагло постала експлоатисана и заживела тек у светлу догађаја у Источној Украјини и на Криму током 2014. године.

³⁸ Или изражено терминологијом ТРБК, ЕУ представља једини пол (глобалну силу) Европског регионалног безбедносног комплекса.

³⁹ Овде се првенствено мисли на Европску заједницу за угљ и челик (1951) и Европску заједницу за атомску енергију – ЕУРАТОМ (1957) које су, уз Европску економску заједницу (1957), чиниле Европску заједницу од 1967. године, односно, претечу данашње Европске уније. Како се да приметити, прва два стуба ЕЗ директно су била у вези са енергентима који су тада представљали примарне ресурсе.

⁴⁰ Друкчије речено, национална безбедност може исправно бити схваћена само унутар регионалног безбедносног окружења (Šekarić, 2021b).

Испитујући природу ЕУ-Европа међурегионалног и глобалног нивоа анализе, аутори закључују како је у погледу безбедносне зависности од спољних сила ЕУ-Европа још увек у одређеној мери пенетрирани регион, првенствено због и даље снажног ослоња на САД (примарно у домену дипломатије и војних активности), али и да америчка улога није баш толико одлучујућа (Buzan and Wæver, 2003: 373).⁴¹ У међурегионалним оквирима, овај простор фигурира са постсовјетским простором (примарно оличеним у виду Русије, а затим Балтичких земаља, Украјине и Молдавије), као и са Блиским истоком (питања Турске и Магреба). На глобалном нивоу, са друге стране, ЕУ се посматра као велика сила, са, додуше, донекле проблематизованим јединственим наступом на међународној сцени.

Данас, ЕУ представља најинституционализовани део света (Buzan and Wæver, 2003; Wæver, 2005). Доминантна безбедносна питања на нивоу ЕУ углавном су дефинисана већином као проблеми екстерне природе (иако не треба одрећи значај „домаћим“ забринутостима) и претње које нису искључиво војне природе, попут тероризма, организованог криминала, миграција, еколошких претњи и сл. Једним од њих данас се може сматрати и питање европске енергетске зависности од једног доминантног снабдевача. Иако Бузен и Вејвер (2003), а касније и Вејвер (2005), не додају енергетска питања на листу секуритизованих проблема Европске уније, то треба приписати временском периоду у коме објављују *Regions and Powers* (2003) када се питања снабдевања природним гасом (и уопште енергетска питања) још увек нису нашла позиционирана на врху политичке и безбедносне агенде, али и када Русија (још увек) не фигурира као енергетска суперсила и, као таква, не представља претњу са својим спољнополитичким енергетским наступом.

На овом месту, потребно је дотаћи све оне специфичности Европског регионалног безбедносног комплекса које су акцентоване од стране аутора теорије. Наиме, према кључним критеријумима за разликовање регионалних безбедносних комплекса, ЕРБК и ЕУ, односно ЕУ-Европа, како га аутори презентују, може се представити на следећи начин:

1. Према критеријуму централизације моћи, ЕРБК се сврстава у центрирани РБК (РБК који садржи једну или више глобалних сила. У конкретном случају, та сила фигурира у виду ЕУ унутар Европског регионалног безбедносног комплекса) и то у виду институционализованог РБК (РБК који подразумева интеграцију држава/јединица од стране институције, а не од стране неке глобалне силе, и због чега настаје глобална сила. За ову нову силу Бузен и Вејвер констатују како представља „истовремено и патку и зеца“, односно и глобалну силу и РБК (Buzan and Wæver, 2003: 56)),⁴²
2. Према критеријуму образаца пријатељства и непријатељства, ЕРБК се сврстава у безбедносну заједницу (главна карактеристика је стварање савезништава и/или концепти пријатељства. Једна од главних карактеристика овог типа РБК јесте колективна секуритизација, што ће бити проверавано у самом истраживању управо применом теорије секуритизације).

Најзначајнији облик безбедносне заједнице садржи „активну и регионалну секуритизацију“ с тим да она не представља држава-против-државе форму

⁴¹ Оно због чега, пак, ЕУ-Европу донекле чини пенетрираним регионом, али без „одлучујуће улоге САД-а“ није најјасније.

⁴² Овај облик центрираног РБК објашњавају на следећи начин: „ЕУ представља пример који се налази на пола пута између бивања регионом у облику високо развијене безбедносне заједнице и бивања великом силом са статусом актера на глобалном нивоу“ (Buzan and Wæver, 2003: 56). ЕУ свакако јесте најближа форми безбедносне заједнице будући да је одликује мирна егзистенција јединица које је творе и заједничко решавање проблема, заједничке институције па чак и заједнички „европски“ идентитет.

секуритизације, већ колективну секуритизацију свеукупног регионалног развоја (Buzan and Wæver, 2003: 57).⁴³ Другим речима, у регионалном безбедносном комплексу какав је овај центриран око ЕУ, заједничка претња у виду енергетске зависности од руског природног гаса може бити покретач заједничких активности на плану решавања те претње. Примери таквих заједничких активности у домену европске енергетске безбедности у вези са природним гасом јесу нпр. изградња интерконектора између држава или, пак, реализација инфраструктурног пројекта попут међународног гасовода који треба да диверзификује извор и руту снабдевања.⁴⁴ У том смислу, једна од главних карактеристика ове безбедносне заједнице јесте управо колективна секуритизација, а провера ове тезе у истраживању биће омогућена управо применом теорије секуритизације и операционализацијом њених кључних елемената.

Оно што ЕУ квалификује „проблематичном“ у контексту ове теорије јесте питање пола, односно анархије. Наиме, центрираност у ЕУ последица је не једног пола моћи, већ изградње колективних институција које све више попримају карактер јединственог актера. Аутори истичу како је питање ЕУ *sui generis* и постављају питање у ком тренутку процеси интеграције замењују анархичну са хијерархијском политичком структуром у довољној мери да би се могло рећи да је оно што је представљало у једном тренутку РБК у форми безбедносне заједнице, постало јединствени актер (Buzan and Wæver, 2003: 58). Ова теза је управо проверавана у овој дисертацији, спровођењем анализе потенцијалних трансформација ЕРБК на унутрашњем и спољном плану.

Кључна карактеристика наведеног типа РБК јесте да је регионална безбедносна динамика доминантно одређена силом која се налази у центру, односно, унутар РБК (у конкретном случају је то институционално повезивање унутар Европског РБК). Или изражено терминологијом теорије, ЕУ представља једини пол (глобалну силу) Европског регионалног безбедносног комплекса. Стога аутори закључују како ЕУ у контексту ТРБК представља безбедносну заједницу, а да њену центрираност карактерише висок степен легитимитета на њеним периферијама које у великој мери теже постајању чланицама (Buzan and Wæver, 2003: 437). Ово је још један од разлога који остале државе (јединице са статусом кандидата) које гравитирају ка ЕУ чини адекватним за смештање унутар ЕРБК.

Једно од кључних питања поводом Европског регионалног безбедносног комплекса тиче се његове даље интеграције у контексту могућих сценарија. Иако аутори помињу могућности даље интеграције ЕУ и постепено наступање као глобалне силе, не одричу могућност потпуне фрагментације, иако напомињу да је она мало вероватна (Buzan and Wæver, 2003: 437). Конкретније, комплекс у суштини остаје центриран и то у форми безбедносне заједнице која подразумева избегавање међусобне секуритизације и „ажурирану верзију метасекуритизације претње коју европска прошлост представља европској будућности“ (Buzan and Wæver, 2003: 437). У том контексту, након утврђивања постојања секуритизације енергетских односа са Русијом као „ажуриране верзије“ колективне секуритизације, испитиван је потенцијал ЕУ да се још више интегрише на унутрашњем плану у правцу успостављања јединствене енергетске политике (унутрашња трансформација).

Иако аутори сматрају да су мали изгледи за интерну и екстерну трансформацију у ЕУ-Европа структури, последњи трендови у домену енергетске безбедности озбиљно доводе у питање такве ставове. Наиме, истраживања показују како је ЕУ у последњих

⁴³ Стога Бузен и Вејвер не сматрају немогућом безбедносну заједницу, иако се слажу да је реч о неуобичајеној форми РБК. Како то наводе, она не представља варијанту која „нужно излази изван статуса РБК“ (Buzan and Wæver, 2003: 56).

⁴⁴ Попут Јужног гасног коридора који допрема азербејџански гас на европско тржиште.

неколико година препознала значај унутрашње димензије сопствене енергетске политике (Natorski and Surrallés, 2008), да је јединствено енергетско тржиште предуслов за заједничку енергетску политику (Youngs, 2007: 4), као и да конкретно улога Европске комисије све више јача у овом домену (Hofmann and Staeger, 2019). Уколико се енергетски односи на релацији ЕУ-Русија у контексту природног гаса посматрају у својој обухватности (почев од краја 60-их година XX века), онда се с правом може тврдити да последња деценија XXI века представља прави помак у правцу изградње заједничке европске енергетске политике (Интервју 1; Интервју 3). Премда се не може говорити о потпуном постојању јединствене европске енергетске политике у овом тренутку, битно је истаћи да ЕУ ипак поседује значајна овлашћења у правцу њене изградње. Примера ради, постојеће тзв. „енергетске одредбе“ у Лисабонском уговору (2009),⁴⁵ директиве, регулаторни и други механизми омогућавају органима ЕУ да у одређеној мери ограниче суверено поступање држава чланица у области енергетске безбедности.⁴⁶ И док постојећа надлежност ЕУ у домену енергетске безбедности омогућава предузимање напора ка успостављању такве заједничке енергетске политике, остале политике, попут конкурентске политике ЕУ и/или политике заштите животне средине „допуњују или индиректно помажу у обликовању заједничке европске енергетске политике“ (Kirchner and Berk, 2010: 869), а што је показала анализа и у овој дисертацији. Другим речима, експанзија европских енергетских активности и пораст забринутости поводом енергетске зависности ЕУ указују на могућу везу између ова два тренда (Judge, A, 2013: iii). Стога је оправдано поставити питање у ком правцу се крећу наведени трендови.

Сумирајући главне налазе прегледа литературе и остваривања увида у досадашњу истраживачку праксу, као и у теорије релевантне за проучавање представљене проблематике, у делу текста који следи представљени су предмет и циљеви конкретног истраживања, као и истраживачка питања којима је руковођено истраживање.

2.5. Предмет истраживања

Имајући у виду претходно предочену истраживачку проблематику, предмет истраживања јесте *Европски регионални безбедносни комплекс у контексту његове зависности од руског природног гаса*. Конкретније, предмет истраживања упућује на примену теорије секуритизације и теорије регионалног безбедносног комплекса на случај Европског регионалног безбедносног комплекса (центрираног око ЕУ) у светлу његове енергетске зависности од руског природног гаса као претње.

Условно речено, постоје два нивоа на којима је реализовано истраживање.⁴⁷ Најпре, испитивана је секуритизација европске енергетске зависности од руског природног гаса како би се уочили главни разлози предузимања секуритизујућих потеза, еволуција самог

⁴⁵ Лисабонским уговором је предвиђено да је енергетска политика подручје подељене надлежности између ЕУ и држава чланица, што значи да су државе чланице лишене могућности да у потпуности, суверено контролишу питања попут енергетске безбедности, либерализације унутрашњег енергетског тржишта, међусобног повезивања енергетских мрежа и сл. С друге стране, државе су у потпуности слободне да одреде ниво опорезивања у сопственом енергетском сектору, као и састав коришћених извора енергије (Tichý, 2019: 27).

⁴⁶ Један од таквих примера јесте и стицање права Европске комисије за праћење енергетских уговора чланица с трећим државама што конкретно значи да држава чланица више не може да закључи правно обавезујући споразум с трећом страном без прибављеног мишљења Комисије о његовој законитости, нити без знања осталих чланица.

⁴⁷ Како би се уопште установило постојање одређеног регионалног безбедносног комплекса у контексту неке претње, најпре је неопходно да се установи постојање и успешност секуритизовања те претње од стране јединица регионалног безбедносног комплекса (РБК). Такви процеси секуритизације сврставају јединице у специфичну и кохерентну географско-територијалну формацију којој је заједничка перцепција конкретне претње.

процеса, главне карактеристике секуритизујућих актера на нивоу Европске уније, као и кључне последице такве секуритизације. Овај ниво анализе такође је био у функцији потврђивања претпоставке да је европска енергетска зависност од руског природног гаса заиста перципирана у ЕУ као претња. Додатно, како теорија секуритизације не даје одговор на питање *зашто* нешто постаје безбедносна претња, извршена је и преданализа руског спољнополитичког наступа у домену испоруке природног гаса на постсовјетском простору (примарно у односу на Украјину) како би се идентификовали и разлози због којих долази до секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса. Следећи ниво анализе подразумевао је коришћење ТРБК како би се идентификовале његове главне карактеристике, а све у циљу потврђивања тезе Бузена и Вејвера да ЕУ заиста представља специфичан вид регионалног безбедносног комплекса (центрирани РБК који подразумева интеграцију јединица од стране институције, настао према логици „одозго-надоле“). Овај ниво анализе усмерен је и на могуће трансформације ЕРБК у циљу остваривања сопствене енергетске безбедности, опет коришћењем смерница које нуди теорија.

Другим речима, у раду је акценат стављен на проучавање безбедносних пракси европских секуритизујућих актера на подручју енергетске безбедности у петнаестогодишњем периоду (2005–2019), концентрисаних око кључних енергетских догађаја који су обележили европско-руске енергетске односе током прве две деценије XXI века. У односу на ове догађаје, анализирани су говорни акти високих представника, као и званична саопштења и документи европских институција у домену енергетске безбедности и то са помињањем руског природног гаса и руске енергетске политике у контексту енергетске претње Европској унији. Прикупљена емпиријска грађа обухватила је целокупан петнаестогодишњи период, са нарочитим фокусом на све оне говорне акте у времену непосредно пре, у току и непосредно након идентификованих кључних догађаја у европско-руским односима током прве две деценије XXI века. Другим речима, било је потребно фокусирати се на ове догађаје како би се регистровале промене у европском јавном дискурсу (граматици безбедности) и описали секуритизујући потези у сваком од тих момената. Након такве анализе, утврђене су везе које постоје између секуритизујућих процеса и пракси које из њих произлазе. Ово све у циљу објашњења еволуције ЕРБК у контексту европске зависности од руског природног гаса као претње, у предвиђеном петнаестогодишњем периоду (2005–2019), са могућим импликацијама на његовом унутрашњем и спољном плану.

У циљу испитивања могућности за потенцијалне трансформације ЕРБК на унутрашњем плану, а на основу анализе процеса секуритизације, могуће је уочити који је европски актер најгласнији у заговарању јединственог енергетског тржишта и спољнополитичког наступа. У вези са тим, могуће је мапирати и трендове (континуитете и дисконтинуитете) који (не) иду на руку успостављању таквог тржишта и заједничке политике.⁴⁸ Другим речима, поред потврђивања претпоставке да је европска зависност од руског природног гаса заиста перципирана као претња на нивоу ЕУ, циљ примене теорије секуритизације огледао се и у анализи самог секуритизујућег процеса испорука руског природног гаса (и руске енергетске политике). На плану проучавања овог процеса послужила је кодна схема са аналитичким (пот)категијама, развијена операционализацијом кључних елемената теорије секуритизације. На плану испитивања контекста и разлога због којих долази до секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса, послужила је преданализа руског спољнополитичког наступа у домену испоруке природног гаса на постсовјетском

⁴⁸ У вези са овим, потребно је истаћи како је енергетска политика ЕУ у регионалном контексту остварила значајни развој у последњих неколико година те да остаје мало простора за појединачно одлучивање о енергетској безбедности у будућности (Houshialsadat, 2013: 59; Интервју 1).

простору (примарно у односу на случај Украјине), о чему ће више речи бити у оквиру оног дела дисертације којим се расветљава методолошки оквир.

На плану испитивања потенцијала за спољну трансформацију ЕРБК, акценат је на алтернативним енергетским партнерима и инфраструктурним пројектима диверзификације снабдевања гасом, односно чињеници да настојање за остваривањем и јачањем сопствене енергетске безбедности, као и за смањењем зависности од руског природног гаса, може представљати значајан фактор спољне трансформације једног регионалног безбедносног комплекса какав је ЕРБК. На плану проучавања овог процеса послужио је операционализован сет индикатора 4А приступа енергетској безбедности којим је указано на значај одређених региона и њихов потенцијал у снабдевању ЕУ природним гасом, о чему ће више речи бити у оквиру оног дела дисертације којим се расветљава методолошки оквир.

Посматрано обухватно, употреба ових теорија омогућила је разумевање, опис и објашњење начина на који перцепција одређене претње унутар ЕРБК резултује одговарајућим стратешким и безбедносним политикама у домену енергетске безбедности, на његовом унутрашњем и спољном плану.

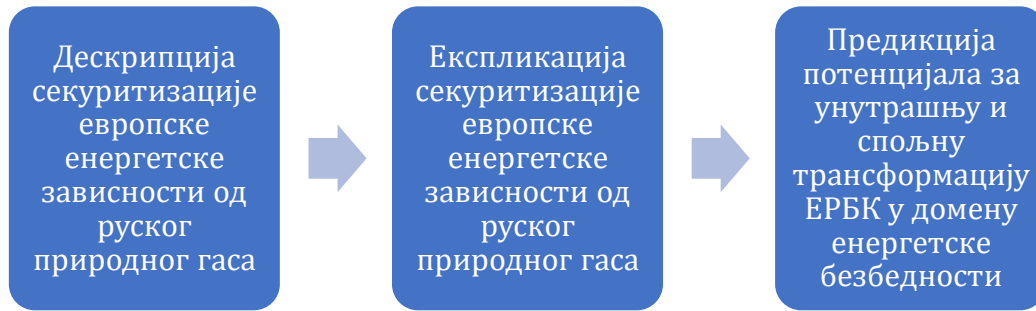
2.6. Циљеви истраживања

У зависности од нивоа на којем је истраживање спроведено, разликује се неколико истраживачких циљева. Најпре, коришћењем теорије секуритизације, један од циљева подразумевао је научну дескрипцију процеса којим се европска енергетска зависност од руског природног гаса означава и конструише као претња. Сходно овом циљу, процес секуритизације испитиван је коришћењем схеме развијене операционализацијом главних елемената теорије секуритизације која је омогућила такву анализу на оперативном нивоу. Додатно, спровођењем тзв. преданализе руског спољнополитичког наступа у домену испоруке природног гаса на постсовјетском простору (примарно у односу на случај Украјине) и идентификовањем кључних фактора у успостављеним односима међузависности, циљ је био објаснити зашто долази до секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса. Дескрипција и експликација овог феномена омогућиле су спровођење другог нивоа истраживања.

У оквиру другог нивоа истраживања, коришћењем смерница које нуди ТРБК, циљ је био испитати потенцијал за унутрашњу и спољну трансформацију ЕРБК у сврху смањења енергетске зависности од Русије и остваривања сопствене енергетске безбедности. Речју, други ниво истраживања испоставио је предикцију као циљ којим су се настојали утврдити сценарији потенцијалне трансформације ЕРБК у домену енергетске безбедности. Сходно постављеном циљу, резултати добијени реализовањем претходног нивоа истраживања, као и операционализован сет индикатора 4А приступа енергетској безбедности указали су на значај одређених региона и њихов потенцијал у снабдевању ЕРБК природним гасом у будућности те на могуће трајекторије ЕРБК у правцу његове унутрашње и спољне трансформације.

Постављени истраживачки циљеви представљени су на Графикону 2.

Графикон 2: Истраживачки циљеви

Извор: ауторка.

2.7. Истраживачка питања

С обзиром на претходно дефинисан предмет и циљеве истраживања, главно истраживачко питање гласи: *Да ли секуритизација европске енергетске зависности од руског природног гаса има потенцијал да доведе до унутрашње и спољне трансформације Европског регионалног безбедносног комплекса на плану енергетске безбедности?*

Како би се одговорило на главно истраживачко питање, потребно је најпре дати одговоре на неколико помоћних питања:

1. Зашто је дошло до предузимања секуритизујућих потеза и означавања европске енергетске зависности од руског природног гаса као претње?
2. Који су актери на нивоу Европске уније препознати као најгласнији у секуритизацији европске енергетске зависности од руског природног гаса?
3. Да ли секуритизација европске енергетске зависности од руског природног гаса има потенцијал да доведе до унутрашње трансформације Европског регионалног безбедносног комплекса на плану енергетске безбедности?
4. Да ли секуритизација европске енергетске зависности од руског природног гаса има потенцијал да доведе до спољне трансформације Европског регионалног безбедносног комплекса на плану енергетске безбедности?

3. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Методолошки оквир овог истраживања подразумева приказ типа истраживања, извора података, као и техника и метода који су послужили за прикупљање и анализу података. И поред значајног ослањања на квантитативне критеријуме, дефинисани предмет истраживања, истраживачка питања и циљеви налажу реализацију примарно квалитативног истраживачког приступа. Истраживачки дизајн којим је руковођена ова студија креиран је сходно смерницама које нуде одабране теорије, односно операционализованим критеријумима који омогућавају примену теорија и реализацију истраживања на практичном нивоу, а који су представљени на самом крају овог поглавља.

Временски оквир истраживања односи се на претходно идентификоване кључне догађаје у (енергетским) односима између ЕУ и Русије, односно период од 2005. до 2019. године, док *просторни оквир истраживања* примарно обухвата комплекс центриран око Европске уније, као и друге суседне регионе оличене у виду алтернативних извора снабдевања ЕРБК природним гасом.

3.1. Тип истраживања

Иако се у истраживању користе одређени квантитативни показатељи (првенствено у контексту утврђивања потенцијала за спољну трансформацију ЕРБК), студија је преодминантно квалитативног карактера.

Начин на који је ТРБК разложена и структурирана у Бузеновој и Вејеровој публикацији (2003) може се пренети и на ово истраживање. Наиме, након дескриптивног дела следи предиктивни део о могућим сценаријима у вези са потенцијалном трансформацијом ЕРБК на унутрашњем и спољном плану. Липовац додатно наглашава како ТРБК омогућава „да се на основу утврђених резултата 'логички дедукују' могући сценарији који се даље означавају као мање или више вероватни“ (2016: 145). Другим речима, темељећи се на дескриптивном елементу успостављене структуре, предиктивним елементом теорије настоји се утврдити потенцијал за реализацију (мање или више) очекиваних сценарија у вези са једним РБК, што је уједно случај и са овим истраживањем. У конкретном случају проучавања ЕРБК у контексту остваривања сопствене енергетске безбедности на унутрашњем плану, сценарији се крећу у опсегу од фрагментације (успоставља се регионална безбедносна динамика између држава/јединица у односима моћи и долази до стварања стандардног РБК) до потпуне интеграције (стварање једне глобалне силе од свих држава чланица и претварање РБК у једног актера) (Buzan & Wæver, 2003: 65). У погледу мапирања потенцијала за спољну трансформацију ЕРБК на плану енергетске безбедности, фокус је стављен на суседне РБК и вероватноћу укључивања нових јединица и/или спајања тих региона са постојећим ЕРБК.

Дакле, испитује се и експланаторни потенцијал ТРБК на конкретној истраживачкој проблематици. Сагледавањем безбедносних пракси ЕУ у контексту остваривања енергетске безбедности у дефинисаном истраживачком периоду и њихове повезаности са секуритизујућим потезима релевантних актера, а темељећи се на смерницама које нуде теорија секуритизације и ТРБК, истраживање је усмерено ка идентификовању потенцијала да се постојеће регионалне безбедносне структуре трансформишу у контексту секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса. Како ово истраживање, поред коришћења квантитативних, подразумева и употребу квалитативних података, најпре је потребно расветлити најзначајније изворе таквих података, а потом и кључне методе и технике коришћене за њихово прикупљање и анализу.

3.2. Извори података

У циљу испитивања секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса, а потом и анализе потенцијала за трансформацију ЕРБК у правцу смањења те зависности на унутрашњем и спољном плану, неопходно је узети у обзир све оне примарне и секундарне изворе података који су омогућили спровођење такве анализе.

У зависности од тога на ком је нивоу реализовано истраживање, могуће је разликовати неколико извора података. Први ниво истраживања који је подразумевао расветљавање процеса секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса и разлога због којих је дошло до предузимања таквих потеза, имплицирао је анализу говорних аката најрелевантнијих секуритизујућих актера на нивоу ЕРБК, који се сврставају у групу **постојећих извора података**. Сходно томе, корпус прикупљене грађе која је анализирана у смислу идентификације постојеће претње може се класификовати у три групе: 1) званична документа креирана од стране институција ЕУ, 2) јавне комуникације, говори и интервјуи представника институција ЕУ, 3) саопштења за штампу која у виду цитата садрже говор или изјаву представника ЕУ. Други део грађе обухватио је сва она документа којима се одобрава рад ЕУ (документа Европског савета која сведоче о усвајању специјалних мера), док трећи део грађе реферише на јавномњењска истраживања, односно прихватање енергетске политике ЕУ од стране публике. Будући да су предмет анализе и европске безбедносне праксе најзначајнијих актера ЕУ у контексту секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса, енергетски аранжмани предузети у том правцу (планирани споразуми, реализовани и планирани пројекти и сл.) такође су анализирани као битан корпус истраживачке грађе. Другим речима, значајан део података који се могу сврстати у групу постојећих реферише на институционалне изворе података, статистичке извештаје и стратешка документа, и то у првом реду оне које баштини сама Европска унија и њени органи, као и специјализоване агенције у вези са европском енергетском безбедношћу. Постојећи извори података јесу, дакле, базе говора и званичних саопштења и докумената у области европске енергетске безбедности, извештаји експертских агенција, Еуробарометар и остале базе јавномњенских истраживања, као и квантитативне базе података.

Оно што је определило овакав избор постојећих података јесте чињеница да се, како је претходно поменуто, у контексту секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса унутар ЕРБК као комплекса центрираног око институције (ЕУ) најрелевантнијим секуритизујућим актерима сматрају управо институције ЕУ, односно њихови главни представници. Другим речима, то су Европска комисија, Европски парламент, Савет ЕУ и Европски савет, односно председник Европске комисије, председник Европског парламента, председник Савета Европске уније, председник Европског савета, Високи представник ЕУ за спољне послове и безбедносну политику, европски комесар за климатску акцију и енергетику (бивши комесар за енергетику), потпредседник Европске комисије за Енергетску унију, европски комесар за трговину, комесар за политику суседства и преговоре о проширењу, комесар за регионалну политику, комесар за индустрију и предузетништво, амбасадор ЕУ у Русији и шеф Енергетске заједнице. И док ће детаљније образложење конкретних секуритизујућих актера на простору ЕРБК уследити у каснијим деловима текста, на овом месту је потребно поменути како, посматрано уопштено, дефинисани петнаестогодишњи период истраживања (2005–2019) обухвата мандате три председника Европске комисије: Хосе Мануела Бароза (2004–2014), Жан-Клод Јункера (2014–2019) и Урсуле фон дер Лајен (2019–).

Пораст учесталости јављања енергетских питања у говорним актима наведених актера, концентрисаних око кључних догађаја у европско-руским односима током прве две деценије XXI века, био је први индикатор о заинтересованости ЕУ за питања енергетске безбедности. Примера ради, претрага пленарних заседања Европског парламента и усвајања његових званичних позиција поводом одређених питања енергетске безбедности у периодима који кореспондирају са временским оквиром истраживања дала је резултате видљиве у Табели 1.

Табела 1: Број усвојених легислативних текстова Европског парламента поводом енергетских питања према парламентарним мандатима

Парламентарни мандат	Број усвојених легислативних текстова
2004–2009	9
2009–2014	15
2014–2009	20

Извор: сопствено истраживање према: European Parliament, n.d.

Додатно, претрага *eur-lex* архиве те званичне интернет странице Европске комисије која је укључила приказ докумената усвојених од стране ове европске институције указала је на пораст броја докумената у којима се кумулативно појављују термини „енергетска безбедност“, „Русија/руски“ и „(природни) гас“ и њихову концентрацију у годинама кључних енергетских догађаја (Табела 2).

Табела 2: Документа Европске комисије у вези са европском енергетском безбедношћу и руским природним гасом, 2005–2019.

'05.	'06.	'07.	'08.	'09.	'10.	'11.	'12.	'13.	'14.	'15.	'16.	'17.	'18.	'19.
6	32	34	36	46	39	45	17	19	69	61	36	43	14	19

Извор: ауторка.

Из приложеног се може уочити пораст заинтересованости европских институција за питање природног гаса у годинама кључних догађаја између ЕУ и Русије, односно у годинама непосредно пре и после конкретне кризе у односима између ова два актера. Наравно, с обзиром да помињање Русије, односно доминантног снабдевача у контексту европске енергетске безбедности не значи нужно њено помињање у негативном контексту, у обзир су узети искључиво они документи који на трагу секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса позивају на усвајање одређене специјалне мере. На тај начин је извршено узорковање популације саопштења од значаја за конкретну студију, а коначан број порука које су, у том смислу, сачињавале популацију саопштења која је подлегла анализи у овој дисертацији видљив је у Табели 3.

Табела 3: Укупан број анализираних порука секуритизујућих актера у периоду 2005–2019.

Европска комисија	152
Европски парламент и Савет ЕУ	53
Европски савет	30
Укупно:	235

Извор: ауторка.

Овде је потребно истаћи да су анализирани искључиво они говорни акти у којима су се кумулативно могли наћи критеријуми за претрагу – помињање руског природног гаса и/или гасне кризе у контексту претње европској енергетској безбедности, односно европске енергетске зависности од једног доминантног снабдевача у контексту претње сходно развијеној кодној схеми.⁴⁹ Говорни акти европских секуритизујућих актера у домену енергетске безбедности и природног гаса која су анализирана броје комуникације и радна документа Европске комисије, стратегије, зелене и беле књиге, закључке Савета ЕУ, усвојена документа на пленарним заседањима Европског парламента итд.

Поред постојећих извора података, анализа конкретне проблематике извршена је и прикупљањем *података генерисаних за потребе самог истраживања*. Другим речима, поред резултата добијених коришћењем постојећих извора података, секуритизација европске енергетске зависности од руског природног гаса и трансформативни потенцијали ЕРБК, на унутрашњем и спољном плану, анализирани су и на основу резултата добијених спровођењем полуструктурисаних експертских интервјуа са академским и независним експертима у области европске енергетске безбедности, природног гаса и европско-руских (енергетских) односа (Прилог 1).

3.3. Методе и технике за прикупљање и анализу података

Имајући у виду да се овим истраживањем настојао испитати феномен секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса и потенцијали за трансформацију ЕРБК у правцу смањења те зависности, неколико истраживачких метода испоставило се неопходним како би конкретно истраживање резултирало дубинским увидима о предоченој проблематици.

Прикупљање података и анализа истраживачке проблематике, односно одговори на дефинисана истраживачка питања и истраживачки циљеви подразумевали су критички преглед литературе, спровођење полуструктурисаних експертских интервјуа, секундарне анализе постојећих података, квалитативне анализе садржаја и, напослетку, методе сценарија. И док је секундарна анализа података била резервисана примарно за анализу постојећих података, квалитативна анализа садржаја иманентна је првом нивоу истраживања (код примене теорије секуритизације), а метода сценарија другом нивоу истраживања (код примене ТРБК). Наравно, ову поделу треба схватити условно будући да једна метода није резервисана искључиво за једну врсту података с обзиром да се анализе различитих типова података међусобно допуњују. Овде је реч само о предоминантној техници анализе података у складу са конкретним нивоом истраживања.

⁴⁹ Кодна схема представљена је касније у тексту.

3.3.1. Преглед литературе

Најпре, прикупљање потребних података подразумевало је примену прегледа литературе као иницијалног корака у развоју методолошког оквира истраживања. Овај корак карактерише двојака улога: стицање увида у досадашњи корпус знања у циљу његове систематизације о теми која је предмет истраживања, као и у досадашњу истраживачку праксу сличних истраживања. Критички преглед литературе резултирао је и идентификовањем одређених недостатака када је реч о овој проблематици те је такво стање ствари додатно послужило у креирању истраживачког дизајна који треба да надомести постојеће празнине. Поред прегледа академске литературе, прикупљање података подразумевало је и прикупљање и сачињавање искуствене грађе неопходне за реализацију самог истраживања, у виду претходно поменутих постојећих података из секундарних извора и оних генерисаних за потребе истраживања.

3.3.2. Експертски интервју

За прикупљање генерисаних података послужило је и спровођење полуструктурисаних експертских интервјуа са академским и независним експертима у области европске енергетске безбедности (са посебним акцентом на природном гасу) и европско-руских (енергетских) односа. Интервју, као метод за прикупљање података, намењен је стицању дубинског увида у истраживану појаву. Експертски интервју захтева интервјуисање особа до којих је теже доћи, односно људи с посебним позицијама у групи којој припадају те је најчешће реч о особама које заузимају високе позиције у одређеним безбедносним и политичким процедурама (Ђурић, 2016: 13). У формулацији питања од примарне користи су били како подаци добијени испитивањем секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса, тако и претходно описани 4А приступ енергетској безбедности са иманентним димензијама и индикаторима. Питања утемељена на овом приступу формулисана су у циљу добијања одговора на неколико истраживачких питања и указивања на потенцијале за трансформацију ЕРБК на унутрашњем и спољном плану. Полуструктурисани експертски интервјуи реализовани су у периоду од јануара до априла 2022. године, онлајн путем – преко *Zoom* платформе. Попис интервјуисаних лица, као и текст Упитника, доступни су у Прилогу 1 ове дисертације. Ова истраживачка техника првенствено је послужила у циљу провере налаза добијених секундарном анализом података и појашњења евентуалних отворених питања.

3.3.3. Секундарна анализа података

Секундарна анализа постојећих података, између осталог, подразумева употребу постојећих скупова података, њихово тумачење и извођење налаза на основу таквог тумачења (Ђурић, 2013: 111). Имајући у виду претходно идентификоване постојеће изворе података, може се закључити да се, у конкретном случају, постојећи извори података који су представљали предмет секундарне анализе претежно могу класификовати као *институционални* извори података. Секундарној анализи, у том смислу, подлегла су званична документа институција ЕУ, базе говора, саопштења и интервјуа представника европских институција, статистички извештаји и сл. Анализа овог корпуса истраживачке грађе резултирала је драгоценим увидима у начин третирања конкретне проблематике од стране званичних европских институција и њихових главних представника.

3.3.4. Квалитативна анализа садржаја

На првом истраживачком нивоу који је подразумевао испитивање феномена секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса, као главни истраживачки поступак коришћена је квалитативна анализа садржаја. Кључни аргумент за овакав одабир односи се на могућности које квалитативна анализа садржаја пружа у истраживању одређене проблематике. Разлог за одабир квалитативне анализе садржаја у односу на њену квантитативну варијанту лежи у најпре у претходно дефинисаном предмету истраживања и истраживачким питањима, али и чињеници да ова метода омогућава истраживачу дубинско истраживање и откривање садржаја поруке унутар одређеног контекста који би, у случају оптерећености квантификацијом, могли промаћи. С обзиром да ова студија не подразумева искључиво нормативну анализу, већ и анализу контекста у ком су кључне поруке настајале сходно претходно дефинисаним критеријумима, квалитативна анализа садржаја представља адекватан избор у конкретном случају.

Основу примене овог поступка за анализу прикупљених података представљају категорије анализе које се граде током самог процеса анализе у складу са дефинисаним истраживачким питањима, теоријом која усмерава истраживање и самом садржином искуствене грађе (Манић, 2014: 48). Када је реч о дефинисању категорија анализе, ауторка Манић наглашава разлику између индуктивног и дедуктивног приступа на следећи начин: док први подразумева дефинисање категорија на основу искуствене истраживачке грађе, други почива на премиси да се дефинисање ових категорија врши на основу сазнања која претходе упознавању са искуственом грађом (Манић, 2014: 49). Другим речима, док индуктивни приступ најпре подразумева ишчитавање искуствене грађе која подлеже анализи и следствено креирање категорија, дедуктивни приступ негује дефинисање категорија унапред – на основу теорије или постојећих истраживачких студија, да би се потом тако дефинисане примениле на проучавани материјал. С обзиром да су у случају овог конкретног истраживања категорије креиране најпре на основу ишчитавања искуствене грађе, може се рећи да је ова студија следила индуктивни приступ у дефинисању категорија анализе.

Свакако, приступ у дефинисању категорија анализе имплицира и врсту квалитативне анализе садржаја која је примењена у конкретном истраживању. Саја и Шенон (*Hsieh and Shannon*) разликују три врсте ове методе: конвенционалну, усмерену и сумативну квалитативну анализу садржаја (2005: 1277). Ове три врсте разликују се примарно по питању кодних схема и порекла кодова: док се код конвенционалне анализе садржаја категорије и кодови дефинишу на основу искуствене грађе, сумативна анализа садржаја, иако се темељи на квантификацији проучаваног материјала, почива на потреби за проучавањем контекстуалне употребе речи (Манић, 2014: 50–52). Са друге стране, усмерена анализа садржаја, следећи дедуктивни приступ, полази од теорије или резултата претходних истраживања у дефинисању категорија. С обзиром да ово истраживање у својој основи следи индуктивни приступ у дефинисању категорија где је ишчитавање проучаваног материјала претходило њиховом дефинисању, реч је о доминантно конвенционалној квалитативној анализи садржаја у конкретном случају.

Конвенционална анализа садржаја, дакле, представља основну аналитичку методу првог нивоа истраживања у овој дисертацији. Како то наводе одређени аутори, конвенционална анализа садржаја углавном се користи код оних студија које имају за циљ дескрипцију одређеног феномена (*Hsieh and Shannon, 2005: 1279*), што корелира са једним од дефинисаних циљева на првом истраживачком нивоу ове конкретне студије – научном дескрипцијом феномена секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса. Ова врста анализе садржаја подразумева да се током читања грађе креирају кодови који се, потом, групишу у категорије и поткатегорије према

сличности чиме се постепено долази до њиховог уопштавања. На крају се извештава о резултатима истраживања који се додатно поткрепљују примерима категорија преузетих из проучаваног материјала (Manić, 2014: 50), што је учињено и у овој дисертацији. Међутим, чињеница да се категорије код ове врсте анализе дефинишу након ишчитавања искуствене грађе не значи нужно да одређена представа о потенцијалним категоријама није унапред постојала – таква иницијална представа је креирана најпре на основу критичког прегледа литературе, док је проучавани материјал додатно послужио као потврда (или, пак, оповргавање) унапред осмишљених категорија. Осим тога, кодна схема је, како је већ претходно поменуто, у конкретном случају развијана је и на основу смерница које нуде саме теорије. Стога је исправније рећи да се постојеће истраживање темељи на конвенционалној анализи садржаја са одређеним примесима усмерене анализе, што иначе произилази из природе квалитативних истраживачких студија код којих је процес анализе секвенцијалан и траје током читавог истраживачког поступка.

Када је реч о самом извођењу квалитативне анализе садржаја, њене кључне фазе, уз мање или више варијација, укључују одређивање популације саопштења и формирање узорка, одређивање јединица анализе, одређивање (пот)категија, кодирање и интерпретацију налаза. У наставку текста детаљније је објашњен процес извођења ове аналитичке методе сходно свакој од побројаних фаза.

Како је претходно истакнуто, сходно дефинисаном предмету истраживања, популацију која је анализирана у циљу испитивања феномена секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса у овој дисертацији чине три групе података: 1) званична документа креирана од стране институција ЕУ, 2) писане јавне комуникације, говори и интервјуи представника институција ЕУ, 3) саопштења за штампу која у виду цитата садрже говор или изјаву представника ЕУ. Други део грађе чине сва она документа којима се одобрава рад ЕУ (документа Европског савета која сведоче о усвајању специјалних мера), док трећи део грађе која подлеже анализи реферише на јавномњењска истраживања, односно прихватање енергетске политике ЕУ од стране публике. Примарни критеријум за узорковање популације саопштења (истраживачке грађе) јесте било помињање руског природног гаса у контексту претње европској енергетској безбедности, односно европске енергетске зависности од једног доминантног снабдевача у контексту претње. Дакле, претрага истраживачке грађе и њен одабир за популацију саопштења морали су укључити комбинацију речи: *европска енергетска безбедност + Русија/Руска Федерација + (природни) гас + претња/криза*,⁵⁰ на пример:

„... екстремно висока зависност од непоузданих снабдевача из трећих земаља прети одрживости европског енергетског система“ (Official Journal of the European Union, 2015b: С 399/24).

Осим тога, поруке које су анализирани морале су настати унутар дефинисаног истраживачког периода, односно у периоду од 2005. до 2019. године, при чему је нарочит фокус био на претходно идентификованим кључним догађајима у европско-руским

⁵⁰ У вези са овим значајно је истаћи да је првобитна претрага у вези са ЕУ, енергетском безбедношћу, Русијом и њеним природним гасом бројала знатно више грађе, међутим, с обзиром на дефинисан предмет истраживања и истраживачка питања, критеријум „претње“ и „кризе“ је морао бити укључен у претрагу што је резултирало мањим бројем порука од иницијалног.

односима током прве две деценије XXI века. Додатно, анализирани поруке морале су бити искључиво део званичног дискурса европских секуритизујућих актера.⁵¹

Ишчитавање и мануелно кодирање прикупљене истраживачке грађе било је неопходно услед чињенице да у одређеним изворима Русија и руска енергетска политика, односно руски гас нису били експлицитно поменути као претња европској енергетској безбедности, али где су квалификације попут „доминантан енергетски снабдевач“ или „висока зависност од непоузданих снабдевача из трећих земаља“ омогућиле такво кодирање. Сходно томе, преданализа која је извршена у вези са контекстуализацијом предмета истраживања омогућила је да се такве поруке имплицитног означавања руског гаса као претње европској енергетској безбедности узму у обзир.

С обзиром на неисцрпан број извора који је у вези са овом тематиком могао бити анализиран, ово истраживање руковођено је најпре дефинисаним групама истраживачке грађе која је анализирана, али и принципом сатурације података.⁵² Овде је још једном потребно напоменути да квалитативна анализа садржаја прикупљене истраживачке грађе није подразумевала искључиво нормативну анализу, већ и анализу контекста у ком су кључне поруке настајале што је, између осталог, дефинисано и самом периодизацијом догађаја, временским оквиром истраживања и постављеним истраживачким циљевима и питањима.

Како је већ поменуто, главни елементи секуритизације јесу језички акт (говорни чин), секуритизујући актер(и), функционални актер(и), публика и специјалне мере. Концепт секуритизације претпоставља говорне чиновне оних субјеката који се сматрају ауторитетима, а који означавају претњу по одређени објекат на коју се мора ургентно реаговати. Дакле, почетни корак у секуритизовању одређене претње јесте постојање референтног објекта чија је безбедност угрожена.⁵³ Други корак подразумева постојање релевантног секуритизујућег актера који располаже социјалним и политичким капиталом и који формулише безбедносни дискурс. У случају овог конкретног истраживања, сходно надлежностима којима располажу у домену европске енергетске безбедности и политике, секуритизујућим актерима сматрају се Европска комисија, Европски парламент, Савет Европске уније и Европски савет, односно њихови представници схваћени као кључни политички актери ЕУ у домену енергетске безбедности у датом временском периоду.⁵⁴ Затим следе функционални актери који својим свакодневним праксама могу у значајнијој мери утицати на динамику секуритизујућег процеса (нпр. МАЕ или, пак, гасне компаније у конкретном случају). На крају, јавно мњење, односно публика треба да прихвати специјалне мере. Како би се секуритизација одређене претње могла проучавати на оперативном нивоу, потребно је придржавати се смерница које нуди овај концепт. Другим речима, неопходно је било

⁵¹ Медијски извори који су садржали изјаву/интервју европског званичника или, пак, информацију о одговарајућем документу, могли су послужити искључиво за контекстуализацију теме те као секундарни извор који би упутио на онај примарни.

⁵² У планирању и спровођењу истраживања, принцип сатурације, поједностављено речено, представља онај моменат у прикупљању и анализи података када нови подаци не генеришу ново знање те није неопходно њихово даље прикупљање.

⁵³ У традиционалним промишљањима безбедности, односно, војном и политичком сектору, референтни објекат је углавном државни суверенитет или идентитет нације. Међутим, проширивањем студија безбедности и на друге секторе, то може бити и појединац, мале заједнице, благостање заједнице или читавог човечанства – листа могућих референтних објеката није коначна.

⁵⁴ С обзиром да ЕУ представља наднационалног колективног актера, домен енергетске безбедности одликује подела надлежности између националних држава и ЕУ наднационалних институција. Међутим, с обзиром да националне државе нису предмет анализе у конкретном случају, ово истраживање је примарно концентрисано на изјаве највиших европских званичника које обликују европски енергетски дискурс.

уставити неке оперативне критеријуме који би омогућили примену одабране теорије.

Сходно горе наведеном, у овом истраживању, анализа секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса реализована је кроз три фазе. Прва фаза секуритизације подразумевала је идентификовање и означавање претње у говорним актима европских секуритизујућих актера. Другим речима, говорни акти идентификованих секуритизујућих актера у домену европске енергетске безбедности (Европске комисија, Европског парламента, Савета ЕУ и Европског савета, односно њихових главних представника) испитивани су путем квалитативне анализе садржаја. Друга фаза секуритизације наступа када државне или међувладине институције усвоје конкретне мере како би се суочиле са датом претњом, и то у виду легислативних аката и других оперативних мера. Ово конкретно реферише на све оне акте ЕУ и друге специјалне мере усвојене и примењене у домену европске енергетске безбедности. С обзиром да се предмет истраживања директно односи на ниво ЕУ, на овом месту је важно напоменути да су у обзир узете оне мере усвојене од стране европских институција (у првом реду Европског савета). Трећа и последња фаза састоји се у јавномњењском прихватању дискурса секуритизујућих актера, а што је испитивано (тамо где је применљиво) кроз анкетна истраживања Еуробарометра и других база јавномњењских истраживања.

Укратко, анализа процеса секуритизације руске енергетске политике у оквирима ЕУ може се представити на следећи начин:

1. Фаза 1: идентификовање енергетске претње од стране секуритизујућих актера – подразумева анализу говорних чинова секуритизујућих актера у дефинисаном истраживачком периоду, а у вези са европском енергетском зависношћу од руског природног гаса,
2. Фаза 2: анализа правних и других, оперативних мера усвојених од стране европских институција као одговора на идентификовану претњу, и
3. Фаза 3: јавномњењско прихватање секуритизујућих потеза на основу анкетних истраживања Еуробарометра и других база јавномњењских истраживања (тамо где је применљиво).

Потврђивање секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса представљено је у Табели 4.

Табела 4: Процес секуритизације у контексту овог истраживања

Фаза секуритизације	Јединица анализе – ЕУ
Говорни акти	Европски секуритизујући актери
Усвајање специјалних мера	Институције ЕУ
Истраживање јавног мњења (прихватање специјалних мера) ⁵⁵	Еуробарометар и друга јавномњењска истраживања – анкете

Извор: ауторка.

⁵⁵ Иако, сходно дефинисаном ширем приступу секуритизацији који је усвојен у овој дисертацији, није нужно да публика експлицитно прихвати предложене специјалне мере, утврђивање овог критеријума само ће дати додатни легитимитет предузетим секуритизујућим потезима у контексту европске енергетске безбедности.

Потврђивање постојања (успешних) секуритизујућих потеза у ЕУ у вези са руским природним гасом први је корак у потврђивању колективне секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса. Другим речима, потврда да је на делу секуритизација европске енергетске зависности од руског природног гаса јесте почетни корак у преиспитивању потенцијала трансформације РБК на унутрашњем и спољном плану.

Након одређивања популације саопштења која подлеже анализи, потребно је одредити и јединице анализе. Под јединицама анализе (или јединицама класификације) подразумевају се целине које се, сходно одређеним критеријумима, издвајају у садржају одређене комуникације. Те јединице могу представљати део поруке или поруку у целини, попут синтагми, реченица или целих пасуса. Дакле, у питању су сегменти садржаја искуствене грађе која подлеже анализи. Сходно томе, одређивање јединица анализе у овом истраживању детерминисано је пре свега унапред дефинисаним категоријама које су омогућиле њихово сврставање. У контексту овог истраживања, јединице анализе могу бити реченице, пасуси или, пак, читаве тематске целине и предложене мере, односно сви они „идејни изрази“ који се могу приписати одређеној категорији. У контексту ове студије и у складу са претходно дефинисаним индуктивним приступом, јединице анализе одређене су након ишчитавања анализиране популације саопштења. У највећем броју случајева, ове јединице фигурирају као један или два међусобно повезана пасуса анализиране популације саопштења.

Након одређивања, јединице анализе се, дакле, сврставају у унапред дефинисане (пот)категорије, а које представљају основу за даље кодирање. Кодирање подразумева разврставање силових искуствених података у претходно дефинисане (пот)категорије. Ова два процеса – дефинисање (пот)категорија и кодирање – одвијају се симултано: „у првом се одређује појмовни оквир унутар којег ће се описати садржај документа, а у другом се у њега сврстава постојећи садржај“ (Milas, 2009: 510). Друкчије речено, кодирање се темељи на издвајању јединица анализе из искуствене грађе и њиховом сврставању у претходно дефинисане (пот)категорије. Кодирани подаци који се уклапају у одговарајућу (пот)категорију нису увек посматрани одвојено, већ се, уколико се то показало неопходним, у обзир узео шири контекст који је омогућио сврставање конкретне јединице у одговарајућу (пот)категорију. И док присуство одређеног кодираних индикатора у искуственој грађи упућује на присуство конкретног референтног објекта, вредности или, пак, специјалне мере, контекст поруке која се кодира даје јој позитивно или негативно значење. Стога је дубинско ишчитавање проучаваног материјала и његово мануелно кодирање одабрано као адекватније у односу на софтверско. На овом месту је битно напоменути да је присуство два или више индикатора у једној јединици анализе резултирало њеним вишеструким кодирањем и каснијим уопштавањем. Другим речима, уколико је један пасус говора европског званичника као јединица анализе садржао индикаторе који упућују на усвајање легислативних мера или, пак, оних финансијских, у обзир су узета оба индикатора с тим да је њихово уопштавање подразумевало да конкретна порука позива на усвајање специјалних мера. Кодна схема са дефинисаним (пот)категоријама, кодовима и индикаторима, као и примери кодираних порука у складу са дефинисаним (пот)категоријама дати су у тексту испод (Табеле 5 и 6).

Досадашња разрада главних фаза квалитативне анализе садржаја и елемената процеса секуритизације била је у служби операционализације тих елемената и њиховог превођења у оперативне критеријуме који треба да омогуће планирану анализу. Другим речима, идентификоване су три аналитичке категорије од којих свака садржи одређен број индикатора и припадајућих кодова. Разрада (пот)категорија и индикатора које оне

садрже **нужан** је услов за успостављање теоријских и концептуалних основа истраживања. Тако, прва аналитичка категорија може се окарактерисати као чисто дескриптивна будући да садржи искључиво идентификационе податке који су помогли у каталогизацији грађе коришћене у истраживању. Друга и трећа аналитичка категорија које се односе на идентификацију и конструкцију претње и усвајање специјалних мера, садрже експланаторне индикаторе који омогућавају примену теорије на конкретном примеру. Као основа за ту анализу, послужила је идејна кодна схема коју је за потребе сопственог истраживања развио Алесандро Демуртас (*Alessandro Demurtas*) (2014) у анализи секуритизације исламског тероризма и оружја за масовно уништење на простору Европске уније, будући да је прегледом литературе установљено да она, до сада, представља најсистематичнију примену теорије секуритизације на оперативном нивоу. Наравно, постојећа кодна схема је модификована и прилагођена потребама овог истраживања.

Прва аналитичка категорија (I), која се односи на основне идентификационе податке, дескриптивне је природе и омогућава каталогизацију различитих говора и докумената идентификованих секуритизујућих актера на нивоу ЕУ. Њена категоризација на варијабле и индикаторе установљена је на следећи начин:

Прва поткатегорија I₁: документа сачињена од стране ЕУ институција:

- Датум,
- Секуритизујући актер: _____,
- Број странице/интернет извор.

Друга поткатегорија I₂: писане јавне комуникације, говори и интервјуи представника ЕУ институција:

- Датум,
- Секуритизујући актер: _____,
- Број странице/интернет извор.

Трећа поткатегорија I₃: саопштења за штампу која у виду цитата садрже говор или изјаву представника ЕУ:

- Датум,
- Секуритизујући актер: _____,
- Број странице/интернет извор.

Друга аналитичка категорија (II) тиче се процеса конструкције претње. Ову категорију било је потребно поделити на две поткатегорије како би се реализовало истраживање и омогућила операционализација индикатора. Прва поткатегорија односи се на идентификацију претње (европска енергетска зависност од руског природног гаса/руска енергетска политика), док се друга односи на апострофирање конкретног референтног објекта или вредности који су угрожени постојећом претњом.

Прва поткатегорија II₁: идентификација претње (дихотомни индикатор – да или не)

Друга поткатегорије II₂: референтни објекат/вредност:

- Европски енергетски системи/критична енергетска инфраструктура (дихотомни индикатор – да или не),
- Безбедност грађана и квалитет живота (дисконтинуитет у друштвеној рутини или тзв. „живот са страхом“, благостање) (дихотомни индикатор – да или не),

- Економски интереси ЕУ/економије/индустрија (дихотомни индикатор – да или не),
- Животна средина (дихотомни индикатор – да или не).

Трећа аналитичка категорија (III) реферише на предлагање и усвајање специјалних мера, односно, њихову типологију.

Трећа категорија III: типологија специјалних мера

- Легислативне мере (дихотомни индикатор – да или не),
- Финансијске мере (дихотомни индикатор – да или не),
- Инфраструктурне мере (дихотомни индикатор – да или не)
- Надзорно-кризне мере (дихотомни индикатор – да или не),
- Мере преласка на обновљиве изворе енергије (дихотомни индикатор – да или не),
- Мере санкција (дихотомни индикатор – да или не).

Табела 5: Развијена кодна схема

Категорија	Поткатегорија	Назив индикатора	Број индикатора	Кодирани подаци
I Идентификациони подаци	Документа сачињена од стране институција ЕУ	deu_dat	1	Датум
		deu_sak	2	Секуритизујући актер
		deu_str	3	Број странице/интернет извор
	Писане јавне комуникације, говори и интервјуи представника институција ЕУ	geu_dat	4	Датум
		geu_sak	5	Секуритизујући актер
		geu_str	6	Број странице/интернет извор
	Саопштења за штампу која у виду цитата садрже говор или изјаву представника ЕУ	ceu_dat	7	Датум
		ceu_sak	8	Секуритизујући актер
		ceu_str	9	Број странице/интернет извор
II Конструкција претње	Идентификација претње	idn_prt	10	Европска енергетска зависност од руског природног гаса/руска енергетска политика/руски гас
	Референтни објекат/вредност	obj_ees	11	Европски енергетски системи/критична енергетска инфраструктура
		obj_grđ	12	Безбедност грађана и квалитет живота
		obj_ein	13	Економски интереси ЕУ/економије/индустрија
		obj_ežs	14	Животна средина
		spc_leg	15	Легислативне мере

III Усвајање специјалних мера	Типологија специјалних мера	spc_fin	16	Финансијске мере
		spc_div	17	Инфраструктурне мере
		spc_nad	18	Надзорно-кризне мере
		spc_res	19	Мере преласка на обновљиве изворе енергије
		spc_skc	20	Мере санкција

Извор: ауторка.

Табела 6: Примери референтних кодираних порука

Бр. индикатора	Назив индикатора	Пример кодиране поруке
10	idn_prt	„Европски парламент (<i>прим. аут.</i>) наглашава потребу да се радикално побољша енергетска безбедност и независност ЕУ и њена отпорност на спољне притиске, као и да се смањи њена енергетска зависност од Русије успостављањем конкретних алтернатива у циљу помоћи оним државама чланицама које се ослањају на Русију као доминантног снабдевача“ (Official Journal of the European Union, 2015a: C 300/31).
11	obj_ees	„ЕУ плаћа цену застареле и слабо повезане енергетске инфраструктуре. У јануару 2009. године решења прекида снабдевања у Источној Европи била су ометена недостатком опција обрнутог тока и неадекватним интерконекцијама и складишном инфраструктуром“ (<i>Energy infrastructure priorities</i> , 2010: 4).
12	obj_grd	„Даме и господо, данас ћу се фокусирати на енергију и економију. Ту ће грађани Европе осетити највећи притисак ове године... Питање које захтева хитну и одлучну европску пажњу је наравно гас... Садашња ситуација је, укратко, и неприхватљива и невероватна. Неприхватљива је јер су потрошачи ЕУ у неким државама чланицама и даље без гаса након недељу дана прекинутог снабдевања... Без суђења о намерама, објективна је чињеница да и Русија и Украјина показују да нису у стању да испуне обавезу коју су преузеле“ (European Commission, 2009b).
15	obj_ein	„Конфликт на истоку Украјине... има директан утицај на енергетску безбедност и економију ЕУ у целини“ (European Commission, 2015c).

16	obj_ežs	„Позваћемо државе чланице да разјасне питања еколошке одговорности; у овом контексту (Северног тока 2. прим. аут.), Комисија тренутно разматра ситуацију на свим подморским улазним тачкама у ЕУ и процениће које су даље акције потребне“ (European Commission, 2016b).
17	spc_leg	„(Комисија) сматра да би се данашњи правни оквир могао побољшати. Нарочито је потребна већа хармонизација стандарда безбедности снабдевања и унапред дефинисаних хитних мера на регионалном нивоу и нивоу ЕУ“ (<i>An EU Energy Security and Solidarity Action Plan</i> , 2008: 11).
18	spc_fin	„...Унија треба хитно да омогући велике инвестиције и да доврши унутрашње енергетско тржиште и треба подстицати иницијативе које гледају у будућност, попут европског оператера преносног система и јединствене европске гасне мреже...“ (Official Journal of the European Union, 2009а: E/19).
19	spc_div	„Циљ је једноставан: прекинути прекомерну зависност од једног снабдевача или руте и омогућити свакој држави чланици три потенцијална извора гаса, било да се ради о гасу из цевовода из различитих извора, било о течном или ускладиштеном природном гасу... Дозволите ми да поновим да је диверзификација кључ у контексту енергетске безбедности. Диверзификација рута и извора“ (European Commission, 2015k).
20	spc_nad	„Европска комисија треба да промовише размену информација и најбоље праксе међу државама чланицама...“ (<i>Green Paper</i> , 2008: 10).
21	spc_res	„Један од циљева Енергетске уније јесте удаљити се од економија које покрећу фосилна горива... Прелазак на конкурентну економију са ниским емисијама угљеника смањиће потребу за увожењем фосилних горива...“ (<i>State of the Energy Union</i> , 2015: 2, 10).
22	spc_skc	„Ми не оклевамо да одлучно одговоримо на неприхватљиво понашање Русије... Ове мере имају за циљ да доведу Русију до закључка да је боље имати позитиван, конструктиван однос и са Украјином и са Европском унијом...“ (European Commission, 2014m).

Извор: ауторка.

Категоризација искуствене грађе на претходно описан начин омогућила је стицање увида у динамику процеса секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса у оквиру дефинисаног временског оквира истраживања (2005–2019), а нарочито у односу на идентификоване тзв. кључне енергетске догађаје. Осим тога, прикупљање и анализа прикупљене грађе омогућила идентификацију најгласнијег секуритизујућег актера на нивоу ЕУ у конструкцији (енергетске) претње и заговарању јединствене европске енергетске политике, што је од кључне важности када се има у виду потенцијална унутрашња трансформација ЕРБК од фрагментације ка интеграцији. Додатно, потврђивање постојања процеса секуритизације на нивоу Европске уније од значаја је и за промишљање потенцијалне трансформације овог комплекса и на спољном плану, у правцу окретања ЕУ ка алтернативним изворима снабдевања природним гасом.

3.3.5. Метода сценарија

По испитивању феномена секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса, а у циљу утврђивања потенцијала трансформације ЕРБК на унутрашњем и спољном плану, коришћена је метода сценарија. Како би се, у односу на резултате добијене спровођењем претходног нивоа анализе и у односу на релевантне индикаторе, са већом или мањом извесношћу, могли утврдити сценарији потенцијалне трансформације ЕРБК у правцу смањења енергетске зависности од руског природног гаса, на унутрашњем и спољном плану, послужила је управо ова метода спроведена у дескриптивном маниру.

Поједностављено речено, метода сценарија може се дефинисати као „опис могуће будуће ситуације, укључујући ту и развој догађаја који воде до те ситуације“ (Kosow and Gaßner, 2008: 1). Аутори додатно наглашавају да сценарији немају за циљ детаљан опис будућности, већ се темеље на истицању кључних фактора који ће довести или могу довести до будуће ситуације (Kosow and Gaßner, 2008: 1). Овде је битно напоменути да су сценарији, пре свега, хипотетички конструкти те не представљају извесну стварност, што је нарочито изражено у друштвеним наукама и квалитативним истраживачким студијама. Метода сценарија се, дакле, углавном користи како би се описала могућа будућа ситуација, односно, правци у развоју догађаја који могу водити тој будућој ситуацији, а подразумева сложена анализу која може укључивати интеракцију великог броја различитих варијабли. Главни циљ примене методе сценарија јесте представљање начина на које би се могла одвијати будућност и то тако што би се најпре описало почетно стање, а затим сагледали кључни фактори који воде према одређеном будућем стању (Kosow and Gaßner, 2008: 10–13). У том смислу, неке од најчешћих фаза у спровођењу методе сценарија подразумевају идентификацију фактора који имају капацитет да утичу на будућност, идентификацију распона последица које ти фактори могу продуковати те генерисање релативно малих броја сценарија који се смислено разликују (Kosow and Gaßner, 2008: 2). Додатно, ови аутори разликују нормативне и експлоративне (дескриптивне) сценарије у зависности од циља који се жели постићи – да се „зацрта пут до пожељних будућих опција“ или да се „идентификују могући развоји догађаја без обзира на њихову пожељност“ (Kosow and Gaßner, 2008: 2). Дакле, за разлику од нормативних сценарија где се дефинишу пожељне будућности те на основу тога дефинишу кораки које би требало предузети у правцу реализације тог жељеног стања, експлоративни сценарији подразумевају идентификовање могућих будућих опција без обзира на то да ли се оне сматрају пожељним или не. Даље, функције сценарија могу варирати од експлоративне или научне преко комуникацијске и функције циљне конкретизације до доношења одлука и функције формирања стратегије (Kosow and Gaßner, 2008: 18). И док се експлоративна функција сценарија, са једне стране, огледа у процени и систематизацији будућих кључних фактора и њихових интеракција,

комуникацијска функција сценарија почива на размени идеја и различитих перспектива зарад заједничког решавања проблема и подстицању комуникацијских процеса између укључених страна. Са друге стране, за разлику од функције циљне конкретизације која је усмерена на дефинисање нормативних представа о будућности и жељених опција, функција сценарија која се огледа у стратешком планирању акционо је усмерена ка доношењу одлука о корацима које треба предузети у правцу реализације одређене стратегије.

С обзиром на дефинисани предмет истраживања и истраживачка питања, један од циљева ове студије јесте утврдити могуће правце (унутрашње и спољне) трансформације ЕРБК у контексту његове зависности од руског природног гаса. Другим речима, ово истраживање подразумевало је примену експлоративног сценарија с обзиром на његову природу. Дефинисањем одговарајућих инпута према претходно описаном 4А приступу енергетској безбедности, односно, његовим кључним индикаторима (Табела 7), као и квалитативним подацима добијеним применом неке од претходно описаних техника, метода експлоративног сценарија послужила је за дефинисање могућих праваца одвијања регионалне безбедносне динамике ЕРБК-а у контексту његове енергетске зависности од руског природног гаса. Сходно могућим трансформацијама које предвиђа ТРБК, у обзир су узете две њене варијанте: унутрашња и спољна трансформација конкретног регионалног безбедносног комплекса, у складу са претпоставком да је одржавање *statusa quo* мало вероватно с обзиром на усмереност ЕРБК у правцу смањења енергетске зависности од руског природног гаса.

Имајући у виду резултате добијене применом операционализованог 4А приступа енергетској безбедности, а који су подразумевали рангирање алтернативних снабдевача ЕУ природним гасом сходно одговарајућим индикаторима, добијено је неколико алтернативних решења о којима је требало одлучити. Стога је примењен један од алата тзв. вишекритеријумског одлучивања – аналитички хијерархијски процес (АХП) (енгл. *analytic hierarchy process*). АХП јесте једна од метода вишекритеријумског одлучивања (или вишекритеријумске анализе) која пружа помоћ „доносиоцима одлука у решавању комплексних проблема одлучивања у којима учествује већи број доносилаца одлука, већи број критеријума и у вишеструким периодима“ (Вајраџи, 2014: 600), а која своју примену проналази у многобројним областима у којима процес доношења одлука игра значајну улогу (Vaidya and Kumar, 2006). Другим речима, овај алат је користан у случају када је потребно одлучити о избору једног од више могућих алтернативних решења одређеног проблема. У односу на циљ који се жели постићи, потребно је најпре дефинисати критеријуме којима се додељују одговарајуће тежине – тзв. тежинске факторе. Те тежинске вредности првенствено служе да се „дефинише значај учешћа појединих критеријума при доношењу одлуке о избору најповољнијег алтернативног решења проблема“ (Вајраџи, 2014: 599). АХП се, дакле, заснива на хијерархији проблема и процедури за вредновање критеријума који треба да омогуће избор између више алтернативних решења. У својој основи, та хијерархија обухвата циљ, критеријуме и алтернативе (Srđević i dr., 2009: 13). АХП, стога, обухвата четири фазе: структурирање проблема, прикупљање података, додељивање релативних тежина и одређивање решења проблема (Вајраџи, 2014: 600).⁵⁶ Пренето на контекст овог истраживања, АХП техника, подржана софтверски, коришћена је у избору алтернативних снабдевача ЕУ природним гасом (циљ) на основу четири димензије енергетске безбедности и њима иманентним индикаторима: прихватљивости, физичког приступа ресурсима, приступачности и доступности, а који чине критеријуме у конкретном случају којима су додељене одговарајуће тежинске вредности.

⁵⁶ Детаљније о АХП методи видети у: Vaidya and Kumar, 2006; Srđević i dr., 2009; Bajrami, 2014.

Табела 7: Димензије и индикатори 4А приступа енергетској безбедности

ДИМЕНЗИЈЕ ЕНЕРГЕТСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ	ИНДИКАТОР	ОПЕРАЦИОНАЛИЗАЦИЈА	ИЗВОРИ ПОДАТАКА
Прихватљивост	Дескриптивни	Дескриптивни индикатор усмерен ка поређењу природног гаса са другим енергентима сходно еколошким и социјалним критеријумима.	Истраживање ауторке; експертски интервјуи
Физички приступ ресурсима	Утврђене резерве природног гаса	Подразумева приказ алтернативних снабдевача ЕУ природним гасом према критеријуму количине утврђених резерви природног гаса.	The World Factbook; Energy Statistics Database; EIA International Energy Outlook; BP Statistical Review of World Energy; Global Energy Monitor
	Величина гасне провинције	Подразумева приказ алтернативних снабдевача ЕУ природним гасом према критеријуму величине гасног налазишта.	World Factbook; Energy Statistics Database; EIA International Energy Outlook; BP Statistical Review of World Energy; Global Energy Monitor
Приступачност	Укупна цена гаса	Односи се на велепродајну цену гаса за одређено тржиште (укључује и сегмент марже или зараде).	Истраживање ауторке; експертски интервјуи
Доступност	Индекс општег инвестиционог ризика	Рангира земље према степену ризика улагања и представља композитни индекс који обухвата степен стабилности владе, инвестиционог профила, унутрашњих конфликта, корупције, закона, етничких тензија и квалитета бирократије.	General Investment Risk Index
	Број транзитних земаља	Представља укупан број држава кроз које пролази гасовод.	Истраживање ауторке
	Геополитичка детерминанта односа	Рангирање регионалних организација које представљају истовремено и индикатор и помоћни механизам у обезбеђивању стабилности односа између потенцијалних земаља које тргују природним гасом.	Hayes and Victor, 2006a, 2006b; истраживање ауторке
	Нето извоз гаса	Подразумева приказ алтернативних снабдевача ЕУ природним гасом према вредностима нето извоза.	EnerData; истраживање ауторке

Извор: модификовано према: Houshialsadat, 2013.

4. ИСТОРИЈАТ ЕВРОПСКО-РУСКИХ ЕНЕРГЕТСКИХ ОДНОСА У КОНТЕКСТУ ПРИРОДНОГ ГАСА

Циљ овог поглавља јесте стицање увида у историјат односа између ЕУ и Русије поводом питања природног гаса. Преглед кључних правних, институционалних и инфраструктурних оквира који су омогућили развој (енергетских) односа између ЕУ и Русије, као и развој европских енергетских политика ЕУ у таквом контексту, треба да послужи контекстуализацији истраживачке проблематике, а што ће бити основа за спровођење даљег анализе на темељима дефинисаних циљева истраживања и истраживачких питања.

4.1. Правни, институционални и инфраструктурни оквир енергетских односа између ЕУ и Русије у контексту природног гаса

Односи између ЕУ и Русије данас се не могу анализирати без дотицања енергетских питања. Бивши европски комесар за трговину, Питер Менделсон (*Peter Mandelson*), у једном од својих говора је истакао како су европско-руски односи један од најкомпликованијих изазова у европској спољној политици – „они (односи, прим. аут.) утичу на сваки значајан европски и руски интерес – енергетику, климатске промене, трговину, безбедност, криминал, миграције, Блиски исток, Иран, Балкан” (European Commission, 2007а). Енергетска детерминација односа на релацији Брисел-Москва у европском наративу сликовито је представљена на следећи начин:

„Економије Русије и ЕУ помало личе на два града спојена само уским путем – и гасоводом... ако избаците енергију из микса, руски извоз у ЕУ је отприлике исти као извоз из Марока или Аргентине... због структуре енергетског система у Русији и недостатка билатералног правног оквира за трговину енергијом и улагања између нас постоји широко распрострањена забринутост да је трговина енергијом политизована и мање предвидива“ (European Commission, 2007f).

Како је претходно поменуто, енергетски односи између првих форми Европске уније и (тадашњег) СССР-а имају дугу традицију. Током 60-их и почетком 70-их година XX века, готово 30% целокупног совјетског гаса се производило у Украјини која је била средиште совјетске гасне индустрије дуги низ година (Vožić et al., 2021). У овом периоду, сви цевоводи су грађени „под претпоставком да ће две земље (Украјина и Русија, прим. аут.) наставити сарадњу под совјетским кишобраном“ (Pirani et al., 2009: 4). Међутим, крајем 70-их година прошлог века, постепено долази до исцрпљивања украјинских гасних ресурса те украјинска гасоводна инфраструктура почиње да функционише као извозни гасовод за руски природни гас даље ка Европи – Москва почиње да извози гас у знатно већем обиму ширећи постојећу мрежу гасовода (и градећи нове) преко украјинске територије (Lee, 2017: 201).⁵⁷ На тај начин, Украјина је постепено губила статус највећег совјетског произвођача гаса, а постала најзначајнија транзитна земља за совјетски гас даље ка европским земљама.

По распаду СССР-а и са проналаском нових налазишта у Сибиру богатих природним гасом, европске земље постају главно тржиште за извоз руског гаса, док украјински систем гасовода остаје најзначајнија рута за његов транспорт у земље ЕУ. Тако је током 90-их година и почетком XXI века Украјинска рута спроводила између 90% и 80% руског гаса у ЕУ (Pardo Sauvageot, 2020). Прва западноевропска земља у коју је 1968. године

⁵⁷ Иако Украјина данас производи природни гас (уз остале енергенте попут угља, нафте, обновљивих извора и сл.), њене енергетске потребе превазилазе домаћу производњу те је она данас врло зависна од увоза енергената (примарно из Русије) који покривају 35% тог „енергетској јаза” (U.S. Energy Information Administration, 2021).

извезен руски природни гас била је Аустрија. Успостављање гасовода који воде преко Аустрије, Италије, Немачке и даље у западноевропске земље може се сматрати почетком енергетских односа између ЕУ и Русије у контексту природног гаса. Период који ће уследити обележиће изградња извозних гасовода ка европским земљама (Прилог 8) те постепено пораст зависности ЕУ од увоза руског природног гаса. Тај пораст зависности пратио је и ширење ЕУ у правцу истока – по распаду СССР-а, источноевропске државе постале су неинтегрисани део европске заједнице, а ЕУ је било потребно снабдевање енергентима међу којима је кључни био и природни гас из Русије и Каспијског басена. У том тренутку, постсовјетске државе представљале су нову могућност за проширење и јачање енергетске сарадње ЕУ са новим тржиштима (Gruenig et al., 2016: 3), али и потребу за инвестирањем у совјетску енергетску инфраструктуру, што је било адекватно решење за државе које су управо прошле период распада и којима су се отвориле могућности за опоравак енергетског сектора.

Гасовод Јамал-Европа (енгл. *Yamal-Europe*) био је први алтернативни цевовод у односу на успостављену Украјинску руту, а који пролази преко белоруске и пољске територије ка Немачкој капацитета 33 bcm гаса на годишњем нивоу. Овај пројекат започет је средином 90-их година прошлог века постигавши пун капацитет тек 2006. године. У међувремену, реализација гасовода Плави ток (енгл. *Blue Stream*) који допрема руски гас до Турске преко Црног мора капацитета 16 bcm на годишњем нивоу, реализован је 2003. године. Оба ова гасовода утицала су на то да се транзит руског гаса кроз Украјину постепено смањи на 70% током 2008. године, да би, услед економске кризе, у наредним годинама тај капацитет пао на свега 64–67% (Pardo Sauvageot, 2020).

У погледу механизма који су првобитно третирали европско-руске енергетске односе те, у том смислу, представљали основу институционалне сарадње, треба најпре поменути Енергетску повељу. Енергетска повеља из 1991. године (енгл. *The 1991 Energy Charter*) представља темељ тзв. Процеса о Енергетској повељи, односно политичку декларацију која наводи кључне принципе међународне енергетске сарадње засноване на заједничким интересима безбедног снабдевања енергентима и одрживог економског развоја (International Energy Charter, 2015). Уједно је њено потписивање и први корак ка приступању Уговору о енергетској повељи (енгл. *Energy Charter Treaty*) из 1994. године (ступио на снагу тек 1998. године).⁵⁸ Овај Уговор био је замишљен као правна база која би на темељима међународног права регулисала енергетску сарадњу између земаља (International Energy Charter, 2019). Другим речима, требало је да, на темељима либералних идеја и мултилатералног приступа, регулише заједнички енергетски простор (првобитно евроазијских држава), транспорт енергената, инвестиције у енергетски сектор и потенцијалне спорове између укључених страна. Замишљен је као „пример међународног управљања енергијом”, спајајући под јединствени кишобран тржишних правила земље производње, транзита и потрошње енергената (Herranz-Surrallés, 2020). Будући да су, до тог тренутка, ОПЕК и Међународна агенција за енергију биле једине мултилатералне институције које су регулисале међународна енергетска питања, Уговор о енергетској повељи представљао је новину с обзиром да је, по први пут у историји, повезао и произвођаче и потрошаче енергетских ресурса под исти регулаторни оквир. Укључивши 51 државу (заједно са Европском заједницом и Међувладином економском заједницом), овај Уговор заменио је више од 1 200 билатералних споразума једним јединственим, мултилатералним регулаторним

⁵⁸ Дуг период од лансирања ове идеје до потписивања Уговора био је последица забринутости појединих европских држава због руског деловања у Чеченији (Esakova, 2012: 195).

оквиром (Youngs, 2009: 31),⁵⁹ чиме су енергетска питања на простору Европске заједнице по први пут престала да буду искључиво питања националних компетенција. Овај Уговор би Русију, као једну од потписница, ставио под заједнички енергетски простор, односно, „руску цевоводну мрежу под мултилатералне прописе и изазвао монопол Газпрома” (Youngs, 2009: 80). Међутим, Русија га након потписивања није ратификовала будући да је сматрала његов Протокол о транзиту неприхватљивим јер је, између осталог, предвиђао да Газпром отвори своје гасоводе и другим добављачима (Esakova, 2012: 195-197).⁶⁰ Преговори током прве деценије 2000-их око овог Протокола нису уродили плодом, што је на крају резултирало руским повлачењем из Уговора о енергетској повељи 2009. године.⁶¹ Овome су нарочито допринеле и тензије у односима између ЕУ и Русије око гасних испорука те зиме. Генерално посматрано, сама идеја о Енергетској повељи је доста критикована, често се напомињући да више „одражава западне либералне идеје” неголи стварну праксу (Herranz-Surrallés, 2020). Међутим, Уговор о енергетској повељи (од 2015. године тзв. Међународна енергетска повеља) и даље остаје једини мултилатерални регулаторни оквир за енергетска питања.

Споразум о партнерству и сарадњи (енгл. *Partnership and Cooperation Agreement*), потписан 1994. на Крфу, а ступивши на снагу тек 1997. године, такође је један од значајнијих правних оквира који је, између осталог, регулисао и енергетска питања у односима између ЕУ и Русије. Конкретније, члан 65 Уговора наглашава принципе тржишне економије у енергетској сарадњи између ова два субјекта (Tichý, 2019: 16). Овај споразум успоставио је, између осталог, и двогодишње консултативне састанке у форми политичких самита између Брисела и Москве. Осим тога, чланом 106 Споразума, наглашава се да се важење Споразума по истеку првог десетогодишњег периода аутоматски продужава све док се нека од страна не изјасни другачије (Tichý, 2019: 15; Esakova, 2012: 199). Тако је Споразум наставио да важи и од 2007. године, да би 2008. био суспендован услед рата у Грузији и тадашњег гасног спора између Русије и Украјине. Споразум је и даље предмет преговора, без назнака о његовом поновном „оживљавању”, а с обзиром на фундаментално опречне интересе укључених субјеката. Коначно, Украјинска криза 2014. године означила је и крај одржавања поменутих двогодишњих политичких самита између ЕУ и Русије.

Конкретнији формат сарадње између ЕУ и Руске Федерације етаблиран је крајем XX века у форми Енергетског дијалога. Суочена са предикцијама о паду домаће производње и настојањима да декарбонизује своје економије, ЕУ је Русију и њене гасне резерве перципирала као плодноне у смислу развоја конкретније кооперације (Pardo Sauvageot, 2020). Утемељен на члану 65. горепомеутог Споразума о партнерству и сарадњи, иницијатива за Енергетски дијалог покренута је 2000. године на Париском самиту. Заједничка декларација са овог самита предвидела је велики број значајних тема које је требало регулисати, међу којима и неке од кључних принципа Енергетске

⁵⁹ Осим првобитног броја држава које су ратификовале Енергетску повељу 1994. године, тзв. Конференција о Енергетској повељи (енгл. *Energy Charter Conference*) (тело задужено за надгледање Процеса о енергетској повељи) обухвата још 91 државу и регионалне организације које су потписале необавезујућу Међународну енергетску повељу за 2015. годину (енгл. *International Energy Charter*), а која је, у реформаторском смислу, означила „оживљавање” претходне Повеље (Herranz-Surrallés, 2020; Mete Mete & Goh Pei-Ru, 2021). Вредна запажања јесте чињеница да је Русија, и поред њеног необавезујућег карактера, није потписала (детаљније о државама потписницама видети: *International Energy Charter*, 2016).

⁶⁰ Осим Русије, овај Уговор није ратификовала ни Норвешка, такође значајан снабдевач Европе енергентима.

⁶¹ Иако је овај вид енергетског управљања наставио да егзистира у различитим видовима (са Европском комисијом као главним драјвером ове идеје) и након руског повлачења (видети: Herranz-Surrallés, 2020), за потребе овог истраживања је битан управо овај моменат.

повеље.⁶² На политичком нивоу, Дијалог је подразумевао редовне контакте Координатора Енергетског дијалога – европског комесара за енергетику и руског ресорног министра. Од 2012. године, четири тематске групе у виду групе за енергетска тржишта и стратегије, групе за електричну енергију, групе за енергетску ефикасност и иновације и групе за нуклеарну енергију, постале су окосница овог Дијалога. Године 2002. у Москви основан је Европско-руски технолошки центар у циљу окупљања релевантних стручњака за узајамна енергетска питања. Такође, убрзо је основано и Саветодавно веће за гас, састављено од најзначајнијих представника гасних компанија обе стране, као и чланова академских истраживачких институција (Tichý, 2019: 17). Међутим, Русија је убрзо изразила неслагање са предлогом ЕУ да заједнички регулаторни режим буде заснован на европском *acqui communautaire*, гласно истичући да се у обзир морају узети подједнако и интереси произвођача и интереси снабдевача енергената (Esakova, 2012: 199).

Руски спољнополитички наступ након 2000-их супстантивно садржи њено енергетско позиционирање у међународним односима. Период 2000-их, наиме, обележило је руско „оживљавање“ као велике силе која своју спољну политику у великој мери заснива на енергетској доминацији. Конкретније, државна интервенција у сектор енергетике током 2003. и 2004. године, односно, глобални пораст цена нафте и гаса између 2004. и 2008. године, устоличио ју је као енергетску суперсилу (Tichý, 2019: 2, Herranz-Surrallés, 2020), а сам значај енергената за руску државу оличен је и њиховим позиционирањем унутар безбедносних стратегија Руске Федерације. Са друге стране, за ЕУ као једног од најзначајнијих потрошача руског природног гаса, била је од великог значаја даља регулација тих узајамних односа. Речено терминологијом ТРБК, њихова географска близина и заједничка историја у комбинацији са енергетском зависношћу (Tichý, 2019: 1) чине их врло упућеним једне на друге и безбедносно зависним актерима. У том контексту, бенефити ових енергетских односа су узајамне природе – како Русија за ЕУ представља тренутно најзначајнијег снабдевача будући да је најближа територијална јединица богата енергентима (нафтом и природним гасом), тако ЕУ за Русију представља најзначајније тржиште за извоз овог енергента.⁶³ Тако је, на Самиту одржаном 2003. године у Санкт Петербургу, под окриљем Споразума о партнерству и сарадњи, формулисан оквир тзв. Четири заједничка простора: заједнички економски простор; заједнички простор слободе, безбедности и правде; заједнички простор спољне безбедности и заједнички простор истраживања, едукације и културе. На наредном, Московском самиту 2005. године, креиране су смернице за постизање циљева ова четири заједничка простора, а енергетска питања у односима између ЕУ и Русије махом су смештена унутар првог, економског простора (Esakova, 2012: 198; Tichý, 2019: 16). Исте године је основано и прво Стално партнерско веће (енгл. *Permanent Partnership Council*) под кишобраном поменутог Енергетског дијалога, посвећено енергетским питањима које је, на министарском нивоу, окупљало одговарајуће министре из различитих ресора нпр. одељења за спољну политику и правосуђе или из унутрашњих послова (Tichý, 2019: 15-16). Како се то наводи, циљ овог Већа је био створити и развијати „атрактивну, стабилну и предвидиву инвестициону климу у Русији“ са нарочито наглашеном улогом страних инвестиција (Youngs, 2009: 81). У том смислу, циљеви ЕУ да се својим

⁶² ЕУ све ово време није сакривала своје интенције да правила унутрашњег енергетског тржишта заснована на тржишним и компететивним принципима пренесе и на Русију (и све друге суседе) (Youngs, 2009; Esakova, 2012; Tichý, 2019).

⁶³ У последње време Кина се појављује као значајан такмац Европској унији у контексту тржишта за руске енергенте.

регулаторним правилима прошири и изван европских граница, били су све само не латентни.⁶⁴

Енергетска заједница (енгл. *Energy Community*), основана 2005. године, још један је евидентан пример енергетског управљања ЕУ са циљем проширења унутрашњег енергетског тржишта Европске уније на земље Југоисточне Европе и црноморски басен.⁶⁵

„Наше главно богатство остаје унутрашње тржиште – највеће светско тржиште. То значи ближу сарадњу са нашим суседима у циљу ширења унутрашњег тржишта ван наших граница на исток, али и на југ...” (European Commission, 2011a).

Иако ова организација не представља директан формат односа између ЕУ и Русије, важно ју је поменути будући да представља наставак енергетске политике ЕУ у контексту енергетског управљања ван сопствених граница и инструмент за усаглашавање националних енергетских политика земаља потписница са европским *acquis communautaire* у домену енергетике. Како се то често наводи у литератури, Енергетска заједница суштински представља „средство за довођење земаља које нису чланице ЕУ под енергетски режим ЕУ“ (Goldthau, 2016: 24; Интервју 8). Осим тога, овај део евроазијског простора битан је и због енергетских транспортних рута којима се руски природни гас допрема даље у Европу (нарочито у контексту нових јужних гасовода), односно чињенице да земље чланице Енергетске заједнице деле исту гасоводну инфраструктуру са земљама ЕУ.

Уопштено посматрано, спољнополитички наступ ЕУ постао је опипљивији 2009. године, ступањем на снагу Лисабонског уговора (Braun, 2011; Tichý, 2019: 4). У том смеру могу се пратити и асертивнији кораци Европске комисије која је по његовом ступању на снагу добила значајан део компетенција у области спољних енергетских односа ЕУ са трећим странама. Примера ради, енергетска питања су по усвајању Лисабонског уговора подигнута на ниво стратешких те се о њима на двогодишњим самитима расправљало на највишем нивоу – руски председник и одговарајући ресорни министри у име Руске Федерације, а председник Европског савета, Високи представник ЕУ за спољне послове и безбедносну политику и председник Европске комисије у име Европске уније. Осим ових састанака на највишем нивоу, као и горепоменутих састанака министара у оквиру Сталног партнерског већа, редовно су одржавани и састанци Парламентарног комитета за сарадњу који је окупљао чланове Европског парламента и руске Думе (Esakova, 2012; Tichý, 2019: 15-16). Како то наводи Лукаш Тиши (*Lukáš Tichý*) у свом истраживању о преовлађујућим дискурсима у европско-руским односима, под утицајем Лисабонског уговора разна енергетска питања постала су подручје подељене надлежности између ЕУ и држава чланица (2019: 27). Другим речима, Лисабонски уговор (тачније Глава XXI његовог Уговора о функционисању Европске уније), први пут у историји постојања европске заједнице, европска енергетска питања поставио је на ниво примарне легислативе искључивањем могућности сувереног контролисања енергетских питања од стране држава чланица.

Године 2010. на европско-руском самиту у Ростову на Дону, отпочео је нови формат преговора између ЕУ и Русије у оквиру тзв. Партнерства за модернизацију (енгл.

⁶⁴ Додатно, преко Европског инвестиционог фонда издвојено је доста финансијских средстава за побољшање руске нафтне и гасне енергетске инфраструктуре, а ЕУ је додатно извршила притисак да се укину тзв. рестриктивне одредбене клаузуле из руских уговора преко којих је Москва спречавала да се вишак понуде у једној европској држави прода другој (Youngs, 2009: 81).

⁶⁵ Ова међународна организација окупља чланице ЕУ, Србију, Босну и Херцеговину, Црну Гору, Косово*, Северну Македонију, Албанију, Украјину, Молдавију и Грузију, док Норвешка, Турска и Јерменија имају статус посматрача.

Partnership for Modernisation). Том приликом су представљени постигнути резултати унутар Четири заједничка простора, а Заједничка декларација о овом партнерству проширила је сарадњу са домена енергије и на друге области и успоставила институт Координатора за партнерство који су блиско сарађивали са представницима Енергетског дијалога и предлагали планове рада у свакој области (Tichý, 2019: 17).⁶⁶ Наредне, 2011. године, тадашњи европски комесар за енергију, Гинтер Етингер (*Günther Oettinger*), и руски министар за енергију, Сергеј Шматко (*Sergey Shmatko*), потписали су Меморандум о разумевању намењен припреми смерница за енергетску сарадњу између ЕУ и Русије до 2050. године (Tichý, 2019: 18) у циљу стварања „Паневропског енергетског простора” (European Commission, 2013c).

У марту 2013. године публикована је Мапа пута европско-руске енергетске сарадње до 2050. Међутим, услед Украјинске кризе наредне, 2014. године, Енергетски дијалог у облику формалних формата суспендован је, мада се он и даље одвија на *ad hoc* основи (Tichý, 2019: 18).⁶⁷ Како се може приметити, XXI век довео је до тешњих односа између ЕУ и Русије, али и до значајнијег померања њихових енергетских односа из примарно економске у доминантно политичку сферу те до постепене политизације и секуритизације овог питања (Šekarić, 2019: 69) с обзиром да по избијању Украјинске кризе 2014. године готово сви до сада успостављени формати енергетске сарадње између ЕУ и Русије бивају стопирани.⁶⁸

Са гасним кризама које су обележиле руско-украјинске односе током прве две декаде XXI века, осим европске, и руска гасна политика одликовала се диверзификацијом транспортних рута у циљу заобилажења Украјине као кључне транзитне земље. Пример за то јесу свакако Северни ток 1 и Северни ток 2, као и најновији Турски ток (обично перципиран као сукцесор Јужног тока). Прва линија Северног тока 1 која је омогућила директно снабдевање Немачке преко Балтичког мора (без транзитних земаља) пуштена је у рад 2011. године, док је друга линија постала оперативна годину дана касније. Агрегатни капацитет двеју линија износио је 55 bcm гаса на годишњем нивоу. Инаугурација Северног тока 1 и Украјинска криза која ће уследити утицали су на то да удео Украјинске руте у транзиту руског гаса ка ЕУ падне испод 50% у 2017. години.⁶⁹ Турски ток (32 bcm/у) заменио је суспендовани Јужни ток у децембру 2014. године, потписивањем Меморандума о разумевању између Газпрома и турског Боташа. Турски ток заобилази тзв. клаузулу приступа треће стране тако што долази до Турске уместо првобитно планиране Бугарске (односно територије ЕУ). Циљ је био убрзати напоре на изградњи Турског тока с обзиром да је, до тог тренутка, Русија морала транспортовати гас Турској путем јужног крака Украјинске руте који се наставља на Транс-балкански гасовод (Goldthau, 2016: 18), што је резултирало његовим пуштањем у рад крајем 2021. године.

⁶⁶ Примера ради, под окриљем овог Партнерства за модернизацију, Европска инвестициона банка у неколико наврата је финансирала пројекте у Русији у оквиру свог механизма зајмова за источне суседе у износу од скоро 4 милијарди евра за период 2007–2013 (European Commission, 2013c). Ови пројекти примарно су били посвећени развоју локалног приватног сектора, унапређењу друштвено-економске инфраструктуре и прилагођавању климатским променама и ублажавању њихових последица. Такође, један од значајних резултата остварених под окриљем овог формата јесте било и усвајање Енергетске мапе пута до 2050. године.

⁶⁷ У тренутку писања ове дисертације, последњи преговори одржани су крајем 2019. године када је договорен наставак испоруке руског гаса преко Украјинске руте у наредних пет година (до 2025. године).

⁶⁸ Свеукупни односи између ЕУ и Русије су тренутно стопирани услед сукоба у Украјини започетог 24. фебруара 2022. године.

⁶⁹ С обзиром на значај који је Северни ток 2 имао на секуритизујући дискурс на европском простору у дефинисаном истраживачком периоду, овај пројекат биће разматран детаљније у наредним деловима текста.

Циљ овог кратког прегледа јесте било стицање увида у оне легислативне и институционалне факторе који су дефинисали материјалну основу енергетских односа на релацији ЕУ-Русија. Како је, пак, циљ овог истраживања истражити ону интересубјективну страну енергетске безбедности ЕУ и објаснити зашто долази до секуритизовања руског природног гаса од стране Европске уније, овај историјат, послуживши контекстуализацији истраживачке проблематике, треба допунити и конструктивистичким увидима. Наиме, материјални фактори добијају одређено значење тек онда када им актери дају одређени значај. Другим речима, овај преглед послужио је као „база“ чију ће надградњу представљати примена теорије секуритизације и ТРБК, а које дају значење „материјалним ресурсима и институционалним структурама“ (Tichý, 2019: 3) и откривају интересубјективну страну (енергетске) безбедности из европске перспективе.

4.2. Развој европских енергетских политика у контексту природног гаса

У циљу што адекватнијег сагледавања генезе европске енергетске политике у контексту природног гаса, потребно је временски омеђити најзначајније периоде у настанку и развоју европског енергетског приступа у односу на овај енергент. Речју, истражити и анализирати контекстуалну позадину енергетских односа између ЕУ и Русије. С обзиром на временски обухват истраживања, односно, периодизацију кључних догађаја у њиховим (енергетским) односима, као и тренутак писања ове дисертације, могуће је направити отклон у смислу временске актуелизације и на најобјективнији начин сагледати процес настајања и развоја енергетских односа између ова два субјекта. Другим речима, временски обухват истраживања омогућио је објективну анализу енергетских политика у ЕУ (са нагласком на природном гасу).

И док се зачеци стварања унутрашње европске енергетске политике могу тражити у раним фазама европских интеграционих процеса, тек су први озбиљнији напори на том пољу почели као реакција на нафтне кризе током 70-их година XX века (Esakova, 2012: 193). Период 80-их и 90-их обележио је либерални модел енергетског тржишта и регулаторна улога ЕУ у осигурању унутрашњег енергетског тржишта. Током 90-их година XX века, Иницијатива Комисије за либерализацијом тржишта електричне енергије и гаса кулминирала је усвајањем првог регулаторног пакета 1998. године и отварањем енергетског тржишта ЕУ (Goldthau, 2016: 10). Дакле, традиционални енергетски приступ ЕУ био је концентрисан на правила, процедуре и регулаторне механизме који су подстицали конкуритивност на енергетском тржишту. Други такав пакет из 2003. године увео је независне регулаторе и отишао корак даље у либерализацији енергетског тржишта.

Спољни енергетски односи такође су регулисани у складу са регулаторним принципима и подстицањем конкурентног окружења. Примера ради, сама Енергетска заједница (2006) настала је по принципу регулисања односа са „трећим државама“ путем успостављања заједничког сета енергетских правила и регулаторног простора у складу са европским правом – трансфер енергетских правила ЕУ на транзитне и земље добављаче требало је да гарантује и безбедност снабдевања самој Европској унији (Mišík, 2019: 86). Потреба за ширењем европског регулаторног оквира и ван граница ЕУ детерминанта је и званичног европског дискурса: „ако не 'извозимо' стабилност, ризикујемо 'увоз' нестабилности“ (European Commission, 2009k). Ови напори ЕУ за ширењем сопственог регулаторног оквира у правцу Истока сликовито се приказују синтагмом „од Лисабона до Владивостока“ (European Commission, 2014l).

Међутим, потреба ЕУ за извожењем својих правила изван сопствених граница и успостављањем заједничког регулаторног простора великим делом пропада са

повлачењем Русије из Уговора о енергетској повељи 2009. године и одбијањем Норвешке да исту ратификује. Гасне кризе које ће уследити током зима 2005/06. и 2008/09. године довешће до предузимања асертивнијег енергетског наступа ЕУ у својим спољним енергетским односима. Тако је, почев од средине 2000-их, приметан тренд постепеног преласка ЕУ са тзв. енергетског управљања на енергетску дипломатију (Herranz-Surrallés, 2016), а нарочито након гасне кризе током зиме 2008/09. године када европски спољнополитички енергетски наступ постаје знатно опипљивији:

„Морамо да развијемо рефлексе и механизме који нам омогућавају да спроводимо кохерентну спољну енергетску политику подржану стратешком дипломатијом енергетске безбедности” (European Commission, 2009e).

У том смислу, енергетска политика виђена је као додатни импулс за интеграцију европског простора, за значајним импликацијама и на спољном плану – у односима са трећим државама:

„... енергетска политика треба да буде следећи велики пројекат европских интеграција. Шефови држава и влада су то потврдили прошле недеље поводом првог Европског савета посвећеног енергији икада. Није тешко схватити зашто. Сигурно, безбедно, одрживо и приступачно снабдевање енергијом кључно је за наше економске и стратешке интересе као глобалног играча” (European Commission, 2011a).

„Постоји потреба за систематском употребом инструмената спољне политике, попут доследног укључивања енергетских питања у политичке дијалоге... Европска служба за спољне послове игра важну улогу у интеграцији енергетских питања у спољну политику ЕУ и координацији са министарствима спољних послова држава чланица“ (*European Energy Security Strategy*, 2014: 18).

„Енергетска унија није пројекат окренут ка унутра. Јача и уједињенија ЕУ може конструктивније да се ангажује са партнерима... Енергетска политика се често користи као средство спољне политике, посебно у великим земљама које производе енергију и у транзитним земљама. Ова реалност мора бити узета у обзир када се расправља о европској спољној енергетској политици... Као део ревитализоване европске енергетске и климатске дипломатије, ЕУ ће користити све своје спољнополитичке инструменте да успостави стратешка партнерства са све важнијим државама или регионима попут Алжира и Турске, Азербејџана и Туркменистана, Блиског Истока, Африке и других потенцијалних снабдевача“ (*Energy Union Package*, 2015: 6).

„... Желимо да оживимо енергетску дипломатију и унапредимо међународне дијалоге са свим кључним стратешким партнерима“ (European Commission, 2015d).

Дакле нови, јачи импулс за формирањем заједничке енергетске политике ЕУ јавља се управо током прве деценије XXI века, што резултира серијом нових докумената у виду бројних белих и зелених књига, стратегија и акционих планова (Tichý, 2019: 26). С обзиром да руски природни гас и његово снабдевање у ЕУ нису били проблематични све до 2006. године (Mišik, 2019: 67), могуће је закључити да су управо гасне кризе у односима са Русијом деловале као кључни драјвери политизације и секуритизације овог питања (Šekarić, 2021a). Другим речима, европска енергетска политика поприма асертивнији карактер тек као реакција на руски енергетски наступ током прве две деценије XXI века. Јелена Радић Ђозић (2021b: 157) тако говори о „геополитичком идентитету“ ЕУ који све више замењује онај „либерално-економски“ будући да настаје као резултат нетржишног, реалистичког енергетског наступа Русије. У вези са тим, нису

ретки ставови да је нарочито гасна криза из 2009. много више урадила за заједничку европску енергетску политику неголи цео процес европских интеграција и проширења почев од 50-их година XX века (Vosquillon & Maltby, 2017). Такође, постоје и ставови да је европско проширење у правцу истока довело до јачег залагања за заједничку европску енергетску политику (Mišík, 2019: 68, 80), нарочито када се има у виду да је у два наврата (2004. и 2007. године) под окриље ЕУ примљено десет централноевропских и источноевропских држава које одликује висока енергетска зависност од руског природног гаса.⁷⁰ Од усвајања Лисабонског уговора и инкорпорирања енергетских одредби (члан 194), Европска унија (тачније, Комисија) шири своје надлежности у енергетским питањима и доста активније учествује у (билатералном) преговарању о инфраструктурним пројектима и постизању енергетских споразума за разлику од политике окренуте ка успостављању регулаторног простора карактеристичне за период 90-их. Тако њене активности све више попримају карактер енергетске дипломатије, а енергетска питања све мање бивају ствар националних компетенција и секундарног европског законодавства. Или, како је то једном приликом истакао Гинтер Етингер, тадашњи европски комесар за енергетику: „... снабдевање енергијом једноставно је превише важно да би се посматрало као искључиво национално питање” (European Commission, 2011a).

Управо је моменат ступања на снагу Лисабонског уговора 2009. године препознат као најбитнији у иницијалном стварању заједничке европске енергетске политике (Braun, 2011; Esakova, 2012; Avlichou, 2017; Tichý, 2019). И како ће конкретне европске политике у дефинисаном истраживачком периоду бити детаљније разматране у оквиру дела текста којим се тематизују последице секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса, овде је потребно поменути Европску енергетску унију (2015) као један од најеклатантнијих примера залагања за јединствени европски енергетски наступ.

Усвајање Стратегије о Енергетској унији 2015. године посматра се, наиме, као додатни импулс успостављању заједничке енергетске политике ЕУ и приметно поље активног настојања Европске комисије за ширењем сопствених надлежности на уштрб држава чланица у домену енергетске безбедности Европске уније (Tichý, 2019: 27). Наводећи 5 примарних димензија деловања (енергетска безбедност, солидарност и поверење; потпуно интегрисано европско енергетско тржиште; енергетска ефикасност која треба да допринесе умереној потражњи; декарбонизација економија; истраживања, иновације и компетитивност) (*Energy Union Package*, 2015: 4), овај оквир/иницијатива има за циљ постизање максималне енергетске безбедности, одрживости и конкурентности. Како се да приметити, пројекат Енергетске уније представља отелотворење модела енергетске дипломатије ЕУ, што је настављено и наредним корацима. У јулу 2015. године, Савет за спољне послове усвојио је Закључке Савета за енергетску дипломатију ЕУ, а који су укључили Акциони план за европску енергетску дипломатију (Tichý, 2019: 27–28), указавши на тај начин на потребу за „појачаном употребом инструмената спољне политике за јачање диверзификације“ (*State of the Energy Union*, 2015: 10). Називајући је „најамбициознијим европским енергетским пројектом још од Европске заједнице за угаљ и челик” (Šefčović, 2015), ова политика поставила је амбициозне енергетске циљеве пред ЕУ у будућем периоду.

Иако многа питања и даље, делом, остају у надлежности држава чланица које и даље преферирају да остварују билатералне односе са својим енергетским добављачима (Mišík, 2019: 3), ипак је могуће закључити да је процес успостављања заједничке

⁷⁰ То је, између осталог, и главни разлог зашто су ове државе уједно и најгласније у секуритизацији руског природног гаса и у заговарању заједничке европске енергетске политике.

европске енергетске политике достигао одређени успех у односу на 80-е и 90-е године XX века (Šekarić, 2021a; Интервју 10). У томе се нарочито истиче фигура Европске комисије која је, више на унутрашњем плану него на спољном, остварила значајне супранационалне компетенције у домену европске енергетске политике (Maltby, 2013). Добивши легитимитет за асертивнији наступ, Европска комисија добија мандат за надгледање будућих преговора о новим гасоводима, али и доста веће ангажовање у креирању међувладиних уговора у домену енергетских пројеката (Tichý, 2019: 27). Овај кратак преглед историје развоја европских енергетских политика у контексту природног гаса омогућио је закључак према коме је првобитно тржишно оријентисан приступ Уније у решавању енергетских питања постепено замењен асертивнијим приступом са (гео)политичким предзнаком. Да данас ЕУ своју енергетску безбедност не третира само кроз призму тржишне логике говори различит сплет специјалних мера усвојених као резултат предузетих секуритизујућих потеза на наднационалном нивоу, о чему ће бити више речи у каснијим деловима текста.

4.4. Закључак поглавља

Увид у генезу и развој енергетских односа између ЕУ и Русије у контексту природног гаса имао је за циљ контекстуализацију истраживачке проблематике, односно идентификацију кључних контекстуалних фактора који ће омогућити секуритизацију руског природног гаса. Свеобухватни увид у европску енергетску политику у вези са природним гасом омогућио је периодизацију кључних одлука донетих у вези с овим енергентом и извођење закључка према коме поступање ЕУ све више поприма одлике енергетске дипломатије. Асертивнији карактер европске енергетске политике симултано доприноси и секуритизацији овог питања. Напори Европске комисије у заговарању јединственог европског енергетског тржишта постали су све гласнији почев од 2005/06. године (након спорова око гаса са Русијом), а нарочито након Украјинске кризе из 2014. године када готово сви формати енергетске сарадње између ЕУ и Русије бивају суспендовани. Кулминација ових напора оличена је у стварању Енергетске уније 2015. године. Свакако, заједничка европска енергетска политика и даље је оптерећена неравнотежом између ових наднационалних напора и тежњи држава да суверено контролишу енергетска питања. Међутим, у поређењу са енергетском политиком ЕУ карактеристичном за период 80-их и 90-их година XX века, може се рећи да је постигнут изванредан прогрес када је у питању стварање заједничке европске енергетске политике, где зелена енергија све више постаје темељ доношења заједничких одлука и укупног усаглашавања енергетских политика, а Европска комисија најгласнији заговорник заједничког европског енергетског наступа.

5. УНУТРАШЊА ДИМЕНЗИЈА ЕВРОПСКЕ ЕНЕРГЕТСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ У КОНТЕКСТУ ПРИРОДНОГ ГАСА

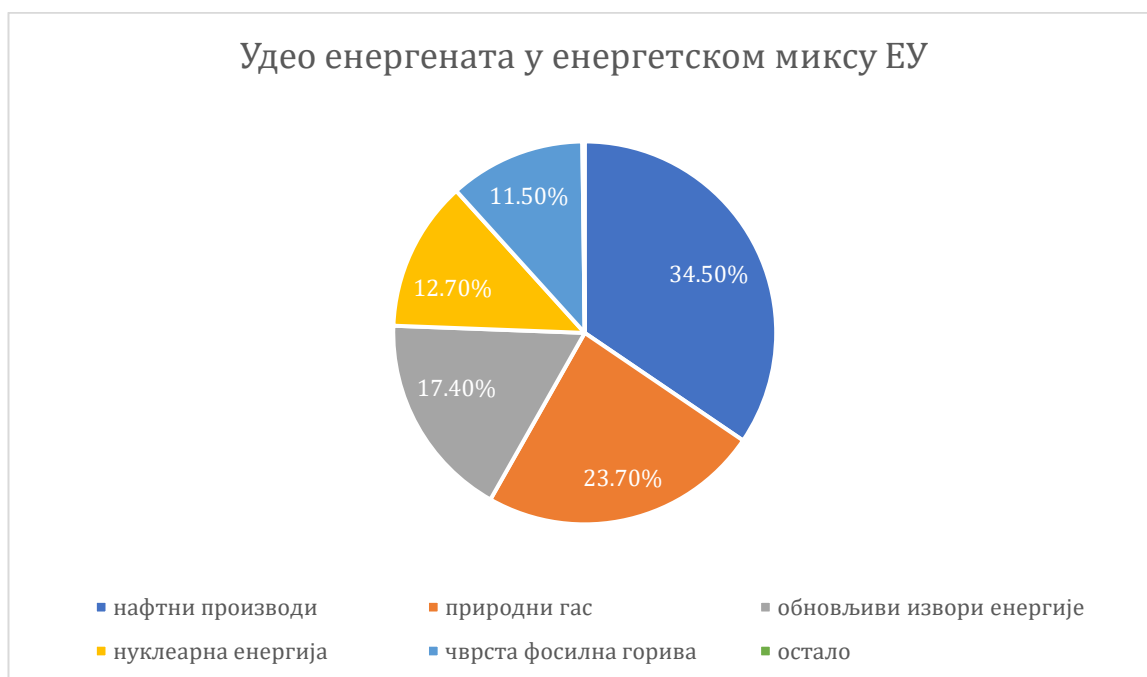
Како би се стекао дубљи увид у процес секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса и одговорило на постављена истраживачка питања, у овом поглављу фокус је на идентификацији разлога, актера, динамике и последица тог процеса. Стога је први део поглавља, након осврта на објективне показатеље те зависности, посвећен тзв. преданализи руског енергетског наступа према постсовјетском простору (примарно у односу на Украјину) како би се уочили контекст и разлози који су омогућили предузимање секуритизујућих потеза. Средишњи део поглавља има за циљ опис процеса секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса сходно идентификованим кључним догађајима унутар дефинисаног истраживачког периода. Стога идентификација разлога за предузимање секуритизујућих потеза, секуритизујућих актера, динамике процеса секуритизације и њених последица представља окосницу средишњег дела дисертације. У складу са претходно истакнутим истраживачким циљевима, дакле, циљ овог поглавља јесте дескрипција и експликација процеса секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса у дефинисаном временском периоду (2005–2019). Налази добијени на овом нивоу истраживања представљају основу за разматрање потенцијала за трансформацију ЕРБК на унутрашњем плану, чиме се уједно завршава пето поглавље дисертације.

5.1. Секуритизација европске енергетске зависности од руског природног гаса

Гласније заговарање заједничке европске енергетске политике, како је претходно речено, било је интензивирање гасним кризама током 2005/06. и 2008/09. године, као и током Украјинске кризе 2014. године. Дискурс који је на тлу ЕУ уследио након ових догађаја попримио је карактер секуритизујућег – енергетска питања добила су безбедносну „етикету“ и постала константа говора, саопштења и закључака европских секуритизујућих актера. Поједине студије откриле су потенцијалне разлоге и мотиве секуритизације у европском енергетском сектору (Janeliūnas and Tumkevič, 2013). Ови аутори истичу како најпре објективни ниво енергетске зависности од одређеног снабдевача одређује и интензитет секуритизације. Стога је, пре самог расветљавања процеса секуритизације, неопходно најпре указати на оне мерљиве показатеље објективне стварности који су пружили легитимитет секуритизујућим актерима у предузимању секуритизујућих потеза у правцу означавања руског природног гаса као претње.

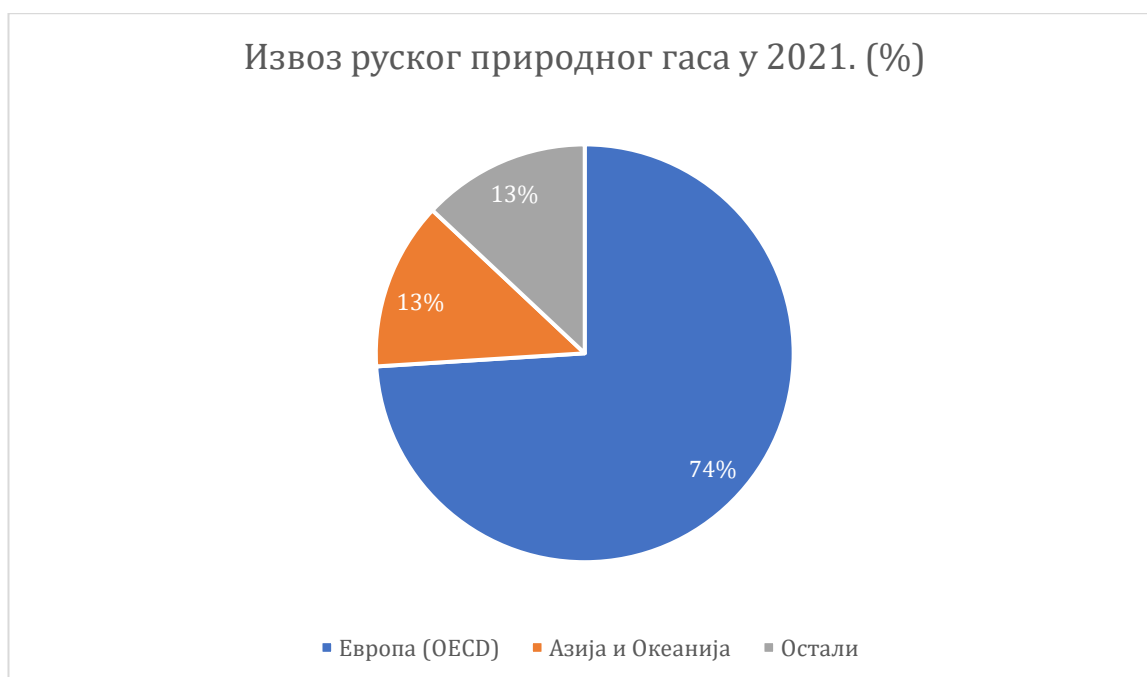
Посматрајући енергетски микс Европске уније, према подацима за 2020. годину, најдоминантније енергенте чинили су нафта и нафтни производи (35%), природни гас (24%), обновљиви извори енергије (17%) и остали у виду нуклеарне енергије и других фосилних горива (Eurostat, n.d.) (Графикон 3). Према подацима Европске комисије за 2020. годину, руски природни гас чинио је 44% увезених количина, док је други значајан извозник била Норвешка са учешћем од 20% (Eurostat, 2021a). Подаци за 2021. годину сведоче о Европи као примарној дестинацији за извоз руског природног гаса у односу на остале делове света (Графикон 4).

Графикон 3: Енергетски микс у ЕУ у 2020. години

Извор: Eurostat, n.d.

Графикон 4: Извоз руског природног гаса у 2021. години

Извор: EIA, 2022.

Оно што природни гас поставља у сам врх европских дебата о енергентима јесте чињеница да је ЕУ готово удвостручила његов увоз у периоду 1990–2019, при чему је рекордна увезена количина забележена током 2019. године – за чак 19,3% више него 2009. године (Eurostat, 2021b).⁷¹ Скоро 80% тог увозног гаса допремало се у Европу путем

⁷¹ Појединачне количине увоза руског природног гаса у периоду 2005–2019 видети у Прилогу 5.

Украјинске руте почетком 2000-их година.⁷² Посматрано од 80-их година XX века, европска енергетска зависност од руског природног гаса бележи константан раст (Табела 8), а прогнозе у вези са постепеним смањењем домаће производње гаса на нивоу ЕУ,⁷³ као и растом потражње за овим енергентом у будућности, говоре у прилог расту европске енергетске зависности од овог руског енергента.⁷⁴ Примера ради, тадашњи европски комесар за енергетику, Андрис Пибалгс, током 2007. године истакао је како ЕУ очекује да ће „у наредних 10-20 година испоруке угљоводоника из Руске Федерације остати релативно стабилне. Међутим, у конкретним бројевима, то би значило значајно повећање, нарочито када је реч о природном гасу...” (European Commission, 2007g). Додатно, Гинтер Етингер је изнео предикције у вези са падом домаће производње природног гаса од чак 31% до 2030. године што, последично, означава пораст увоза овог енергента на тржиште ЕУ са 63% на 73% у посматраном периоду (European Commission, 2013b; *In-depth study*, 2014c: 93) (Слика 1). Овај тренд пада домаће производње гаса подразумева пораст зависности ЕУ од увоза, а тренутно њен избор фигурира између руског гаса и течног природног гаса из других земаља (Интервју 10). Пад домаће производње гаса (и других фосилних горива) уједно је у први план избацио потребу за развојем адекватне енергетске инфраструктуре и система интерконекција унутар енергетског тржишта ЕУ (*Proposal*, 2009a). Осим тога, нису ретке оне оцене према којима ће „све веће глобално такмичење око енергетских ресурса највероватније бити узрок сукоба у појединим деловима света“ (European Commission, 2011a). Овакви трендови, скопчани са геополитичком позадином снабдевања оним енергентима од којих је ЕУ најзависнија претпоставља „диверзификацију снабдевања природним гасом у ЕУ кључним циљем“ (*EU strategy for liquefied natural gas*, 2016: 2).

Табела 8: Количина руског гаса извезеног европским земљама (без бивших совјетских земаља) изражена у bcm

1980.	1985.	1990.	1995.	2000.	2005.	2010.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
54,8	69,4	110	117,4	130,3	154,3	138,6	158,6	178,3	192,2	200,8	198,97

Извор: Gazprom Export, 2021.

Ова растућа зависност од увоза конкретног енергента свакако представља почетни, материјални услов за секуритизацију европске енергетске зависности од руског природног гаса, али не и довољан. Чињеница да ЕУ увози више нафте него природног гаса, али где је ипак природни гас објекат секуритизујућих потеза, додатно говори у прилог томе. Разлог за овакво стање ствари, између осталог, лежи и у чињеници да је транспорт нафте довољно флексибилан у смислу промене рута и снабдевача у случајевима када се то покаже неопходним – другим речима, нафтено тржиште је адаптабилније на поремећаје у снабдевању. Транспорт природног гаса, са друге стране, везан је углавном фиксираним цевоводним мрежом и дугорочним уговорима те у великом броју случајева зависи од главног снабдевача, што сектор природног гаса чини

⁷² Алтернативни правци испоруке руског гаса Европској унији, за сада, иду кроз Белорусију и Пољску (гасовод Јамал капацитета 33 bcm) и испод Балтичког мора до Немачке (гасовод Северни ток 1 капацитета 55 bcm) те преко Турске путем Турског тока (31,5 bcm).

⁷³ Примера ради, у периоду од 1995. до 2012. године, европска производња природног гаса смањила се за скоро 30% (European Commission, 2014g).

⁷⁴ И док се природни гас у ЕУ већински користи за грејање и домаћинства, одређене предикције у вези са потенцијалом овог енергента у транспортној индустрији додатни су стимулус за пораст потражње у будућем периоду. О потенцијалу (течног) природног гаса као погонског горива видети у: European Commission, 2014j.

једним од најпроблематичнијих и најосетљивијих на политичке ризике (European Commission, 2014g; European Commission, 2018a). Овај енергент се у ЕУ примарно користи за производњу електричне енергије, грејање домаћинстава и у индустријском сектору (*In-depth study*, 2014b: 39), што крајње кориснике у виду европских грађана и индустријског сектора чини кључним конзументима природног гаса. Према подацима Европске агенције за сарадњу енергетских регулатора, у 2021. години стамбени сектор чинио је већинског потрошача гаса у ЕУ у износу од 40% од укупне потражње за овим енергентом, праћен индустријским сектором и сектором за производњу електричне енергије (ACER, 2021).⁷⁵ Током 2019. године, удео гаса у индустријском сектору износио је 32%, док је у производњи електричне енергије учествовао са 31% (Odyssee-Mure, 2021) (Табела 9).

Табела 9: Удео природног гаса у различитим секторима у ЕУ

Сектор	% природног гаса
Стамбени сектор ⁷⁶	40%
Индустријски сектор ⁷⁷	32%
Производња електричне енергије ⁷⁸	31%

Извор: Odyssee-Mure, 2021; ACER, 2021.

Додатно, природни гас у ЕУ служи и као заменски енергент у случају проблема са производњом електричне енергије (*Energy infrastructure priorities*, 2010: 6), што је Европа такође осетила у неколико наврата. Због оваквих физичких карактеристика преноса природног гаса и врло ограниченим могућностима за аутохтону производњу додатних залиха, сваки потенцијални поремећај у снабдевању гасом означава повећање забринутости за континуирано снабдевање овим енергентом. Квалитативну одлику проблематике у вези са европском зависношћу од екстерног природног гаса представља и чињеница да тај гас у највећем обиму долази управо из Русије. Другим речима, у јавном дискурсу је врло ретко (готово никада) као проблематичан фигурирао гас који се у ЕУ увози из Норвешке, Алжира или, пак, течни природни гас из САД-а или Катара, док је руски природни гас тај који је објекат секуритизујућих потеза.

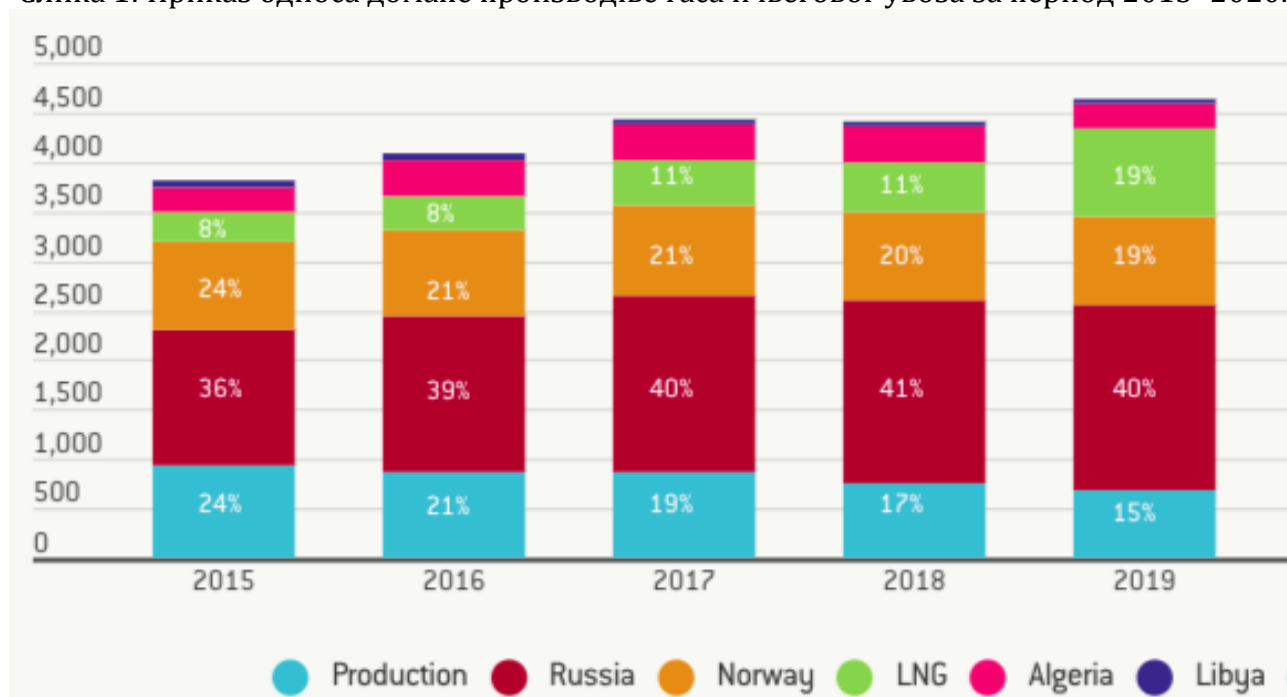
⁷⁵ Док је удео индустрије у потрошњи гаса опао за 20% од 2000. године, у истом периоду је употреба овог енергента порасла за 15% у ЕУ. Како наводи Европска агенција за сарадњу енергетских регулатора, разлог овоме јесте транзиција са индустрије на сектор енергетских услуга, као и структурних промена у енергетски интензивној индустрији (ACER, 2021).

⁷⁶ Подаци за 2021. годину.

⁷⁷ Подаци за 2019. годину.

⁷⁸ Подаци за 2019. годину.

Слика 1: Приказ односа домаће производње гаса и његовог увоза за период 2015–2020.

Извор: McWilliams et al., 2022.

Претходно је већ истакнуто како тенденције ка искључиво механицистичком поимању енергетске безбедности и инсистирање на примарно објективним факторима занемарују друштвено-политички значај који енергетска безбедност има (или која јој је додељена) по различите субјекте. Другим речима, искључиво ослањање на бројеве и проценте зависности једне земље од друге не говори много уколико се у обзир не узму контекстуални фактори попут рањивости земље на изненадне прекиде у снабдевању (били они продукт намерног или ненамерног поступања) од стране земаља извозница (Stern, 2006: 33), историјских и политичких конекција које карактеришу такве односе, а што све заједно утиче на перцепцију озбиљности конкретног питања. И док енергетска зависност од једног доминантног снабдевача, дакле, не мора бити претња *per se*, ситуација постаје друкчија уколико је тај однос оптерећен различитим питањима попут (не)намерних прекида снабдевања или, пак, ценовним шокovima скопчаних са већ успостављеним обрасцима (не)пријатељства. Другим речима, „енергија може бити моћан вектор сарадње и интеграције или главни извор сукоба“ (European Commission, 2011a). Сходно томе, сплет различитих материјалних и контекстуалних фактора определиће перципирање одређеног енергетског питања као претњу. С обзиром да је секуритизација везана за „друштвене реакције и опште разумевање криза и претњи“ (Belyi, 2015: 28), за успешну секуритизацију потребно је да претња на коју секуритизујући актери указују буде „генерално прихваћена и третирана као опасна“ (Ejdus, 2012: 108). Стога је неопходно да публика коме је упућен секуритизујући захтев (европски грађани у овом случају) конкретну претњу заиста доживи као такву. Ово свакако јесте случај са европским грађанима који су директно искусили прекиде у снабдевању руским гасом неколико пута у прошлости (Lipovac i Simić, 2015: 65; Pardo Sauvageot, 2020). Упућеност европских грађана на овај конкретни енергент проистиче из чињенице да се природни гас, како је већ истакнуто, већински користи за грејање домова и производњу електричне енергије у ЕУ што европске грађане, у том смислу, чини крајњим потрошачима овог ресурса. С обзиром да су они најдиректније осетили несташице енергије током кључних зима те тако перципирани опасност од растуће европске енергетске зависности од руског природног гаса као претњу, оваква потврда

од стране европских грађана додатна је подршка специјалним мерама на којима инсистира ЕУ у представљању Русије као непоузданог снабдевача. У прилог наведеном иду и студије и извештаји који показују висок степен прихваћености мера европске енергетске политике од стране грађана ЕУ (European Commission, 2006j; European Commission, 2007i; European Commission, 2007j; European Commission, 2008g; European Commission, 2009o; European Commission, 2010d; European Commission, 2014r; European Commission, 2015p; European Commission, 2015r; European Commission, 2016c; European Commission, 2016d; European Commission, 2017c; European Commission, 2017d; European Commission, 2018d; European Commission, 2018f; European Commission, 2019d; European Commission, 2019e; Tosun and Mišić, 2020; Seitz and Zazzaro, 2020), о чему ће више речи бити у наредном делу текста.

У оквиру расветљавања теоријско-појмовног оквира дисертације, односно теорије секуритизације, већ су истакнута нека промишљања о статусу претње као егзистенцијалне. Овде је само битно поменути да егзистенцијална претња у ужем смислу није искључиво неопходна за одвијање секуритизујућег процеса. Конкретније, „претње институционалној сврси или релевантности колективног ентитета као што је ЕУ могу се сматрати покретачима онтолошке небезбедности“ (Lucarelli, 2018: 16). О томе говоре и оне дефиниције енергетске безбедности које је виде примарно као „одбрану од поремећаја у снабдевању и нестабилних цена“ (Froggatt and Lahn, 2010: 6) истичући, на тај начин, кључне проблеме који стоје у вези са овим концептом. Стога се, у смислу енергетске безбедности ЕУ, као неке од главних таквих егзистенцијалних претњи наводе прекиди снабдевања или „екстерни енергетски шокови“ (*Proposal*, 2016a: 7), затим повећање цена транспорта и снабдевања енергентима – тзв. „ценовни шокови“ (енгл. *price shocks*), инфлација настала као последица манипулације транзитним ценама и сл. (Ehn, 2010; Klare, 2012; Janeliūnas and Tumkevič, 2013). Како ће се видети касније у тексту, ове механизме су европске земље (а нарочито Украјина) осетиле у неколико наврата што представља један од битних објективних, односно материјалних услова за секуритизацију њихове енергетске зависности од руског природног гаса. Осим тога, будући да ЕУ билатералне споразуме Русије и европских држава чланица види као претњу усмерену против енергетске безбедности Уније (Ehn, 2010) и да поједине земље енергетска питања перципирају готово као војна у контексту њихове повезаности са Русијом (Kierczak, 2013; Williams & Polityuk, 2021), овакав енергетски наступ Руске Федерације још један је од разлога за предузимање секуритизујућих потеза од стране европских актера. Период након 2014. године, односно руска анексија Крима и рат у Источној Украјини уврстили су питања енергетске безбедности у сам врх агенде ЕУ (Tichý, 2019: 2), а убрзана секуритизација руског спољнополитичког наступа нарочито постаје видљива са интензивирањем сукоба у Украјини.⁷⁹

У циљу што адекватније анализе разлога секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса најпре је неопходно расветлити најзначајније контекстуалне факторе који су томе допринели. Ти фактори су највећим делом концентрисани унутар догађаја који су определили периодизацију истраживања, односно током гасних криза током прве декаде XXI века и Украјинске кризе током 2014. године.⁸⁰

⁷⁹ Овде се првенствено мисли на отпочињање оружаног сукоба у Украјини 24. фебруара 2022. године.

⁸⁰ 90-е године XX века такође је карактерисало неколико гасних конфликта између Русије и Украјине, насталих услед гомилања украјинских дугова, куповине руског гаса по повлашћеним ценама, крађа гаса током транзита и сл. (Pirani et al., 2009: 5). Међутим, како ови спорови нису резултирали значајнијим последицама, није неопходна њихова даља елаборација.

5.1.1. Разлози секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса

У делу којим је представљен теоријско-појмовни оквир истраживања већ су истакнути разлози за избор теорије секуритизације (и ТРБК) у конкретном истраживачком случају. Овде је само потребно подсетити да анализа секуритизујућих пракси актера може, дакле, указати на неке узрочно-последичне везе и одговорити на одређена питања, попут *Како се секуритизују одређена питања?* и *Какве су последице таквих потеза?* (Janeliūnas and Tumkevič, 2013: 66). Међутим, с обзиром на то да теорија секуритизације, како је већ поменуто, не даје одговор на питање *зашто* се нешто дешава, на овом месту потребно је указати на најзначајније налазе добијене спровођењем тзв. преданализе (енгл. *before-after analysis*) руског спољнополитичког наступа у домену испоруке природног гаса на постсовјетском и европском простору. Ова анализа примарно је спроведена на примеру Украјине како би се, поред начина на који се секуритизује руски гас у ЕУ, идентификовали и разлози због којих долази до тога, односно разлози који воде секуритизујуће актере да предузму секуритизујуће потезе. Другим речима, ова преданализа у служби је расветљавања одговора на прво помоћно истраживачко питање. У тексту који следи биће истакнути најзначајнији такви разлози у дескриптивном маниру.

По распаду СССР-а, руско-украјинске енергетске односе карактерисала је висока међузависност. У конкретном случају, реч је о енергетској међузависности која, иако не пресудан, јесте иницијални материјални услов за предузимање секуритизујућих потеза поводом овог питања. Она се огледа у зависности и једног и другог актера од конкретног енергента – Русија је у том смислу зависна од извоза природног гаса и прихода које том приликом остварује, док је Украјини тај енергент потребан како би подмирила сопствене енергетске потребе, али и због транзитних прихода који значајно утичу на економију земље. У претходном поглављу којим је указано на историјат енергетских односа између Русије и ЕУ у домену природног гаса већ је предочено на који начин је Украјинска транспортна рута временом постала најзначајнија за европско снабдевање овим енергентом. Значај транзитних земаља у анализи енергетских односа проистиче из претходно помињане чињенице да постоји квалитативна разлика у поимању енергетске безбедности из угла државе извознице, транзитне државе и државе увознице енергената. Стога енергетска безбедност ЕУ не може бити анализирана искључиво на релацији ЕУ-Русија, већ је неопходно да и транзитне земље (у првом реду Украјина) буду дотакнуте као део ове енергетске једначине (Pardo Sauvageot, 2020).

Тематизовање односа (енергетске) међузависности између држава и њеног утицаја на понашања актера има дугу истраживачку традицију (Esakova, 2012; Lee, 2017; Pardo Sauvageot, 2015; Pardo Sauvageot, 2020). Како то наводи Ли (Lee) (2017), либерална становишта не нуде адекватна објашњења конкретних гасних сукоба између ЕУ и Русије будући да полази од претпоставке да (висока) међузависност између актера исте спречава у покретању сукоба услед високих опортунитетних трошкова који би настали у случају да до тих сукоба дође. Проста *cost-benefit* анализа, дакле, показује да би трошкови превагнули у односу на користи потенцијалног сукоба. У пракси је, међутим, у више наврата дошло до таквих сукоба између Русије и Украјине поводом енергената, што обара ову хипотезу либералног приступа. Додатно, пре ће бити да је овде реч о асиметричној зависности где је ЕУ енергетски зависнија од Русије него обрнуто. Са друге стране, реализам, иако исправан у погледу тога да (висока) међузависност није нужан предуслов за превенцију конфликта, не нуди адекватан каузални модел у схватању гасних спорова између Кијева и Москве током прве деценије XXI века. Наиме, „ако је тачна хипотеза да државе покрећу сукобе како би смањиле своју рањивост, онда је најозбиљнији сукоб између Русије и Украјине око гаса требало да се деси током 90-их

година XX века када је зависност Русије од украјинских гасовода била много већа“ (Fredholm, 2008 према Lee, 2017: 200).⁸¹ Осим тога, оптужбе Русије да Украјина преусмерава гас унутар својих граница, као и да не исплаћује своје дугове, јављају се и крајем 90-их година прошлог века, али тада још увек не долази до значајнијих активности предузетих од стране Москве. Стога се чини да неореалистичка струја која у први план поставља политичко-стратешке факторе у потенцијалне драјвере гасних конфликта даје најадекватнији скуп објашњења. У том смислу, фактори попут прозападне оријентације Украјине и њене тенденције да се придружи ЕУ и учлани у НАТО, као и украјинска подршка Грузији у рату против Русије током 2008. године, скопчани са нагомиланим проблемима у енергетским односима, јесу значајни приликом идентификације главних разлога у мапирању руског спољнополитичког енергетског наступа према овој земљи током прве две деценије XXI века.

У испитивању природе релације између међузависности и вероватноће настанака сукоба, Ли (2017), комбинујући модел Армстронгове о међузависности и политичком усклађивању (Armstrong, 1981) са Крешченијевим излазним моделом (Crescenzi, 2003), гради сопствену матрицу вероватноће настанка сукоба између две зависне државе и исту тестира на примеру гасног сукоба између Украјине и Русије током 2008/09. године (Табела 10). Иако знатна међузависност у конкретном случају карактерише оба актера, чињеница да енергетска стратегија Русије све више почива на алтернативним опцијама (диверзификацији рута снабдевања ЕУ изградњом нових гасовода који заобилазе Украјину, односно диверзификацији крајњих корисника попут кинеског тржишта) јесте оно што Украјину чини зависнијом у овом односу, односно Русију „колосално јачом“ (Miles, 2008) у овој енергетској једначини.⁸² Додатно, чињеница да је Руска Федерација своју спољну политику временом изградила на енергетској доминацији која подразумева лидерство у производњи и извозу и нафте и природног гаса чини вероватним сценарио укључивања у међународне конфликте поводом питања која котира врло високо (Van de Graaf and Colgan, 2017: 61).⁸³ О већој енергетској зависности Украјине од Русије него у обратном случају говори и неколико студија случаја које потврђују тезу да би, дугорочно посматрано, прекид дотока руског гаса имао разорније последице по економију, енергетску безбедност и благостање грађана Украјине (и остатка европског континента) неголи саме Руске Федерације (*In-depth study*, 2014a; European Commission, 2014b; Kirby, 2014). Стога у контексту ове матрице држава А (доминантна држава) јесте Русија, док Украјина егзистира као зависна држава Б.

⁸¹ Висока зависност Русије од извоза гаса путем Украјинске руте смањиће се почетком XXI века, са изградњом гасовода Плави ток (енгл. *Blue Stream*) испод Црног мора и Јамал-Европа (енгл. *Yamal-Europe*) преко Белорусије и Пољске.

⁸² Овде не треба изгубити из вида чињеницу да је и Украјина предузела значајне мере за диверзификацију рута снабдевања те тако сада купује гас из ЕУ ослањајући се на механизам обрнутих токова (Lee, 2017: 207). Међутим, како је највећи део тог гаса руског порекла, јасна је једначина према којој би поновни прекид снабдевања Европе резултирао сценаријом према коме Украјина остаје без истог.

⁸³ Овоме у прилог иду резултати истраживања према којима је већа вероватноћа да ће држава која се одликује великим приходима од извоза нафте и епитетом лидера агресивних преференција подстаћи међународни сукоб (Van de Graaf and Colgan, 2017: 61).

Табела 10: Вероватноћа конфликта између држава А и Б

Држава Б (зависна држава)			
Држава А (доминантна држава)	СВП/СПУ	Низак	Висок
	Низак	(1) Вероватноћа конфликта је ниска	(2) Вероватноћа конфликта је ниска
	Висок	(3) Најнижа вероватноћа конфликта	(4) Највиша вероватноћа конфликта

Извор: Lee, 2017: 201. Н.Б. СВП – степен важности питања; СПУ – степен политичке усклађености.

У зависности од стратегије коју упошљава држава А (нпр. употреба војне или економске моћи или, пак, уздржавање од било какве радње) поводом одређеног питања, степена усклађености државе Б са том стратегијом и степена важности конкретног питања по оба актера, зависи и крајњи исход таквог односа. Према овој матрици, вероватноћа конфликта је најнижа у квадранту (3) будући да је степен усклађености државе Б (зависне државе) са захтевима државе А (доминантном државом) поводом одређеног питања највиши. Другим речима, у ситуацији у којој се зависна држава Б, услед невеликог значаја конкретног питања, повинује захтевима доминантне државе А која исто питање котира врло високо, највероватније неће доћи до конфликта у конкретном случају. Са друге стране, уколико је питање спорења између две државе подједнако значајно за оба актера, а држава А има одређени захтев према држави Б која одбија да се повинује том захтеву, сценарио (4) ће се највероватније десити. Конкретније, с обзиром да је питање гаса током идентификованих периода било високо позиционирано на агенди обе државе, где је доминантна држава (Русија) искористила смањење/прекид гаса као стратегију током преговора о цени и транзиту овог енергента, док се зависна држава (Украјина) није повиновала њеним захтевима, конфликти до којих је дошло били су очекивани. Међутим, како се може приметити на основу матрице, перцепција актера о важности конкретног питања јесте оно што доводи до покретања одређених радњи, односно до стратегије коју упошљава држава А и одговора на ту стратегију од стране државе Б. Стога контекст који твори перцепцију одређеног актера мора бити посебно дотакнут и узет у обзир приликом оваквих анализа.⁸⁴ Отуда неопходност идентификовања кључних контекстуалних фактора који су допринели секуритизацији европске енергетске зависности од руског природног гаса у периоду 2005–2019 на примеру гасних сукоба између Русије и Украјине.

Четири питања која су обележила енергетске односе поводом природног гаса на релацији Москва-Кијев током прве две деценије XXI века тицала су се примарно дугова, цена гаса, транзитних такси и украјинског система гасовода (Stern, 2006: 35; Lee, 2017: 202), што иначе кореспондира са кључним димензијама енергетске безбедности оличеним у прихватљивости, физичком приступу ресурсима, приступачности и доступности (претходно представљен 4А приступ енергетској безбедности). Иако претежно монетарне природе, ова питања имала су снажне политичке импликације по билатералне односе између две државе, али и посредно на односе између Русије и Европске уније унутар идентификованог истраживачког периода. Примера ради, тензије

⁸⁴ С обзиром на ограничења у испитивању перцепције директних креатора политика током гасних сукоба, истраживачка грађа у овом сегменту истраживања темељи се на корпусу секундарне грађе, базе објављених интервјуа креатора политика и високих званичника, њихових изјава, званичних докумената и сл.

у односима између Украјине и Русије током зиме 2008/09. године око цена гаса и транзитних такси резултирале су потпуним прекидом снабдевања гасом ЕУ путем украјинске транспортне руте први пут након скоро четрдесет година поузданог снабдевања (Mišić, 2019: 91), а што је утицало на потребу Европе да се „хитно позабави питањима енергетске безбедности“ (*Taking stock*, 2010: 10). Ипак, зима 2005/06. и тадашњи сукоб око цене гаса између Украјине и Русије био је први у низу догађаја који су иницијално послужили за секуритизацију овог енергента на европском простору. Наредни део текста посвећен је управо представљању динамике кључних догађаја у контексту овог истраживања, а све у циљу идентификације разлога који су довели до секуритизације европске енергетске зависности од руског гаса у XXI веку.

5.1.1.1. Гасни сукоб 2005/06. године

Током 90-их година XX века било је спорадичних сукоба око транзита гаса на релацији Русија-Украјина (Stern, 2002: 16; Larsson, 2006),⁸⁵ али у мањој мери него што је то донела прва декада XXI века. Такође, ти спорадични сукоби никада нису довели до потпуног прекида снабдевања западноевропских земаља овим енергентом. Уврежено је мишљење да ови спорадични конфликти нису били политичке нити комерцијалне природе, већ првенствено одраз слабости совјетске привреде у настојању да се прикажу поузданим партнерима западноевропским земљама (Обреновић, 2020: 263).⁸⁶ Међутим, ниједан од ових ранијих спорова није подигао позорност као што је то био случај са гасним кризама које ће уследити након 2005. године. Како се то, наиме, често наводи у литератури, период који су карактерисали међусобно поверење и сарадња у руско-европским енергетским односима датира најкасније до 2009. године (Goldthau, 2016: 9), односно руско-европски енергетски односи у XXI веку могу се окарактерисати као врло комплексни, променљиви и непредвидиви (Интервју 1; Интервју 2).

Озбиљније гасне кризе у односима Русија-Украјина (и Русија-ЕУ), како је већ речено, карактеришу прве деценије XXI века. Како се то често наводи, иницијално дешавање заслужно за сукобе око гаса који ће уследити током XXI века између Русије и Украјине била је промена украјинске спољне политике од 2004. године (Reuters, 2009; Lipovac i Simić, 2015: 65). По окончању тзв. „Наранцасте револуције“, дотадашњу проруску политику заменила је прозападна и све гласније заговарање уласка Украјине у ЕУ и НАТО. Заиста, Кијев је током гасних сукоба иступао са ставовима да Украјина бива кажњена услед покушаја осамостаљивања од Москве и приближавања Западу, оптужујући Руску Федерацију да се користи „гасним уценама“ како би поткопала економију земље (BBC, 2006b). Контекстуални фактори у виду доласка прозападно оријентисаног Виктора Јушченка на власт у Украјини 2004. године и приближавања земље ЕУ и НАТО-у били су иницијални покретачи ерозије енергетских односа између Русије и Украјине (а последично и између Русије и Европске уније). У том смислу, нису ретки наративи према којима Украјина бива кажњена за свој антируски спољнополитички наступ на уштрб субвенционисаних цена гаса које је уживала током XX века (Lee, 2017). Са променом унутрашње украјинске политичке оријентације ка прозападној, дакле, долази до значајнијих повећања цена гаса који се даље у ЕУ дистрибуирао путем Украјинске руте, што је протумачено као својеврстан руски политички притисак на нову украјинску владу. Осим тога, уговори између Газпрома и

⁸⁵ Потакнут гасном кризом током зиме 2005/06. године, Ларсон (*Larsson*) је, анализирајући инциденте у вези са испоруком руског гаса и нафте постсовјетским и балтичким државама у периоду 1991–2005 утврдио како тај број прелази 55 случајева различитих енергетских инцидената (прекиде у снабдевању, отворене претње, различите видове преузимања енергетских система и политику принуде у формирању цена) (2006: 262).

⁸⁶ Опширније о енергетским споровима између Русије и Украјине током 90-их видети у: Pirani et al., 2009.

украјинских гасних компанија темељили су се на дугогодишњим међувладиним споразумима (енгл. *inter-governmental agreements*) током читавог поствојетског периода (Pirani, 2014: 2), уместо на споразумима који би првенствено регулисали односе између привредних субјеката.⁸⁷

Почетком 2000-их, Украјина је уживала статус најзначајније транзитне земље преко које је руски гас допреман даље у Европу са учешћем од 80%.⁸⁸ Током 90-их година прошлог века, Украјина је (као и друге бивше социјалистичке земље) куповала руски гас по принципима бартер трговине – гас је купован по субвенционисаним ценама у замену за услугу транспорта гаса путем сопствених цевовода, односно добијала је гас у ценама еквивалентним транзитним таксама. Међутим, немогућност Кијева да редовно подмирује потраживања чак и по овим субвенционисаним ценама постепено је довела до увећања дуга према Москви. Неколико оптужби крајем 90-их година прошлог века да Украјина повремено краде руски гас током транзита, као и да не исплаћује редовно своје дугове, довели су до новог стратешког приступа Русије који је подразумевао продају туркменистанског гаса Украјини (како би се дотадашњи украјински део гаса ослободио за снабдевање Европе), односно коришћење неколико посредничких компанија за његов транспорт и испоруку Кијеву (Pirani et al., 2009: 7).⁸⁹ Економска криза која је погодила Русију крајем XX века, рекордно ниске цене нафте на светском тржишту у том тренутку, као и низ оптужби у вези са корупцијом у украјинској гасној индустрији, утицали су на тежње Газпрома да оствари што веће приходе од извозних тржишта (Stern, 2006: 35) упошљавањем поменутих стратегија.

Релативна стабилизација економија Русије и Украјине почетком 2000-их донела је реактуализацију проблематичних питања у њиховим енергетским односима. Осим тога, претпоставке Украјине да ће, у светлу унутарполитичких промена крајем 2004. године наставити да руски гас плаћа по повлашћеној цени у тренутку састављања новог уговора за период 2005–2009, биле су, како се показало, неосноване (Stern, 2006: 38).⁹⁰ Оно што дозвољава закључак да је убрзо након доласка Виктора Јушченка на власт у Украјини уследила детериорација односа између Москве и Кијева јесте чињеница да су, крајем 2004. године, „сви елементи за регулисање руско-украјинско-туркменистанског гаса“⁹¹ били испуњени и дефинисани за период од наредних 5–10 година (Stern, 2006: 39). Догађаји који ће уследити говоре о директној узрочно-последичној вези ових феномена. Убрзо по промени власти у Украјини, Русија је Украјини подигла цену са 50-80 на 230 долара за 1 000 кубних метара гаса, након чега је Украјина одбила да плати нове намете (BBC, 2006b; Stern, 2006).⁹² Први озбиљнији спор десио се у марту 2005. године када је Русија тврдила да Украјина не плаћа испоруку гаса и преусмерава га унутар националних граница не дозвољавајући да се исти транспортује даље ка Европској унији. Оптужбе су

⁸⁷ Још један проблематичан аспект ових споразума тицао се обрачунавања цена гаса сходно нафтном ценовном индексу (Official Journal of the European Union, 2015b: C 399/26).

⁸⁸ У том тренутку су још и Белорусија и Молдавија фигурирале као транзитне земље за руски гас, али са доста мањим процентуалним учешћем.

⁸⁹ Овакав наступ Русије дуго је био критикован због нетранспарентности међу европским званичницима (Pirani et al., 2009: 7).

⁹⁰ У тим тренуцима, ниједан јавни документ није садржао цену за испоруку гаса Украјини за период 2005–2009, као ни висину транзитних такси (Stern, 2006: 38).

⁹¹ Део гаса који је Русија извозила Украјини имао је централноазијско, тачније, туркменистанско порекло.

⁹² У том тренутку, Руска Федерација наплаћивала је нижу цену неким бившим социјалистичким земљама, док је просечна цена у ЕУ износила 240 долара за 1 000 кубних метара гаса (BBC, 2006b). Свакако, цене у бившим социјалистичким земљама нису поредбене из различитих разлога (разлике у транспортним трошковима, удео Газпрома у националним гасним индустријама и сл.) (Stern, 2006: 47), али је увећање цене за Украјину за скоро 4 пута било протумачено као директна реакција на промену њене унутрашње власти.

биле обостране у више наврата, долазећи од заступника и руског Газпрома и украјинског Нафтогаса:

„Располажемо информацијама да је Украјина почела да задржава руски гас који је намењен европским корисницима...“ (BBC, 2006a).

„Количине гаса намењеног Европи су смањене... Нафтогас такве акције сматра неприхватљивим јер угрожавају испоруке гаса у Европу“ (ABC, 2006).

Иако је Украјина испрва негирала такве оптужбе, украјински Нафтогас је касније признао да је део гаса намењен европском тржишту задржао за сопствене потребе услед јаке и оштре зиме чиме је угрозио остале европске државе које су се на овај начин снабдевале руским гасом, правдајући тај чин уговорним обавезама према којима верује да је тај део заправо туркменистански гас на који има право, а не руски (Stern, 2006: 44). Свакако, овај моменат преусмеравања гаса и смањења његовог извоза даље ка ЕУ покренуо је прве дебате о Украјини као непоузданој транзитној земљи. Период спорења између две државе кореспондирао је са периодом када су цене нафте и гаса расле на светском тржишту, што је још један од објективних фактора који је утицао на тежње Москве за променом цена. У таквом контексту, Русија је захтевала да, почев од 2006. године, Украјина плати тржишну, европску цену гаса,⁹³ осим ако није спремна да размотри правичан удео Газпрома над транзитном мрежом сопствених цевовода (Stern, 2006: 42). Кијев је иступио са ставом да ће Украјина пристати на повећање цена гаса, под условом да се то повећање уводи постепено. Оваква „клацкалица“ захтева додатно је била оптерећена потраживањима Украјине да јој Русија, заузврат, плаћа веће транзитне таксе, односно да свако украјинско повећање такси резултира повећањем такси за туркменистански гас који би Русија испоручивала Украјини.⁹⁴ Генерално ће овакви кумулативни захтеви обележити све гасне спорове карактеристичне за руско-украјинске односе током прве две деценије XXI века. Сам спор је кулминирао 1. јануара 2006. године када је Газпром смањио испоруку гаса на Украјинској рути, што је знатно утицало и на остале европске земље. Последица овог прекида континуираног снабдевања била је смањење увезених количина руског гаса у Аустрији, Румунији и Словачкој за трећину, у Пољској за 14%, у Мађарској за 40%, у Француској између 25% и 30% и у Италији за 24% (BBC, 2006b; Stern, 2006: 44).

Перцепција оба актера (Русије и Украјине) о важности ових енергетских питања утицала је на њихово високо позиционирање на дневним агендама обе земаље; изјаве високих званичника о насталој кризи обавезно су укључивале ставове о политичкој позадини настале ситуације. Примера ради, у једном од својих интервјуа, Владимир Путин је изјавио како је Украјина „креирала праву кризу и то не само у енергетској сфери...“ (BBC, 2005), односно да је постојећа криза „... (свеопшта) криза између две земље. То је веома лоше“ (BBC, 2005). У сличном маниру, тадашњи украјински председник, Виктор Јушченко, нагласио је политички значај ове ситуације напомињући да „... политичку одлуку (о решавању кризе, прим. аут.) морају донети председници две државе, а не експерти“ (BBC, 2005). Европски медији означили су ове догађаје и енергетску зависност од Русије „врло ризикантно“, користећи се наративима о „уценама“, „грубом понашању“ и „бруталности“ Москве, односно о „позиву за буђење“ Европе (BBC, 2006c) тј. о Русији као „непредвидивом актеру на кога се не може рачунати“ (Mannteufel, 2006), асертивној политици председника Путина (European Commission, 2007d; European Commission,

⁹³ Под термином „европска цена гаса“ у контексту Украјине подразумева се цена на европској граници умањена за трошкове транспорта (енгл. *netback*).

⁹⁴ Куповина свих залиха туркменистанског гаса од стране Русије за први квартал 2006. године, без остављања расположивих залиха за Украјину, додатно је протумачено као спољнополитички притисак Москве (Stern, 2006: 43).

2015b) и хибридном енергетском рату који Русија води на простору Источне Европе (Gotev, 2015). Осим тога, Стерн (*Stern*) (2006: 47) наводи да слично повећање цена руског гаса на просторима бивших социјалистичких земаља које су „... или напустиле Совјетски Савез (попут балтичких држава) или су изабрале проевропске владе...“ јесте још један од аргумената о политички мотивисаним потезима Москве. Сличног је становишта и група аутора – захтев да цене гаса бившим социјалистичким земљама буду на нивоу европских, са једне стране, док су земље које су пристале на поделу власништва са Русијом над својим цевоводима (Белорусија и Јерменија) могле да преговарају о дужим роковима за постепено увећање цена, са друге стране, указали су на недоследност руске владе у примени принципа еквивалентних цена за европско тржиште (Pirani et al., 2009: 7).⁹⁵ Састанци Путина и туркменистанског председника, Сапармурата Нијазова, током ових дешавања и преговори о подизању цене туркменистанског гаса који би Москва продавала Кијеву додатно су утицали на наратив о политичким мотивима и асертивном енергетском наступу Руске Федерације.

Три дана касније, 4. јануара 2006. године, слањем додатних количина гаса европским земљама, Газпром је нормализовао снабдевање гасом. Уследило је потписивање новог, петогодишњег уговора између Русије и Украјине који је подразумевао, између осталог, да транзитна таса за руски гас кроз Украјину износи 1,6 долара за хиљаду кубних метара гаса на сваких 100 километара, да посреднички РУЕ (конзорцијум састављен од руских и украјинских представника) (енгл. *RosUkrEnergo*) испоручује гас Украјини уместо доташњег Газпрома, као и да све таксе и цене гаса потенцијално могу бити промењене само ако се све три стране сложе око тога (Stern, 2006: 45). Овим уговором, Русија је окончала праксу бартер-договора (увезени гас за транзитне услуге), омогућила да се транзитне таксе плаћају у готовини, раздвојила снабдевање гасом и његов транзит⁹⁶ и преузела контролу над куповином и испоруком туркменистанског гаса Украјини (Pirani et al., 2009: 8–9). Међутим, чињеница да уговором нису биле прецизиране цене централноазијског и руског гаса (док количина јесте) оставила је простора за будуће потенцијалне спорове. Ови догађаји, такође, утицали су на јачање секуритизујућих дискурса на простору ЕУ о неопходности хитног реаговања у правцу смањивања европске енергетске зависности од Русије; у једном од својих говора, Бенита Фереро-Валднер, тадашња европска комесарка за политику суседства и преговоре о проширењу, говорећи о овој гасној кризи, изједначила је међународна енергетска питања са безбедносним (European Commission, 2006f), а сама криза резултирала је усвајањем Одлуке о безбедности енергетског снабдевања у ЕУ од стране Парламента унутар које је оцењено да енергетска безбедност има „све већи утицај на свеукупну безбедност Европске уније“ где већи поремећаји у снабдевању могу „креирати нестабилности и угрозити мир“ (Official Journal of the European Union, 2006a: E/112, E/113). Додатно, Координациона група за гас, на захтев европског комесара за енергетику, позвана је да надгледа европску безбедност снабдевања у „временима све веће зависности од спољних извора“ (European Commission, 2006g). Преговори коју су вођени између ЕУ и Русије током 2006. године под окриљем Енергетског дијалога и Споразума о партнерству

⁹⁵ Још један догађај којим се аргументује руска фаворизација оних бивших социјалистичких земаља које су изабрале проруски оријентисане владе, односи се на догађај из 2007. године када је, услед затегнутих односа поводом повећања цена гаса, Белорусија пристала на продају 50% удела своје транзитне мреже Газпрому, чиме је заузврат добила трогодишњи период за постепено прелазак на плаћање европских цена гаса (Pirani et al., 2009: 10).

⁹⁶ Уговор о транзиту гаса склопљен је између Газпрома и Нафтогаса, док су уговори о снабдевању гасом били склопљени између РУЕ, са једне стране, и Нафтогаса и Укрнас-Енерго (енгл. *Ukrnas-Energo*), са друге стране (Pirani et al., 2009: 8). Циљ овакве одлуке био је да се раздвоје испоруке руског гаса Европи од руско-украјинске трговине овим енергентом.

и сарадњи резултирали су договором о успостављању механизма за размену информација и података о енергетским питањима.

У свом обраћању поводом постизања споразума између Газпрома и Нафтогаса почетком 2006. године, Андрис Пибалгс истакао је како је постало евидентно да Европи треба енергетска политика која се темељи на колективним принципима. Конкретније:

„До сада, питање безбедности снабдевања разматрало се на нивоу држава чланица; у стварности, нама је потребан шири европски приступ овом питању“ (European Commission, 2006a).

Изражавајући забринутост поводом чињенице да Русија у својој енергетској стратегији до 2020. године није предвидела неопходност задржавања свог удела на тржишту ЕУ поводом гаса, Андрис Пибалгс је истакао како је „ова претња снабдевања гасом један од главних разлога за повећање забринутости за безбедност снабдевања у ЕУ“ (European Commission, 2006b). Евидентно, први гасни сукоб између Русије и Украјине послужио је као иницијални корак у секуритизацији руског гаса на европском простору, али и као позив на брже успостављање заједничке европске енергетске политике, на унутрашњем и спољном плану.

5.1.1.2. Гасни сукоб 2008/09. године

Потписивањем новог петогодишњег споразума између Русије и Украјине, регуларно снабдевање гасом је настављено и релативно стабилна ситуација у вези са овим питањем потрајала је све до октобра 2007. године када је Русија иступила са новим оптужбама у вези са украјинским дуговима. У контексту прве гасне кризе, али и у светлу нових оптужби Русије поводом украјинских дугова, европски комесар за трговину, Питер Менделсон (*Peter Mandelson*), дао је своју оцену европско-руских односа у овом периоду:

„... Односи између ЕУ и Русије пролазе кроз тежак период. Заиста, они се одликују неразумевањем или чак неповерењем какво нисмо видели од краја Хладног рата. Тензије и неизвесност расту и унутар Русије, међу њеним суседима, али и унутар њених односа са Европском унијом и њеним државама чланицама. Свако другог сумњичи за двоструке стандарде. Једна страна верује да друга користи енергетско оружје као инструмент политике...“ (European Commission, 2007a).

Додатно, монополски положај руске гасне компаније на европском тржишту, Газпрома, потакао је европске секуритизујуће актере да, у светлу наведених догађаја, инсистирају на усвајању антимонополских принципа у наредном периоду:

„... реалност је да једну четвртину потреба ЕУ за гасом снабдева једна страна компанија. Стога је разумљиво зашто ЕУ тражи стабилност, правну предвидљивост и безбедност, као и енергију... ЕУ – уопштено говорећи – жели конкурентна тржишта са јаким правилима, истинским транзитним правима и одвајање енергетске производње од дистрибуције“ (European Commission, 2007f).

У светлу ових нових тензија, европски званичници су иступали са ставом да се „... налазимо у периоду који ће веома озбиљно тестирати однос ЕУ и Русије... наредна година ће вероватно довести до затезања односа између ЕУ и Русије управо на местима где су најосетљивији“ (European Commission, 2007f), што се показало прилично прогностичким. Година 2007. је значајна из још једног разлога – поновни избори одржани у септембру исте године у Украјини резултирали су распуштањем Јануковичеве владе и повратком Тимошенкове на место премијерке у Украјини. Да ће овај фактор утицати на реактуализацију енергетских спорења између две државе указали су и први потези нове-старе премијерке која је, у склопу своје предизборне кампање, обећала

искључивање РУЕ из гасне трговине и захтевање да Нафтогас купује гас директно од Газпрома (Pirani et al., 2009: 10–11).

Током 2008. године, економска криза која ће оставити значајне последице по економије свих земаља, као и украјинска подршка руско-грузијском рату, додатно су продубиле лоше билатералне односе између Русије и Украјине. Европски парламент је, тако, оценио да су руско „кршење суверенитета и територијалног интегритета Грузије и њена улога у гасном сукобу почетком 2009. године озбиљно нарушили односе између ЕУ и Русије“ (Official Journal of the European Union, 2009b: E/34). Енергетске тензије на релацији Москва-Кијев настављене су током целе године – у марту је поново дошло до смањења транспорта гаса на Украјинској рути, а крајем 2008. године реактуализоване су тврдње Москве да Украјина не плаћа своје дугове. На овом месту треба истаћи и значај већ поменуте светске економске кризе као контекста унутар кога су се одвијали гасни преговори између две земље и њеног утицаја на перципирање монетарних питања попут дугова, цене гаса и транзитних такси (Lee, 2017: 202). Оно што је био почетни предуслов за забринутост јесте пад цене нафте на светском тржишту средином 2008. године који би последично утицао и на пад цене гаса. У том смислу, иако је зиме 2008. године европска цена гаса достигла скоро 500 долара за хиљаду кубних метара, руске прогнозе у вези са даљом ценом овог енергента и количином његове продаје у Европи током 2009. године биле су песимистичне (Lee, 2017: 202–203). Будући да је руска привреда јако зависна од извоза нафте и гаса, ова ситуација показала се као врло неповољна по енергетски сектор и целокупну економију Руске Федерације.⁹⁷ Перцепција ове ситуације у вези са очекиваним падом цене гаса резултирала је (поновним) настојањима Москве за увођењем тржишних, европских цена гаса бившим социјалистичким земљама. Да је економска криза негативно утицала и на Украјину говори податак да је она, уз константан пад индустријске производње и пад вредности украјинске валуте, била близу банкрота упркос чињеници да јој је ММФ обезбедио кредит од скоро 16,5 милијарди долара крајем 2008. године (Westphal, 2009: 8; Lee, 2017: 203) којим је, према наводима појединих аналитичара, могла да исплати преостали дуг Газпрому (Pirani et al., 2009: 16).

Како је претходно поменуто, питање дугова такође је оптерећивало руско-украјинске енергетске односе дуги низ година. Додатно, прогнозе према којима би Европа током 2009. године купила мање гаса од Русије биле би ублажене наплаћивањем европских цена украјинском Нафтогасу (Lee, 2017: 203) с обзиром да је, у том тренутку, Украјина била највеће тржиште за извоз и куповину руског гаса. Као илустрација значајних разлика у ценама на основу којих је Газпром продавао гас Украјини, односно остатку Европе током спорних година, може послужити Табела 11. Осим тога, настојања оба актера по питању транзитних такси била су опречна – док је Русија настојала да њихова висина остане непромењена, украјинска стратегија подразумевала је увећање такси будући да је на тај начин могла да компензује губитке у случају повећања цене гаса. Питање контроле над системом украјинских гасовода додатно је оптеретило ову сложону ситуацију. Како је претходно већ истакнуто, Русија је током овог периода извозила скоро 80% сопственог гаса путем Украјинске руте даље у Европу. Усвајањем закона о забрани приватизације гасовода 2007. године, Украјина је практично спречила Москву у њеним настојањима за креирањем заједничког конзорцијума, састављеног од представника Русије, ЕУ и транзитних земаља, а који би управљао целокупним системом гасовода (Reuters, 2009). Како се може приметити, неколико пута се иступало у јавност са ставовима да би Москва опростила део дуга у замену за остваривање дела контроле

⁹⁷ Последице пада цена нафте и гаса биле су и губитак вредности руске рубље, без изгледа за скорашњим побољшањем ситуације. Више о економским последицама светске економске кризе у руском и украјинском енергетском сектору видети у: Lee, 2017.

над украјинским гасоводима. Очекивано, Украјина је одбијала овакве идеје, сматрајући питање сопственог система гасовода националним безбедносним питањем (Kaczmarek, 2010).

Табела 11: Разлике у увозним ценама гаса изражене у доларима за хиљаду кубних метара гаса

	Европска увозна цена гаса	Украјинска увозна цена гаса
2005.	213,7	50-80
2006.	285,2	95
2007.	294,1	130
2008.	418,9	179,5
2009.	307,8	236,11

Извор: Pirani, 2012: 78.

Упоредо са економским флукуацијама насталим услед светске економске кризе, у августу 2008. године дошло је и до оружаног сукоба између Русије и Грузије током ког се Украјина сврстала уз руског опонента. Питања енергетске безбедности ЕУ су у светлу ових дешавања доспела на сам врх европске спољнополитичке агенде с обзиром да се „пре само три године, термин 'енергетска безбедност' ретко помињао“ (European Commission, 2008f), при чему руски спорови са транзитним државама изазивају све већу „забринутост за снабдевање у будућности“ (*Review of EU-Russia relations*, 2008: 3). Тада је нарочито наглашена осетљивост питања увоза гаса с обзиром на стално присутну претњу прекида снабдевања (European Commission, 2008c), односно чињеницу да су „... транскавкаски енергетски коридори били угрожени током августовског рата у Грузији“ (European Commission, 2008f). Бенита Фереро-Валднер, тадашња европска комесарка за политику суседства и преговоре о проширењу, означила је овај период као „круцијални у развоју европске заједничке енергетске политике“ (European Commission, 2008c), односно „раскрсницом“ у контексту рата у Грузији и гасне кризе која је „озбиљно нарушила поверење“ између ЕУ и Русије (European Commission, 2009e). Током овог „критичног периода“ за европску енергетску безбедност (*Green Paper*, 2008: 3), Споразум о партнерству и сарадњи између ЕУ и Русије је суспендован, а Европска комисија је предложила усвајање три легислативна пакета која су се тицала унутрашњег тржишта, климе и енергије и енергетске ефикасности.⁹⁸

Иако је током 2008. године постигнут изванредан прогрес у решавању енергетских спорова (нарочито када се има у виду меморандум потписан од стране Путина и Тимошенко, као и уговор који су потписали представници Газпрома и Нафтогаса, а који су се кретали у правцу постепеног увођења европских цена и прекида института посредника у билатералној трговини гасом),⁹⁹ главна тачка спорења остала је висина транзитних такси и динамика којом Нафтогас (ни)је отплаћивао своје дугове. Другим речима, услов за постепено прелазак на тржишну, европску цену гаса био је правовремена исплата заосталих дугова до краја 2008. године, што Нафтогас није учинио. Чињеница да Русија и Украјина нису успеле да се договоре око цена испоруке гаса и транзитних такси пре

⁹⁸ Више речи о овоме биће у наредном делу текста којим се тематизују последице секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса.

⁹⁹ Више о овом меморандуму и постигнутом договору видети у: Pirani et al., 2009.

истека претходног уговора (крај 2008. године) додатно је оптеретила већ комплексне односе.

Русија је у новембру 2008. године иступила са захтевом за повећањем украјинске цене са 179,5 на 250 долара за хиљаду кубних метара гаса, што је Украјина одбила да учини, уз нови захтев за увећањем транзитних такси (Reuters, 2009). Газпром је том приликом поново захтевао подизање цене на преко 400 долара за хиљаду кубних метара гаса, где ни парцијално исплаћивање украјинског дуга није успело да утиче на руске претње да ће престати са испоруком гаса у случају неизмирења целокупног дуга. Додатно, последњих дана децембра 2008. године, Русија је поново Украјини понудила повлашћену цену од 250 долара за хиљаду кубних метара гаса, уз напомену да се замрзне раст транзитних такси, што је Украјина одбила истичући да ће задржати руски гас унутар сопствених граница уколико не буде потписан наредни петогодишњи уговор (Lee, 2017: 206).¹⁰⁰ Овакво неусаглашавање Украјине са руским захтевима у вези са питањима која су била од кључног значаја за оба актера неминовно је водило ескалацији већ затегнуте ситуације. Иако је у том тренутку билатералне односе карактерисала висока енергетска међузависност,¹⁰¹ спор је кулминирао потпуним прекидом снабдевања Украјине и остатка Европе руским природним гасом у првим данима 2009. године, што је произвело најдалекосежније последице до тада (Westphal, 2009). С обзиром да је Украјина заиста задржала одређен део гаса унутар својих граница, ова руска одлука индиректно је највише погодила остатак европског континента – осамнаест европских земаља је тада пријавило да је дошло до знатног пада или потпуног прекида у снабдевању гасом преко Украјинске руте (Cendrowicz, 2009). Најдиректније последице осетиле су управо оне земље које су биле најзависније од увоза руског гаса и које нису имале диверзификоване руте снабдевања, односно оне са скромним гасним резервама, попут држава у Југоисточној Европи и на Балкану. Поводом ових дешавања, европски комесар за енергетику изјавио је како су страхови да се ЕУ може суочити са озбиљним проблемима у случајевима већих криза у снабдевању потврђени управо гасном кризом током јануара 2009 године:

„Прекид 20% укупног снабдевања гасом, од чега је тај прекид за неке државе чланице износио 100% током целе две недеље, показао је слабости, али и неке снаге нашег система снабдевања...” (European Commission, 2009j).

„ЕУ је такође директно погођена енергетским односима Русије са њеним суседима и, како се чини, годишњим кризама у снабдевању“ (European Commission, 2009k).

Осим тога, процењена економска штета настала услед прекида снабдевања у овим земљама износила је 2 милијарде евра „и то само у периоду од неколико дана“ (European Commission, 2011b). Ови потези изазвали су значајну економску штету и хуманитарну кризу широм европских земаља будући да је овакав прекид снабдевања трајао најдуже до тада. Одређени аутори су овакве економске последице видели као много значајније од других (попут оних изазваних војним међудржавним споровима) (Pirani et al., 2009; Lee, 2017: 199–200), што је омогућило да наратив о руском „гасном оружју“ на европском простору настави да егзистира.

Чињеница да су европске гасне компаније имале дугорочне уговоре са Газпромом појачала је страх да се овакви прекиди у снабдевању гасом могу врло лако поновити у

¹⁰⁰ Украјинско одбијање темељило се на ставу да би та цена требало да износи 201 долар за хиљаду кубних метара, односно најмање два долара за пренос хиљаду кубних метара гаса у случају транзитних такси (Osborn, 2009).

¹⁰¹ У том тренутку Русија је обезбеђивала око 70% потрошње гаса у Украјини, док је истовремено била зависна од извоза 80% сопственог гаса путем Украјинске руте (Lee, 2017: 202).

оквиру тих дефинисаних периода.¹⁰² Додатно, прекинувши доток руског гаса европским земљама, Украјина је, као једна од земаља потписница, прекршила принципе Енергетске повеље о сигурном и непрекидном транзиту кључних енергената,¹⁰³ што је имало великог одјека на европском простору. Другим речима, док је први сукоб из 2005/06. послужио као почетак сумњи у Русију као поузданог снабдевача, односно у Украјину као поуздану транзитну земљу, сада већ друга по реду гасна криза потврдила је такве сумње.¹⁰⁴ Тадашњи председник Европске комисије, Хосе Мануел Барозо, отворено је довео у питање кредибилитет Русије као снабдевача и Украјине као транзитне земље:

„Желео бих да пренесем веома јасну поруку Москви и Кијеву: ако се хитно не испоштује споразум који је спонзорисала Европска унија, саветоваћу европским компанијама да ову ствар изнесу пред суд и позвати државе чланице да се ангажују у усаглашеној акцији проналажења алтернативних начина снабдевања и транзита енергије. Тако да ћемо врло брзо видети да ли је ово технички проблем или непостојање политичке намере да се поштује споразум. И, ако могу само ово да прецизирам: ако се споразум не поштује, то значи да се Русија и Украјина више не могу сматрати поузданим партнерима ЕУ поводом питања снабдевања енергијом“ (European Commission, 2009b).

Овде је важно истаћи да испорука руског гаса Европи никада пре није била у потпуности прекинута (2006. године је била само смањена услед преусмеравања гаса унутар украјинских граница), што је омогућило да се криза 2008/09. сматра догађајем без преседана с обзиром на последице које је произвела по друге европске земље. „Научене лекције“ из ове гасне кризе показале су како ЕУ:

„... хитно мора да настави са развојем унутрашњег тржишта, да побољша енергетске интерконеције у циљу безбедног снабдевања, да ојача механизме за реаговање у кризним ситуацијама и да ојача своју преговарачку позицију у односу на главне добављаче“ (European Commission, 2009d).

Како су оба актера кривила један другог за заустављање гаса Европи, ЕУ је успоставила независан надзор над кључним тачкама транзитне мреже. Конкретније, ова гасна криза резултирала је формирањем специјалног Енергетског савета 12. јануара 2009. године, као и састанцима Координационе групе за гас у два наврата. На тај начин су питања која су испрва карактерисала искључиво билатералне односе између две државе (питања дугова, цена, транзита и контроле над транзитном мрежом) постала питања од наднационалног, европског интереса. Другим речима, инволвираност ЕУ у ова питања почивала је на ставу да за ЕУ „није могуће осигурати сопствену безбедност снабдевања ако није гарантована и безбедност снабдевања партнера“ (European Commission, 2010a). На овај начин је још једном истакнут значај транзитних земаља у односима између произвођача и потрошача енергената.

Испорука гаса Украјини и ЕУ настављена је тек 20. јануара, дан након потписивања два нова десетогодишња уговора која су предвиђала да ће Украјина платити европску цену гаса са попустом од 20% за 2009. годину, уз замрзавање такси, односно да ће, почев од 2010. године, Украјина платити пуну европску цену за хиљаду кубних метара гаса, а Русија Украјини тржишну цену транзитних такси (Radio Free Europe, 2009; Pirani et al.,

¹⁰² Ти дугорочни уговори садрже тзв. „узми или плати“ клаузуле које купце обавезују да плате „минималну годишњу количину гаса, без обзира да ли ту количину преузимају“ (Dickel et al., 2014: 4).

¹⁰³ Превенирање прекида дотока енергетских производа у случајевима различитих транзитних спорова прописано је чланом 7(5) Енергетске повеље (Pirani et al., 2009: 49–50).

¹⁰⁴ О непоузданости Украјине довољно говори и податак да је, током кризе, преокренула ток гаса како би из складишта на западу земље снабдела своје југоисточне територије користећи том приликом европске транзитне руте, не омогућивши проток руског гаса даље ка ЕУ (Pirani et al., 2009: 23–24).

2009). Висина транзитних такси за руски гас у украјинском систему гасовода у посматраном периоду може се видети у Табели 12.

Табела 12: Висина транзитних такси за руски гас у украјинском систему гасовода за период 2005–2010.

Година	Висина транзитних такси
2005.	1,09 USD/mcm
2006.	1,6 USD/mcm
2007.	1,6 USD/mcm
2008.	1,7 USD/mcm
2009.	1,7 USD/mcm
2010.	2,84 USD/mcm

Извор: Leshchenko, 2012.

Два уговора потписана између представника Газпрома и Нафтогаса 19. јануара 2009. године односила су се на снабдевање, односно транзит гаса, покривајући период до краја 2019. године. И док се детаљи уговора могу пронаћи у: Pirani et al., 2009: 26–28, овде ће бити истакнути њихови најзначајнији елементи:

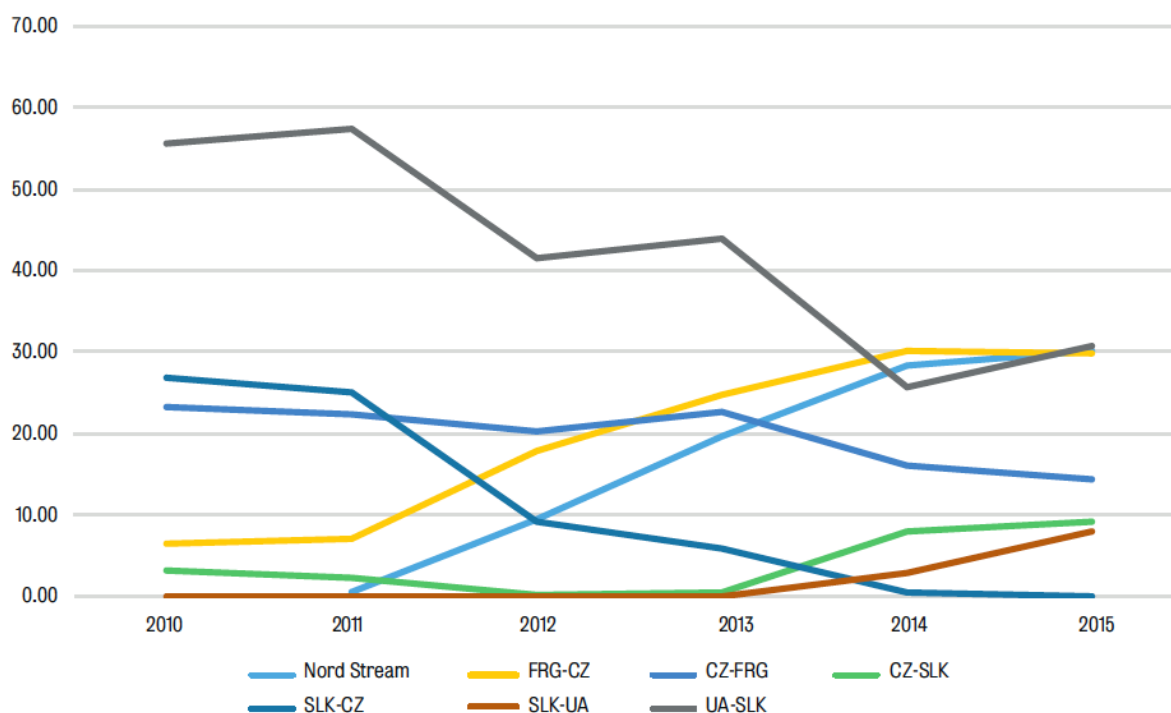
- Уговор о снабдевању предвидео је годишњу уговорену количину гаса за Украјину од 52 милијарде кубних метара на годишњем нивоу, почев од 2010. године (с тим да гас може бити руски или централноазијски),
- Цена гаса за Украјину ће бити мања за 20% од европске за 2009. годину, односно Украјина ће од 2010. године плаћати европску цену гаса, при чему ће се цена постепено повећавати квартално,¹⁰⁵
- Обим у једној години не може прећи више од 120% годишње уговорене количине гаса; у противном, постоје ценовне казне у случају узимања веће количине гаса од уговорене,
- Нафтогас је у обавези да правовремено плаћа гас који добија; у случају да се плаћање не изврши до датума доспећа гаса, биће у обавези плати гас за следећи месец унапред,
- Нафтогас ће куповати гас директно од Газпрома,
- Уговор о транзиту предвиђа минимум од 110 милијарди кубних метара гаса за наведени десетогодишњи период,
- Висина транзитних такси у 2009. години замрзнута је на 1,7 долара/bcm/100 km, док ће она, почев од 2010. године, износити 2,04 долара,
- Оба уговора предвидела су међународну арбитражу поводом гасних спорова у Стокхолму.

¹⁰⁵ Цене гаса су уско повезане са ценама нафте (50% цене је индексирано сходно променама у домену гаса, а 50% сходно променама у домену нафте), при чему су се цене, у конкретном случају, прилагођавале на кварталном нивоу.

Поједина питања предвиђена овим уговорима отворила су одређене сумње: могућност Украјине да правовремено исплаћује увоз гаса (с обзиром на историју, повећање цене гаса, општу економску кризу и унутарполитичку кризу), као и очекиван пад цена гаса током 2009. године (као последица пада цена нафте). Међутим, називање потписаних уговора „дискриминаторним“ од стране украјинског председника Јушченка (Pirani et al., 2009: 30), указало је на политичку разједињеност унутар Украјине која ће оставити значајније последице по енергетске односе два актера и у наредном периоду.¹⁰⁶

Гасни сукоби током прве деценије XXI века додатно су Руску Федерацију учврстили у намери да диверзификује руте снабдевања ЕУ природним гасом. У том смислу, изградња Северног и Јужног тока (касније Турског тока) била је усмерена управо ка заобилажењу Украјинске транспортне руте. Резултат таквих стратешких одлука било је постепено смањење испоруке руског гаса путем Украјинске руте и генерални пораст трговине гасом из правца Запада ка Истоку (Слике 2 и 3).

Слика 2: Трговина гасом (bcm) на правцу Исток-Запад на границама одабраних земаља¹⁰⁷

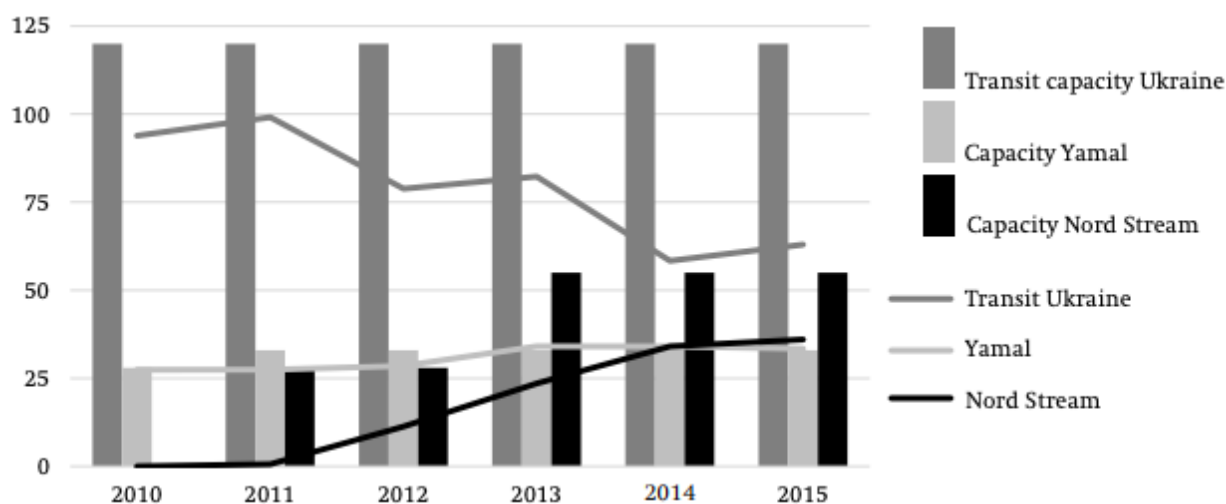

Извор: Goldthau, 2016: 26.

¹⁰⁶ Унутарполитички проблеми, попут разједињености између тадашњег украјинског председника (Јушченка) и премијерке (Тимошенко) додатно су утицали на политизацију енергетског сукоба. Покретање поступка против Тимошенко за злоупотребу службеног положаја због постигнутих гасних споразума додатно је указало на унутарполитичке проблеме који су, као једну од главних детерминанти, имали управо незадовољство опозиције постигнутим ценама гаса и споразумима са Русијом.

¹⁰⁷ Скраћенице земаља треба тумачити на следећи начин: FRG – Савезна Република Немачка, CZ–Чешка, SLK–Словачка, UA–Украјина.

Слика 3: Капацитет транспортних линија руског гаса ка ЕУ у периоду 2010–2015 (bcm/y)

Извор: Lang & Westphal, 2017: 10.

Како се може приметити, трговина гасом је на традиционалној Украјинској рути временом почела да се смањује у корист токова гаса на правцу Запад-Исток. Разлози за овакве структурне промене су, између осталих, описани гасни сукоби током 2005/06. и 2008/09. године, инаугурација Северног тока 1 и гасовода ОПАЛ као његовог копненог наставка, као и успостављање интерконектора у европској енергетској мрежи и генерално побољшање капацитета за двосмерни проток између европских земаља. Примера ради, 2015. године ће Газпром у потпуности обуставити извоз у Украјину (кроз њу ће само пролазити транзитни гас даље ка Европи), где ће интерконектор између Словачке и Украјине постати кључни у снабдевању украјинске државе (Goldthau, 2016: 27).¹⁰⁸ Украјинска криза која ће уследити биће додатни стимулус за преусмеравање извоза руског гаса са традиционалне руте у корист алтернативних гасовода који заобилазе Украјинску руту и мреже интерконектора.

5.1.1.3. Украјинска криза 2014. године

Иако је транспорт руског гаса кроз Украјину био регулисан претходно поменутих десетогодишњим уговорима, гасни спорови поново су заживели 2014. године што је омогућило да се тај сукоб окарактерише као трећом претњом у низу гасних конфликта на европском простору (Rodríguez-Fernández et al., 2020), односно као „алармантни подсетник“ да ЕУ не може рачунати на континуирану безбедност снабдевања уколико не диверзификује своје енергетске изворе и руте снабдевања (European Commission, 2015f; European Commission, 2015g). Током 2010. године поново се преговарало о овим уговорима када је Украјина, у замену за продужетак боравка руске флоте на Криму, добила могућност да купује руски гас по смањеним ценама. Крајем 2013. године, симултано са почецима политичке кризе у Украјини, Русија је украјинској влади понудила смањење цена гаса за први квартал 2014. године за 33%, након што је Кијев одустао од потписивања Споразума о придруживању ЕУ (Pirani, 2014: 3), што је иначе био један од повода за избијање политичке кризе у Украјини. Са падом Јануковичеве владе, новоуспостављена гарнитурa власти поново је отворила преговоре о увозу руског

¹⁰⁸ Гас који, у том смислу, долази из западних земаља (првенствено Немачке) у источне државе је највероватније руског порекла.

гаса, инсистирајући на корекцији „политичких“ цена. Анексија Крима од стране Руске Федерације у марту и избијање рата у источној Украјини у априлу 2014. године, али и украјинско потписивање Споразума о придруживању ЕУ, утицали су на додатно погоршање билатералних односа између Русије и Украјине. Билатералне тензије поново су се прелиле на европски ниво где је руско присуство у Источној Украјини оцењено као „отворена претња миру у Европи“ (European Council, 2015a), док су старе бојазни о новим могућим прекидима снабдевања поново заживеле. У једном од својих говора одржаних у жеку дешавања на Криму и у Источној Украјини, европски званичници истакли су следеће:

„... ЕУ је апеловала на Руску Федерацију да повуче своје трупе са украјинске ранице и обустави све даље акције које имају за циљ дестабилизацију Украјине. Свака претња или употреба силе – било да се ради о војној сили или економској принуди – против Украјине или било које друге земље није прихватљива и мора се зауставити... Тренутно се суочавамо са најозбиљнијом кризом у Европи од краја Другог светског рата. Сведоци смо економске принуде, претњи и прикривених акција за подстицање протеста и нестабилности... Руска пропаганда је агресивнија него за време Хладног рата, али и опаснија јер је више не обуздава хладноратовска гвоздена завеса...“ (European Commission, 2014c).

„... Са догађајима у Украјини, Европа се суочава са претњом миру, стабилности и безбедности какву нисмо видели од пада гвоздене завесе. Непожељна 'велика геополитичка игра' се вратила и то се посебно осећа у области енергетике. Нажалост, поступци појединих актера су засновани на логици коју не делимо. За нас, владавина права превладава владавину силе... Логика сарадње замењује логику конфронтације... Украјинска криза још једном је показала да је енергетска независност кључна за Европу... Реалност је била таква да је укључивала неке друге приоритете, укључујући и веома важну финансијску кризу, где напори нису били довољно фокусирани на хитност праве енергетске политике за ЕУ. Али због недавних дешавања, верујем да су напори сада фокусирани и да бисмо могли сада да напредујемо више него претходних година...“ (European Commission, 2014f).

„Историја је 'поново рањена' кроз поступке Русије који очигледно не припадају овом веку и требало би да буду дубоко закопани у историјским књигама... Што се тиче енергетике, ... Русија напokon треба да изабере да ли жели да буде стратешки партнер или стратешки ривал“ (European Commission, 2014l).

На овим местима стављен је знак једнакости између војне силе и економске принуде као претњи чије решавање захтева ургентно поступање Европске уније. Даље, у контексту забране виза против оружаних појединаца који су учествовали у сукобу у Источној Украјини и незаконитој анексији Крима, ЕУ је упозорила да се „ове мере могу лако проширити на широк спектар економских области уколико Русија настави да дестабилизује Украјину“ (European Commission, 2014c). Стога су, у контексту ових сукоба, питања енергетске безбедности означена су као питања од „критичне важности“, а што је резултирало тиме да Комисија, на позив Европског савета, спроведе стрес тест отпорности европских енергетских система на екстерне поремећаје и изради дубинску студију о европској енергетској безбедности и стратегију за смањење енергетске зависности ЕУ (European Council, 2014a; European Commission, 2014c; *Preparedness for a possible disruption*, 2014). Студија је, наиме, подразумевала симулацију два хипотетичка сценарија: потпун прекид снабдевања руског природног гаса за ЕУ и државе чланице Енергетске заједнице у трајању од шест месеци и прекид транзита преко Украјинске руте. То је био први пут да је изведена дубинска студија о последицама потенцијалних поремећаја у снабдевању гасом широм Европе, где су се као најрањивије показале источне чланице ЕУ и земље Енергетске заједнице (European Commission, 2014n).

Старе енергетске трзавице попримиле су поново статус ургентне теме у светлу политичко-војних дешавања у Украјини. Почетком априла 2014. године, Путин је лидерима неколико европских земаља послао писмо „упозорења“ у коме се наводи да би Русија могла прекинути снабдевање Украјине гасом (а што би резултирало и смањењем испорука овог енергента низу европских земаља) уколико Украјина благовремено не исплати своје дугове, док се истовремено стиче утисак да „европски партнери желе да једнострано окриве Русију за последице украјинске економске кризе“ (Reuters, 2014). У одговору на ово писмо, Хосе Мануел Барозо, тадашњи председник Европске комисије, подсетио је да су уговори о снабдевању ЕУ сачињени између европских компанија и Газпрома те да је Газпром у обавези да изврши све обавезе дефинисане овим уговорима (European Commission, 2014d). Додатно, почетком маја текуће године, састали су се министри енергетике Г7 земаља (Канаде, Француске, Немачке, Италије, Јапана, УК и САД-а) са европским комесаром за енергетику у циљу расправљања о тренутној ситуацији на истоку Украјине и њеним потенцијалним последицама по европску енергетску безбедност. Секуритизујући дискурс садржан у заједничкој изјави ових званичника којом је истакнуто како „енергија не сме бити коришћена као средство политичке принуде нити као претња безбедности“ одликовао се и предлагањем низа специјалних мера у циљу ургентног смањења европске енергетске зависности од Русије, почев од легислативних преко финансијских и инфраструктурних до мера увођења обновљивих извора енергије (European Commission, 2014i; *Report on the responses*, 2014).

У овом периоду, Русија је, у неколико наврата¹⁰⁹ подигла цену гаса Украјини најпре на 386 долара, а затим и на 486 долара за 1 000 кубних метара гаса (што је у том тренутку била највиша цена руског гаса на европском простору), правдајући ове цифре нагомиланим украјинским дуговима који су у том тренутку износили више од 2 милијарде долара (Official Journal of the European Union, 2014c: C 443/59; Soldatkin and Prentice, 2014; Kirby, 2014). Овај потез, очекивано, окарактерисан је као нови политички притисак на Кијев у светлу анексије Крима од стране Руске Федерације. Украјина је поднела тужбу против Газпрома пред арбитражним институтом у Стокхолму, док је Русија одговорила противтужбом при чему су вођена два одвојена поступка – један који је за предмет имао спор настао из Споразума о снабдевању и други који је проистекао из Споразума о транзиту гаса (Обреновић, 2020: 262).¹¹⁰ Осим тога, у решавање овог питања укључила се и Европска унија као посредник на челу са Гинтером Етингером, тадашњим европским комесаром за енергетику:¹¹¹

„Наша главна брига је, без сумње, гас... Наша амбиција је била и јесте да у наредним месецима избегнемо било какве проблеме у вези са безбедношћу снабдевања: гас за све у ЕУ 28 + државе Западног Балкана + Украјина и Молдавија – наш је циљ. Дакле, морамо нешто да предузмемо, а мој предлог је био да се дође до прелазног решења“ (European Commission, 2014k).

Тврдњи да су на делу политички разлози додатно је ишла у прилог чињеница да је овим поступком повећања цена Русија поништила два претходна снижења – једно које је било последица продужетка услова за боравак руске Црноморске флоте на Криму до 2042.

¹⁰⁹ У року од три дана, цене су повећане два пута – најпре са 268 на 386 долара, а потом и на 486 долара, што представља повећање од чак 80% у односу на иницијалну цену за испоруку гаса (Official Journal of the European Union, 2014c: C 443/59).

¹¹⁰ Са једне стране, кључне тачке тужбе Нафтогаса тицале су се чињенице да је Украјина платила руски гас по већој цени него што је то било предвиђено уговором, као и да Газпром није испунио уговорну обавезу о транзиту минималне количине гаса. Са друге стране, руска противтужба темељила се на неиспуњавању обавезе Нафтогаса за преузимање договорене количине гаса, односно на неисплаћеним дуговима.

¹¹¹ Посредовање Комисије у овом случају резултирало је краткорочним решењем у виду снабдевања Украјине гасом из Словачке путем механизма обрнутог тока.

године и друго којим је тадашњи украјински премијер, Јанукович, обезбедио уступке и нижу цену гаса услед прекида Споразума о придруживању ЕУ крајем 2013. године (Soldatkin and Prentice, 2014; Gardner, 2014).

На инсистирање Газпрома за новим повећањем цена, украјинска влада је одговорила афирмативно уз напомену да повећање цене гаса треба да буде „постепено и да се са дотадашњег начина плаћања у виду компензације пређе на плаћање девизама“ (Lipovac i Simić, 2015: 65). Додатно, тадашњи европски комесар за енергетику, Гинтер Етингер, предложио је да Украјина одмах треба да плати део дуга у износу од милијарду долара, а да остатак измири у неколико рата до краја 2014. године (Gardner, 2014). У погледу цена, предлог Европске комисије је био да Украјина зими плаћа 385 долара за хиљаду кубних метара гаса, а лети 300 долара. Руска Федерација се није сложила са овим планом те је инсистирала на тренутном измирењу целокупног дуга од 2 милијарде долара и укупној цени за испоруку гаса од 385 долара (Gardner, 2014).

Како ови преговори нису резултирали договором, руски Газпром је прекинуо испоруку гаса Украјини, а тиме и смањено испоруку Европској унији у јуну 2014. године.¹¹² Многе државе чланице биле су погођене овом одлуком Руске Федерације: у Мађарској је количина увезеног гаса смањена за 40%, у Пољској за 14%, у Аустрији, Словачкој и Румунији је исти смањен за трећину, а у Француској скоро 30% (Lipovac i Simić, 2015: 66). Коментаришући овај потез руске владе, тадашњи украјински премијер, Арсениј Јацењук, окарактерисао је гасне преговоре као „руски план за уништење Украјине“ (Walker, 2014) заједно са анексијом Крима и рата у источном делу земље. Са друге стране, Русија је инсистирала на легитимности и легалности овог потеза будући да „Газпром испоручује Украјини само ону количину која је плаћена, а количина која је плаћена је нула“ (MacFarquhar, 2014).

Последица анексије Крима и смањења у снабдевању гасом земаља ЕУ било је изрицање санкција Руској Федерацији од стране западноевропских земаља, након чега је Москва одговорила истом мером, забранивши, између осталог, и увоз хране из Европске уније. Премда је све ово резултирало као последица неслагања око цена руског гаса као кључног контекстуалног фактора у „распламсавању Украјинске кризе“ (Van de Graaf and Colgan, 2017: 59), многи су се сложили око тога да Русија предузела такве радње како би казнила непријатељску владу, изнудила одређене политичке уступке и послала поруку ЕУ да не продужава санкције усмерене ка Москви (Klare, 2012: 488; Kirby, 2014), чиме је поново реактуализована тврдња о руском гасу као политичком оружју. Додатно, руски напори поводом изградње Јужног тока који би био у супротности са европском регулативом о отвореном приступу гасоводу били су блокирани од стране ЕУ што је била најдиректнија последица овог, сада већ трећег по реду, гасног сукоба. Анексијом Крима од стране Русије, украјинска енергетска зависност од руског гаса је, услед губитка дела територије и економске рецесије, са 70% пала на 34% током 2014. године (Lee, 2017: 207; Pifer, 2019).

Шестомесечни преговори око цена гаса, уз посредовање Европске комисије, окончани су крајем октобра 2014. године тзв. Зимским пакетом, привременим аранжманом за снабдевање гасом између Русије и Украјине (којим је нормализовано и гарантовано непрекидно снабдевање ЕУ),¹¹³ а на основу кога је, између осталог, Украјина требало да плати унапред 378 долара за 1 000 кубних метара гаса на крају године, односно 365

¹¹² У овом тренутку, чак 70% укупног руског гаса је било намењено европском тржишту (European Commission, 2013a).

¹¹³ Почетком 2015. године поново су се јавили проблеми у вези са поштовањем обавеза предвиђеним овим Зимским пакетом, првенствено услед прекида снабдевања у одређеним областима Доњецака и Луганска који су били под контролом руских оружаних снага. Ови проблеми брзо су били решени услед поновног укључивања ЕУ као посредника.

долара у првом кварталу 2015. године, уз симултано исплаћивање дугова (ВВС, 2014).¹¹⁴ Након 2015. године Украјина је престала да увози руски гас за сопствене потребе, али је настављено са транзитом овог енергента ка Европи чиме је Украјина наставила да остварује приходе од транзитних такси. За разлику од дотадашње праксе, Украјина је, путем интерконектора који омогућавају проток гаса у супротном смеру, почела да увози гас из ЕУ, односно из Словачке, Мађарске и Пољске. Енергетска реформа подразумевала је и битне промене у систему гасних компанија – сходно чланству у Енергетској заједници и обавезама које из њега проистичу, Украјина је извршила и реструктурирање Нафтогаса у складу са Трећим енергетским пакетом.¹¹⁵ По истеку десетогодишњег уговора о транзиту гаса преко украјинске територије 2019. године, потписан је нови, петогодишњи уговор, али са знатно смањеним минималним капацитетом – 65 милијарди кубних метара гаса у 2020. години, односно 40 милијарди кубних метара гаса годишње за период 2021–2024 (Pirani and Sharples, 2020: 5), вероватно јер се сматрало да ће, почев од 2020. године, Северни ток 2 бити у потпуности оперативан (прим. аут.). На тај начин је обим гаса који се почетком XXI века допремао у Европу путем традиционалне Украјинске руте са око 140 bcm годишње смањен на скоро 40 bcm на почетку треће деценије XXI века, што представља смањење од скоро 29% (Табела 13).

Табела 13: Извоз руског гаса (bcm) у Украјину за период 2005–2019.

2005–2009	2010–2014	2015–2019
249,8	154,5	18,1

Извор: Gazprom, 2010; Gazprom, 2015: 82–83; Gazprom, 2020: 82.

Једна од детерминанти европско-руских односа након 2014. године остало је „руско мешање у Украјину“ које је „продрмало европски безбедносни поредак до сржи“ (*Annual Report*, 2018: 4, 7). Наравно, ову кризу не треба уско тумачити као искључиво енергетску – овде је акценат првенствено на контекстуалним (политичким) факторима који су допринели да се питања енергетике разматрају као једна од приоритетних у конкретном случају. Стога је, у поређењу са претходне две кризе, ову из 2014. године исправније разматрати у контексту већ постојећег политичког (и оружаног) конфликта. Другим речима, сукоб око цена енергената овде није био узрок конфликта, али су они одиграли значајну улогу у условима већ постојећег сукоба. О томе сведочи и наратив секуритизујућих актера на европском простору према коме је овај сукоб у Источној Украјини, поред тога што је довео до велике политичке, дипломатске и хуманитарне кризе, директно утицао и на енергетску безбедност и економију ЕУ у целости (European Commission, 2015c). Другим речима, геополитичке тензије у непосредној близини ЕУ „држале су енергију високо на дневном реду“ те истакли „ургентну потребу“ за реализацијом инфраструктурних пројеката којима би се испунили циљеви европске енергетске политике (*State of the Energy Union*, 2015: 1).

¹¹⁴ У циљу испуњења договорене динамике у исплаћивању дуга Русији, Украјина је добила значајна финансијска средства од ЕУ и Међународног монетарног фонда у износу од 1,7 милијарди евра (European Commission, 2009j).

¹¹⁵ Крајем 2014. године Европска инвестициона банка и Европска банка за реконструкцију и развој обезбедиле су кредит од у износу од 150 милиона евра за прву фазу модернизације украјинског гасоводног система (*Implementation of the European Neighbourhood Policy in Ukraine*, 2015: 18).

„Освешћивање ЕУ“ о потенцијалним консеквенцама коришћења природног гаса као инструмента руске моћи утицало је на промену перцепције ЕУ о њеној енергетској зависности од Руске Федерације (Radić Đozić, 2021a: 41). Другим речима, стварање оваквих односа зависности према постсовјетским државама (Украјини у конкретном случају) било је „лекција“ ЕУ о томе шта се може десити европским земљама уколико постану још зависније од руских енергената – европска перцепција о значају енергетских питања креирала је представу о неопходности постајања енергетски независним актером. Иако су неке државе чланице (углавном западне) остале недодирнуте овим гасним кризама, овде је потребно схватити специфичан контекст целе ситуације: све ово се дешавало током зима када би снабдевање једним од кључних енергената требало да буде поуздано за све државе, док је Русија, све до ових криза, уживала статус поузданог снабдевача. Дакле, иако су објективне околности указивале на угроженост тек неколико држава чланица у случају дуготрајног прекида снабдевања гасом, субјективни осећај претње издигао је снабдевање гасом у само средиште европске позорности. Нешто што је до тада махом карактерисало билатералне односе постало је значајно на европском, наднационалном нивоу:

„Ми желимо јако и стабилно партнерство са најзначајнијим снабдевачима, али не смемо постати жртва политичких или комерцијалних уцена“ (European Commission, 2014h).

„... Ми морамо да реорганизујемо европску енергетску политику у нову европску енергетску унију. Морамо да удружимо ресурсе, комбинујемо инфраструктуру и ујединимо нашу преговарачку моћ у односу на треће земље. Морамо да диверзификујемо наше изворе енергије и смањимо високу енергетску зависност...“ (European Commission, 2014p).

„Не можемо наставити са неизвесношћу сталног снабдевања енергијом током целе зиме сваке године...“ (European Commission, 2015g).

Ови прекиди снабдевања утицали су и на генерални пораст осећаја страха да се без гаса може остати чак и у летњим периодима (European Commission, 2009j). Чињеница да су прекиди снабдевања гасом уследили тек након 2004. године, у светлу побројаних контекстуалних фактора (иако су објективни фактори карактерисали и период 90-их година XX века), додатно су политички „обојили“ овај феномен. У таквом амбијенту, ЕУ је интензивно почела да преиспитује улогу руског гаса на свом тржишту у будућности што је, последично, довело до тога да питање енергетске зависности од екстерног снабдевача буде једно од централних на европској дневнополитичкој агенди. Све више се расправљало о потенцијалним злоупотребама руског природног гаса у политичке сврхе, односно енергетским уценама (Official Journal of the European Union, 2015a: C 300/29) што је резултирало серијом процена, тестова и креирања сценарија о отпорности европског енергетског сектора на овакве и сличне несташице енергената (*Proposal*, 2009e; European Commission, 2014n), а предузимање свих неопходних мера за смањење европске зависности од руског природног гаса сматрано је приоритетом (Official Journal of the European Union, 2014d: C 224/18). Са порастом перцепције о високој зависности ЕУ од руског природног гаса, Комисија је користила алате који су јој стајали на располагању и који су, последично, настали као резултати јачања њених компетенција у области европске енергетске безбедности.¹¹⁶ Додатно, узимајући у обзир

¹¹⁶ Примера ради, у светлу Украјинске кризе и лансирања концепта Енергетске уније, Европска комисија је наметнула обавезе Газпрому да омогући слободан проток гаса на простору централноевропских и источноевропских држава на основу оцене да злоупотребљава свој монополски положај на овим тржиштима и крши антимонополска правила ЕУ упошљавањем тзв. територијалних ограничења у својим споразумима са купцима гаса (European Commission, 2015o; European Commission, 2018b).

конструктивистичку позадину описаних дешавања, Русија, као неко ко је доминантан енергетски спољни актер, врло је лако добила етикету „другог“ који прети да угрози енергетску безбедност Европске уније (Janeliūnas and Tumkevič, 2013: 70). Инсистирање на безбедносној етикети у случају енергетских питања потврђено је и говорима секуритизујућих актера којима се наглашава неопходност да европска енергетска политика буде утемељена у широј спољној и безбедносној политици ЕУ „нарочито у односима са Русијом“ (European Commission, 2007c), односно да ЕУ мора да делује јединствено с обзиром да је Русија „мајстор правила завади-па-владај“ (European Commission, 2008a) и „геополитичких игара са нултом сумом“ (European Commission, 2014e).

Одржавање серије хитних консултативних састанака групе Г7 и сличних формата поводом гасних сукоба на простору Европе током прве две деценије XXI века дало је додатну, квалитативну ноту овим питањима. Наративи о Европској унији као „жртви“ сукоба између два неевропска актера (*Proposal*, 2009e: 6) дали су легитимитет предузимању секуритизујућих потеза. Побројани догађаји подигли су позорност ЕУ и указали на неопходност „рада са суседним земљама на енергетској безбедности, укључујући ту диверзификацију енергетских извора, рута и снабдевача“ (*Review of the European Neighbourhood Policy*, 2015: 2), затим формате попут Енергетске заједнице, Источног партнерства и сл. Све ово је утицало да се гасни сукоби на простору Европе током прве две деценије XXI века не перципирају као искључиво комерцијални.

Подсећајући на горепомену матрицу вероватноће настанка сукоба између две зависне државе, могуће је извући следећи закључак: стратегије које су примениле обе државе поводом кључних енергетских питања (дугова, цене гаса, транзитних такси и контроле над Украјинском рутом) биле су опречне – док је Русија тежила директној исплати украјинског дуга, повећању цена гаса, одржавањем транзитних такси на истој вредности и остваривању контроле над украјинским гасоводима, Украјина је настојала остварењу циљева супротним од ових. Другим речима, Украјина се није повиновала захтевима Русије као доминантне државе у овом односу те гасни сукоби који су уследили нису били неочекивани. Наравно, перцепција оба актера о важности побројаних енергетских питања била је кључна у предузимању конкретних радњи – контекст у коме се све ово дешавало определио је и конкретне исходе.

Побројани догађаји били су разлог настанка „схизофреније“ у ЕУ када је у питању снабдевање гасом (Stern, 2006: 33). Тадашњи европски комесар за енергетику, Гинтер Етингер, изјавио је како је:

„... прекид испоруке гаса током руско-украјинског конфликта у јануару 2009. године био позив за буђење за ЕУ да даље настави своју политику диверзификације и убрза стварање унутрашњег тржишта електричне енергије и гаса. Ово је делимично узрок иритације руске стране. А, отварање антимонополских поступака против Газпрома од стране Комисије... створило је додатне тензије“ (European Commission, 2013b).

Европска унија је перципирала ове гасне сукобе као доказ о немогућности ослањања искључиво на националне механизме одговора те о неопходности диверзификовања енергетских снабдевача и рута снабдевања чиме су приоритет добили управо они пројекти који су имали за циљ алтернативно снабдевање Уније у односу на Украјинску руту и генерално руски гас. Дијада односа између Русије и Украјине тако је постала кључни драјвер у обликовању европске енергетске безбедности током прве две деценије XXI века, а главни циљ такве политике онемогућавање коришћења природног гаса као инструмента моћи у спољнополитичком наступу Руске Федерације.

5.1.1.4. Пројекат Северни ток 2 (2015–)

Серија претходно описаних гасних сукоба између Русије и Украјине (и ЕУ) утицала је на интензивирање секуритизујућег дискурса европских званичних актера; на темељу квалификовања Русије као „доказано непоузданог партнера“ који своје енергетске ресурсе користи као „политичко оружје“ (Official Journal of the European Union, 2015b: C 399/25), предузимање конкретних специјалних мера сматрано је решењем неповољне европске енергетске ситуације. Иако након 2009. године није долазило до дуготрајних прекида снабдевања (било је смањења количине гаса у снабдевању), бојазан да би се тако нешто опет могло десити у зимским периодима остала је важан драјвер секуритизујућих потеза на европском нивоу. Додатни импулс за иступањем европских институција и усвајањем специјалних мера против повећања европске енергетске зависности од Русије била је најјава и почетак изградње Северног тока 2, почев од 2015. године.

И док пројекат Северног тока 2 за Руску Федерацију представља пројекат од националног значаја (*Energy Strategy of Russia*, 2010: 81), поједини аутори сматрају да овај гасовод јесте једно од најконтроверзнијих питања у области европске енергетске безбедности (Voутуук, 2021) с обзиром да, у контексту циљева диверзификације енергетских извора, рута и снабдевача, његова реализација подразумева увоз додатног руског гаса на територију ЕУ. Будући да капацитет овог гасовода износи 55 милијарди кубних метара гаса на годишњем нивоу те да, заједно са Северним током 1, тај агрегатни капацитет броји 110 милијарди кубних метара гаса годишње, овај пројекат практично удвостручује испоруку руског гаса директно у Немачку и даље у ЕУ (Šekarić, 2020: 120–121),¹¹⁷ док истовремено представља опонента Балтичком гасоводу планираном да доведе норвешки гас до пољске територије (Прилози 8 и 9). С обзиром да Северни ток 2 заобилази Украјинску руту, нису била ретка упозорења која су најављивала да је намера Русије да на овај начин престане са испоруком гаса преко украјинске територије (Lang & Westphal, 2017). Наиме, постепена структурна промена у токовима гаса са источних рута у корист Запада о којој је било речи у претходним деловима текста те смањен капацитет Украјинске руте, могли би временом довести до потпуне преоријентације Русије на Северне токове који би, у том случају, заменили традиционалну Украјинску руту и преузели улогу кључне трасе транзита руског гаса ка Европи. У таквом сценарију би скоро 80% руског природног гаса било допремано Балтичким морем у Немачку и даље у Европу. Како се може приметити, у случају остварења оваквог сценарија, Северни токови би постали оно што је Украјинска рута била на почетку XXI века.

Симултано са изградњом овог гасовода одвијала се оштра дебата на европском простору о оправданости његове реализације. Како се то често наводи, овај пројекат поделио је Унију на два блока – на присталице Северног тока 2 и опоненте додатној енергетској зависности ЕУ од руског природног гаса (Loskot-Strachota, 2016; Lang & Westphal, 2017; Bogaert, 2019; Voутуук, 2021).¹¹⁸ Стога се овај гасовод наметнуо као највећа препрека даљој интеграцији европског енергетског тржишта. Тако се успостављање заједничке

¹¹⁷ Поређења ради, капацитет Украјинске руте износи 142 bcm гаса годишње. Чињеница да је постојећи уговор између Газпрома и Украјине о транзиту гаса истицао крајем 2019. године додатно је утицала на бојазни да ће Украјинска рута бити замењена Северним током 2 која би, у том случају, изгубила чак више од 2 милијарди долара на годишњем нивоу колико је остваривала кроз транзитне таксе (Reuters, 2015), што представља скоро 2% њеног БДП-а (Voутуук, 2021: 31). С обзиром на кашњења у реализацији Северног тока 2, потписан је нови, петогодишњи уговор који регулише транзит гаса преко Украјине у ЕУ до 2024. године, али у доста смањеном капацитету.

¹¹⁸ Док су главне присталице Северног тока 2 биле гасне компаније из Немачке (*Uniper* и *Wintershall*), Француске (*ENGIE*), Аустрије (*OMV*) и Холандије (*Royal Dutch Shell*) наводећи као главни аргумент оправданости овог пројекта комерцијалне бенефите, опоненти пројекта у виду централноевропских и источноевропских држава означили су га (гео)политичким.

енергетске политике ЕУ и једногласје у области енергетике олично у Енергетској унији нашло „на раскрсници“ поводом питања Северног тока 2 (European Commission, 2016b), а сама будућност овог пројекта показаће одлуку ЕУ у вези са коначном улогом Комисије у области европске енергетске безбедности – политички актер *per se* или надзорник конкуренције (Goldthau, 2016: 6). Другим речима, Северни ток 2 представља својеврстан тест за даље интегративне потенцијале европског енергетског тржишта, односно за повратак на фрагментиране основе где превагу односе националне енергетске политике.

С обзиром да се изградња Северног тока 2 директно коси са циљевима енергетске политике Европске уније оличене у диверзификацији извора и рута снабдевања (односно да „исмејава“ Енергетску унију (Lang & Westphal, 2017: 6)), није изненађујуће зашто су као његови главни опоненти на наднационалном нивоу иступали управо представници званичних институција ЕУ. Тако је најава Руске Федерације о изградњи Северног тока 2 којим би се додатне количине руског гаса допремале директно у Немачку подигла позорност Европске комисије и других европских институција. Ситуацију је додатно искомпликовала јурисдикција неколико држава дуж руте овог гасовода: Русије, Финске, Шведске, Данске и Немачке, укључујући ту и, поред националних законских оквира, и право ЕУ. Поводом овог пројекта, тадашњи европски комесар за климатску акцију и енергетику, Ариас Кањете (*Arias Cañete*), изјаво је следеће:

„... Да будем јасан: као и код сваког другог гасовода у ЕУ, овај гасовод ће морати у потпуности да поштује законе ЕУ, нарочито Трећи енергетски пакет, али и правила заштите животне средине, конкуренције и јавних набавки. Комисија ће то ригорозно проценити у односу на европски регулаторни оквир... Северни ток 2 не прати основни циљ политике (диверзификацију, *прим. аут.*). Напротив, ако дође до његове реализације, то не само да би повећало зависност Европе од једног добављача, већ би повећало и зависност Европе од једне руте. Тачније, пројекат би истиснуо транзит кроз Украјину, концентрисао 80% увоза руског гаса на једну руту и довео до доминантне позиције Газпрома на немачком тржишту повећањем његовог удела са 40% на преко 60%... Из ових разлога, Северни ток 2 никада не може постати пројекат од заједничког интереса“ (European Commission, 2015k).

Према Марошу Шефчовичу, Северни ток 2, услед супротности са диверзификацијским циљевима ЕУ, не може добити средства ЕУ за реализацију (Gotev, 2016a; Valero, 2016), док је Европски парламент отворено изразио „забринутост поводом предложеног дуплирања капацитета Северног тока и контрапродуктивних ефеката које ће имати по енергетску безбедност и диверзификацију извора снабдевања и солидарност између држава чланица“ (Official Journal of the European Union, 2016a: C 215/138).¹¹⁹ Овакав секуритизујући наратив европских званичника поставио је пројекат Северног тока 2 у центар правне и геополитичке (European Commission, 2015k), односно еколошке и здравствене проблематике (European Commission, 2016b). Овај пројекат, са својим потенцијалом мењања „пејзажа европског тржишта гаса“, виђен је и као претња по Украјинску руту и гасовод Јамал (European Commission, 2016b; European Commission, 2017a), и као средство за стварање „вишка“ гаса из Русије:

„... Уз добро развијену постојећу увозну инфраструктуру и очекивану конкурентност снабдевањем течним природним гасом након 2020. године, Комисија не види потребу за новом инфраструктуром у виду Северног тока 2“ (European Commission, 2017b).

¹¹⁹ За разлику од Северног тока 1 који је добио пуну подршку европских институција као пројекат од европског интереса (Official Journal of the European Union, 2008).

„Осуђујемо изградњу гасовода Северни ток 2 јер је то политички пројекат који представља претњу европској енергетској безбедности и напорима да се диверзификује снабдевање енергијом“ (Official Journal of the European Union, 2018a).

„... Северни ток 2 повећава зависност ЕУ од руског природног гаса, прети унутрашњем тржишту ЕУ и није у складу са енергетским политикама ЕУ нити њеним стратешким интересима те, стога, мора бити заустављен...“ (Official Journal of the European Union, 2019: С 23/12).

Да је ЕУ, односно Комисија након Украјинске кризе 2014. године почела да усвојене легислативне мере користи у спољнополитичке сврхе илуструје и „донекле произвољна пракса ЕУ да даје изузетке пројектима гасовода“ (Goldthau, 2016: 23). Наиме, према одредбама о раздвајању и приступу треће стране Директиве 2009/73, компаније не могу да транспортују гас кроз цевоводе којима управљају, односно морају да омогуће другим конкурентима приступ таквом гасоводу. Комисија је, у складу са овим одредбама, стопирала Јужни ток и довела у питање реализацију Северног тока 2, док то није учинила са другим „политички повољнијим“ пројектима, попут Набука, ТАП линије (Goldthau, 2016: 23)¹²⁰ и низа других цевовода који снабдевају Европу северноафричким гасом (Pirani & Yafimava, 2016). Један од таквих корака био је и предлог Комисије за изменом Директиве 2009/73 крајем 2017. године која би, осим на копнене, била применљива и на све подводне гасоводе који воде до и из трећих земаља, без обзира на њихово порекло (постојећа Директива се односила само на копнене гасоводе). По подношењу предлога, Европски савет усвојио је измене Директиве 2019. године што је утицало на одлагање коначне реализације Северног тока 2 и његовог пуштања у рад. Очигледно, легислативни и регулаторни механизми представљају најнефикасније средство институција ЕУ (Европске комисије) у „вођењу енергетске политике“ (Интервју 1). Поред европског енергетског законодавства и наратива према коме пројекат Северног тока 2 није у складу са прокламованим циљевима Енергетске уније, „стратегије“ које се такође упошљавају поводом овог питања подразумевају „одуговлачења националних регулатора“ (Goldthau, 2016: 25) што је био случај са Шведском, Финском и Данском.

О размерама које је дебата о овом гасоводу покренула унутар ЕУ говори и податак да је девет држава чланица упутило писмо Европској комисији о „потенцијално дестабилишућим геополитичким последицама“ које Северни ток 2 може да произведе (Syta, 2016).¹²¹ Додатно, 50 експерата из 18 држава чланица потписало је јавни апел којим се образлаже зашто Северни ток 2 представља једну од највећих немачких стратешких грешака у будућем периоду (*Public Appeal of security experts*, 2018). Наслањајући се на наратив о томе да је „скорашња историја показала како Кремљ користи енергију као средство уцене“, аутори овог јавног апела истакли су шест главних разлога због којих би ургентно требало прекинути радове на реализацији Северног тока 2, међу којима: а) повећање политичке зависности Немачке од руских енергената, б) заобилажење централноевропских и источноевропских држава чланица, в) слабљење Уније, г) потенцијал за раст корупције, д) супротстављеност принципима Енергетске уније, и ђ) потенцијал за еколошку штету (*Public Appeal of security experts*, 2018). Да није реч о искључиво комерцијалном пројекту између Русије и Немачке говори и сет санкција које су САД крајем 2019. године усвојиле против правних лица уполсених на његовој

¹²⁰ Штавише, ТАНАП и ТАП линије су, у склопу Јужног гасног коридора, постале приоритетни пројекти од заједничког интереса.

¹²¹ Државе потписнице писма су Пољска, Естонија, Летонија, Литванија, Чешка, Словачка, Мађарска, Румунија и Хрватска.

изградњи, означавајући га „средством политичке принуде“ (Deutsche Welle, 2019),¹²² док се пројекат у литератури разматра у контексту „енергетске безбедносне дилеме“ унутар које све заинтересоване стране следе сопствене интересе и „припремају се за најгоре“ (Shagina & Westphal, 2021: 2).

Немачка је сматрана главном присталицом Северног тока 2, наводећи да је реч о искључиво комерцијалном пројекту и да су јој, услед напуштања угља и нуклеарне енергије као видова снабдевања, потребне додатне количине гаса (Voityuk, 2021: 25), што је критиковано као краткорочно решење будући да ће се највећи део тог гаса преусмеравати у централноевропске и источноевропске земље путем његових копнених наставака (ОПАЛ и ЕУГАЛ цевоводи). Имајући у виду већ постојећи Северни ток 1 и смањење капацитета преноса руског гаса кроз Украјинску руту (а потенцијално и Јамал гасовод), на овај начин би Немачка, дугорочно посматрано, постала нови дистрибутер руског гаса у Европи (O'Donnell, 2020 према: Voityuk, 2021: 26). Као компромисно решење и у циљу прекида америчких санкција, Немачка је донела одлуку о изградњи два терминала за течни природни гас који ће омогућити америчким компанијама приступ немачкој обали и продају сопственог природног гаса (Reuters, 2020).¹²³ Средином 2021. године, САД и Немачка постигле су споразум о завршетку радова на реализацији Северног тока 2 према коме се Немачка обавезала да ће санкцијама одговорити на сваки „покушај Русије да употреби енергију као оружје или изврши било какав акт агресије против Украјине и других централноевропских и источноевропских земаља“, као и да ће применити сва могућа средства да осигура непрекидни транзит гаса кроз Украјину у наредних десет година (Lewis & Shalal, 2021; Shagina & Westphal, 2021: 1).¹²⁴

Иако би, у строго комерцијалном смислу, Северни ток 2 значајно допринео европској енергетској безбедности, кључна забринутост тиче се чињенице да њиме европске земље постају зависније од руског природног гаса, да се јача улога Газпрома¹²⁵ у укупном европском гасном билансу и регионалним гасним чвориштима (нарочито централноевропском) те да се тако пружају могућности Русији да „флексибилно управља испоруком гаса у Европу кроз различите извозне руте“ на тај начин да може, из различитих политичких разлога, прекинути снабдевање источноевропских земаља без таквог утицаја на западноевропске купце (Goldthau, 2016: 31). Другим речима, реализацијом овог пројекта наставила би се пракса успостављања образаца енергетске зависности која одликује руски спољнополитички енергетски наступ карактеристичан за земље постсовјетског простора.

С обзиром да европски правни амбијент „оставља довољно простора за стратешкије политичко читање регулативе ЕУ“, изгледније је да ће интереси држава чланица ЕУ и фактори међународног окружења како их схватају званичници ЕУ бити ти који ће одлучити коначну реализацију Северног тока 2 (Goldthau, 2016: 25). Другим речима, бирање нових рута не би требало да буде посао Комисије – посао Европске комисије је да обезбеди да се гасоводима управља у складу са легислативним оквиром ЕУ и тржишним принципима, док је дефинисање политичких преференција на Европском савету, односно шефовима држава ЕУ (Goldthau, 2016: 34). У сваком случају, овлашћења којима

¹²² Тзв. Законом о заштити европске енергетске безбедности (енгл. *Protecting Europe's Energy Security Act* – PEESA) успостављен је овај сет санкција.

¹²³ Да и унутар Немачке постоји разједињеност поводом Северног тока 2, говори и податак према коме тек нешто више од половине (54,9%) Немаца подржава овај пројекат (Reuters, 2020).

¹²⁴ Промену у ставу америчке администрације треба тражити у промени шефа државе – док су санкције поводом Северног тока 2 усвојене за време Трамповог мандата, овај споразум о завршетку гасовода постигнут је у време Бајденовог председниковања.

¹²⁵ Газпром је једини акционар Северног тока 2 и 50% укупних улагања у овај пројекат долази из буџета ове компаније (Vogaert, 2019: 30).

Комисија располаже поводом овог конкретног пројекта омогућавају јој да га не одобри уколико се Северни ток 2 не усклади са тренутним европским законодавством. Другим речима, без одобрења Европске комисије, Северни ток 2 не може бити пуштен у рад по завршетку изградње.

С обзиром да је будућност овог пројекта у овом тренутку стопирана,¹²⁶ упитани поводом овог питања, интервјуисани експерти су одговорили да је мало вероватно да ће гасовод постати оперативан у неком тренутку или да ће његово евентуално пуштање у рад вероватно подразумевати наметање одређених обавеза Русији (попут незатварања Украјинске руте) (Интервју 1), односно да бу могао бити пуштен у рад као „крајња нужда“ – у случају физичких оштећења Украјинске транспортне руте (Интервју 10). Са друге стране, било је и мишљења према којима ЕУ (Немачка) не сме дозволити себи пуштање у рад овог гасовода у тренутном контексту (Интервју 2).¹²⁷ Оно што је првобитно фигурирало као чисто економска опција („*business as usual*“) из перспективе земаља присталица, постало је оптерећено улогом емоција (Интервју 4), односно оном интересубјективном представом осећаја безбедности.

На основу спроведене преданализе, могуће је извршити грубу класификацију разлога секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса у периоду 2005–2019:

1. висока енергетска зависност (као базични материјални фактор),
2. правни разлози садржани у гасним споразумима (често имплицитно изостављање кључних тачака споразума), њихова нетранспарентност и дугорочна природа,
3. губитак статуса Русије као „поузданог снабдевача“,
4. губитак статуса Украјине као „поуздане транзитне земље“,
5. економска криза 2008.,
6. кумулативни захтеви у вези са дуговима, ценама гаса, транзитним таксама и контролом над украјинским системом цевовода,
7. могућност раста цена гаса у будућности,
8. енергетски доминантна позиција Русије у постсовјетским земљама и односи асиметричне енергетске зависности које успоставља на овом простору,
9. страх од коришћења европске енергетске зависности од стране Русије као средства за одређене политичке уступке.

Анализирани догађаји који су обележили (енергетске) односе између ЕУ и Русије у дефинисаном истраживачком периоду послужили су као „позив за буђење“ ЕУ која је схватила да се енергетска проблематика не може решавати ослањањем на искључиво тржишне принципе (Vogaert, 2019: 27), што је представљало основу за заузимање асертивнијег наступа у решавању таквих питања. На овом месту је потребно још једном истаћи како циљ ове преданализе није био утврдити која је од сукобљених страна била одговорна за избијање гасних сукоба, већ је акценат био на расветљавању амбијента у

¹²⁶ У тренутку писања ове дисертације, радови на Северном току 2 су завршени, али сам гасовод није постао оперативан услед чекања на одлуку о сертификацији гасовода немачког регулатора, односно његовог стопирања у тренутку избијања оружаног сукоба између Русије и Украјине у фебруару 2022. године. Будућност овог пројекта, за сада, није извесна.

¹²⁷ Интервјуи су спровођени у тренутку заштравања односа између Русије и Украјине и у тренутку трајања оружаног сукоба у Украјини започетог 24. фебруара 2022. године те су ови контекстуални фактори у великој мери обликовали и ставове интервјуисаних лица.

ком се стварају предуслови за предузимање секуритизујућих потеза поводом одређених питања. Скуп побројаних разлога, у том смислу, сачињава *контекст* унутар кога је дошло до секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса у идентификованом временском периоду, при чему се чини да *енергетски доминантна позиција Русије у постсовјетским земљама и односи асиметричне енергетске зависности које успоставља на том простору, као и страх од поновних прекида снабдевања и коришћења европске енергетске зависности од стране Русије као средства за одређене политичке уступке* јесу кључни у перцепцији европске енергетске зависности од руског гаса као претње. У контексту енергетске међузависности, гасних сукоба током прве две деценије XXI века, руске анексије Крима 2014. године и рата у Источној Украјини, чињенице да Русија врло мало пажње придаје ЕУ у својој последњој енергетској стратегији до 2035. године (Интервју 6), питање природног гаса нашло се високо позиционирано на агендама укључених страна што је дало легитимитет секуритизујућим актерима на простору ЕУ да посегну за секуритизујућим потезима и да за то траже подршку. Другим речима, наведени разлози представљају експланаторне факторе који су допринели секуритизацији руског гаса у европским оквирима, односно дају одговор на помоћно истраживачко питање *Зашто је дошло до предузимања секуритизујућих потеза и означавања европске енергетске зависности од руског природног гаса као претње?*

5.1.2. Актери и динамика секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса

Главни циљ овог потпоглавља јесте идентификација актера у секуритизацији европске енергетске зависности од руског природног гаса, као и њихових компетенција у области енергетске безбедности. Додатно, овим потпоглављем нуди се и преглед динамике целокупног процеса секуритизације заснованим на анализи истраживачке грађе, потпомогнуте примерима кодираних података који указују на присуство претходно дефинисаних (пот)категорија и индикатора у говорним актима секуритизујућих актера. Након скицирања динамике, фокус је стављен на последице секуритизујућег процеса, односно усвојене специјалне мере.

5.1.2.1. Актери секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса

Претходно описани догађаји током преданализе омогућили су секуритизујућим актерима да свако смањење и/или прекид испорука руског гаса буде тумачено као политички мотивисано, чак и када такви закључци нису одговарали стварном стању ствари. Претходно су поменути главни секуритизујући актери на нивоу ЕУ када је реч о руском природном гасу. Такође, периодизација енергетских догађаја омеђила је, у методолошком смислу, корпус истраживачке грађе која је анализирана у циљу давања одговора на постављена истраживачка питања.

Сходно главним поставкама теорије секуритизације, пракса материјализације секуритизујућег говорног акта, односно чињеница да исти бива трансформисан у писани траг, постајући тако део званичног безбедносног дискурса (Janeliūnas and Tumkevič, 2013: 66), карактеристика је и домена (европске) енергетске безбедности. Како је претходно већ поменуто, енергетска зависност ЕУ од спољних актера већ је експлицитно означена као претња у кључним европским стратешко-безбедносним документима (*Shared Vision, Common Action*, 2016: 9, 18–19; *Peace and Security*, 2021; *Mapping threats*, 2021), а с обзиром да је „безбедност оно што актери направе од ње,“ говорни акт секуритизујућих актера материјализује безбедносну претњу, односно „препознаје и

издваја оно што угрожава јединице/државе“ једног комплекса (Šekarić, 2020: 125). Стога је, у овом случају, акценат управо на стварним безбедносним праксама секуритизујућих актера које творе одређени РБК.

С обзиром да је, дакле, нагласак на граматички безбедности, све битније промене у енергетској политици, попут релокације ресурса, ревидирања буџета, диверзификацијских пројеката и сл. имају право бити назване специјалним. „Радикалне промене“ или „нетипични пројекти“ у енергетској политици (Janeliūnas and Tumkevič, 2013: 67), какви уосталом карактеришу европску током последње две деценије, одраз су предузетих секуритизујућих потеза.¹²⁸ Пример корените промене у европској енергетској политици јесте нпр. Трећи енергетски пакет из 2009. године или, пак, усвајање Зеленог договора (енгл. *Green Deal*) крајем 2019. године којим се ЕУ обавезује за радикалну декарбонизацију својих економија. Пример нетипичних енергетских пројеката јесте и изградња терминала за течни природни гас,¹²⁹ као и реализација више интерконектора између држава. Чак и они инфраструктурни пројекти који су у економском смислу неисплативи могу представљати нетипичне мере.¹³⁰ Укључивање енергетских питања у безбедносне стратегије и истицање енергетског сектора као „самосталног“ са свим специфичним аспектима који га чине виђено је такође као индикатор секуритизације енергетских питања (Janeliūnas and Tumkevič, 2013: 70). Чињеница да енергетска питања заузимају високо место на дневнополитичкој агенди ЕУ које прати скуп разних политика посвећених решавању енергетских проблема један је од иницијалних показатеља предузимања секуритизујућих потеза у том смислу.

Поједини аутори наводе како секуритизујући наступ високих званичника ЕУ по питању означавања европске енергетске зависности од Русије као претње јесте логичан будући да ниједна чланица понаособ не може да парира Руској Федерацији „на билатералном нивоу по било ком питању, а нарочито не по питању енергетике“ (Lipovas i Simić, 2015: 67). Премда се ово чини исправним размишљањем, овај став је потребно допунити и симболичком улогом коју ЕУ и њене институције имају – интегративна настојања ЕУ и капитал којим располаже постају израженији онолико колико одређено питање постаје битније и „колективније“ на дневнополитичкој агенди. Чињеница да су првобитни формати егзистенције европске заједнице били управо енергетски темељи (Заједница за угаљ и челик, Заједница за атомску енергију) чини тему енергетске безбедности посебно осетљивом и значајном унутар Уније.¹³¹

Како је претходно поменуто, у складу са тезом да ЕУ, односно европске институције у центрираном ЕРБК добијају улогу актера унутар тог комплекса (Buzan and Wæver, 2003), сходно надлежностима којима располажу у домену европске енергетске безбедности и политике, релевантним секуритизујућим актерима сматрају се управо кључне

¹²⁸ Први индикатор да је посредни секуритизација енергетских питања на нивоу ЕУ јесте њихово уврштавање у европске безбедносне стратегије.

¹²⁹ Течни природни гас јесте скупља верзија конвенционалног природног гаса с обзиром на иницијалне инвестиције за изградњу терминала за прихват и инфраструктуре за његову регасификацију. Окретање овој „скупљој варијанти“ последица је тежњи за смањењем зависности од увоза конвенционалног природног гаса.

¹³⁰ Бели (Belyi) (2015) ову логику објашњава тиме да диверзификација није увек и најисплативије решење. С обзиром да иста може довести до повећања трошкова, представљајући тако препреку приступачности, или, пак, може замаскирати регионалне безбедносне ризике, онда су, у случају пристанка на такве диверзификацијске пројекте, по среди и неки други разлози осим пуке зависности од увоза (Belyi, 2015: 29).

¹³¹ Како се то наводи у једном од енергетских докумената ЕУ, Заједница за угаљ и челик и Заједница за атомску енергију виђени су као „корени“ ЕУ у домену енергетске безбедности (*An Energy Policy for Europe*, 2007: 3).

институције ЕУ, али и конкретни субјекти схваћени као кључни политички актери ЕУ у домену енергетске безбедности у дефинисаном временском периоду:

- 1) Председник Европске комисије,
- 2) Председник Европског парламента,
- 3) Председник Савета Европске уније,
- 4) Председник Европског савета,
- 5) Високи представник ЕУ за спољне послове и безбедносну политику,
- 6) Европски комесар за климатску акцију и енергетику (бивши комесар за енергетику),
- 7) Потпредседник Европске комисије за Енергетску унију,
- 8) Европски комесар за трговину,
- 9) Комесар за политику суседства и преговоре о проширењу,
- 10) Комесар за регионалну политику,
- 11) Комесар за индустрију и предузетништво,
- 12) Амбасадор ЕУ у Русији,
- 13) Шеф Енергетске заједнице.

Европска комисија, заједно са индивидуалним комесарима, у великој мери утиче на доминантан енергетски дискурс унутар ЕУ. У вези са тим, европски комесар за климатску акцију и енергетику (до 2014. године комесар за енергетику) кључна је фигура будући да представља Европску унију у односима са трећим земљама (Tichý, 2019: 73). Европска комисија, као извршни орган ЕУ, има право да даје нацрте легислативних аката, а одговорна је и за имплементацију европског законодавства, буџет и програме које су претходно усвојили Парламент и Савет ЕУ. Састоји се од председника, неколико потпредседника и комесара (представника држава чланица) који су задужени за одговарајуће ресорне области. У контексту овог истраживања, од значаја је поменути како је управо Европска комисија та која има надлежност за предлагање легислативних мера у вези са енергетским питањима у Европској унији. Даље, када је реч о енергетским пројектима са државама нечланицама, као и са Русијом, улоге два комесара Европске комисије нарочито долазе до изражаја. Са једне стране, први значајан јесте потпредседник Енергетске уније (функција створена крајем 2014. године). Са друге стране, комесар за климатске акције и енергетику води у име ЕУ енергетске преговоре са земљама нечланицама. Додатно, Европску унију у спољним енергетским односима представља и високи представник ЕУ за спољне послове и безбедносну политику (функција створена Лисабонским уговором 2009. године) који води дијалог са трећим државама, попут саме Руске Федерације, а коме у раду помаже и Европска служба за спољне послове. Осим поменутих функција, енергетска питања такође се налазе и на агенди комесара за трговину, комесара за политику суседства и преговоре о проширењу, комесара за регионалну политику и комесара за индустрију и предузетништво, у зависности од питања којима се баве и начина на који представљају ЕУ у спољним односима (Tichý, 2019: 29–30).

Европски парламент, заједно са Саветом ЕУ, чини законодавно тело Европске уније. Овим тзв. саодлучивањем усваја се највећи део европских прописа у виду приоритетних циљева. Унутар овог наднационалног тела, о енергетским питањима се расправља у оквиру Комитета за индустрију, истраживање и енергетику. Ступањем Лисабонског уговора на снагу 2009. године, Европски парламент (али и остале институције ЕУ) добија

истакнутију улогу, попут давања одобрења на енергетске споразуме за које се примењује одговарајући законодавни поступак (Tichý, 2019: 30). Осим тога, без овог одобрења није могуће закључити споразуме који се тичу пројеката од „заједничког интереса“.¹³²

Савет Европске уније (познатији и као Савет или Савет министара), као доносилац одлука, окупља министре спољних послова држава чланица и учествује у преговарању и усвајању готово свих прописа ЕУ. Како је претходно речено, законодавну функцију Савет ЕУ врши заједно са Европским парламентом у редовном законодавном поступку (или самостално у посебним законодавним поступцима), што их чини кључним доносиоцима одлука на нивоу ЕУ. Осим ове законодавне функције, Савет ЕУ учествује и приликом доношења буџета ЕУ заједно са Европским парламентом, на предлог Европске комисије. Састоји се од представника држава чланица који у Савету одражавају интересе тих држава чланица. Поред могућности утицања на енергетска питања током индивидуалног председавања Саветом у трајању од шест месеци, о енергетским питањима унутар Савета се расправља и у оквиру његових различитих тела (попут Радне групе за енергију).

Европски савет, као највиши политички орган ЕУ, дефинише опште политичке смернице и стратешке циљеве ЕУ. Нема законодавну улогу у домену европске енергетске политике (за разлику од Европског парламента и Савета ЕУ) те не преговара у име ЕУ нити усваја законе. У контексту тематике овог истраживања, најзначајнији су најпре Закључци Европског савета којима се идентификују одређена питања од значаја за ЕУ и предлажу конкретне акције и циљеве које треба предузети и постићи у наредном периоду. Тако су, у неколико наврата, енергетска питања у ЕУ била окосница ових Закључака. Приказ идентификованих секуритизујућих актера са њиховим ингеренцијама у домену европске енергетске безбедности дат је у Табели 14.

Табела 14: Кључни европски секуритизујући актери у области енергетске безбедности и њихове компетенције

Секуритизујући актер	Компетенције у области енергетске безбедности	Индивидуални секуритизујући представници (извори података)
Европска комисија	Право иницијативе – предлагање легислативних мера; представљање ЕУ у енергетским односима са Русијом	Председник ЕК; високи представник ЕУ за спољне послове и безбедносну политику; комесар за климатску акцију и енергетику (до 2014. комесар за енергетику); потпредседник ЕК за Енергетску унију; потпредседник ЕК; комесар за трговину; комесар за политику суседства и преговоре о проширењу; комесар за регионалну политику; комесар за индустрију и предузетништво; амбасадор ЕУ у Русији; шеф Енергетске заједнице
Европски парламент	Врши надзор законодавне и извршне власти	Председник Европског парламента

¹³² Тзв. пројекти од заједничког интереса (енгл. *Projects of Common Interest – PCI*) односе се на категорију пројеката које је ЕУ идентификовала као кључне за развој и повезивање европске енергетске инфраструктуре. Овај институт успостављен је 2013. године, а листа пројеката ревидира се на сваке две године.

Савет ЕУ	Састоји се од држава чланица и индивидуалних савета	Закључци Председништва Савета ЕУ
Европски савет	Одлучује о будућим приоритетима	Председник Европског савета

Извор: модификовано према: Tichý, 2019.

Енергетска питања на нивоу ЕУ добијају сопствени портфолио унутар Комисије тек са првим мандатом Хосе Мануела Бароза, а што кореспондира са идентификованим кључним догађајима у смислу временског оквира истраживања. До тада, енергетска политика углавном је била скопчана са другим секторским политикама попут транспорта, индустријских послова, науком и истраживањима, атомском енергијом и сл (Табела 15). Како ће показати каснија анализа, један од битних индикатора секуритизације енергетских питања у конкретном случају јесте и давање епитета самосталности енергетском сектору (Janeliūnas and Tumkevič, 2013).

Табела 15: Енергетска портфолија током различитих мандата Европске комисије

Комесари и потпредседници Комисије*	Портфолио	Председник Комисије	Мандат
Кадри Симсон	енергетика	Урсуле вон дер Лајен	2019-
Мигел Ариас Кањете	климатска акција и енергетика	Жан-Клод Јункер	2014-2019
Гинтер Етингер	енергетика	Хосе Мануел Барозо II	2010-2014
Андрис Пибалгс	енергетика	Хосе Мануел Барозо I	2004-2009
Лојола де Паласио*	транспорт и енергетика	Романо Проди	1999-2004
Христос Папуцис	енергетика, атомска енергија и туризам	Жак Сантер	1995-1999
Абел Матутес	транспорт и енергетика	Жак Делор III	1994-1995
Марселино Ореја	транспорт и енергетика	Жак Делор III	1993-1994
Антонио де Куња	енергетика, атомска енергија и туризам	Жак Делор I	1989-1993
Николас Мосар	енергетика и атомска енергија	Жак Делор I	1985-1989
Етијен Давињон*	Индустријски послови, енергетика и атомска енергија, истраживање и наука	Гастон Торн	1981-1985
Гвидо Брунер	енергетика, истраживање, наука и образовање	Рој Џенкинс	1977-1981

Извор: Mišik et al., 2021: 317.

Посматрано уопштено, дефинисани петнаестогодишњи период истраживања (2005–2019) обухвата мандате три председника Европске комисије: Хосе Мануела Бароза (2004–2014), Жан-Клод Јункера (2014–2019) и Урсуле вон дер Лајен (2019–).

5.1.2.2. Динамика секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса

Да су идентификоване гасне кризе послужиле као кључни драјвери промене дискурса у ЕУ поводом енергетских односа са Русијом сведочи и једно истраживање из 2013. године. Анализирајући изјаве званичних представника ЕУ у вези са енергетским дешавањима током првог Барозовог председавања Комисијом (2004–2009),¹³³ аутори су закључили да постоји евидентна промена у перцепцији Русије присутна у европским порукама „изложеним током 2004. и 2008. године“ (Kratochvíl and Tichý, 2013: 399).¹³⁴ Додатно, указали су на пораст броја таквих порука који кореспондира са избијањем сваке гасне кризе. У овом истраживању, број кодираних порука по секуритизујућим актерима приказана је у Табелама 16, 17, 18, 19 и 20.

Табела 16: Број кодираних порука Европске комисије по годинама

'05.	'06.	'07.	'08.	'09.	'10.	'11.	'12.	'13.	'14.	'15.	'16.	'17.	'18.	'19.
-	12	10	11	21	9	10	2	3	32	23	11	5	1	2

Извор: ауторка.

Табела 17: Број кодираних порука Европског парламента и Савета ЕУ по годинама

'05.	'06.	'07.	'08.	'09.	'10.	'11.	'12.	'13.	'14.	'15.	'16.	'17.	'18.	'19.
-	2	2	1	7	6	3	2	6	8	3	2	6	4	1

Извор: ауторка.

Табела 18: Број кодираних порука Европског савета по годинама

'05.	'06.	'07.	'08.	'09.	'10.	'11.	'12.	'13.	'14.	'15.	'16.	'17.	'18.	'19.
-	1	1	3	4	-	2	2	1	3	4	1	3	3	2

Извор: ауторка.

Табела 19: Укупан број анализираних порука по годинама

'05.	'06.	'07.	'08.	'09.	'10.	'11.	'12.	'13.	'14.	'15.	'16.	'17.	'18.	'19.
-	15	13	15	32	15	15	6	10	43	30	14	14	8	5

Извор: ауторка.

¹³³ Анализиране су поруке тадашњег председавајућег Комисијом, Хосе Мануела Бароза, тадашње европске комесарке за суседство и проширење, Бените Фереро-Валднер, тадашњег европског комесара за енергетику, Андреса Пибалгса, и тадашњег европског амбасадора у Русији, Марка Франка, као и званична саопштења Европске комисије, Савета ЕУ и Европског савета (Kratochvíl and Tichý, 2013).

¹³⁴ Аутори су утврдили постојање три дискурса у званичним изјавама ЕУ и Русије: дискурс интеграције, дискурс либерализације и дискурс диверзификације (Kratochvíl and Tichý, 2013).

Табела 20: Укупан број анализираних порука секуритизујућих актера у периоду 2005–2019.

Европска комисија	152
Европски парламент и Савет ЕУ	53
Европски савет	30
Укупно:	235

Извор: ауторка.

У обзир су, дакле, биле узете искључиво оне поруке које указују на европску енергетску зависност од руског гаса схваћену као претњу те оне које идентификују конкретне референтне објекте/вредности. У смислу референтних објеката/вредности, безбедност грађана и квалитет живота, као и економије (економски интереси) ЕУ најприсутнији су у анализираном корпусу грађе, било да је реч о говорима европских званичника било о званичним документима ЕУ. Тако су, на пример, у својој изјави поводом споразума о успостављању европског мониторинга над кључним тачкама транзита 11. јануара 2009. године, председавајући Европском комисијом, Хосе Мануел Барозо, и европски комесар за енергетику, Андрис Пибалгс, истакли како је потребно хитно наставити са дотоком гаса у Европску унију будући да је „ова ситуација отишла предалеко“ доводећи европске грађане у безизлазну ситуацију (European Commission, 2009a). Доводећи у сумњу репутације Русије и Украјине, Барозо је, даље, истакао како је неприхватљиво да енергетска безбедност ЕУ и европски грађани буду „таоци“ преговора између Москве и Кијева (European Commission, 2009a; European Commission, 2009c).

Данута Хубнер (енгл. *Danuta Hübner*), бивша европска комесарка за регионалну политику, у светлу дешавања у Грузији током 2008. године истакла је како енергетски прекиди, поред других питања,

„... представљају претњу по мир, стабилност и просперитет грађана Уније и захтевају како одговор Европске уније тако и националну акцију“ (European Commission, 2008d).

„Скорашња криза поводом гасних снабдевања у ЕУ оставила је милион грађана Бугарске, Словачке и остатка Европе без грејања и топле воде на леденим зимским температурама...“ (Official Journal of the European Union, 2009b: E/33).

Потпуни прекид снабдевања руским гасом првих дана 2009. године убрзао је секуритизујући карактер званичног европског дискурса. Поруке су постале очигледно секуритизујућег карактера, а акценат је био на ургентности реаговања и дискредитовању статуса Русије и Украјине као поузданих енергетских партнера с обзиром на опасност по грађане ЕУ:

„... Сада нам је потребно да гас хитно потече ка ЕУ. Превише је европских грађана у ризику од престанка снабдевања, а ова ситуација је отишла предалеко“ (European Commission, 2009a).

Комуникације званичних европских институција и њихових представника углавном почивају на ставу да политичке акције ЕУ у домену енергетске безбедности треба да европским грађанима омогуће приступачно и безбедно снабдевање гасом:

„... Приступ енергији је фундаменталан за свакодневни живот сваког Европљанина. Наши грађани су погођени високим ценама, претњама безбедности снабдевања енергентима и променама у европској клими“ (*Green Paper*, 2006: 4).

„Економска криза и гасна криза која је показала да енергетске конекције у Европи нису довољне, представљају структурне проблеме за европску економију и добробит европских грађана“ (*Proposal*, 2009a: 2).

„... Гас до грађана Уније може доћи само преко мреже. Функционисање отворених гасних тржишта и, нарочито, мреже и друга инфраструктура у вези са снабдевањем гасом од суштинског су значаја за јавну безбедност, конкурентност економија и благостање грађана Уније...“ (European Parliament, 2009a: 11).

„Од неефикасне безбедности снабдевања гасом у Европи највише пате европски грађани (зависни од гаса у домаћинствима) и индустрије (нпр. енергетски сектор, хемикалије, ђубрива...)“ (*Proposal*, 2009d: 3).

„Оно што је најважније, наша визија је Енергетска унија са грађанима у њеном језгру, где грађани преузимају власништво над енергетском транзицијом, користе нове технологије за смањење својих рачуна, активно учествују на тржишту и где су угрожени потрошачи заштићени“ (*Energy Union Package*, 2014: 2).

„... И, наравно, енергетска безбедност утиче на свеукупну безбедност, укључујући социјалну и, на крају, доводи до економског раста, радних места и политичке стабилности...“ (European Commission, 2016a).

„... диверзификација енергетских извора, снабдевача и рута је круцијална за безбедна и отпорна енергетска снабдевања европских грађана и компанија... градимо безбедну и отпорну Енергетску унију, засновану на конкуренцији и сарадњи у корист грађана и компанија ЕУ“ (European Commission, 2016b).

„У променљивом геополитичком амбијенту, успешна Енергетска унија је кључна у заштити дугорочних економских интереса и благостања Европе и њених грађана“ (*Second Report*, 2017: 2).

Осим европских грађана и њиховог благостања, и европски енергетски системи/критична енергетска инфраструктура препознати су као значајан референти објекат у значајном броју случајева:

„... С једне стране, растуће енергетске цене ће умањити просперитет и квалитет живота наших грађана као крајњих потрошача енергије. Са друге стране, растуће енергетске цене представљају озбиљну претњу по индустријску конкурентност Европе. Ако не реагујемо сада, европска индустрија ће се релоцирати у друге делове света“ (European Commission, 2011a).

„Чињенице су јасне: треба нам нова, паметнија енергетска инфраструктура. Она ће бити од виталне важности за наш енергетски систем, за наше економије, за благостање наших грађана“ (European Commission, 2011b).

Међутим, како просто набрајање порука не омогућава потпуно разумевање садржаја које поруке носе, неопходно је представити и садржај анализираних порука у одговарајућем контексту и на тај начин утврдити карактер презентованог садржаја. У оквиру методолошког оквира истраживања, предочен је начин спровођења квалитативне анализе садржаја сходно развијеној кодној схеми. У наставку текста биће представљена динамика секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса илустрована примерима кодираних јединица анализе. Ово представљање динамике

секуритизације организовано је сходно типологији предложених специјалних мера, при чему су као илустрација дати најочигледнији примери таквог секуритизујућег наратива.

5.1.2.2.1. Динамика предлагања легислативних специјалних мера

Легислативне мере, схваћене најшире као стратешки и законодавни оквир, подразумевају предлагање и усвајање најразличитијих стратегија, зелених књига, белих папира, акционих планова, али и обавезујућих аката. Прва гасна криза током 2005/06. године истакла је значај легислативних специјалних мера у секуритизовању европске енергетске зависности од руског природног гаса као базе за усвајање свих осталих предложених решења:

„... потребан је нови легислативни предлог у вези са залихама гаса како би се осигурало да ЕУ може реаговати на краткорочне изненадне прекиде у снабдевању гасом на начин који обезбеђује солидарност између држава чланица, узимајући у обзир различите потенцијале за складиштење у различитим деловима ЕУ“ (*Green Paper*, 2006: 8–9).

Гасна криза 2008/09. године оголила је чињеницу да не постоји адекватан законодавни оквир нити адекватан одговор на екстерне претње попут прекида или поремећаја у снабдевању енергентима или ценовних шокова. Ступањем на снагу Лисабонског уговора и његових тзв. „енергетских одредби“ 2009. године, енергетска политика постала је интегрални део примарног законодавства Уније, што је дало стимулус будућем усвајању таквих аката који ће у средиште интересовања европских институција поставити управо енергетску безбедност схваћену као безбедност снабдевања:

„Усвајање Трећег енергетског пакета ће ојачати (унутрашње, прим. аут.) тржиште. У ситуацији у којој се национална тржишта све више интегришу неће бити могуће посматрати безбедност снабдевања првенствено као национално питање...“ (*Proposal*, 2009с: 16).

„ЕУ треба да има заједничке критеријуме на којима државе чланице могу да заснивају своје планирање у ванредним ситуацијама, а они морају да буду развијени не само на националном нивоу, већ и на регионалном и нивоу ЕУ са усмереношћу унутрашње тржиште ЕУ... Ново законодавство о унутрашњем енергетском тржишту треба да се примени што је пре могуће како би се решиле слабости у функционисању тржишта које подривају безбедност снабдевања...“ (*Proposal*, 2009е: 9, 17).

„Уколико то буде потребно, Комисија неће ограничити своје деловање на енергетско регулисање и неће оклевати да искористи своја овлашћења у складу са законом о конкуренцији“ (*Report*, 2010: 15).

Украјинска криза 2014. године иницирала је убрзани напор ка успостављању Енергетске уније, али резултирала и предлозима за ревизијом постојећег законодавства у области енергетске безбедности у правцу јачања компетенција Европске комисије и, нарочито, у правцу стопирања пројекта Северни ток 2:

„Потпуна имплементација и стриктна примена постојећег енергетског и сродног законодавства је први приоритет за успостављање Енергетске уније. Нема смисла развијати нове политике и приступе на slabим основама“ (*Energy Union Package*, 2015: 9).

„... Што се нас тиче, учинићемо све да обезбедимо стабилан и предвидив регулаторни оквир. То подразумева да државе чланице у потпуности примењују европска правила унутрашњег тржишта и да међународни споразуми буду у

складу са правом ЕУ пре потписивања. На крају крајева, не желимо да видимо компаније које своја улагања заснивају на уговорима које смо приморани да прогласимо неважећим“ (European Commission, 2015d).

„... Треба да предложимо још већу транспарентност уговора и међувладиних споразума како бисмо знали да су у складу са законодавством ЕУ пре него што буду потписани и запечаћени. Изменићемо Уредбу о безбедности снабдевања гасом тако да имамо заједнички план за кризне ситуације. И предложимо стратегију за течни природни гас и његово складиштење... Осим међусобно повезане инфраструктуре, Енергетска унија неће бити реалност уколико не изградимо право унутрашње тржиште на којем се у потпуности примењује законодавство ЕУ. Комисија ће наставити да се стара да се право ЕУ правилно примењује и енергичније ће користити процедуре за кршење да би се то реализовало“ (European Commission, 2015g).

„Ниво спремности и отпорности система гаса значајно је побољшан од 2010. године, највише захваљујући Уредби о безбедности снабдевања гасом. Међутим, искуство са њеном имплементацијом указује на бројне недостатке и области за побољшање, нарочито јачање регионалне сарадње и више хармонизације (нпр. заштићени потрошачи и стандард за снабдевање). Стога ће Комисија почетком идуће године (2016. прим. аут.) предложити ревизију ове Уредбе...“ (European Commission, 2015m).

Овакав секуритизујући наратив заиста јесте резултирао значајним импликацијама на пољу европског енергетског *acquis*-ја, о чему ће више речи бити у оквиру наредног потпоглавља којим се тематизују последице секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса.

5.1.2.2.2. Динамика предлагања финансијских специјалних мера

Финансијске специјалне мере, у контексту овог истраживања, реферишу првенствено на значајна финансијска издвајања за сектор енергетике (у конкретном случају усмерена на област природног гаса) у виду преусмеравања средстава, инвестиција у развој постојећих или реализацију нових енергетских инфраструктурних пројеката, различитих видова зајмова, кредита и финансијске помоћи намењене конкретним пројектима којима се има за циљ диверзификација извора, рута снабдевања и снабдевача или, пак, постизање што интегрисанијег унутрашњег енергетског тржишта.

У контексту претходно анализираних кључних догађаја током прве две деценије XXI века постало је јасно да, када је реч о „цени коштања“, енергетска питања представљају једину важну област у којој ЕУ нема суфицит из „очигледних разлога“ (European Commission, 2014f). Наиме, Европска унија, као највећи увозник енергије на светском нивоу, на годишњем нивоу потроши 350 милијарду евра за увоз енергије од трећих земаља (Council of the EU, 2017c). Велика енергетска зависност од екстерних актера, стога, представља и економски проблем чије се решење види у развоју сопствене енергетске инфраструктуре, али и све већем ослањању на обновљиве изворе енергије. Другим речима, у условима високе енергетске зависности, наглашена је потреба за „хитном акцијом за подршку инвестицијама у енергетске интерконеције“ (*Proposal*, 2009a: 6). Неопходност и „хитност“ ослобађања средстава за енергетске пројекте који треба да омогуће континуирано снабдевање енергентима по приступачним ценама истакнута је на следећи начин:

„... Унија треба хитно да омогући велике инвестиције и да доврши унутрашње енергетско тржиште и треба подстицати иницијативе које гледају у будућност,

попут европског оператера преносног система и јединствене европске гасне мреже..." (Official Journal of the European Union, 2009a: E/19).

„Неопходне су инвестиције у инфраструктуру за увоз гаса путем терминала за регасификацију и цевовода. Али је такође неопходно улагати и у интерконекције и *downstream* инфраструктуру у циљу доласка до купаца. Улагање у инфраструктуру може само подићи безбедност снабдевања..." (Proposal, 2009b: 35).

„Неопходне су значајне инвестиције у нову енергетску инфраструктуру која ће осигурати непрекидно снабдевање енергентима по приступачним ценама" (European Council, 2013: 3).

У светлу буџета за реализацију постављених енергетских циљева у посматраном истраживачком периоду, приметно је инсистирање на повећању ових капацитета. Тако је Андрис Пибалгс током једног од својих говора 2007. године истакао како је у последње три године „Европска инвестициона банка дала зајмове у износу од скоро 2 милијарде евра за подршку пројектима енергетске инфраструктуре, нарочито за реализацију гасних и конекција за електричну струју у региону" (European Commission, 2007h), да би, у светлу прекида снабдевања гасом зиме 2009. године, Комисија хитно захтевала ослобађање 5 милијарди евра непотрошених ресурса у корист енергетских интерконекција с обзиром да је „руско-украјинска криза показала јасније него икад да је попуњавање празнина у енергетској инфраструктури од стратешке користи за целу Европу" (European Commission, 2009b; Official Journal of the European Union, 2009a: E/21).

У склопу Европског енергетског програма за опоравак, као још једне од последица прекида снабдевања током јануара 2009. године, скоро 1,5 милијарди евра је предвиђено за реализацију гасних пројеката у наредним годинама (European Commission, 2014g). Додатно, предвиђено је издвајање хиљаду милијарди евра за електро-мрежу и производне капацитете ЕУ и до 150 милијарди евра за гасна постројења у периоду од 2010. до 2030. године (European Commission, 2009j; European Commission, 2011a) и додатних 220 милијарди евра за гасну инфраструктуру у задатом периоду (*An Energy Policy for Europe*, 2007: 10). У оквиру новоуспостављеног оквира Инструменти за повезивање Европе (енгл. *Connecting Europe Facility*) за период 2014–2020 предвиђено је око 200 милијарди евра за комплетирање трансевропске енергетске мреже (*A Budget for Europe*, 2011: 13).

Напори на успостављању јединственог европског енергетског тржишта правдани су и економским разлозима – према одређеним проценама, користи од комплетирања унутрашњег тржишта могла би износити до 40 милијарди евра на годишњем нивоу (European Commission, 2015d). У светлу таквих прогноза, Европски парламент је изашао са проценом да ће до 2020. године бити неопходно уложити хиљаде милијарди евра само у енергетски сектор ЕУ и да че „за сваки евро који не буде уложен у енергетску инфраструктуру до 2020. године, бити потребно уложити 4,3 евра након 2020. за остваривање истих циљева" (Official Journal of the European Union, 2015b: C 399/25).

Осим наведених конкретних финансијских мера, ЕУ заједно са Европском инвестиционом банком и Европском банком за реконструкцију и развој, финансира пројекте од значаја са усаглашавањем са тековинама ЕУ у области енергетике, а што се првенствено односи на земље Енергетске заједнице (Интервју 8). Тако је, примера ради, ЕУ са овим институцијама омогућила два зајма укупне вредности 300 милиона евра за ревитализацију Украјинске транспортне руте с обзиром на стратешки значај који иста има по европску енергетску безбедност (European Commission, 2015e), да би, у периоду 2014–2018, пројекти од заједничког интереса добили 3,2 милијарде евра унутар оквира Инструменти за повезивање Европе, односно 1,3 милијарде евра унутар оквира

Европског фонда за стратешке инвестиције (*Fourth Report*, 2019: 14).¹³⁵ Да је енергетика постала значајан део европске спољне помоћи говори и податак да је ЕУ у периоду 2007–2011 помогла енергетске секторе „трећих земаља“ са скоро 1,77 милијарди евра кроз различите видове финансијске помоћи (*Key facts and figures*, 2011: 10–11).

Осим конкретних финансијских програма, формирање неколико фондова који би требало да привуку инвестиције и приватни капитал у област европских енергетских инфраструктурних пројеката такође је један од примера ових финансијских мера, попут Инструмената за повезивање Европе, Европског фонда за стратешке инвестиције и сл. У прогностичком смислу, уврежено је мишљење како је за очекивати пораст финансијских издавања за реализовање различитих енергетских инфраструктурних пројеката у наредном периоду, а у циљу смањења екстерне енергетске зависности ЕУ и постајања енергетски самодовољним актером (Интервју 1; Интервју 2).

5.1.2.2.3. Динамика предлагања инфраструктурних специјалних мера

У циљу смањења европске енергетске зависности од руских енергената, европске енергетске мреже виђене су као „артерије“ од којих зависи безбедно снабдевање енергијом (*Green Paper*, 2008: 3) те не изненађује чињеница да је највећи део анализираних порука позивао на усвајање специјалних мера скопчаних са развојем енергетске инфраструктуре усмерене ка енергетској диверзификацији ЕУ. О потребама реализовања пројеката диверзификације као једне од специјалних мера, Андрис Пибалгс, тадашњи европски комесар за енергетику, говорећи о важности пројекта Набуко, истакао је како сва питања у вези са изградњом инфраструктуре морају бити решена адекватним редоследом:

„Ове ствари се добро разумеју у Бриселу. Али ове ствари се не одражавају на начин на који се национално законодавство спроводи те ниво прекограничне сарадње није тако добар колико би требало бити“ (European Commission, 2006e).

Диверзификација природног гаса, у смислу трагања за алтернативним изворима и рутама снабдевања и алтернативним снабдевачима, за Европску унију подразумева првенствено „не-руске изворе за оне државе чланице које су превише зависне од овог индивидуалног снабдевача“ (Official Journal of the European Union, 2012: E/35).¹³⁶ Специјалне мере скопчане са енергетском инфраструктуром и диверзификацијом рута снабдевања и добављача, у том смислу, укључују проширење капацитета постојећих или изградњу нових гасовода, терминала за прихват течног природног гаса и адекватне инфраструктуре за његову регасификацију, систем интерконектора и пројекте подстицања двосмерних токова, јачање постојећих складишних капацитета и изградњу нових складишта гаса те реализацију оних инфраструктурних пројеката у циљу замене гаса другим изворима енергије (попут обновљивих извора). Овакви инфраструктурни пројекти додатно су виђени су као директан одговор на претњу која долази од стране доминантног снабдевача (Интервју 1).

Док европски енергетски *acqui*, дакле, егзистира у виду „софтвера“, пројекти у вези са енергетском инфраструктуром виђени су као „хардвер“ европске енергетске безбедности (European Commission, 2015s). Секуритизујући дискурс који у први план

¹³⁵ У оквиру сектора гаса, 63 активности реализоване унутар оквира Инструмената за повезивање Европе добило је 1,5 милијарди евра (*Fourth Report*, 2019: 15).

¹³⁶ Нарочито је наглашено како 12 од 27 држава чланица карактерише зависност од руског гаса у распону од 48% до 100% чиме такав удео има директан утицај на енергетску безбедност Уније у целини (Official Journal of the European Union, 2012: E/35).

истиче хитност ових мера евидентно је концентрисан у кључним годинама гасних сукоба на европском простору:

„Интерконекије су кључни механизам за солидарност...“ (*Green Paper*, 2006: 6).

„Државе чланице треба да интензивирају своје стратегије за диверзификацију уз узимање у обзир развој заједничког наступа... Комплетирање мрежне инфраструктуре дуж оса Исток-Запад и Југ-Север и постројења за течни природни гас која доприносе бржој диверзификацији, морају бити промовисана“ (*Council of the EU*, 2006b: 29–30).

„... Требало би развити пројекте за довођење гаса из нових региона, за успостављање нових гасних чворишта у Централној Европи и балтичким земљама, за боље коришћење стратешких складишта и за изградњу нових терминала за течни природни гас“ (*An Energy Policy for Europe*, 2007: 11).

У светлу гасне кризе током зиме 2008/09. године, инфраструктурни пројекти који треба да допринесу диверзификацији природног гаса у ЕУ постали су нарочито експлоатисана тема, а ургентност њихове реализације изразито наглашена:

„С обзиром на то да ће увоз енергије расти према скоро свим сценаријима, хитно су потребне нове руте за увоз како би ЕУ омогућиле већу флексибилност у снабдевању“ (*Green Paper*, 2008: 3).

„...Биће потребна већа диверзификација снабдевања енергијом, као и повећање истраживања нових извора енергије. На нивоу ЕУ, и повећани капацитети за складиштење енергије и подела енергетских ресурса широм Уније, посебно када је једна или више земаља угрожена од стране екстерног снабдевача, остаће кључне теме за политику ЕУ“ (*European Commission*, 2008d).

„Течни природни гас и адекватна гасна складишта важни су у осигуравању ликвидности и диверзитета на тржишту гаса у ЕУ. Довољни капацитети течног природног гаса који се састоје од постројења за утечњавање гаса у земљама произвођачима и терминалима за његов прихват и регасификацију у ЕУ треба да буду доступни свим државама чланицама, било директно, било преко других држава чланица на основу споразума солидарности“ (*An EU Energy Security and Solidarity Action Plan*, 2008: 5).

„... Средства за превазилажење гасних криза треба тражити у диверзификацији енергетских миксева, побољшању енергетске ефикасности, идентификацији интерконектора који недостају и диверзификацији путева и добављача“ (*European Commission*, 2009d).

„Европски парламент (*прим. аут.*) се, с обзиром на пад домаће производње природног гаса... залаже да се сви тренутно планирани инфраструктурни пројекти природног гаса и електричне енергије брзо имплементирају како би се осигурало да се потражња може задовољити у будућности... сматра да сви нови терминали за течни природни гас треба да буду разматрани као пројекти од европског интереса с обзиром на њихов кључни допринос у диверзификацији рута снабдевања“ (*Official Journal of the European Union*, 2009a: E/22–23).

„Питање инфраструктуре и интерконекија је најважније. Тржишта боље функционишу када су међусобно повезана и флексибилна у снабдевању... Како се криза (2009. године, *прим. аут.*) развијала, постао је очигледан значај адекватне инфраструктуре и приступа различитим изворима снабдевања... Криза је потврдила да ЕУ мора да диверзификује своје изворе снабдевања, снабдеваче,

транзитне руте и форму гаса (природни гас или течни гас)..." (*Proposal*, 2009e: 12, 14, 15).

У свом говору поводом окончања руско-украјинског гасног сукоба 20. јануара 2009. године, Барозо је подвукао како ЕУ не сме себи да дозволи да се сличне ствари дешавају у будућности, односно да је „... доста приче о енергетској безбедности у Европи (...) потребно је урадити нешто конкретно“. „Конкретно“ у овој изјави првенствено се односи на реализацију инфраструктурних пројеката којима се има за циљ превенирање сваке потенцијалне енергетске кризе у будућности:

„Конкретно, морамо подстаћи брз развој инфраструктуре за испуњење европских енергетских потреба, диверзификацију извора енергије и рута снабдевања... Морамо бити боље припремљени за следећу кризу... Учинићемо све што је потребно да осигурамо да се наши грађани не смрзавају. Енергетска безбедност почиње код куће“ (European Commission, 2009c).

Реализовање инфраструктурних пројеката и ургентност таквог подухвата виђени су, са једне стране, као најопипљивији алат за диверзификацију транспортних рута и самих добављача и, са друге стране, као адекватан механизам даље интеграције унутрашњег енергетског тржишта Уније где су нарочиту „хитност“ добили пројекти решавања тзв. „енергетских острва“ – енергетски изолованих делова Европске уније и њихова интеграција у постојећу енергетску мрежу. О потреби за интеграцијом тих „периферних“ делова ЕУ у постојеће енергетско тржиште путем легислативних и инфраструктурних специјалних мера говоре и следећи примери наратива:

„... Истински конкурентно и јединствено европско тржиште не може постојати без додатних физичких капацитета: ово је посебно важно за земље као што су Ирска и Малта или за балтичке државе које остају 'енергетска острва' у великој мери одсечена од остатка Заједнице..." (*Green Paper*, 2006: 6).

„Приоритет за гасну и електричну струју је развој енергетских мрежа и, нарочито, решавање прекограничних уских грла, загушења и недостајућих инфраструктурних веза“ (*Report*, 2010: 5).

„Повезивање и адаптација наше енергетске инфраструктуре новим потребама је важна, ургентна и тиче се свих сектора... Гасне мреже суочавају се са... потребом за двосмерним цевоводима, побољшаним складишним капацитетима и флексибилним снабдевањем, укључујући течни и компримовани природни гас... Диверзификовани портфолио извора и путева гаса и потпуно повезана и двосмерна гасна мрежа унутар ЕУ су потребни већ до 2020.“ (*Energy infrastructure priorities*, 2010: 6–7).

„Европски парламент (*прим. аум.*) наглашава потребу за новом инфраструктуром која ће означити крај енергетским острвима и зависности од једног снабдевача те повећати безбедност снабдевања“ (Official Journal of the European Union, 2011: E/52).

„Ниједна држава чланица ЕУ не сме остати изолована од европске гасне и електричне мреже након 2015. године нити њена енергетска безбедност сме бити угрожена недостатком адекватних конекција“ (European Council, 2011: 2).

„Пад производње гаса у ЕУ и забринутост у вези са безбедношћу снабдевања гасом захтевају нове увозне гасоводе и додатну инфраструктуру као што су терминали за течни природни гас. Кључни инфраструктурни приоритет за ЕУ је отварање Јужног гасног коридора“ (*On security of energy supply*, 2011: 5).

И док је анализирана грађа настала у светлу гасне кризе из 2005/06. године претежно политизујућег карактера, говори и саопштења настали поводом гасне ситуације из 2008/09. године дефинитивно су попримили карактер секуритизујућих. Чињеница да „ЕУ постаје све изложенија ефектима нестабилних цена... и последицама прогресивне концентрације резерви угљоводоника у рукама неколицине“ (*An Energy Policy for Europe*, 2007: 4) ишла је на руку секуритизујућим актерима унутар ЕУ, док је Украјинска криза из 2014. године нагласила тешку „геополитичку стварност“ (European Commission, 2016a) у којој енергетски зависна ЕУ егзистира и коју карактеришу „енергетске претње“ које долазе од Русије (Official Journal of the European Union, 2014b: С 378/217). Та стварност се карактерише чињеницом да ће се енергетска зависност ЕУ од екстерних енергената, иако већ велика, само повећавати у будућности, где је недопустиво да велика већина држава чланица буде „зависна од једног снабдевача природним гасом где неочекивани поремећаји у снабдевању гасом могу проузроковати озбиљне проблеме како је и демонстрирано током последње руско-украјинске гасне кризе почетком 2009. године“ (Official Journal of the European Union, 2009c: Е/24). Другим речима, у таквој „енергетској стварности“ од кључне важности је диверзификовати снабдевање гасом тако да „ниједна држава чланица не буде зависна од једног извора снабдевања“ (*Long term infrastructure vision*, 2013: 2). Специјалне мере скопчане са инфраструктурним пројектима, у том смислу, постале су још значајније у циљу остваривања безбедног и континуираног снабдевања енергентима.

Руска анексија Крима и рат у Источној Украјини 2014. године, како је већ истакнуто, реактуализовали су значај енергетских питања у односима између Европске уније и Русије и поново „позвале“ на ургентну реализацију инфраструктурних пројеката којима се има за циљ смањење европске енергетске зависности од руског природног гаса. Такве поруке постале су све учесталије, што илуструју доле наведени примери говорних аката европских секуритизујућих актера:

„Флексибилност транспортне инфраструктуре у смислу географске локације, броја и расположивог капацитета ценовода и терминала за течни природни гас, подземних складишта и начина на који се том инфраструктуром управља, игра важну улогу у изградњи отпорности гасног сектора... Важно је улагати у механизме обрнутих токова и спречити загушења на интерконекторима“ (*In-depth study*, 2014c: 61).

„Европски парламент (*прим. аут.*) наглашава ургентну потребу за даљим развојем заједничке енергетске безбедносне политике са робусним унутрашњим тржиштем и диверзификованим енергетским снабдевањем, као и рад на пуној имплементацији Трећег енергетског пакета, што ће учинити ЕУ мање зависном од руске нафте и гаса...“ (Official Journal of the European Union, 2014b: С 378/217).

„Диверзификација екстерних енергетских ресурса и добављача је такође од виталног значаја. На нивоу ЕУ екстерно снабдевање гасом данас је разноврсније него што је било пре деценију, углавном због нових произвођача течног природног гаса и брзог развоја капацитета за регасификацију течног гаса. Ово је развој који треба надограђивати...“ (European Commission, 2014f).

„Могућности које пружају механизми обрнутих токова су од суштинског значаја као одговор на кризу снабдевања. Они су већ успостављени између неколико земаља: нпр. Чешке и Словачке, Аустрије и Словачке, Италије и Аустрије, Пољске и Немачке, Немачке и Аустрије...“ (European Commission, 2014g).¹³⁷

¹³⁷ Овде се примарно мисли на Катар и Нигерију као кључне произвођаче течног природног гаса.

„... Ниједна земља не треба да зависи у потпуности од једног добављача. Намеравамо да промовишемо интегрисаније тржиште течног природног гаса, укључујући ту нове испоруке, развој транспортне инфраструктуре, складишних капацитета и терминала за прихват течног гаса...“ (European Commission, 2014i).

„Европи је хитно потребно више станица за течни природни гас. Због тога нова директива ЕУ има за циљ да их учини доступним за водена пловила у главним европским морским, речним и каналским лукама, као и за камионе дуж главних ауто-путева“ (European Commission, 2014j).

„Складиштење је кључно средство за уравнотеживање понуде и потражње у свим државама чланицама и земљама Енергетске заједнице у којима је доступна складишна инфраструктуре, нарочито у случајевима поремећаја“ (European Commission, 2014n).

У контексту поменуте Украјинске кризе 2014. године, питање хитне реализације Јужног гасног коридора који треба да у ЕУ доведе азербејџански природни гас постало је нарочито наглашено:

„Интеграција тржишта гаса (Централне и Југоисточне Европе, *прим. аут.*) и диверзификација снабдевања гасом ће, наиме, захтевати успостављање неопходне инфраструктуре и спровођење усклађених правила у корист корисника у региону. Ово се може постићи имплементацијом кључних регионалних пројеката (нпр. путем терминала за течни природни гас и одговарајућих гасовода, конекција са Јужним гасним коридором или развијањем гасних резерви у Источном Медитерану и Црном мору), побољшањем интерконекција унутар самог региона..., и побољшањем интерконекција на правцу Север-Југ путем механизма обрнутих токова. Нове руте које су усклађене са правом ЕУ такође ће допринети повећању безбедности снабдевања у региону“ (European Commission, 2014o).

„Унија мора смањити своју спољну зависност од одређених снабдевача путем диверзификације енергетских извора, снабдевача и рута. Конкретније, треба тежити ојачаном партнерству са Норвешком, убрзању реализације Јужног гасног коридора и промовисању новог гасног чворишта у Јужној Европи“ (*European Energy Security Strategy*, 2014: 20).

Година 2015. донела је успостављање Енергетске уније и предлоге за ревизијом дотадашњег европског законодавства у области енергетске безбедности, што је кореспондирало са почецима изградње Северног тока 2 и напорима европских секуритизујућих актера (у првом реду Европске комисије) за реализацијом таквих диверзификацијских пројеката који ће онемогућити пораст европске енергетске зависности од руског гаса. Са усвајањем тзв. „Фебруарског пакета“ мера почетком 2016. године и усвајањем Стратегије за течни природни гас,¹³⁸ подигнута је позорност о значају који течни природни гас може имати у тим диверзификацијским напорима:

„Када је реч о диверзификацији (*прим. аут.*), овде се фокусирамо на Јужни гасни коридор и чворишта течног природног гаса на Медитерану и Централноисточној Европи. Морамо да изградимо нову инфраструктуру (укључујући обрнуте токове) за испоруку нових извора гаса у ЕУ...“ (European Commission, 2015c).

„... Поред гасовода, морамо вратити Европу на мапу када је у питању течни природни гас. Европски увоз течног природног гаса скоро се преполовио између

¹³⁸ Више речи о конкретним усвојеним специјалним мерама биће у наредном делу текста којим се тематизују последице секуритизације.

2011. и 2014. ЕУ је заправо постала преостало тржиште, добијајући оно што азијским земљама није потребно или не могу себи да приуште. То се мора променити... Данас могу да најавим да ћемо почетком следеће године, као део пакета Енергетске уније, представити свеобухватну стратегију за течни природни гас и складиштење... Наша намера је да, у овом контексту, радимо заједно са државама чланицама на развијању јасне стратегије како повећати конкурентност течног гаса и учинити Европу атрактивним тржиштем за кључне добављаче као што су Алжир, Нигерија и Катар. Такође ћемо настојати да уклонимо препреке за увоз течног гаса из САД-а и фокусирамо се на неопходну транспортну инфраструктуру која повезује терминале природног гаса са унутрашњим тржиштем“ (European Commission, 2015d).

„Стрес тестови су јасно показали да се минимизирање прекида у снабдевању током озбиљног поремећаја у снабдевању гасом најбоље може постићи појачаном координацијом и сарадњом пре и током поремећаја. То значи максимизирање капацитета интерконектора, уклањање ограничења за прекограничну трговину енергијом и рад на заједничким инфраструктурним пројектима“ (European Commission, 2015d).

„Док не дођемо до тренутка када можемо више да се ослањамо на обновљиве изворе енергије, морамо да диверзификујемо добављаче традиционалних енергената. У том смислу, радили смо на развоју приступа алтернативним снабдевачима како бисмо смањили постојећу зависност од индивидуалних добављача. Ово укључује Јужни гасни коридор, Медитеран и Алжир, као и увоз од наших традиционалних партнера попут Норвешке, САД-а и Канаде. У Северној Европи успостављање чворишта течног природног гаса са више добављача увелико повећава безбедност снабдевања. Овај пример треба следити и у Централној и Источној Европи, као и на Медитерану...“ (European Commission, 2015f).

„ЕУ ће подржати само оне инфраструктурне пројекте који су у складу са принципима Енергетске уније, укључујући и Стратегију ЕУ за енергетску безбедност. Диверзификација енергетских извора, снабдевача и рута је кључна за осигуравање безбедног и отпорног снабдевања европских грађана и компанија. Због ових разлога пројекат Северног тока никада неће постати пројекат од заједничког интереса нити ће имати користи од финансирања ЕУ“ (European Commission, 2015n).

„Потребно је да ЕУ осигура постојање неопходне инфраструктуре за комплетирање унутрашњег тржишта и да омогући свим државама чланицама да имају приступ међународним тржиштима течног природног гаса, било директно, било преко других држава чланица. Ово је нарочито хитно за државе чланице које превише зависе од једног снабдевача“ (*EU strategy for liquefied natural gas*, 2016: 2–3).

И док у периоду након Украјинске кризе 2014. године није било директнијих енергетских трзавица на релацији Брисел-Москва (изузев пројекта Северни ток 2), наратив о неопходности реализовања инфраструктурних диверзификацијских пројеката је наставио да егзистира (иако у смањеном обиму):¹³⁹

¹³⁹ Један од разлога за ту успоренију динамику секуритизације јесу били конкретни резултати на пољу диверзификације извора, рута снабдевања и снабдевача које је ЕУ постигла у дефинисаном истраживачком периоду (видети Прилог 2).

„Стратегија ЕУ за диверзификацију снабдевања гасом почива на три активности: i) транспарентно, ликвидно и флексибилно тржиште течног природног гаса, ii) Јужни гасни коридор, iii) Медитеранско гасно чвориште“ (*Third Report*, 2017: 1).

„... Бољи приступ течном природном гасу може ојачати нашу енергетску отпорност повећањем опција и флексибилности снабдевања, омогућавајући ЕУ да користи глобално, а не само регионално снабдевање гасом“ (European Commission, 2018a).

5.1.2.2.4. Динамика предлагања надзорно-кризних специјалних мера

Надзорно-кризне мере, у контексту овог истраживања, подразумевају све оне механизме којима се има за циљ вршење мониторинга над процесима снабдевања, јачање кризних одговора у случајевима (потенцијалних) поремећаја у снабдевању те мера солидарности као „оперативних мера хитног реаговања“ (European Commission, 2014n). Ове мере подразумевају двосмерни процес – са једне стране, обавезу предузимања неопходних корака у циљу минимизације штете настале у ванредним ситуацијама и, са друге стране, одговарајућу расподелу оне количине гаса неопходне за суочавање са ванредном ситуацијом:

„Јачање наших механизма у случају ванредних ситуација и солидарности још једно је поље за предузимање активности. То укључује минималне обавезе складиштења, сарадњу између држава чланица и механизме кризне координације, које треба пажљиво размотрити...“ (European Commission, 2014f).

„Солидарност, као обележје ЕУ, захтева практичну помоћ оним државама чланицама које су најрањивије на озбиљне поремећаје у снабдевању енергентима. Одговарајуће планирање у ванредним ситуацијама засновано на стрес тестовима енергетских система и дискусијама са националним властима и индустријом треба да буде организовано и ревидирано редовно, са циљем гарантовања минималних нивоа испоруке у ЕУ како би се допуниле залихе за ванредне ситуације. С обзиром на тренутне догађаје, непосредан фокус треба да буде на источним државама чланицама...“ (*European Energy Security Strategy*, 2014: 6).

И док је принцип солидарности уведен Лисабонским уговором (2009), секуритизујући дискурс којим су се одликовале изјаве европских званичника у светлу побројаних гасних криза послужио је као кључни драјвер њихове институционализације:

„... Требало би развити механизам за припрему и осигурање брзе солидарности и могуће помоћи земљи која се суочава са потешкоћама након оштећења своје енергетске инфраструктуре...“ (*Green Paper*, 2006: 8).

„Европски парламент (*прим. аут.*) наглашава да би суштински елемент заједничке енергетске политике требало да буде појачана солидарност између држава чланица како би се носиле са тешкоћама у вези са физичком безбедношћу инфраструктуре и безбедношћу снабдевања; надаље сматра да би таква појачана солидарност знатно ојачала капацитет ЕУ да брани свој заједнички интерес о енергетским питањима на међународном нивоу...“ (Official Journal of the European Union, 2006a: E/115).

„... Потребно је успоставити ефикасне механизме како би се осигурала солидарност између држава чланица у случају енергетске кризе. Ово је посебно важно имајући у виду да се један број држава чланица у великој мери у великој мери или у потпуности ослања на једног снабдевача гасом“ (*An Energy Policy for Europe*, 2007: 10).

„... Све државе чланице препознају да имају одговорност да пружи подршку другим државама чланицама које се нађу у тешким ситуацијама које нису саме створиле. Ово се, на пример, односи на енергетску политику, где су неки од наших снабдевача користили нафтно или гасно оружје да изврше притисак на одређене државе чланице...” (European Commission, 2008d).

„... Нећемо спавати док ходамо у кризним временима европске енергетске зависности. Начела слободе и солидарности морају важити и за енергетску безбедност” (European Commission, 2008e).

„Гасна криза (2008/09. прим. аут.) потврдила је да је потреба за европском енергетском безбедношћу и планом солидарности хитнија него икада” (European Commission, 2009d).

Очекивано, прва гасна криза током 2005/06. године указала је на неопходност успостављања „механизма за праћење који ће обезбедити рано упозорење и побољшати способности реаговања у случају спољне енергетске кризе” (*Green Paper*, 2006: 16). Поред механизма за праћење и рано упозорење, надзорно-кризне мере, у контексту овог истраживања, подразумевају и успостављање таквих алата који ЕУ омогућавају рано укључивање, јачање транспарентности међународних уговора, правовремену размену информација о (потенцијалним) енергетским „шоковима”, али и успостављање таквих тела која ће спроводити мониторинг над таквим процесима:

„ЕУ треба да настави да ради на премошћавању разлика у регулаторним оквирима трећих земаља и да размотри како да се довољно рано укључи у креирање међународних споразума који се односе на стратешке пројекте како би се осигурала њихова компатибилност са правним тековинама ЕУ” (*Green Paper*, 2008: 9).

„Циљ је (прим. аут.) ефикасна сарадња у решавању ванредних ситуација у снабдевању гасом у Европи, са унапред дефинисаним плановима за ванредне ситуације који укључују све актере, на нивоу држава чланица и ЕУ...” (*Proposal*, 2009d: 4).

„Доносиоцима одлука на политичком и тржишном нивоу потребне су поуздане и агрегиране информације о потражњи, снабдевању и складиштењу како би предузели адекватне радње у одговору на поремећаје у снабдевању гасом... Поузданост механизма извештавања је још важнија у ванредним ситуацијама... Већа доследност у превенцији криза, на пример, може се постићи редовним разменама информација о хитним мерама и проценама ризика између држава чланица. Постојећа тела, попут Координационе групе за гас и *NESCO* морају бити укључена” (*Proposal*, 2009e: 6).

„Консултације, комуникација и размена информација од кључне су важности на европском нивоу како би се осигурала безбедност снабдевања, било да дође до поремећаја или не. Од виталног је значаја да ЕУ комуницира заједничким гласом, како на унутрашњем плану, тако и са трећим земаљама” (*Proposal*, 2009e: 13).

„(Јачање унутрашњег тржишта, прим. аут.) ће захтевати, пре свега, редовну размену информација о међувладиним споразумима које су потписале и планирале државе чланице...” (*On security of energy supply*, 2011: 3).

„Европски савет позива на... обезбеђивање пуне усклађености свих споразума који се односе на куповину гаса од спољних добављача са правом ЕУ, нарочито на јачање транспарентности таквих споразума...” (European Council, 2015c: 2).

Институционализација ових надзорних мера започела је крајем 2006. године са успостављањем европске мреже кореспондената за енергетску безбедност (енгл. *EU Network of Energy Security Correspondents – NESCO*), након што је Савет ЕУ прихватио здружени пејпер Комисије и Генералног секретара/виског представника, (подржаним од стране Европског савета). Ова мрежа имала је двојаку сврху: да омогући Унији колективне капацитете за праћење спољне димензије енергетске безбедности ЕУ те да служи као систем раног упозорења у случајевима конкретних претњи (*External energy relations*, 2006; Council of the EU, 2006a). У самом саопштењу Савета ЕУ се наводи како ће мрежа „допринети бољој интеграцији унутрашњих и спољних политика Уније, јачој сарадњи између држава чланица и институција Европске уније и биће дизајнирана тако да омогући превенцију ванредних ситуација“ (Council of the EU, 2006a). Ова функција раног упозорења чини је формацијом која има шира овлашћења и од Координационе групе за гас и Групе за снабдевање нафтом које су ограничене на координацију снабдевања у случајевима самих криза. Мрежа је један од евидентних примера прихватања секуритизујућих потеза предузетих од стране секуритизујућих актера (Европске комисије у конкретном случају).

5.1.2.2.5. Динамика предлагања специјалне мере преласка на ОИЕ

Имајући у виду до сада предочене специјалне мере (односно њихово предлагање), прелазак на обновљиве изворе енергије такође се може тумачити као један такав модалитет. Ипак, овде је потребно нагласити да позивање на прелазак на ову врсту ресурса није директан продукт секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса, већ континуитета у развоју европске климатске политике. Наиме, савремене глобалне тенденције за смањењем гасова стаклене баште и борбом против климатских промена у виду Париског споразума (2015), циљева одрживог развоја и осталих сличних климатско-еколошких механизма и споразума инкорпориране су и у европске политике.¹⁴⁰ Међу њима најзначајнију улогу играју концепти енергетске транзиције и тзв. праведне транзиције (енгл. *just transition*), која не подразумева само прелазак на обновљиве изворе енергије, већ такву транзицију која ће, осим чисте енергије, резултирати и свођењем енергетског сиромаштва на минимум. Праведна транзиција, дакле, почива на идеји да напори за нискоугљеничном енергијом у будућности буду подржани идејама једнакости и правде за све оне друштвене групе које немају приступ поузданом снабдевању енергијом и/или чија егзистенција зависи од економија базираних на фосилним горивима (Newell and Mulvaney, 2013: 132). Другим речима, као кључни циљ праведне транзиције испоставља се не само чиста енергија, већ чиста енергија која ће бити приступачна и социјално прихватљива. Стога динамика преласка на обновљиве изворе енергије нужно корелира и са динамиком остваривања праведне транзиције.

Како је већ истакнуто, енергетску транзицију у ЕУ првенствено треба тумачити у контексту еволуције европских климатских политика. Међутим, с обзиром да прелазак на обновљиве изворе енергије, дугорочно посматрано, резултира уједно и смањењем екстерне енергетске зависности ЕУ и постајањем енергетски независним актером (што јесте један од циљева европских енергетских политика), у контексту овог истраживања анализирани су искључиво оне поруке чији је контекст упућивао на употребу ове мере као одговора на европску несмањену енергетску зависност од руских енергената. Дакле, комплементарност ових циљева омогућила је сврставање преласка на обновљиве изворе

¹⁴⁰ У основи синергије европских енергетских и климатских политика налази се тзв. Зелени договор (енгл. *EU Green Deal*) (2019) са циљем да ЕУ постане карбонски неутрална до 2050. године.

енергије у ред предложених специјалних мера за смањење европске енергетске зависности од доминантног снабдевача.

Андрис Пибалгс је, тако, на конференцији о обновљивој енергији током 2007. године истакао како су „обновљиви извори енергије апсолутно неопходни како бисмо смањили зависност“ од руског гаса и нафте са Блиског истока, а у циљу развијања сопствених енергетских ресурса (European Commission, 2007b). Обновљиви извори енергије виђени су и као средство за постизање „интегрисаног европског енергетског тржишта и заједничког наступа ЕУ у међународним односима“ (European Commission, 2007e), али и као средство енергетске дипломатије које ће ЕУ учинити светским лидером у сектору зелене енергије и декарбонизације (European Commission, 2015j; European Commission, 2015n; European Commission, 2018a). Додатно, растућа зависност од фосилних горива такође је виђена као претња у контексту ургентног преласка на обновљиве изворе енергије и достизања енергетске независности:

„Постепено исцрпљивање ресурса фосилних горива и све веће глобално такмичење око ресурса представља претњу по снабдевање ЕУ уколико останемо у великој мери зависни од увоза фосилних горива“ (European Commission, 2011d).

Обновљиви извори енергије (тзв. „Ел-Дорадо XXI века“ (European Commission, 2015g)), перципирани су и као заменски ресурс који је потребно искористити у циљу смањења европске енергетске зависности од увоза екстерних енергената:

„Активности на обновљивим изворима енергије и енергетској ефикасности, поред борбе против климатских промена, допринеће безбедности снабдевања енергијом и ограничити растућу енергетску зависности ЕУ од увоза“ (*Green Paper*, 2006: 10).

„Државе чланице су већ планирале да додају додатних 29 милиона тона нафтног еквивалента за грејање из обновљивих извора између 2010. и 2020. године, што одговара око 85% руског увоза природног гаса који се користи за производњу топлотне енергије“ (European Commission, 2014f).

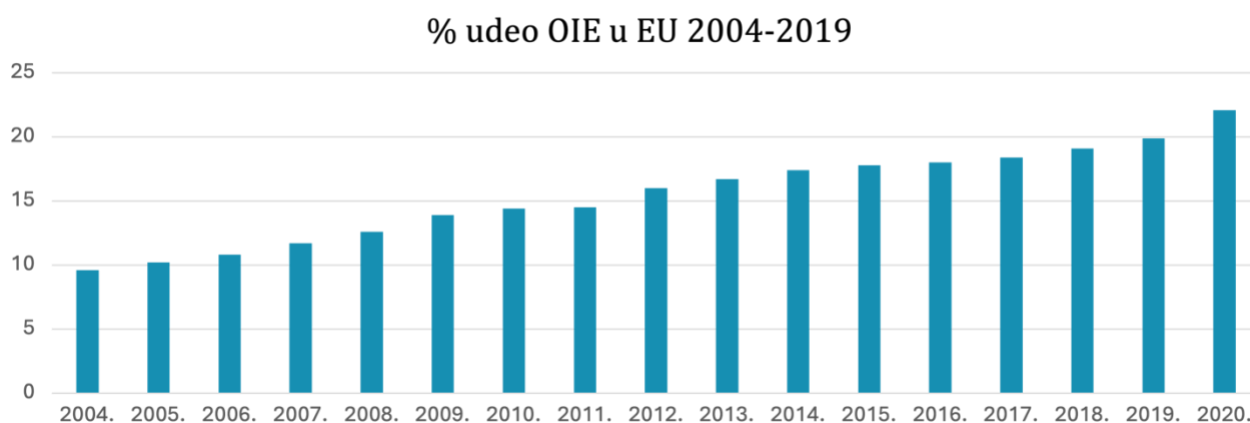
Инаугурација Енергетске уније 2015. године која сублимира најзначајније енергетске и климатске циљеве ЕУ додатно је подстакла потребу за овом специјалном мером:

„... Европа је веома богата примарним енергетским ресурсима! Можда немамо много нафте, али имамо бесконачан приступ сунцу и ветру. Такође, имамо људски капитал да развијемо чисте технологије и постанемо глобални лидери у обновљивим изворима енергије...“ (European Commission, 2015f).

„Један од циљева Енергетске уније јесте удаљити се од економија које покрећу фосилна горива... Прелазак на конкурентну економију са ниским емисијама угљеника смањиће потребу за увозом фосилних горива...“ (*State of the Energy Union*, 2015: 2, 10).

Према подацима Трећег извештаја о стању Енергетске уније, у периоду од 2005. до 2015. године, ЕУ је, захваљујући повећању удела обновљивих извора енергије, смањила потребу за увозом фосилних горива за више од 10% (*Third Report*, 2017: 1), док је, према подацима Четвртог извештаја, удео обновљивих извора енергије у европском енергетском миксу од 2014. године порастао за 17,5% у 2017. години (*Fourth report*, 2019: 5). Пресек стања у вези са уделом обновљивих извора енергије на нивоу ЕУ у периоду 2004–2020 видљив је на Графикону 5.

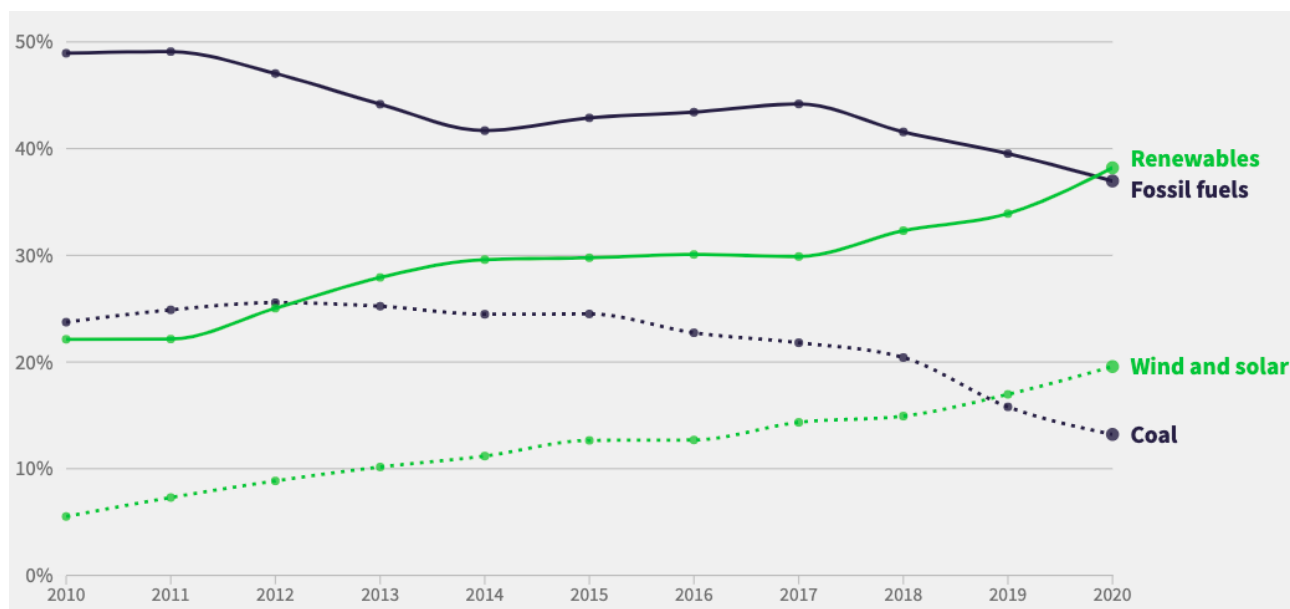
Графикон 5: Процентуални удео обновљивих извора енергије у ЕУ у периоду 2004–2020.

Извор: сопствено истраживање на основу: Eurostat, 2022.

Према подацима једног енергетског *think tank*-а, ЕУ је остварила значајан напредак у преласку са фосилних горива као базе за производњу струје на струју добијену из обновљивих извора енергије (Слика 4).¹⁴¹ И док је у периоду од 2011. до 2019. „чиста“ струја првенствено заменила ону добијену из угља, пораст цена гаса у пандемијским условима резултирао је да у периоду 2019–2021 гас буде тај који ће бити замењен обновљивим изворима енергије за производњу струје (Moore, 2022). Стога променљиве и непредвидиве цене гаса утичу као битан фактор заговарања што брже енергетске транзиције у ЕУ у правцу коришћења обновљивих извора енергије.

Слика 4: Процент фосилних горива и обновљивих извора енергије у производњи струје у ЕУ за период 2010–2020.

Извор: Jones, 2021.

¹⁴¹ Како се може приметити, обновљиви извори енергије су првенствено заменили угљак као једно од фосилних горива за производњу струје. То је и очекивано будући да гас примарно фигурира као транзиционо гориво те су „зелене“ мере првенствено усмерене против оних фосилних горива која су уједно и највећи загађивачи.

Премда је „зелени оптимизам“ све присутнији, потребно је имати у виду да зелене технологије јесу врло скупи инфраструктурни пројекти те да њихов развој умногоме зависи и од адекватног приступа материјалима за такве технологије.¹⁴² Примера ради, од 46 зелених технологија, за комерцијалну употребу је спремно тек 6 таквих решења (Stanojević, 2021).¹⁴³ У вези са овим питањем директно стоји и питање праведне транзиције услед чињенице да су технолошки напредак и повећање инвестиција у сектор зелених технологија кључни за превазилажење проблема енергетског сиромаштва. Стога питања скопчана са динамиком праведне транзиције и развојем зелених технологија јесу врло значајна у контексту адекватног преласка ЕУ на обновљиве изворе енергије и постизања енергетских и климатских циљева у зацртаним временским роковима, о чему ће више речи бити у каснијим деловима текста приликом разматрања потенцијала за спољну трансформацију ЕРБК на плану енергетске безбедности.

5.1.2.2.6. Динамика предлагања санкција као специјалних мера

Специјалне мере у виду санкција карактеристика су искључиво догађаја који су обележили Украјинску кризу током 2014. године, али које је неопходно поменути у контексту енергетских односа између ЕУ и Русије с обзиром да се један њихов део односи на енергетски сектор Руске Федерације. Додатно, у контексту актуелних дешавања у Украјини,¹⁴⁴ није искључено додатно изрицање таквих мера које могу имати значајне импликације по свеукупне енергетске односе између ЕУ и Русије у наредном периоду (Интервју 2).

Дакле, увођење рестриктивних мера Руској Федерацији, међу којима и дипломатске и економске санкције, постало је заступљено у спољнополитичком наступу ЕУ након руске анексије Крима 2014. године:¹⁴⁵

„Ове санкције нису циљ саме по себи, већ средство да се Русија наведе да промени своје понашање. Знамо да санкције саме неће решити проблем, али оне су морале бити предузете да би се сигнализирала наша озбиљна забринутост и осуда“ (European Commission, 2014l).

„Ми не оклевамо да одлучно одговоримо на неприхватљиво понашање Русије... Ове мере имају за циљ да доведу Русију до закључка да је боље имати позитиван, конструктиван однос и са Украјином и са Европском унијом...“ (European Commission, 2014m).

„Што се тиче санкција, лидери су се у децембру сложили да остану на том курсу. Да ли ће оне бити поштрене, укинуте или континуиране, зависи од Русије... Лопта је на кремаљској страни терена“ (European Council, 2015b).

¹⁴² Овде се пре свега мисли на метале попут литијума, бакра, никла, кобалта и ретких метала. Додатно, чињеница да се већина ових метала процесуира у Кини поставља питање адекватног приступа материјалима за зелене технологије на сам врх политичких агенди.

¹⁴³ Нискоугљеничне зелене технологије које су тренутно у фази комерцијализације реферишу на ветар, сунце, електричне аутомобиле, водоник, геолошко складиштење угљен-диоксида (енгл. *Carbon capture and storage*) и сл.

¹⁴⁴ Коментар се односи на сукоб који је Русија започела у Украјини у фебруару 2022. године.

¹⁴⁵ Временски след увођења различитих рестриктивних мера Русији од стране ЕУ почев од јула 2014. године (у контексту анексије Крима и рата у Источној Украјини) доступан је на: Council of the EU, 2021a.

„ЕУ мора показати Русији цену конфронтације, али јој такође мора јасно ставити до знања да је спремна да се ангажује“ (European Commission, 2015j).

Ситуација скопчана са анексијом Крима и ратом у Источној Украјини 2014. године резултирала је низом опресивних мера усмерених ка Русији на енергетском плану: од обустављања политичког дијалога и билатералне сарадње између ЕУ и Русије преко суспендовања учешћа Руске Федерације у Г8 формату до увођења различитих секторских санкција и забране виза за појединачна лица инволвирана у оружане сукобе након 2014. године (European Commission, 2014l). Након неколико шестомесечних циклуса продужавања, сет ових санкција наставио је да важи до јануара 2022. године.¹⁴⁶ Примера ради, једна од дипломатских санкција означила је укидање двогодишњих самита између Брисела и Москве 2014. године, као и европско противљење приступању Русије ОЕЦД-у и Међународној агенцији за енергетику, док је, у економском смислу, забрањено кредитирање Русије од стране Европске инвестиционе банке и Европске банке за реконструкцију и развој (Council of the EU, 2021b). Иако изрицање ових санкција Русији није било узроковано искључиво енергетским тензијама, оне су продуковале одређене последице и на енергетском плану те их је, у том смислу, било неопходно поменути као још један од модалитета специјалних мера ком су европски секуритизујући актери прибегли у означавању претње која долази од руског спољнополитичког (енергетског) наступа.

Предочена преданализа, као и анализа динамике секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса указала је на начин на који се одвијала секуритизујућа пракса концентрисана у кључним годинама дефинисаног истраживачког периода. Била претња оличена у виду прекида испорука руског гаса европским земљама објективно мала или не, као таква је озбиљна када су у питању земље постсовјетског простора (Tichý, 2019: 26). То је постало нарочито очигледно током гасних сукоба са Украјином и неколицине сличних случајева успостављања енергетске доминације над балтичким државама, Грузијом и Молдавијом. Последично, овакав спољнополитички наступ Русије према постсовјетским земљама довео је до губљења њеног статуса као поузданог снабдевача, што је један од кључних постулата европских енергетских политика. У вези са тим, овде се поново намеће неопходност разликовања два тора европских земаља када је у питању енергетска безбедност, и то на тзв. „старе“ и „нове“ чланице, односно западни и источни кластер (Šekarić, 2019: 68–69). С обзиром да је велики број „нових“ држава чланица завистан од руског природног гаса у распону од 80% до 100%, секуритизујући дискурс европских званичника почива управо на овом објективно „забрињавајућем нивоу зависности“ (European Commission, 2014j). Отуда не треба да чуди чињеница да велика већина секуритизујућих потеза (када су у питању национални актери) долази управо од стране земаља „источног“ блока које су уједно и најзависније од руског гаса.

Премда нису све европске земље биле подједнако погођене прекидима испоруке руског гаса, главна лекција за ЕУ у овим случајевима била је везана за транзит гаса и чињенице да његова испорука пролази кроз велики број земаља на путу ка ЕУ (Stern, 2006: 49) те за односе (енергетске) међузависности које Руска Федерација у свом спољнополитичком наступу успоставља са земљама у свом непосредном окружењу. Чињеница да је украјински случај довољан „да би се видело са каквом врстом енергетске небезбедности“ се суочава ЕУ (European Commission, 2014j) била је довољан стимулус за предузимање одговарајућих секуритизујућих потеза. Другим речима, чињеница да је довољна само

¹⁴⁶ Од фебруара 2022. године, ЕУ наставља да успоставља нови сет санкција против Руске Федерације у контексту сукоба у Украјини.

једна непоуздана земља за настанак проблема снабдевања овим енергентом учинила је политизованим, а потом и секуритизованим питање европске енергетске зависности од једног доминантног снабдевача. И док европска енергетска зависност од норвешког или катарског гаса никада није разматрана у контексту безбедносног питања, Русија и руски енергенти, како се може приметити, готово увек су фигурирали као кључни „Други“ у области европске енергетске безбедности. Европска унија, поучена искуствима у вези са смањењем и/или заустављањем дотока гаса, своје енергетске политике наставила је да развија на темељима страха од потенцијалних енергетских поремећаја у будућности, логиком „ако се десило једном, може се врло лако десити опет“ (Интервју 3).

5.1.3. Последице секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса

Последице секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса схваћене су првенствено као специјалне мере чије је предлагање, а затим и прихватање резултирало значајним импликацијама у домену европске енергетске безбедности, на унутрашњем и спољном плану. За разлику од „уобичајене политике“ која се одликује рутином, спорим и промишљеним процедурама, специјалне мере, како се то наводи у литератури, захтевају брзе одговоре (Janeliūnas and Tumkevič, 2013: 71). То конкретно значи да оне носе неопходност хитног и ургентног реаговања, што, како је анализа показала, јесте карактерисало секуритизујући наратив европских званичника. Другим речима, специјалне мере указују на то да предузети секуритизујући потези имају јасну сврху – да „резултирају конкретним променама које би биле неоствариве у одређеном временском периоду без тих секуритизујућих потеза“ (Janeliūnas and Tumkevič, 2013: 71). У том смислу, ови аутори наводе четири критеријума на основу којих се „нетипични“ одговори могу сматрати специјалним мерама у контексту енергетске безбедности: новина (енгл. *novelty*) енергетског пројекта, цена пројекта, „регионалност“ пројекта и време његове имплементације (Janeliūnas and Tumkevič, 2013: 71). То би, у контексту ове дисертације, значило да су, на пример, регионалне иницијативе, које подразумевају више укључених страна, скупље и захтевније у поређењу са националним иницијативама, односно да носе са собом и друге политичке и некомерцијалне ризике те да се због тих разлога могу сматрати нетипичним.¹⁴⁷ Ови „елементи“ специјалних мера, дакле, дају им квалитативну одлику мера „изван установљених правила“. Стога ће у наставку текста бити указано и на ове елементе који су карактерисали усвојене специјалне мере којима се има за циљ смањивање екстерне европске енергетске зависности. Циљ овог потпоглавља, у складу са тим, јесте сумирање кључних последица процеса секуритизације у виду представљања усвојених специјалних мера према идентификованим кључним догађајима у дефинисаном истраживачком периоду.

5.1.3.1. Гасни сукоб 2005/06. године

И док би навођење свих правних аката које је ЕУ усвојила у домену енергетске безбедности у дефинисаном истраживачком периоду оптеретило истраживачку студију, у наставку ће бити предочени искључиво они који се сматрају директним одговором на перципирану претњу, односно они који су произвели најдиректније последице у контексту потенцијалне трансформације ЕРБК на унутрашњем и спољном плану.

¹⁴⁷ Осим тога, како је већ предочено у тексту, регионални инфраструктурни пројекти којима се има за циљ прекид изолације појединих „енергетских острва“ (попут Иберијског полуострва, балтичких држава и земаља Југоисточне Европе), односно јачање интеграције европског енергетског тржишта, постали су константа европске енергетске политике у светлу предочених гасних криза.

Табеларни приказ усвојених специјалних мера као реакције на секуритизацију европске енергетске зависности од руског природног гаса, са њиховом типологијом, доступан је у Прилогу 4.

У светлу прве гасне кризе из 2005/06. године, као једна од препорука за будуће решавање потенцијалних гасних спорова предвиђено је да ЕУ треба да захтева већу транспарентност уговора и токова гаса између Русије и бивших социјалистичких земаља (Stern, 2006: 50). Додатно, Андрис Пибалгс је у свом говору током Енергетског дијалога између ЕУ и Русије 2006. године истакао како је потребно још много тога урадити у домену транспарентности како би „страх међу Европљанима о превеликој енергетској зависности од једног спољног снабдевача могао бити превазиђен“ (European Commission, 2006h). Једна од таквих првих мера подразумевала је формирање Координационе групе за гас (у складу са Директивом 2004/67 Парламента и Савета ЕУ) 2006. године, тела са компетенцијама гаранта безбедности снабдевања гасом. Овом групом председава Европска комисија, а чине је експерти за природни гас из земаља чланица и потрошачи. Самом Директивом предвиђено је тростепено деловање у случају гасне кризе: прва реакција на угрожену безбедност снабдевања долази од индустрије; уколико то није довољно, активирају се националне мере; у случају да се ни националним мерама не успе решити криза, активирају се мере на наднационалном нивоу – Координациона група за гас може даље предложити одређене мере Савету ЕУ (Official Journal of the European Union, 2004: 93; European Commission, 2009h; European Commission, 2009l). Међутим, чињеница да је ова Директива предвиђала реакцију Комисије тек уколико дође до пада од 20% увоза гаса из трећих земаља у Унију у трајању од најмање осам недеља виђена је као неприхватљива те је, услед гасне кризе 2008/09. када је поремећај од 28% трајао четрнаест дана, затражена њена ревизија и спуштање границе за реакцију Комисије (Proposal, 2009b: 6–7).

Секуритизујући потез Комисије који се односио на предлагање нове енергетске стратегије као одговора на кризу током зиме 2005/06. године резултирао је доношењем Зеленог папира у марту 2006. године (енгл. *Green Paper – A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy*) (European Commission, 2006b). Усвајање новог стратешког документа представљало је значајну специјалну меру, нарочито када се узме у обзир да је иста представљала ново виђење енергетске безбедности Уније у светлу претходних дешавања. Конкретније, овај документ предвидео је шест кључних области и праваца у којима треба да се креће европска енергетска безбедност: компетитивност на унутрашњем енергетском тржишту, диверзификацију енергетског микса ЕУ, солидарност, одрживи развој, иновације и технологије и спољну политику (*Green Paper*, 2006: 4–5). Како се може приметити, овај европски документ идентификује неке од кључних специјалних мера које треба предузети како би се, између осталог, смањила европска енергетска зависност од једног доминантног снабдевача природним гасом, а то су, између осталог, већи број интерконекција и дефинисање инфраструктурних приоритета, ревизија постојећег легислативног оквира ЕУ у вези са природним гасом, као и јачање кризно-надзорних механизма.

Овај потез Европске комисије бива праћен усвајањем Одлуке Европског парламента крајем 2006. године у оквиру које Парламент позива Комисију и Савет да усвоје конкретан акциони план за спровођење циљева предвиђених овом Стратегијом, а који се тичу конкретних диверзификацијских пројеката, преласка на обновљиве изворе енергије и јачања солидарности међу државама чланицама (Official Journal of the European Union, 2006b). Како је то Андрис Пибалгс навео у једном од својих говора, овај Зелени папир наишао је на велику подршку Европског савета који је захтевао да Комисија, између осталог, „омогући реализацију приоритетних пројеката

интерконекција који доприносе диверзификацији снабдевања и интеграцији у унутрашње тржиште ЕУ“ (European Commission, 2006c).

Као реакција на прву гасну кризу, предложено је годишње подношење Стратешког енергетског прегледа (енгл. *Strategic Energy Review*) Савету ЕУ и Парламенту (European Commission, 2006c), почев од 2007. године (*An Energy Policy for Europe*, 2007) у складу са претходном усвојеним документом (Зеленим папиром). Други стратешки енергетски преглед усвојен у светлу кризе 2008/09. године одобрен је од стране Европског савета 2009. године (European Commission, 2009d). Овај документ потцртао је дефинитивну решеност ЕУ да предузме активности базиране не принципу енергетске дипломатије, наводећи пет кључних области европских енергетских активности у наредном периоду: инфраструктурне потребе и диверзификацију снабдевања, развој екстерних енергетских односа, стратешке залихе нафте и гаса и одговоре у случају криза, енергетску ефикасност и потребу за коришћењем домаћих енергетских ресурса (*An EU Energy Security and Solidarity Action Plan*, 2008: 3). Ови стратешки прегледи треба да понуде анализе свих предности и недостатака избора различитих енергената на националном нивоу и њихове негативне ефекте на енергетску безбедност ЕУ као целине (*Green Paper*, 2006: 9). Другим речима, треба да омогуће преглед стања на националном нивоу и процену усаглашености националних енергетских миксева са европским оквиром те да идентификују потенцијалне изазове у овом домену. Примера ради, то би значило да, иако је конкретна држава чланица слободна да заснива свој енергетски микс на претежној употреби угља, његова потрошња би морала бити таква да задовољи минимум услова које европске енергетске политике прописују у вези са емисијом угљеника. Додатно, истакнут је њихов потенцијал у мапирању потреба за изградњом нове гасне инфраструктуре попут нових гасовода, интерконекција и терминала за течни природни гас (*Green Paper*, 2006: 15). Овај механизам, дакле, виђен је најпре као мера надзора ЕУ над (не)усаглашеношћу националних енергетских одлука са основним европским енергетским циљевима.¹⁴⁸

Европски парламент је у септембру 2007. године усвојио Стратегију „Ка заједничкој европској спољној енергетској политици“ (енгл. *Towards a common European foreign policy on energy*) која је означила институционализацију енергетске дипломатије ЕУ у области енергетике. Потцртавајући да је ЕУ све више зависна од увоза енергије из „нестабилних и недемократских земаља“, овај документ позива на потребу за стварањем интегрисаног унутрашњег енергетског тржишта и једногласја у европском спољнополитичком наступу и креирања енергетске политике у „свим спољнополитичким контекстима“ (*Towards a common European foreign policy*, 2007). Наглашавањем потреба за „географском и диверзификацијом у складу са одрживим алтернативама“, овај документ истиче како би на тај начин ЕУ могла стати покушајима формирања организација сличним ОПЕК-у у области природног гаса.

Након неколико неуспешних покушаја стварања законског оквира за либерализацију тржишта електричне енергије и гаса на нивоу ЕУ, Европска комисија је крајем 2007. године предложила тзв. Трећи енергетски пакет који је садржао сет од пет законодавних норми које су имале за циљ функционисање унутрашњег европског енергетског тржишта и решавање одређених структуралних проблема (European Commission, 2007g; European Commission, 2019a). Ступивши на снагу у септембру 2009. године, државама је остављен период од осамнаест месеци за његову интеграцију у националне законодавне оквире. У контексту предмета овог истраживања, најбитнији део Трећег енергетског

¹⁴⁸ Примера ради, Европска комисија је средином 2009. године покренула поступке за кршење закона против 21 државе чланице за природни гас, попут недостатка транспарентности, недостатка регионалне сарадње и сл. (*Report*, 2010: 2–3).

пакета односи се на први сет мера – тзв. раздвајање власништва над објектима за производњу енергије од објеката за њен транспорт и дистрибуцију како би све компаније морале „да играју по истим правилима, без обзира одакле долазе“ (European Commission, 2007g). Битна је, такође, и клаузула о тзв. приступу треће стране која обавезује транспортера да другим конкурентима омогући приступ гасоводу. Поред раздвајања активности производње и снабдевања, овај пакет предвидео је и усклађивање рада националних регулатора, успостављање боље прекограничне регулативе и транспарентности протока гаса (*State of play*, 2010: 7). Додатно, обавезао је националне регулаторе да не планирају инвестирање инфраструктурних пројеката искључиво из перспективе државе чланице, већ на основу бенефита које ти планирани пројекти могу имати на нивоу целе ЕУ (*Energy infrastructure priorities*, 2010: 8). Осим тога, обавезао је Европску мрежу гасних оператера (ENTSO-G) да израђује Десетогодишњи план развоја мреже за европску енергетску инфраструктуру (енгл. *Ten Year Network Development Plans – TYNDP*).

Трећи енергетски пакет једна је од најуспешнијих (легислативних, прим. аум.) специјалних мера (Lipovac i Simić, 2015: 74) којима је резултирала секуритизација европске енергетске зависности од руског гаса. Како је претходно истакнуто, овај пакет донео је пет нових правних аката. Један од најзначајнијих таквих аката јесте Директива 2009/73 о заједничким правилима за унутрашње тржиште природног гаса која је раздвојила оператере гасовода и снабдеваче гасом (члан 15), дефинисала тзв. приступ треће стране (члан 13) и истакла значај узимања у обзир сваког ризика у вези са безбедношћу снабдевања приликом сертификације оператера који не долази из државе чланице ЕУ (члан 11) (*Official Journal of the European Union*, 2009d).¹⁴⁹ Другим речима, ова Директива успоставила је забрану да једно исто правно лице истовремено буде и снабдевач природног гаса и власник система гасовода, као и обавезу оператера да омогући приступ гасоводу конкуренцији, односно простор да национални оператери преноса могу да одбију сертификацију екстерне компаније у случају да процене да постоји било какав ризик поводом безбедности снабдевања гасом.¹⁵⁰ Осим тога, овај сет легислативних мера предвидео је и обавезу достављања података о прогнозираним и стварним токовима гаса, количини природног гаса у складишту те расположивим складишним капацитетима (*Proposal*, 2009e: 5). Додатно, прве сумње у вези са пројектом Јужни ток, а касније и одустајање од његове реализације, дошли су као директна последица његове неусаглашености са Трећим енергетским пакетом (European Commission, 2011c; Goldthau, 2016: 10).

Национални регулатори, задужени за гарантовање безбедности снабдевања те у обавези да подносе извештај о стању унутрашњег енергетског тржишта на годишњем нивоу, у складу са постојећим законодавством, имају могућност да изузму велике инвестиције ван захтева Регулисаног приступа трећих страна, под условом да такви пројекти нису штетни за конкуренцију и да јачају безбедност снабдевања Уније (European Commission,

¹⁴⁹ Одлуку о сертификацији оператера гасовода доноси одговарајући национални регулатор државе чланице. Поред поменуте Директиве 2009/73, за тему ове дисертације од значаја су и Уредба бр. 713/2009 о оснивању Агенције за сарадњу енергетских регулатора, као и Уредба бр. 715/2009 о условима за приступ мрежама за пренос природног гаса.

¹⁵⁰ Члан 36 Директиве 2009/73 отвара могућност одступања од клаузуле о приступу треће стране за оне пројекте који „значајно повећавају капацитет постојеће инфраструктуре“ (*Official Journal of the European Union*, 2009d), попут интерконектора, складишта или терминала за течни природни гас, доприносећи већој енергетској безбедности у домену гаса. Изузећем се, дакле, може одбити приступ трећим странама у одређеним случајевима. Изузеће може одобрити национални регулатор уколико процени да је то у интересу конкуренције, али оно мора бити потврђено од стране Европске комисије (Lang & Westphal, 2017: 12). Међутим, јасно је истакнуто како „инфраструктура мора бити у власништву физичког или правног лица које је барем по својој правној форми одвојено од оператера система у чијим системима ће се та инфраструктура градити“ (*Official Journal of the European Union*, 2009d; Goldthau, 2016: 21).

2006d). Са ступањем на снагу Трећег енергетског пакета, усклађен је њихов рад и постигнут већи степен њихове хармонизације на наднационалном нивоу.

Европски савет, даље, у периоду након прве гасне кризе, усвојио је акциони план „Енергетска политика за Европу“ (енгл. *Energy Policy for Europe*) за период 2007–2009 према коме Комисија и државе чланице треба да идентификују оне инвестиције намењене задовољењу стратешких потреба ЕУ у вези са снабдевањем гасом и електричном енергијом (Council of the EU, 2007; European Commission, 2009I). Ова регулатива предвиђа обавезу достављања Комисији података о инвестиционим пројектима у вези са енергетском инфраструктуром.

Климатски и енергетски циљеви до 2020. (енгл. *Energy 2020*) године, предложени од стране Европског савета 2007. године, подразумевали су смањење гасова стаклене баште, побољшања енергетске ефикасности и већи удео обновљивих извора енергије у ЕУ до 2020. године. Конкретније, три циља су подразумевала смањење гасова стаклене баште за 20% (у односу на ниво из 1990-их), повећање удела обновљивих извора енергије у европској енергетској потрошњи за 20% и побољшање енергетске ефикасности за 20% и то све до 2020. године (*Europe's climate change opportunity*, 2008). Из ових разлога, пакет је постао познатији као 20-20-20 Пакет. Пакет је постао део европског законодавства 2009. године. Иако овај сет мера није директно повезан са секуритизацијом руског гаса у ЕУ, битно је имати га у виду због значајног окретања ка обновљивим изворима енергије који, у контексту ове дисертације, представљају једну од значајних специјалних мера за смањење европске енергетске зависности од екстерних енергената (посебно фосилних горива). Још један од разлога његовог смештања у контекст специјалних мера предузетих у циљу смањења европске екстерне енергетске зависности јесте и то што представља једну од првих иницијатива за повезивање европске енергетске и климатске политике, што ће постати пракса која ће нарочито обележити период након 2014. године.

Потписан у децембру 2007. године и ступивши на снагу 2009. године, Лисабонски уговор, виђен је као прилика за учвршћивање јединственог енергетског наступа Европске уније будући да су до тада највећи недостаци били „у областима где заједничке политике ЕУ нису тако јаке, као што је енергетска безбедност“ (European Commission, 2008a). Члан 194 Уговора предвиђа надлежност за поступање ЕУ како би обезбедила функционисање енергетског тржишта, безбедност снабдевања, промовисала енергетску ефикасност и повезивање енергетских мрежа у оквиру ЕУ (*Treaty of Lisbon*, 2007). Давање карактера „самосталности“ сектору енергетике у Лисабонском уговору означило је „признање чињенице да ова област постаје све значајнија за европску економију и њене грађане“ (European Commission, 2010b), а институције ЕУ на челу са Европском комисијом добиле су мандат за предлагање и усвајање енергетских смерница и политика (Tosun and Mišić, 2020: 19). Инкорпорирање енергетских одредби у Уговор о функционисању Европске уније дало је легитимитет европским секуритизујућим актерима у свакој каснијој активности скопчаном са циљем смањења европске екстерне енергетске зависности.

5.1.3.2. Гасни сукоб 2008/09. године

Година 2008. донела је економску кризу, руско-грузијски рат, а потом и наредни гасни сукоб на релацији Москва-Кијев (и Москва-Брисел). На позив Европског савета (који је том приликом ванредно заседао услед руско-грузијског сукоба) да интензивира своје напоре поводом идентификовања конкретних активности које се тичу диверзификације енергетског снабдевања (Council of the EU, 2008b: 4) крајем 2008. године, Комисија је усвојила Зелени папир „Ка безбедној, одрживој и компетитивној европској енергетској мрежи“ (енгл. *Towards a Secure, Sustainable and Competitive European Energy Network*). Овај

документ успоставио је темеље за развој европске енергетске инфраструктуре предлажући конкретне стратешке пројекте у циљу јачања солидарности и повезаности држава чланица, односно решавања празнина и „уских грла“ у енергетској мрежи ЕУ (*Green Paper*, 2008: 4),¹⁵¹ попут интерконекија за изоловане делове ЕУ – енергетских острва, Јужног гасног коридора, терминала за течни природни гас, гасних складишта и сл. Унутар овог документа предложена је и ревизија Трансевропске мреже енергетске мреже (енгл. *TEN-E*), главног инструмента у развоју енергетске мреже у ЕУ, као и формирање Новог европског преносног система (енгл. *New European Transmission System – NETS*) који окупља преносне мреже за природни гас земаља Централне и Југоисточне Европе и обједињује их под заједничким оператером преносног система гаса (*Green Paper*, 2008: 10). Додатно, европски приоритетни пројекти које је идентификовала Комисија треба да буду укључени и у стратешке планове држава чланица.

Крајем 2008. године Комисија је предложила и Акциони план ЕУ за енергетску безбедност и солидарност (енгл. *EU Energy Security and Solidarity Action Plan*) којим су, између осталог, дефинисане мере за диверзификацију снабдевања, спољне енергетске односе и нафтне и гасне резерве у случајевима криза (European Commission, 2008e).

Ревидирање Директиве о безбедности снабдевања гасом дошло је као природна реакција на гасни сукоб између Русије и Украјине током зиме 2008/09. Средином 2009. године, тачније, Комисија је предложила израду планова за ванредне ситуације који ће се аутоматски активирати у случајевима угрожавања безбедности снабдевања гасом (European Commission, 2009h), односно Директиву која дефинише активности ЕУ у случајевима прекида снабдевања мимо тржишних правила (European Commission, 2009j). Комисија је том приликом предвидела заједнички инфраструктурни стандард у циљу постизања максималне безбедности снабдевања гасом, који, између осталог, подразумева повећање складишних резерви гаса и механизме обрнутих токова (European Commission, 2009m). Додатно, предвиђено је и именовање надлежног органа у свакој држави чланици који би израђивао превентивне акционе планове, као и оне за хитне случајеве. Комисија би, заједно са новом Европском агенцијом за сарадњу енергетских регулатора (енгл. *ACER*) и Европском мрежом гасних оператера (енгл. *ENTSO-G*) (успостављених Трећим енергетским пакетом), као главним алатима,¹⁵² гарантовала оперативност тих планова. Неке од мера предложених од стране Комисије у том смислу укључивале су изградњу нових и проширивање капацитета постојећих складишта гаса (комерцијалних и стратешких), систем обрнутих токова, диверзификацију снабдевања, могућност прекида уговора са трећим земљама и сл. (European Commission, 2009j). Нова регулатива о безбедности снабдевања гасом, даље, јача компетенције Европске комисије тако што јој омогућава јединствени наступ ЕУ у односу на треће земље у случајевима ванредне ситуације. Институционализација ове надлежности дошла је као решење дотадашње неуједначености реаговања у таквим ситуацијама на нивоу држава чланица.¹⁵³ Комисија, дакле, у складу са новом регулативом, може прогласити ванредну ситуацију на захтев било које државе чланице,

¹⁵¹ Европски савет је била та институција која је позвала Комисију да „узме у обзир ситуацију и потребе малих или изолованих енергетских тржишта у даљем развоју својих политика“ (Council of the EU, 2008a: 14; Council of the EU, 2008c: 7–8).

¹⁵² Енергетска унија залаже се за знатно шира овлашћења ових тела (*Energy Union Package*, 2015: 9).

¹⁵³ Разноликост реаговања на прекид снабдевања гасом у јануару 2009. године подразумевала је диверзификацију извора снабдевања, повлачење ускладиштених резерви гаса, увоз додатних количина течног природног гаса, механизам замене горива (енгл. *fuel-switching*) те увоз гаса из суседних земаља преко постојећег система интерконектора. Међутим, оно што је оцењено као неефикасно у том смислу јесу били врло локализовани одговори, односно непостојање регионалне стратегије реаговања у таквим ситуацијама (*Proposal*, 2009: 8–9), а имајући у виду изражену регионалну димензију поремећаја у снабдевању гасом.

односно онда када Унија изгуби више од 10% свог дневног увоза гаса. Регулатива, такође, овлашћује Комисију да обезбеди размену информација, координира акције у односу на треће земље, као и да у сарадњи са тим земљама може основати радну групу за праћење токова гаса која може бити распоређена унутар или ван ЕУ (European Commission, 2009j). Европска комисија је добила и могућност праћења потенцијалних споразума са трећим земљама који имају могући утицај на безбедност снабдевања гасом те обавезу укључивања у раној фази овог процеса.

Осим регулативе о безбедности снабдевања гасом, Комисија је утицала и на промене регулативе која се тиче енергетских инвестиција. Нова регулатива, наиме, предвиђала је да државе чланице на сваке две године прикупљају и деле податке о инвестиционим пројектима који се тичу производње, транспорта и складиштења (European Commission, 2009j). Ови надзорни механизми омогућили су већу транспарентност података о пројектима и јачу улогу Комисије у оценама инвестиционе климе, али и могућност интервенције у случајевима када се предложени инвестициони пројекти не би подударали са постојећом европском легислативом у области енергетске безбедности. Савет ЕУ је прихватио предложене мере Комисије у вези са изменама ове регулативе те су ревидиране уредбе тако постале обавезујуће на нивоу ЕУ.

Током 2009. године усвојен је и план за модернизацију украјинског гасоводног система услед његове нарочите „стратешке важности“ за ЕУ и договорен пријем Украјине у Енергетску заједницу, односно усвајање правних тековина европског енергетског *acquis communautaire* (European Commission, 2009f; European Commission, 2009i). На овај начин ЕУ је наставила да шири свој регулаторни оквир изван сопствених граница и то унутар претходно представљеног оквира Енергетске заједнице.

Као реакција на „најозбиљнију гасну кризу у историји ЕУ“ (*Proposal*, 2009e: 7), убрзани су напори на диверзификацији европских снабдевача и транспортних рута. Конкретније, у првој половини 2009. године, одржан је Самит у Прагу поводом реализације Јужног гасног коридора којим би се азербејџански гас допремао у ЕУ (European Commission, 2009g). Представљајући Јужни гасни коридор „једним од највиших приоритета енергетске безбедности ЕУ“ (*An EU Energy Security and Solidarity Action*, 2008: 5) и „неопходну специјалну меру“ (European Commission, 2010a), сви напори су били усмерени ка његовој ургентној реализацији.¹⁵⁴ Како се то наводи у стратегији којом се дефинишу приоритетни европски енергетски инфраструктурни пројекти, циљ овог гасовода је „директно повезивање европског гасног тржишта са највећим залихама гаса на свету“ процењених на више од 90 хиљада милијарди кубних метара гаса (*Energy infrastructure priorities*, 2010: 32).

Потписивање међувладиног споразума између Аустрије, Мађарске, Румуније, Бугарске и Турске у јулу 2009. године поводом изградње гасовода Набуко којим је гас из Каспијског басена (из Туркменистана преко Азербејџана, Грузије и Турске до ЕУ) требало допремити у ЕУ још једна је од последица тежњи за смањењем европске енергетске зависности од руског природног гаса, подржаном од стране свих званичних европских институција (*Official Journal of the European Union*, 2009c). Међутим, са Туркменистаном није био постигнут договор о снабдевању гасом, а политички и правни статус Каспијског мора додатно је отежао реализацију овог Транс-каспијског гасовода (Dickel et al., 2014: 24). Стога је овај пројекат убрзо (2013) замењен пројектом Јужни гасни коридор који је

¹⁵⁴ У стратегији којом се дефинишу приоритетни инфраструктурни пројекти, Јужни гасни коридор виђен је као „четврта велика осовина за диверзификацију снабдевања гасом у Европи“, поред Северног коридора из Норвешке, Источног из Русије и Медитеранског коридора из Африке (*Energy infrastructure priorities*, 2010: 31).

Конзорцијум Шах Дениз одабрао као адекватнију руту за транспорт азербeјџанског гаса у Европу.

Директива 2009/28/ЕС о употреби обновљивих извора енергије као битан део 20-20-20 Пакета, обавезала је државе чланице на националном нивоу поводом постизања циљева у области зелене енергије. Иако ова мера није директан резултат секуритизације европске енергетске зависности од руског гаса, значајан је део специјалних мера преласка на обновљиве изворе енергије у циљу постајања ЕУ енергетски независним актером.

Уредба ЕУ бр. 994/2010 још једна је од легислативних специјалних мера усвојених у правцу остваривања безбедног снабдевања гасом унутар ЕУ (Rodríguez-Gómez et al., 2016). Искуство ЕУ са гасном кризом током зиме 2008/09. године, наиме, резултирало је предлогом Комисије за ревизијом Директиве о снабдевању гасом из 2004. године. Одлука Комисије да предложи Уредбу уместо старе Директиве огледа се у потреби за хармонизацијом минималног степена припремљености држава чланица на изненадне поремећаје у снабдевању гасом, једноставнијем процесу њеног преношења у националне оквире, директној примени на надлежне органе у државама чланицама и јасноћи и кохерентности стандарда поводом питања безбедности снабдевања гасом (*Proposal*, 2009f: 3). Тако је, ступањем на снагу нове Уредбе о мерама за очување безбедности снабдевања гасом 994/2010, стара Директива 2004/67 стављена ван снаге (*Official Journal of the European Union*, 2010a). Нова Уредба је успоставила концепт заштићених потрошача чије снабдевање мора у сваком случају бити осигурано (чак и у екстремним временским условима), попут домаћинстава и базичних социјалних услуга. Осим тога, државе чланице су у обавези да осигурају да је гасна мрежа довољно робусна да издржи највеће поремећаје, односно да оператери система обезбеде да механизам протока у оба смера буде стално функционалан на свим прекограничним интерконекијама међу државама чланицама (*European Commission*, 2010c). Осим механизма обрнутог тока, Уредба предвиђа и инфраструктурни стандард (*n-1*) и стандард снабдевања, односно такав степен спремности да државе чланице морају бити у стању да задовоље највећу потражњу за природним гасом чак и у случају прекида рада највећег инфраструктурног система.¹⁵⁵ Поред овог инфраструктурног стандарда, стандард снабдевања подразумева да се заштићеним потрошачима гарантује континуирано снабдевање гасом у трајању од 7 или 30 дана (у зависности од сценарија) у случајевима оскудног снабдевања гасом или велике потражње, као и да обрнути токови морају да функционишу на свим граничним интерконекијорима између држава чланица. Државе чланице, у смислу ове Уредбе, у обавези су да спроведу прописане стандарде до краја 2014. године.

Додатно, Уредба 994/2010 јасно дефинише надлежне органе у државама чланицама који су одговорни за сачињавање процена ризика, превентивних националних акционих планова са мерама за смањење ризика и планова у ванредним ситуацијама који се морају ревидирати на сваке две године.¹⁵⁶ Превентивни акциони планови базирају се на тржишним и нетржишним мерама и углавном се односе на мере скопчане са развојем инфраструктуре и складишних капацитета, изградњом терминала за течни природни гас и интерконекијатора, механизма замене горива и интеграцијом обновљивих извора енергије у енергетски микс држава чланица. Надлежни орган је, даље, у складу са овом Уредбом, у обавези да донесе План за кризне ситуације којим се дефинишу мере за поступање у таквим ситуацијама у циљу ублажавања утицаја поремећаја снабдевања

¹⁵⁵ То конкретно значи да мрежа мора бити способна да надокнади губитак појединачно највеће инфраструктуре за снабдевање гасом те обавезу успостављања механизма обрнутих токова на интерконекијама (*State of play*, 2010: 21).

¹⁵⁶ Уредба, додатно, предвиђа и могућност усвајања Здружене процене ризика и планова на регионалном нивоу.

гасом. Уредба је додатно ојачала компетенције Комисије пружајући јој могућност да захтева промену ових националних планова за реаговање у ванредним енергетским ситуацијама у случајевима када исти угрожавају снабдевање гасом других држава чланица или ЕУ у целини. Комисији се оставља и могућност да прогласи ванредну ситуацију на нивоу ЕУ или у региону ако је један надлежни орган прогласио такво стање на националном нивоу, односно има такву обавезу у случају да су две државе чланице прогласиле ванредну ситуацију. У таквим случајевима, Европска комисија има надлежност да координира акцијама Координационе групе за гас, нарочито у односу са трећим земљама.

У Извештају о имплементацији ове Уредбе наведено је како је значајно побољшана европска безбедност снабдевања у контексту потенцијалних кризних ситуација. Конкретније, удео двосмерних прекограничних интерконекција је са 24% у 2009. години порастао на 40% у 2014. години (*Report on the implementation, 2014: 10*). Конкретније, у периоду од пет година постигнуто је да се гас на прекограничним интерконекцијама може преокренути у другом смеру на готово половини постојећих интерконекција (Табела 21).

Табела 21: Број реализованих интерконекција у одређеним годинама

	Број једносмерних интерконекција	Број двосмерних интерконекција
2009.	37	12
2014.	32	21

Извор: *Report on the implementation, 2014: 10–11*.

Ипак, нови импулс за изменом ове Уредбе у правцу њеног побољшања и прецизирања компетенција различитих нивоа у случајевима ванредних ситуација дошао је од стране Европске комисије почетком 2016. године као последица Украјинске кризе и изградње пројекта Северни ток 2 (*Report on the implementation, 2014: 25*).

Крајем 2010. године, Европска комисија је усвојила документ под називом „Приоритети енергетске инфраструктуре за 2020 и даље“ (енгл. *Energy infrastructure priorities for 2020 and beyond – A Blueprint for an integrated European energy network*) којим се дефинишу кључни инфраструктурни пројекти на европском простору у складу са прокламованим енергетским циљевима до 2020. године. Ова комуникација Комисије позвала је на ревизију постојећег оквира *TEN-E* и указала на потребу за инвестицијама у нову инфраструктуру. У том смислу, као најприоритетнији европски пројекти у области природног гаса идентификовани су Јужни гасни коридор те коридори у Централноисточној, Југоисточној Европи и Западној Европи у циљу превазилажења унутрашњих уских грла и изолованих делова континента (*Energy infrastructure priorities, 2010: 11*).¹⁵⁷ Овај документ, такође, успоставио је нову методологију за идентификацију и одабир пројеката од заједничког интереса, као и обавезу да сваки европски регион располаже таквом инфраструктуром која омогућава приступ најмање двама различитим изворима природног гаса. Сви приоритетни пројекти треба да буду у складу са прокламованим европским енергетским циљевима те стога понети епитет пројеката од

¹⁵⁷ Конкретније, циљ је повезати балтички регион са Јадранским, Егејским и Црним морем, пружајући се кроз Пољску, Чешку, Словаку, Мађарску, Румунију, Аустрију и Хрватску (*Energy infrastructure priorities, 2010: 33*).

„европског интереса“. Ова стратегија је подржана од стране Парламента (Official Journal of the European Union, 2012).

Почетком 2011. године, председник Азербејџана и председник Комисије потписали су Здружену декларацију о Јужном гасном коридору. Јужни гасни коридор је претходно већ био идентификован као пројекат од заједничког и европског интереса и најзначајнији пројекат диверзификације који у ЕУ треба да доведе не-руски природни гас.

Сагласивши се са стратегијом Комисије у вези са приоритетима европске енергетске инфраструктуре до 2020. и даље, у фебруару 2011. године, на Европском савету, државе чланице договориле су рок за реализацију интерконектора између свих држава чланица, односно повезивање свих европских региона до 2015. године (European Commission, 2011a; European Commission, 2011d). На истом састанку идентификовани су и приоритети и стратешки пројекти са ознакама пројеката од европског интереса, укључујући ту и Коридор Север-Југ за струју, гас и нафту који обухвата регион Централне и Источне Европе, као и Јужни гасни коридор. У циљу реализације ових приоритетних пројеката, Комисија је средином 2011. године предложила усвајање нове легислативе о енергетској инфраструктури и њеног финансирања у виду новог оквира Инструменти за повезивање Европе (енгл. *Connecting Europe Facility*) за период 2014–2020. Бржи развој потребне инфраструктуре и повезивање изолованих европских региона били су главни аргумент за замену дотадашњег оквира *TEN-E*, а реализација енергетских инфраструктурних пројеката на овај начин значила би директну примену Лисабонског уговора о функционисању ЕУ, односно његових чланова 170 и 171 о успостављању „трансевропске мреже у области транспорта, телекомуникација и енергије“ и идентификовању пројеката од заједничког интереса (*Proposal*, 2011: 22).

Почетком септембра 2011. године, Европска комисија предложила је нову стратегију о спољној енергетској политици „Енергетска политика ЕУ: ангажовање са партнерима изван наших граница“ (енгл. *On security of energy supply and international cooperation - "The EU Energy Policy: Engaging with Partners beyond Our Borders"*), а којом се додатно јачају компетенције ове европске институције. Државе чланице би биле у обавези да информишу Комисију о свим билатералним енергетским споразумима са трећим државама, а Комисија би имала право да изврши проверу компатибилности таквих споразума са европском енергетском регулативом и прокламованим циљевима безбедног снабдевања пре њиховог ступања на снагу (European Commission, 2011d). Друга значајна опција која се Комисији ставља на располагање јесте и могућност преговарања уместо држава чланица са трећим државама.¹⁵⁸ Тако су велики инфраструктурни пројекти у домену енергетске безбедности могли бити реализовани само уз сагласност Европске комисије. Додатно, ова стратегија предвидела је и формирање Стратешке групе за међународну енергетску сарадњу (енгл. *Strategic Group for International Energy Cooperation*), сачињену од представника држава чланица и релевантних служби ЕУ, а којом је потребно постигнути већу координацију између спољнополитичких стратегија држава чланица у циљу постизања „једногласја“ у домену европске енергетске безбедности (*On security of energy supply*, 2011: 17).

На захтев Европског савета, крајем 2011. године Европска комисија донела је „Енергетску мапу пута до 2050“ (енгл. *Energy Roadmap 2050*) којом се усклађују европски климатски циљеви са безбедношћу снабдевања (*Energy Roadmap 2050*, 2011), а коју је Парламент подржао својом одлуком (Official Journal of the European Union, 2013a).

¹⁵⁸ Примера ради, 2011. године, Комисија је добила овлашћење да преговара о споразуму о правном оквиру са Азербејџаном и Туркменистаном око Транс-каспијског гасовода, као и током закључивања међувладиног споразума о Набуко пројекту и пољско-руским преговорима у вези са Јамал гасоводом (*On security of energy supply*, 2011: 4).

Договорена је декарбонизација економија и смањење гасова стаклене баште за 80-95% до 2050. године, уз истовремено безбедно снабдевање енергентима (*Energy Roadmap 2050*, 2011: 14). Ова Мапа пута представља логичан наставак Пакета 20-20-20, што је резултирало све већим приближавањем климатске и енергетске политике ЕУ које ће обележити наредне године.

Закључци Европског савета од 4. фебруара 2011. године позвали су све државе чланице да, почев од 2012. године, доставе Комисији на увид све билатералне енергетске споразуме са трећим земљама (European Council, 2011: 4). Ова активност је, на крају, резултирала усвајањем Одлуке 994/2012/EU (*Proposal*, 2016b: 9). Овом Одлуком Европског парламента и Савета ЕУ успостављен је механизам размене информација о међувладиним споразумима између држава чланица и трећих земаља у области енергије. Претходни предлози у вези са овим надзорним механизмом добили су свој институционализован облик 2012. године – ова Одлука обавезала је државе чланице да поднесу споразуме који утичу на рад и функционисање унутрашњег енергетског тржишта или снабдевање енергијом на увид другим чланицама те информишу Комисију о текућим међувладиним споразумима и пристану на учешће Комисије у тим процесима (*Decision No 994/2012/EU*, 2012).¹⁵⁹ По Украјинској кризи 2014. године и етаблирања Енергетске уније 2015. године, Комисија је почетком 2016. године предложила измену ове Одлуке услед чињенице да је се постојећи пропис могао применити само *ex post*, без могућности било каквих промена споразума.

Током 2013. године, Европска комисија представила је Зелени папир за 2030: оквир за енергетске и климатске политике (енгл. *Green Paper on 2030 Framework for Energy and Climate policies*), подржаним од стране Европског савета наредне, 2014. године (European Council, 2014c), чиме је настављен развој енергетске и климатске политике ЕУ у правцу обновљивих извора енергије.

Уредбу о *TEN-E* бр. 347/2013 усвојили су Европски парламент и Савет ЕУ 2013. године, успостављајући тако оквир за планирање и имплементацију европске гасне инфраструктуре, односно пројеката од заједничког интереса који морају бити „хитно реализовани“ (*Official Journal of the European Union*, 2013b: L 115/40), попут гасовода, интерконекција, терминала за течни природни гас и складишта (European Parliament, 2013a: 112).

Предлог Европске комисије из 2011. године резултирао је усвајањем Прве листе пројеката од заједничког интереса 2013. године. Ови пројекти предвиђени су да омогуће „бољу интеграцију мрежа држава чланица и осигурају да ниједна држава чланице не остане изолована“ (*Long term infrastructure vision*, 2013: 3). Осим тога, ови пројекти имају за циљ и диверзификацију извора снабдевања, односно понуду алтернатива државама чланицама које зависе искључиво од једног доминантног снабдевача, при чему је њихово правовремено пуштање у рад перципирано као „заједнички приоритет“ (*Long term infrastructure vision*, 2013: 4).

Уредбом Парламента и Савета ЕУ бр. 1316/2013 успостављени су Инструменти за повезивање Европе¹⁶⁰ (*Official Journal of the European Union*, 2013c) у оквиру Европског фонда за регионални развој са циљем реализације, између осталих, дефинисаних приоритетних енергетских инфраструктурних пројеката, односно пројеката од заједничког интереса. Под окриљем ових инструмената, предвиђен је буџет од 5,85 милијарди евра за европске инфраструктурне енергетске пројекте и интеграцију европског енергетског тржишта у периоду од 2014. до 2020. године (*Official Journal of the*

¹⁵⁹ На темељу ове Уредбе суспендован је пројекат Јужног тока крајем 2014. године (*Proposal*, 2016b: 10).

¹⁶⁰ Овај оквир заменио је постојећи оквир *TEN-E*.

European Union, 2013c: L 348/141; European Commission, 2014g; *European Energy Security Strategy*, 2014: 9).¹⁶¹

У јануару 2014. године усвојен је Енергетски пакет 2030 (енгл. *The 2030 Package*) где је постављен циљ смањења гасова стаклене баште за 40% до 2030. године, чиме је проширен корпус стратегија којима се имало за циљ постизање зелених циљева.

5.1.3.3. Украјинска криза 2014. године

Руска анексија Крима и рат у Источној Украјини, како је претходно истакнуто, реактуализовали су питања безбедности снабдевања међу европским званичницима. Премда је снабдевање гасом током ових дешавања остало непрекинуто, старе бојазни да се „нешто што се десило у прошлости може десити опет“ (Интервју 7) биле су довољне за интензивирање напора у секуритизацији европске енергетске зависности од руског природног гаса. Такви напори резултирали су и усвајањем конкретних мера на практичном плану. Санкције које је ЕУ (и САД) увела Русији као одговор на Украјинску кризу 2014. године једна је од таквих мера (Van de Graaf and Colgan, 2017: 63).

Украјина је, почев од 2014. године, престала да увози руски гас за сопствене потребе (за разлику од оног руског гаса који само транзитира преко њене територије даље ка европским земљама). Уместо директног увоза из Русије, Украјина је, путем интерконектора и механизма обрнутог тока, почела да увози гас из Словачке, Мађарске и Пољске; оно што је, дакле, било предвиђено као краткорочан одговор на ситуацију насталу током 2014. године, постало је дугорочна стратегија будући да је Украјина наставила да подмирује своје потребе за природним гасом увозом из ових чланица ЕУ.

Европска комисија је, на темељима европског енергетског законодавства (тачније, Трећег енергетског пакета) и Украјинске кризе, стопирала Јужни ток 2014. године. Како се то често наводи у литератури, додатни стимулус за окончање планираног гасовода била је и чињеница да је Јужни ток сматран такмацем Јужном гасном коридору „преферираним од стране Европске комисије“ (Lang & Westphal, 2017: 15). Сходно томе, даљи напори су усмерени ка реализацији Јужног гасног коридора и довођењу азербејџанског гаса на европску територију:

„Европски парламент (*прим. аут.*) подсећа да пројекти попут Јужног тока само повећавају зависност ЕУ од руског природног гаса...“ (Official Journal of the European Union, 2014a: C 378/99).

„Нове инвестиције у инфраструктуру које промовишу доминантни снабдевачи морају бити у складу са свим правилима унутрашњег тржишта и конкуренције. Конкретно, пројекат Јужни ток треба суспендовати док се не осигура потпуна усаглашеност са законодавством ЕУ и поново процени у светлу приоритета енергетске безбедности ЕУ“ (*European Energy Security Strategy*, 2014: 20).

„Европска унија мора да смањи своју спољну зависност од одређених добављача и горива диверзификацијом својих енергетских извора, снабдевача и рута, посебно кроз Јужни гасни коридор...“ (European Commission, 2014f).

Додатно, план Уније је да се на постојећу Трансанадолијску линију Јужног гасног коридора (енгл. *Trans-Anatolian Gas Pipeline – TANAP*) настави и Трансајадрански гасовод (енгл. *Trans-Adriatic Pipeline – TAP*). Бенефити реализовања овог пројекта огледају се у томе што је почетни капацитет ТАП линије од 10 милијарди кубних метара гаса годишње

¹⁶¹ Пројекти који могу конкурисати код ових Инструмента морају претходно бити означени као пројекти од заједничког интереса.

еквивалентан потрошњи енергије скоро 7 милиона домаћинстава у Европи за исти период (European Commission, 2015d). Јужни гасни коридор постао је оперативан почетком 2021. године и састоји се из линија ТАНАП (Трансанадолијског гасовода) и ТАП (Трансјадранског гасовода). Прва линија коридора полази од грузијско-турске границе, повезује се на постојећи турски гасоводни систем (Баку-Тбилиси-Ерзурум) и завршава се на турско-грчкој граници, одакле креће друга линија коридора. Трансјадрански гасовод из Солуна даље преноси азербејџански гас преко Албаније и Јадранског мора до Италије и ЕУ. Обе линије имају капацитет од по 10 bcm годишње, са планом повећања капацитета прве линије до чак 31 bcm на годишњем нивоу (Tichý, 2019: 35).¹⁶² „Историјска одлука“ (European Commission, 2013b) о реализацији пројекта Јужни гасни коридор, стога, пример је успешно реализоване мере скопчане са инфраструктурним пројектима.

Као реакција на растуће тензије у Источној Украјини и анексију Крима од стране Руске Федерације, на позив Европског савета почетком 2014. године (European Council, 2014a), Европска комисија спровела је дубинску студију (стрес тест) о енергетској безбедности ЕУ и, последично, креирала план за смањење европске енергетске зависности.¹⁶³ У циљу праћења остваривања циљева политике енергетске безбедности ЕУ предложена су три индикатора енергетске безбедности скопчаних са диверзификацијским мерама: диверзификација увоза енергије и удео аутохтоних енергената у енергетској потрошњи, постављање паметних мрежа и развој интерконеција између држава чланица и технолошке иновације (*In-depth study*, 2014a: 11).

Као резултат горепоменуте активности, у мају 2014. године Комисија је усвојила и Европску стратегију за енергетску безбедност (енгл. *European Energy Security Strategy*) (European Commission, 2014a) која представља још једну од (легислативних) специјалних мера. Истичући како, упркос развоју инфраструктуре и значајним помацама у диверзификацији, ЕУ и даље остаје рањива на екстерне енергетске шокове, ова стратегија акцентује потребу креатора политике (на националном и нивоу ЕУ) да „грађанима јасно ставе до знања који избори подразумевају смањење зависности (од једног доминантног снабдевача, прим. аум.)“ (*European Energy Security Strategy*, 2014: 2). Настала као реакција на анексију Крима од стране Русије када су поново оживеле старе бојазни о гасу као „енергетском оружју“ где се енергетска зависност од једног екстерног снабдевача перципира као „најхитније питање безбедности снабдевања“ (*European Energy Security Strategy*, 2014: 2), ова стратегија међу осам краткорочних, средњорочних и дугорочних одговора заговара енергетску диверзификацију, јачање принципа солидарности и одговора на кризне ситуације, интеграцију енергетског тржишта ЕУ и реализацију инфраструктурних пројеката који су у вези са овим циљем, као и „јединствени глас“ ЕУ у преговорима са трећим државама (*European Energy Security Strategy*, 2014: 3). Стратегија, додатно, идентификује 27 пројеката од заједничког интереса у области природног гаса у вредности од 17 милијарди евра, а који треба да

¹⁶² Додатно, остављена је могућност реализације Јонско-јадранског гасовода којим би гас из ТАП-а могао снабдевати јадранску обалу (Албанију, Црну Гору и Хрватску).

¹⁶³ У контексту прекида снабдевања гасом преко Украјинске руте, ова студија као најкритичније земље ЕУ наводи Бугарску, Румунију, Мађарску и Грчку, као и Северну Македонију, Србију и БиХ. У случају потпуног прекида снабдевања током зимског периода (од октобра до марта) гасом из Русије, поред наведених држава, спомињу се још и Финска, Пољска, Чешка, Словачка, Хрватска, Словенија, Литванија, Летонија и Естонија (*In-depth study*, 2014a: 8–9). Додатно, у случају генералног прекида снабдевања из Русије током највеће потражње у јануару, готово цела ЕУ (са изузетком Иберијског полуострва и југа Француске) би била погођена несташицом гаса при чему би Југоисточна Европа и даље трпела највеће последице (*In-depth study*, 2014a: 13). Погођеност европских држава овим прекидима, дакле, варира у зависности од степена њихове зависности од руског природног гаса те се креће између потпуних и значајних прекида у снабдевању и несташице гаса (углавном за Централноисточне, Југоисточне и Балтичке државе) до пораста цена (западне чланице).

поспеше диверзификацију снабдевања и солидарност међу најугроженијим државама чланицама (*European Energy Security Strategy*, 2014: 22–24).

Стратегија је подржана од стране Европског савета у јуну 2014. године који је, у својим закључцима, позвао на неопходно смањење европске енергетске зависности и подржао „хитну имплементацију сета ургентних мера за јачање... енергетске безбедности Европе у кратком року, пре зиме 2014/15.“ (European Council, 2014b: 9). Конкретније, под сетом тих ургентних мера, Европски савет је подразумевао јачање капацитета гасних складишта, инфраструктуре и обрнутих токова, инвестиције у енергетску инфраструктуру и посвећеност Енергетској заједници и промоцији европског енергетског *acquis*-ја (European Council, 2014b: 9–10). У овим закључцима додатно је потцртана потреба за имплементирањем Енергетске уније у светлу геополитичких догађаја где се „мора избећи да се Европа ослања на тако висок степен увоза горива и гаса“ (European Council, 2014b: 18). Додатно, Уредба 256/2014 предвидела је обавезу држава чланица да информишу Европску комисију о планираним инвестицијама у области енергетске инфраструктуре (*Investment Projects*, 2014).

Имајући у виду наведено, уочава се тренд доношења и усвајања нових стратегија посвећених безбедности снабдевања након сваког критичног догађаја при чему се свака следећа одликује јачим секуритизујућим тоном у контексту неопходног смањења европске енергетске зависности од једног доминантног снабдевача те позивања на усвајање широког спектра специјалних мера, почев од оних легислативних преко финансијских до инфраструктурних.

Нови председник Комисије у 2014. години, Јункер, означио је Енергетску унију једном од приоритета Комисије у новом мандатном периоду. У том смислу, током 2014. године, формирана је позиција потпредседника Европске комисије за Енергетску унију, а претходна позиција европског комесара за енергетику је замењена позицијом комесара за климатску акцију и енергетику који је задужен за представљање ЕУ у енергетским односима са трећим земљама. Оваква активност представља још један од индикатора придруживања климатске политике ЕУ оној енергетској и њихов заједнички развој у годинама које ће уследити.

Енергетска унија, лансирана у фебруару 2015. године „Стратегијом за отпорну Енергетску унију са климатском политиком окренутој будућности“ (енгл. *A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate Change Policy*), пример је значајне иницијативе која је настала као директна последица дешавања на Криму и простору Источне Украјине годину дана раније.¹⁶⁴ Виђена као „интегративни напор за развојем унутрашње и спољне димензије европске енергетске безбедности“ (Mazač and Tichý, 2018: 2), ова иницијатива предвиђа пет димензија у циљу остваривања безбедног снабдевања енергентима по приступачним ценама: енергетску безбедност, солидарност и поверење; потпуно интегрисано европско енергетско тржиште; енергетску ефикасност и управљање потражњом; декарбонизацију економија и истраживања и иновације (*Energy Union Package*, 2015: 4) (Табела 22). Детаљну конкретизацију идентификованих циљева нуди Мапа пута за Енергетску унију (*Roadmap for the Energy Union*, 2015).

¹⁶⁴ Претходно је већ поменуто како идеја о Енергетској унији није стара, али је нагло постала експлоатисана у светлу догађаја у Источној Украјини, о чему сведоче и секуритизујући наративи званичних европских институција (Official Journal of the European Union, 2014c: C 443/62).

Табела 22: Пет димензија Енергетске уније

РБ	Димензија	Механизми
1.	Енергетска безбедност, солидарност и поверење	А) диверзификација снабдевања Б) заједнички рад држава чланица на питању безбедности снабдевања В) јачање улоге ЕУ на глобалном енергетском тржишту – једногласје у екстерним односима Г) већа транспарентност
2.	Унутрашње енергетско тржиште	А) развој енергетске инфраструктуре Б) развој легислативног оквира В) регионална сарадња под заједничким европским оквиром Г) заштита (рањивих) потрошача
3.	Енергетска ефикасност	А) ефикасност у стамбеном сектору Б) ефикасност у транспорту
4.	Декарбонизација економија	А) амбициозна климатска политика Б) лидерство у сектору обновљивих извора енергије
5.	Истраживања, иновације и компетитивност	А) развој истраживачких и иновативних програма и улагање у технологије

Извор: *Energy Union Package*, 2015: 4–17.

Настала са идејом јачања преговарачке моћи ЕУ са спољним добављачима, односно европског једногласја у „глобалним пословима“, ова иницијатива подвлачи како се пракса са 28 националних регулаторних оквира унутар ЕУ не може наставити (*Energy Union Package*, 2015: 2–3). У том смислу, предвиђа неколико инструмената за остваривање циља јединственог наступа попут *ex ante* скрининга међувладиних споразума, транспарентности комерцијалних услова, антимонополских прописа у циљу спречавања злоупотреба доминантних снабдевача и сл. (European Commission, 2014g). Примера ради, сваки међувладин или комерцијални уговор који би подразумевао да један добављач покрива више од 40% тржишта гаса, био би подвргнут испитивању Комисије. Оправдање за овакво решење лежи у томе да би, у случају неиспуњавања таквог уговора попут прекида снабдевања или његовог смањења, конкретно тржиште било угрожено (Gotev, 2016).

Темељећи се на четири стратешка циља, Енергетска унија представља сублимацију кључних специјалних мера у циљу смањења европске екстерне енергетске зависности (European Commission, 2015c). Такође је виђена као средство борбе против „нелегитимне употребе енергије као политичког оружја“ (European Commission, 2015c). Основу функционалне Енергетске уније чини гасна инфраструктура која има тројаку сврху – диверзификацију екстерних извора снабдевања, повезивање и јачање унутрашњег енергетског тржишта и осигуравање адекватне инвестиционе климе (European Commission, 2015d). Ова иницијатива успоставила је и нову функцију потпредседника Енергетске уније коју тренутно обавља Марош Шефчович.

Формирањем Форума за енергетску инфраструктуру (енгл. *Energy Infrastructure Forum*) као једног од сегмента пакета Енергетске уније који окупља европске институције, енергетске компаније и цивилно друштво, ЕУ је наставила са приоритизацијом енергетске инфраструктуре у домену изградње енергетских конекција између држава чланица и унутрашњег енергетског тржишта (European Commission, 2015d).¹⁶⁵ Додатно, успостављањем Европског фонда за стратешка улагања (енгл. *European Fund for Strategic Investments – EFSI*) који би привукао приватне инвестиције, предвиђена су нова улагања у европске енергетске пројекте. Извештаји о стању Енергетске уније доносе се једном годишње, са оценама о напретку унутар сваке од пет идентификованих димензија.

Оно што Енергетској унији даје велики значај јесте наратив секуритизујућих актера на простору ЕУ – на представљању ове иницијативе, тада већ бивши европски комесар за енергетику, Андрис Пибалгс, изјавио је како је за време његовог мандата било разних енергетских политика, али да Енергетска унија представља прву Комисијину јединствену и свеобухватну енергетску стратегију, односно „планину на коју се вреди попети“ (European Commission, 2015h; European Commission, 2015i), док је Доналд Таск (*Donald Tusk*), тадашњи председник Европског савета, истакао како овако „Уједињена Европа може да оконча руско енергетско стезање“ (Tusk, 2014). Ова иницијатива успоставила је обавезу доношења националних енергетских и климатских планова са двогодишњим извештајима о напретку у периоду од 2021. до 2030. године (European Commission, 2015l; *Guidance*, 2015). Мониторинг ових извештаја вршила би Комисија која би додатно располагала могућношћу за прописивањем додатних мера у случају неусаглашености планова са прописаним циљевима ЕУ (Council of the EU, 2017b).

Европски парламент прихватио је Енергетску унију и позвао на усвајање свих оних мера којима се мора „елиминисати ослањање Европе на руски гас“ (Official Journal of the European Union, 2015b), а Европски савет у својим закључцима из децембра 2015. године на „... брзу имплементацију пројеката од заједничког интереса... где свака нова инфраструктура треба у потпуности да буде у складу са Трећим енергетским пакетом и другим важећим законима ЕУ, као и са циљевима Енергетске уније“ (European Council, 2015d: 7), што је врло значајно када се узме у обзир надлежност Европског савета у формулисању политичких смерница Европске уније у будућем периоду. Хитност реализовања циљева које предвиђа Енергетска унија обележиће цео наредни период:

„... Хитно је да ЕУ створи Енергетску унију, хитно је да ниједна држава чланица не буде у милости једног енергетског добављача. Хитно је да схватимо да све државе чланице треба да се одрекну зависности од фосилних горива... Ове ствари је неопходно урадити – не 'лепо је то урадити', већ 'треба то учинити'“ (European Commission, 2015a).

„Хитност завршетка овог посла (Енергетске уније, прим. аут.) недавно смо схватили... То је још једном показало да међународна геополитичка ситуација од ЕУ захтева да још хитније посматра повећање сопствене енергетске отпорности“ (European Commission, 2018a).

Успостављање регионалног оквира Гасна повезаност Централноисточне и Југоисточне Европе (енгл. *Central Eastern and South-Eastern European Gas Connectivity – CESEC*) 2015. године имало је за циљ повезивање 15 држава чланица ЕУ и Енергетске заједнице у циљу креирања заједничког регулаторног оквира и изградње потребне гасне инфраструктуре, укључујући ту интерконекторе и терминале за течни природни гас, као

¹⁶⁵ Посебно значајан сегмент ове димензије истраживања и иновација односи се на оснивање Копенхашке школе за енергетску инфраструктуру (енгл. *Copenhagen School of Energy Infrastructure*) која треба да продукује експерте и истраживања у циљу реализације оних инфраструктурних пројеката којима се остварују циљеви европске енергетске политике.

и приступ најмање трима изворима природног гаса (European Commission, 2015d; *State of the Energy Union*, 2015: 7).¹⁶⁶ Овај оквир се углавном наводи као пример добре праксе како Енергетска унија ван европских граница треба да изгледа (Gotev, 2016b). Додатно, иницијатива за изградњом гасовода Источни Медитеран (скраћено *EastMed*), проглашен пројектом од заједничког интереса током 2015. године, још један је напор усмерен ка диверзификацији европских енергетских извора који треба да гас из источномедитеранског подручја, преко Кипра и Крита, доведе до Грчке.

Четврти извештај о стању Енергетске уније указао је на остварене резултате на пољу диверзификације с обзиром на чињеницу да су готово све државе чланице на крају 2018. године имале приступ двама изворима гаса, односно да ће све оне, таквом динамиком, моћи до 2022. године да остваре приступ трима независним изворима, као и приступ тржишту течног природног гаса (*Fourth Report*, 2019: 14). Инфраструктурни пројекти, може се закључити, за ЕУ представљају алат за смањење енергетске зависности од Русије у циљу балансирања руског политичког утицаја који карактерише њихов однос асиметричне енергетске зависности.

Година 2016. је нарочито важна у контексту усвајања специјалних мера у европској енергетској безбедности, где нарочито битну улогу има тзв. фебруарски Пакет за безбедност снабдевања (енгл. *Security of Supply Package*) који је, између осталог, подразумевао ревизију Уредбе о безбедности снабдевања гасом из 2010. године (994/2010), усвајање Стратегије за течни природни гас и његово складиштење и проширење надлежности Комисије у мониторингу међувладиних споразума између држава чланица и трећих земаља на основу измене Одлуке 994/2012/EU.

Дакле, предлог за поновном ревизијом Уредбе о мерама за очување безбедности снабдевања гасом која треба да замени Уредбу 994/2010 дошао је почетком 2016. године (*Proposal*, 2016a). Главни елементи нове Уредбе подразумевали су напуштање националне перспективе у одговору на поремећаје у снабдевању те обавезне регионалне превентивне акционе планове и планове за ванредне ситуације, као и механизам солидарности који је постао обавезујући у кризним ситуацијама. Сама Уредба је виђена као значајан инструмент за спровођење Енергетске уније:

„Овај закон ће дати велики допринос нашој енергетској безбедности. То ће смањити нашу зависност од других у нашем снабдевању енергијом и омогућити нам да се брже и ефикасније носимо са било којом кризом у снабдевању гасом. То ће такође допринети изградњи већег поверења и солидарности како унутар ЕУ тако и са нашим партнерима из Енергетске заједнице“ (Council of the EU, 2017a).

Идентификовањем кључних проблема у реаговању на поремећаје у виду тежишта на националним одговорима, понашањима трећих земаља и неадекватној инфраструктури, нова Уредба нуди решења за превазилажење поменутих проблема. Тежиште нове Уредбе је, наиме, на спречавању прекида у снабдевању гасом и ублажавању последица у случају да до тога дође. Нова Уредба је у сагласности са циљевима Енергетске уније, ревидираним оквиром *TEN-E* – Инструментима за повезивање Европе (European Parliament, 2017). Сви ови механизми треба да допринесу усаглашеним активностима на пољу диверзификације снабдевача, рута и извора снабдевања гасом и, кулминативно, интеграцији европског енергетског тржишта.

У склопу истог Фебруарског пакета усвојена је и Стратегија за течни природни гас и његово складиштење (енгл. *EU strategy for liquefied natural gas and gas storage*), као и

¹⁶⁶ CESEC је заправо настао као резултат одустајања од пројекта Јужни ток где је, под један заједнички регулаторни оквир, требало повезати оне земље које су првобитно требале бити транзитне у контексту Јужног тока. Године 2017. ова Група се проширила и на земље Западног Балкана.

развој чворишта течног природног гаса у Медитерану те наглашена потреба за развојем неопходне инфраструктуре како би свака држава чланица имала приступ течном природном гасу (*State of the Energy Union, 2015: 12*). Како би се побољшала диверзификација, државама чланицама је остављена опција да планирају снабдевање гасом из три извора: гасовода, течног или ускладиштеног (*European Commission, 2015k*). У контексту глобалне експанзије у снабдевању и потрошњи овог енергента и очекивано нижим ценама у будућем периоду, течни природни гас виђен је као значајан алат у смањењу европске енергетске зависности од конвенционалног (руског) природног гаса (*EU strategy for liquefied natural gas, 2016: 2*).¹⁶⁷ У овој стратегији је нарочито наглашена ургентна потреба за развојем ове инфраструктуре у балтичким земљама, као и државама Централноисточне и Југоисточне Европе с обзиром на њихову високу енергетску зависност од Руске Федерације. С обзиром на неравномерну расподелу терминала за течни природни гас широм Европе и недовољну искоришћеност инфраструктуре, Стратегија потцртава битност изградње нових терминала и/или побољшање приступа већ постојећој инфраструктури у циљу омогућавања приступа оним државама које су ограничене изворима снабдевања, као и интеграције самог европског тржишта (*EU strategy for liquefied natural gas, 2016: 4*).

Постојање терминала за течни природни гас (као и плутајућих складишта, механизма за регасификацију и чворишта течног гаса), осим што доприноси диверзификацији извора и рута снабдевања, почива и на диверзификацији снабдевача будући да, на тај начин, тржиште престаје бити зависно од искључиво једног доминантног добављача. Моделирањем је, наиме, установљено да би имплементација идентификованих пројеката од заједничког интереса „окончала зависност од једног извора и омогућила свим државама чланицама приступ течном природном гасу“, било директно преко терминала, било путем интерконектора (*EU strategy for liquefied natural gas, 2016: 6*).¹⁶⁸ Примера ради, године 2009. ЕУ је бројала 13 терминала за течни природни гас. Године 2018. број терминала за течни природни гас износио је 29 са капацитетом од 227 bcm гаса на годишњем нивоу (*Gas Infrastructure Europe, 2018: 4*), да би 2019. године њихов број порастао на 36 реализованих пројеката (Табела 23).

Табела 23: Број оперативних терминала за течни природни гас (и терминала који су у фази изградње) и њихов капацитет изражен у милијарду кубних метара гаса на годишњем нивоу (bcm/y)¹⁶⁹

Година	Број терминала	Капацитет (bcm/y)
2009.	13	N/A
2015.	27+8	191
2018.	29+6	227
2019.	36+6	241

Извор: Gas Infrastructure Europe, 2018; Yafimava, 2020.

¹⁶⁷ У контексту димензије прихватљивости, течни природни гас је такође виђен као еколошки погодније гориво, нарочито у области транспорта с обзиром на његов потенцијал да фигурира као алтернатива бродским горивима и дизелу у теретним возилима (*EU strategy for liquefied natural gas, 2016: 3*).

¹⁶⁸ Конкретније, идентификовано је 6 пројеката од заједничког интереса у оквиру CESEC групе, 6 у оквиру Плана за интерконекцију балтичког енергетског тржишта (*Baltic Energy Market Interconnection Plan – BEMIP*) и 2 пројекта за решавање уских грла на потезу Југ-Запад (*EU strategy for liquefied natural gas, 2016: 6*).

¹⁶⁹ У обзир су узети сви терминали – и великог и малог капацитета.

Према последњој, Петој листи пројеката од заједничког интереса, у области природног гаса идентификовано је 20 инфраструктурних пројеката, од чега 4 интерконектора (Малта-Италија; Грчка-Бугарска; Бугарска-Србија; Хрватска-Словенија), 6 гасовода (Црно море-Румунија; *EastMed*; гасовод Посејдон (Грчка-Италија); инфраструктура на Кипру; Јадранска линија (Италија); Балтички гасовод), 5 терминала за ТПГ (Кипар, Грчка, Летонија, Хрватска, Пољска), 2 складишта (Бугарска, Румунија) (European Commission, 2021a: 6–8), док остали реферишу на јачање капацитета постојеће инфраструктуре.

Чворишта течног гаса где постоји „велики број продаваца и купаца, а гас долази из више извора“ (*EU strategy for liquefied natural gas*, 2016: 8) представљају најбољу опцију приступа течном природном гасу. Стога Стратегија позива државе чланице да, у сарадњи са националним регулаторима, предузму све оне кораке усмерене ка комплетирању интеграције унутрашњег тржишта и превазилажењу свих правних и техничких препрека у приступу оваквим чвориштима. Додатно, потенцијал складишта гаса, осим у контексту диверзификације, укључује и еколошку компоненту и могућност да она у будућности подрже и друге врсте гаса, попут био-метана и др. (*EU strategy for liquefied natural gas*, 2016: 9).¹⁷⁰ Европски парламент прихватио је ову Стратегију својом Одлуком исте године (Official Journal of the European Union, 2016a).

Поред предлога за изменом Уредбе 994/2010, Стратегије за течни природни гас, Комисија је, у оквиру тзв. Фебруарског пакета о безбедности снабдевања, предложила и измену Одлуке 994/2012/EU којом се успоставља механизам размене информација у вези са међувладиним споразумима између држава чланица и трећих земаља и захтева већа транспарентност уговора о снабдевању енергијом и усаглашеност са европским *acqui*-јем (*Proposal*, 2016b). С обзиром на проблем који је у пракси представљало поновно преговарање тих уговора јер су „ставови потписника фиксирани што ствара политички притисак да се ниједан аспект споразума не мења“ (*Energy Union Package*, 2015: 7) те да постојећа Уредба није ефикасна у „трансформацији закључених неусаглашених међувладиних споразума у оне усаглашене“ (*Proposal*, 2016b: 9) са европским законодавством скопчаним за снабдевањем природним гасом, Комисија је овим предлогом затражила увид у међувладине споразуме у самим почетним фазама, односно ефикасније *ex ante* процене. На овај начин, Комисија је дала још један импулс европском „једногласју“ у односима са екстерним снабдевачима и преговорима који могу имати значајан утицај на европско енергетско тржиште у целини те захтевала већу транспарентност међувладиних уговора и њихову усаглашеност са европским законодавством, стекавши право да проверава такве споразуме.

Усвајање Фебруарског пакета, како се може приметити, корелира са временом првих радова на реализацији пројекта Северни ток 2, а свака даља предложена мера у области европске енергетске безбедности имала је за циљ дискредитацију овог пројекта и изразито одступање од првобитних форми европске енергетске политике која се одликовала искључиво тржишним принципима (Интервју 5).

Крајем 2016. године Комисија је, у склопу праксе интеграције климатске и енергетске политике, предложила Чисту енергију за све Европљане (енгл. *Clean Energy for All Europeans*) (тзв. Пакет чисте енергије, алат за имплементацију стратегије Енергетске уније) у циљу убрзавања постизања зелених циљева 20-20-20 (European Commission, 2018a). Иако не почива директно на диверзификацији снабдевања, ову стратегију је

¹⁷⁰ Међутим, посебно проблематичан аспект у вези са овим врстама диверзификације односи се на „цену коштања“ инфраструктуре за течни природни гас с обзиром на осетљивост складиштења на било какво повећање цена гаса, као и неуједначене тарифе за пренос гаса до и од складишта и његов прекогранични пренос (*EU strategy for liquefied natural gas*, 2016: 9).

битно поменути у контексту преласка ЕУ на обновљиве изворе енергије као једне од специјалних мера којом се може смањити европска екстерна енергетска зависност. Овај алат обавезује све државе чланице да усвоје националне енергетске и климатске планове за период 2021–2030 зарад реализације постављених циљева Енергетске уније. Овај пакет комплетиран је 2019. године, усвајањем сета легислативних мера којима се има за циљ постизање циљева Енергетске уније (*Clean energy for all Europeans*, 2019).

Крајем 2016. године усвојена је Здружена декларација Европског парламента, Савета и Комисије о легислативним приоритетима ЕУ за 2017. годину, међу којима и реализација циљева Енергетске уније (*Official Journal of the European Union*, 2016b).

Почетком 2017. године, са објављивањем другог Извештаја о стању Енергетске уније, ревидирана је и Мапа пута за реализацију њених циљева, у оквиру које је поново потцртан значај усвајања легислативе о безбедности снабдевања гасом, сарадња на *EuroMed* гасоводу и Јужном гасном коридору (*Updated Roadmap for the Energy Union*, 2017).

У априлу 2017. године, Европски парламент и Савет ЕУ прихватили су предлог Комисије за изменом Одлуке 994/2012/EU. Новом Одлуком 2017/684 успостављен је механизам за размену информација између држава чланица и Комисије о међувладиним енергетским споразумима (*Official Journal of the European Union*, 2017a). Новом Одлуком државе чланице су у обавези да информишу Комисију о сваком планираном међувладином споразуму који може имати утицај на енергетску безбедност неке државе чланице или Уније у целини. Пре закључивања било ког таквог споразума, Комисија има надлежност за *ex ante* процену и оцену његове усаглашености са правом ЕУ у области енергетике. Додатно, члан 4. ове Одлуке омогућава Комисији да она, уколико тако процени, може захтевати да учествује у преговорима у статусу посматрача (*Official Journal of the European Union*, 2017a).

Крајем 2017. године, Комисија је, на основу препорука Савета ЕУ и захваљујући својим проширеним надлежностима, добила мандат за преговарање са Русијом поводом Северног тока 2, с обзиром да се улазна тачка овог гасовода налази ван јурисдикције ЕУ те, као таква, не би подлегла европском праву (*European Commission*, 2017a). Стога је, као једна од последица оваквог стања ствари, у новембру 2017. године Комисија предложила измену Директиве о гасу (2009/73/EC), дела Трећег енергетског пакета, и то у циљу примене европских закона на подводне и копнене гасоводе који улазе на европско унутрашње тржиште гаса (*European Commission*, 2017b). Како то наводи Катја Јафимава (*Katja Yafimava*) (2019: 1), овај предлог је био *ad hoc* природе, усмерен примарно против Северног тока 2 с обзиром на ургентност којом се захтевало њено ступање на снагу пре пуштања у рад гасовода планираног за крај 2019. године. Нова Директива, додатно, подразумева да се европски закони примењују на све постојеће и планиране гасоводе који воде из и ка трећим земљама.

Исте године, Уредба 994/2010 замењена је новом Уредбом 2017/1938 Европског парламента и Савета ЕУ о мерама за очување безбедности снабдевања гасом (*Regulation*, 2017; *Official Journal of the European Union*, 2017b).

Крајем 2018. године, Европски парламент и Савет ЕУ усвојили су Уредбу 2018/1999 о управљању Енергетском унијом и климатским акцијама којом се успостављају механизми управљања зарад остваривања циљева Енергетске уније (*Official Journal of the European Union*, 2018b). Додатно, исте године је усвојена и нова Директива 2018/2001 о употреби енергије из обновљивих извора којом је стара (2009/28) стављена ван снаге (*Official Journal of the European Union*, 2018c).

Савет ЕУ је у априлу 2019. године усвојио амандмане на Директиву о гасу (2009/73/EC) којом се правила која регулишу унутрашње тржиште гаса у Европској унији примењују

и на гасоводе из и ка трећим земљама, укључујући ту, поред копнених, и подводне гасоводе који пролазе границама територијалног мора држава чланица. Усвајањем ових измена заокружен је легислативни процес који, између осталог, прописује раздвајање власништва над гасоводима и приступ трећим странама, недискриминаторне тарифе и транспарентност уговора (Council of the EU, 2019a). Усвајање ових измена дало је Комисији кључну улогу у процесу издавања дозвола за све оне гасоводе који повезују ЕУ са трећим земљама, укључујући ту и оне који су у фази конструкције (попут Северног тока 2, Плавог тока, као и гасовода између Италије и Либије и Шпаније и Марока).

Крајем 2019. године, Комисија је предложила Европски зелени договор (енгл. *A European Green Deal*) са циљем да ЕУ постане први карбонски неутралан континент до 2050. године. Председница Европске комисије, Урсула фон дер Лајен, том приликом је изједначила доношење овог Договора са тренутком „првог човека на Месецу“ (European Commission, 2019f). ЕУ је фактички овим циљевима зацртала да ће престати да буде зависна од руских фосилних горива до средине XXI века (Интервју 1).

Зелени договор не представља замену претходно усвојених климатских политика, већ њихов природни наставак и потцртавање главних енергетских и климатских циљева које је потребно постићи до 2050. године. Оно што дозвољава да се Зелени договор посматра унутар контекста одговора на претњу оличену у виду европске енергетске зависности од руског енергента јесте чињеница да су европски званичници, у неколико наврата, иступали јавно са ставовима да ће реализација циљева постављених 2019. године осигурати да ЕУ постане енергетски независна и отпорнија на кризе какве су биле гасне током прве две декаде прошлог века (Интервју 1). Директно довођење у везу ове политике са претњом европске енергетске зависности од руског природног гаса, као и фокус на обновљивим изворима енергије као једном од решења екстерне енергетске зависности ЕУ, разлог је за његово тумачење као специјалне мере.

Овај приказ динамике усвајања специјалних мера у циљу смањења европске енергетске зависности од доминантних снабдевача имао је за циљ предочавање главних последица секуритизације руског природног гаса у ЕУ. Давање „самосталности“ енергетском сектору у кључним политикама ЕУ, како је то истакнуто, један од показатеља намера секуритизације. До сада је било уобичајено да се енергетска питања углавном посматрају као питања која оптерећују економски или, пак, политички сектор. Међутим, са давањем ове етикете „самосталности“, енергетска питања постају подједнако значајна и третирана као засебна у истој мери као и она чисто економска, политичка или еколошка. Како то наводе одређени аутори, интенција дефинисања енергетског сектора као самосталног, са специфичним објектима, циљевима и ризицима (Janelūnas and Tumkevič, 2013: 70) индикатор је секуритизације енергетских питања, што на практичном плану представља инкорпорирање енергетских одредби у Лисабонски уговор, третирање енергетске небезбедности и питања скопчаних са њом као претњи у безбедносним стратегијама Уније и сл.

Како је претходно већ поменуто, радикалне промене или нетипични пројекти у европској енергетској политици одраз су предузетих секуритизујућих потеза. Очита тенденција ЕУ ка смањењу енергетске зависности од руског природног гаса без обзира на „цену коштања“ таквих диверзификацијских пројеката открива секуритизујућу праксу кључних безбедносних актера на том пољу. Последице таквих пракси у виду „инвестиција у инфраструктуру, укључујући ту прекограничне интерконеције и заједничке споразуме за превенцију и управљање потенцијалним поремећајима“ временом треба да доведу, са једне стране, до интегрисаног унутрашњег тржишта и, са друге стране, отпорности европског енергетског система на екстерне енергетске шокове

(Fourth report, 2019: 1–2). Другим речима, поред остваривања веће интеграције на унутрашњем плану, предузете мере треба да омогуће и јединствени наступ ЕУ у енергетским односима са екстерним актерима.

5.1.4. Прихваћеност специјалних мера

Анализирани секуритизујући потези Комисије бивали су прихваћени на два нивоа – на нивоу европских, наднационалних институција (дакле, подржани од стране Европског парламента и Савета, а што се може закључити симултаним усвајањем докумената од стране ових институција и предлога Комисије), али и на нивоу европских грађана (с обзиром на испитивања јавног мњења). С обзиром на претходно описане надлежности европских институција у области европске енергетске политике, овај први ниво прихваћености мера неће бити детаљно анализиран првенствено из разлога што до поменутих последица секуритизације не би дошло да није било њихове прихваћености у смислу тзв. саодлучивања.¹⁷¹ Предочена анализа и симултано деловање европских институција омогућили су такав закључак. Стога је на овом месту неопходно дотаћи се другог нивоа на коме су предложене специјалне мере прихваћене – на нивоу европских грађана.

Када је реч о подршци европских грађана енергетским политикама ЕУ, може се уочити постепен пораст подршке предузетим европским активностима у домену енергетске безбедности у дефинисаном истраживачком периоду (Табела 24). Подаци су прикупљени увидом у јавномњењска истраживања публикованим од стране Еуробарометра, углавном објављиваним на полугодишњем нивоу.

Табела 24: Процент подршке европских грађана заједничкој енергетској политици ЕУ по годинама

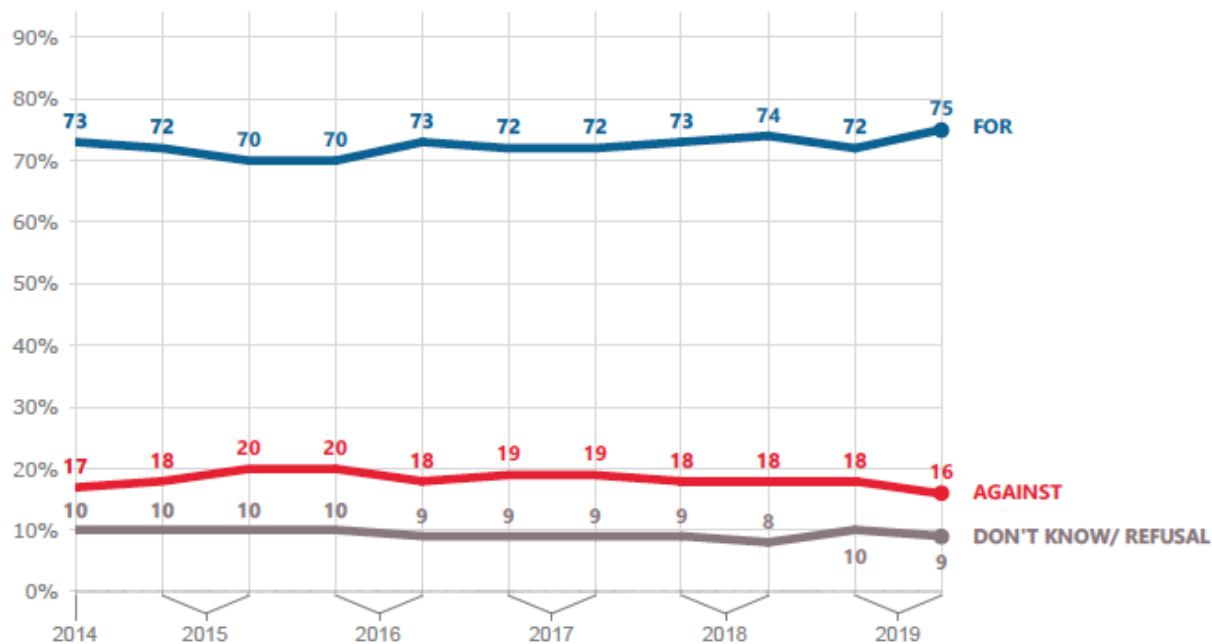
'06.	'07.	'08.	'09.	'10.	'14.	'15.	'16.	'17.	'18.	'19.
60%	61-68%	63%	67%	65%	73%	72-70%	70-73%	72%	73-74%	72-75%

Извор: European Commission, 2006j: 171; European Commission, 2007i: 139; European Commission, 2007j: 108; European Commission, 2008g: 167; European Commission, 2009o: 107; European Commission, 2010d: 203; European Commission, 2014r: 188; European Commission, 2015p: 161; European Commission, 2015r: 18; European Commission, 2016c: 8; European Commission, 2016d: 8; European Commission, 2017c: 8; European Commission, 2017d: 8; European Commission, 2018d: 8; European Commission, 2018f: 23; European Commission, 2019d: 8; European Commission, 2019e: 13.

Како се може приметити, подршка европским енергетским политикама од стране европских грађана расте изнад 70% почев од 2014. године, што кореспондира са периодом Украјинске кризе и постепеним инкорпорирањем климатских у енергетске циљеве, након чега остаје релативно стабилна и не пада испод тог процента у наредном периоду. Речју, таква подршка представља константу од 2014. године до данас, што се може видети и на Графику 6.

¹⁷¹ Оно што, на пример, даје посебан квалитативан значај овим налазима јесте чињеница да иако политичка питања о којима Европски савет расправља на својим заседањима не резултирају нужно формирањем законодавних иницијатива од стране Европске комисије, анализирани сет докумената Европског савета јесте довео до предлагања таквих иницијатива које су, потом, бивале усвојене од стране Европског парламента и Савета ЕУ у конкретном случају.

Графикон 6: Подршка европских грађана европској енергетској политици за период 2014–2019.

Извор: European Commission, 2019e: 14.

Детаљнији ставови грађана поводом енергетских питања почињу се, наиме, прикупљати са настанком гасних криза на европском простору. Инициран гасним кризама током зима 2005/06. и 2008/09. године, Европски парламент је крајем 2010. и почетком 2011. године спровео истраживања о перцепцији Европљана о енергетским питањима и очекивањима у вези са ЕУ и државама чланицама поводом тога (European Parliament, 2010; European Parliament, 2011). У првом истраживању учествовало је 26 574 грађана 27 држава чланица. Више од половине испитаника (60%) се изјаснило да је за заједничку акцију ЕУ у решавању проблема са снабдевањем енергентима, док 32% преферира национални одговор (European Parliament, 2010: 7). Више од три четвртине (79%) сматрало је да је потребно у име солидарности помоћи другој држави чланици угроженој неком врстом проблема у вези са снабдевањем енергентима (European Parliament, 2010: 12). Поводом приоритизације енергетских циљева, 29% испитаника изјаснило се за стабилност енергетских цена, 27% за развој обновљивих енергетских извора и 20% за гарантовану безбедност снабдевања (European Parliament, 2010: 17).¹⁷² Упоредо са порастом подршке европским енергетским активностима, флукуирала је перцепција Русије у државама чланицама ЕУ у зависности од догађаја који су обележили прве две деценије XXI века. Према подацима Пјуовог центра за истраживање, од 2007. године опада проценат позитивне перцепције Русије и њене спољне политике у европским оквирима (Pew Research Center, 2020a, 2020b) тако да, до данас, тај тренд инклинира ка мање повољној представи о Руској Федерацији међу грађанима Европске уније.

¹⁷² У вези са овом групом података важно је истаћи како је уочена разлика у одговорима држава чланица примљених пре и након 2004/2007. године – у случају прве групе чланица учесталији одговори били су у вези са обновљивим изворима енергије (European Parliament, 2010: 18).

Анализирајући податке Еуробарометра из 2018. године, Тосун и Мишић (*Tosun and Mišić*) (2020) указали су на позитиван став европских грађана према тренду додељивања политичких надлежности Европској унији на уштрб држава чланица у области енергетике. Конкретније, готово три четвртине анкетираних грађана (73%) истакло је како подржава успостављање заједничке европске енергетске политике (European Commission, 2018c: 32). Како је претходно истакнуто, овај тренд бележи константно високу подршку грађана заједничкој европској енергетској политици с обзиром да она никада није пала испод 70% од 2014. године. Разлога за овакво стање ствари је неколико: најпре претходно описани гасни сукоби који су међу грађанима Уније подигли позорност о значају питања европске енергетске зависности од доминантних снабдевача, флукуација енергетских цена и пораст свести европских грађана о значају енергетских питања. Овде је потребно истаћи како су анализирани подаци показали да већина грађана ЕУ, иако вољна за давање већих овлашћења Европској унији у енергетским питањима, сматра да главни приоритет Енергетске уније треба да буде прелазак на обновљиве изворе енергије те заштита животне средине као логичног референтног објекта такве перцепције. За ауторе, највероватнији узрок оваквог стања ствари јесу климатске промене и висока свест грађана ЕУ о овој проблематици (*Tosun and Mišić*, 2020: 32). Са друге стране, одређени (мањи) део анкетираних сматра да тај циљ треба да буде постизање енергетске независности ЕУ и активности усмерене ка безбедности снабдевања (*Tosun and Mišić*, 2020: 20). Овде до изражаја долази разлика у перцепцији проблема и главних циљева енергетске безбедности ЕУ када су у питању грађани западноевропских и централних и источноевропских држава, односно оних мање и више зависних од руских енергената.¹⁷³

У вези са оваквим налазима не треба изгубити из вида чињеницу да су се енергетска и климатска политика ЕУ последњих година готово приближиле и постале јединствено поље деловања и предузимања активности те у том контексту треба и тумачити добијене налазе. Сама Енергетска унија у своје циљеве инкорпорира истовремено чисто, безбедно и приступачно снабдевање енергијом за све европске грађане (*Energy Union Package*, 2015). Стога податак према коме европски грађани фаворизују декарбонизацију над смањењем енергетске независности не треба тумачити као неприхватање ове компоненте енергетске безбедности у ужем смислу. Штавише, прелазак на обновљиве изворе енергије виђено је као једна од специјалних мера у контексту овог истраживања и као једно од средстава диверзификације енергетских миксева националних држава што, у коначници, означава и смањење европске екстерне енергетске зависности. Другим речима, један циљ не искључује други, већ је потребно посматрати их као комплементарне. Сходно томе, оно што у контексту овог истраживања представља значајан налаз јесте спремност европских грађана да, као крајња публика којој су упућени секуритизујући захтеви, подрже пренос компетенција за креирање енергетске политике Европској унији, односно њеним званичним институцијама.

Током маја 2019. године, Европска комисија спровела је теренски рад током кога је интервјуисано 27 438 испитаника у 28 држава чланица поводом испитивања грађана о

¹⁷³ Конкретније, аутори разликују две детерминанте на индивидуалном и националном нивоу које објашњавају разлике у перцепцијама (*Tosun and Mišić*, 2020: 23–24). У првом случају, реч је о политичкој идеологији (лева политичка оријентација даће предност заштити животне средине) и утицају националних политика на ставове грађана. У случају националног нивоа, као две кључне детерминанте фигурирају учинак владе у решавању проблема (уколико је учинак владе слаб поводом питања енергетске безбедности, грађани ће дати предност ЕУ у решавању проблема) и разлика у перцепцији енергетске проблематике између „западних“ и „источних“ чланица (*Tosun and Mišić*, 2020: 24–26). Ово истраживање кореспондира и са налазима студије према којој је вероватно да ће државе чланице подржати даљу енергетску интеграцију и пренос надлежности на ЕУ уколико њихови доносиоци одлука сматрају да се не могу сами изборити са енергетским изазовима и претњама (*Mišić*, 2016).

њиховој перцепцији европске енергетске политике (European Commission, 2019b: 4).¹⁷⁴ Резултати су потом објављени у специјалном издању Еуробарометра бр. 492 и показали су стабилну подршку европских грађана постојећој европској енергетској политици уз пораст свести о значају безбедности снабдевања. Конкретније, велика већина Европљана (72%) сматра да ће смањење увоза енергије имати позитиван учинак на европску економију и енергетску безбедност, а чак 92% сматра да ЕУ мора да свим грађанима ЕУ обезбеди приступ енергији (European Commission, 2019b: 5; European Commission, 2019c). Девет од десет испитаника (88-89%) сматра да је потребно успоставити добро повезану енергетску мрежу унутар Уније и ојачати мере солидарности и сарадњу између држава чланица у случајевима енергетских криза како би се осигурало безбедно снабдевање енергентима (European Commission, 2019b: 5). 83% испитаника сложило се да ЕУ треба да наступа јединствено („да говори једним гласом“) у преговорима са спољним енергетским снабдевачима, док три четвртине (77%) испитаника сматра да је неопходно да ЕУ диверзификује енергетске снабдеваче како би се осигурало безбедно снабдевање енергентима (European Commission, 2019b: 18). Са констатацијом да ЕУ треба да врши мониторинг над страним инвестицијама у стратешку европску енергетску инфраструктуру сложило се 85% грађана, док 90% испитаника сматра да треба повећати инвестиције у обновљиве изворе енергије (European Commission, 2019b: T13, T15). Такође, значајан део испитаника (47%) сложио се са тврдњом да ЕУ треба да инвестира у развој и употребу чистих технологија у наредних 10 година (European Commission, 2019b: 6).

За разлику од претходно предочених јавномњенских истраживања (из 2010. и 2011. године), ове податке треба тумачити у контексту неколико контекстуалних фактора – истраживању из 2018. и 2019. године претходили су, поред прве две гасне кризе, и Украјинска криза из 2014. године, инаугурација Енергетске уније и усвајање Париског споразума, пораст компетенција европских институција у области енергетске безбедности ЕУ, усвајање Зеленог договора 2019. године и генерални развој свести грађана о значају енергетских питања. Стога не треба да изненађује релативно висок степен подршке европској енергетској политици од стране грађана Уније.

И док постоји изванредан отпор одређених држава поводом преношења компетенција на наднационални ниво у области енергетске безбедности, чини се да већа подршка европским енергетским политикама долази управо од стране грађана Уније. Разлог за такво стање ствари треба тражити најпре у чињеници да државе и даље питања енергетске безбедности сматрају сувереним питањем, док су европски грађани, са друге стране, директно осетили несташице енергије током гасних криза у протекле две деценије. Стога је потребно и укратко дотаћи проблематику националних држава чланица у секуритизацији европске енергетске зависности од руског природног гаса.

5.1.4.1. Питање националних енергетских политика у секуритизацији руског природног гаса

Премда је оправдано поставити питање постоји ли прихваћеност секуритизујућих потеза европских званичника код држава чланица (Natorski and Surrallés, 2008; Интервју 3), на овом месту потребно је укратко осврнути се на то с обзиром на утицај који ова проблематика може имати по потенцијал за унутрашњу трансформацију ЕРБК.

¹⁷⁴ Како је то истакнуто у самом извештају, док постоје редовна извештавања Еуробарометра у вези са ставовима европских грађана поводом климатских промена од 2008. године, нема таквих студија о ставовима Европљана поводом европске енергетске политике (European Commission, 2019b: 3).

Иако су напори Европске комисије на изградњи јединствене европске енергетске политике постали опипљивији у XXI веку, државе чланице и даље задржавају значајан део сувереног одлучивања о сопственим енергетским политикама. То им, између осталог, омогућава и сам Лисабонски уговор иако у значајној мери смањује сувереност у домену европске енергетске безбедности. Лукаш Тиши наводи најмање четири разлога зашто је то тако: 1) енергетска политика је одувек сматрана једном од елемената националне безбедности те се државе не желе у потпуности одрећи свог суверенитета по овом питању; 2) државе чланице имају различите потребе, приступе, захтеве и интересе у погледу економије и безбедносне политике те овај моменат игра врло значајну улогу у преговорима са трећим државама око снабдевања потребним енергентима; 3) државе чланице имају различите структуре енергетских сектора те њихове другачије потребе онемогућавају јединствен глас по питању јединственог европског енергетског наступа; 4) многе државе изразиле су забринутост да би економије могле постати неконкурентне ако се поставе исувише амбициозни циљеви (Tichý, 2019: 28). Овим разлозима треба додати и оне географске природе у смислу да су поједине државе чланице континенталне земље те су, за разлику од оних које имају излаз на море, ограничене у развијању терминала за прихват течног природног гаса и тако зависније од постојећих система гасовода. Додатно, поједине припадају већ помињаном „западном“ и „источном“ блоку где је овај други, у енергетском смислу, зависнији од Руске Федерације.

Сходно наведеном, јасно је да енергетска питања представљају област подељене надлежности између ЕУ и њених држава чланица. Већ је истакнуто да, између осталог, на однос држава чланица према енергетској политици ЕУ утичу интерне потребе и национални енергетски интереси (који нису увек у складу са прокламованим европским). То је препознато и унутар секуритизујућих дискурса европских званичника:

„Интерно енергетско тржиште такође се суочава са ризиком фрагментације. То произилази из некоординираних националних одлука које су у супротности са нашим заједничким циљевима... Национални избори у вези са енергетским миксевима или енергетском инфраструктуром утичу на остале државе чланице и на целу Унију... Европска унија не треба да делује у свакој области политике. Радије би требало да се фокусира на она питања која само Унија може ефикасно да реши. Енергетска политика је, међутим, очигледно једна од тих области. Требало би да се понашамо у складу са тим“ (European Commission, 2014s).

Осим тога, није ретка пракса да поједине државе чланице преферирају билатералне односе са Русијом неголи преговарање о енергетским питањима путем механизма ЕУ (Tichý, 2019: 28).¹⁷⁵ Ова проблематика препозната је и од стране европских званичника који су у својим говорима истицали како се „... Русија тешко може кривити за своје понашање када се чини да га неки у Европи позивају, а не преносе јединствену поруку. Русија је један од примера где ЕУ треба да примени јачу заједничку континенталну перспективу“ (European Commission, 2007f). Непотпуно прихватање једногласја у европској енергетској политици резултат је и настојања појединих држава да очувају *status quo*, односно приходе од транзитних такси које остварују (Goldthau, 2016: 32). Другим речима, материјални интереси држава чланица егзистирају као значајна препрека потпуној интеграцији европског енергетског тржишта и преношења надлежности на наднационални ниво (Интервју 4). Међутим, чињеница да постојећи европски енергетски *acquis* оставља довољно простора за маневар европских

¹⁷⁵ Како то Тиши наводи, примери оваквог билатералног наступа држава чланица оличени су у виду руско-немачког споразума о изградњи Северног тока, као и руско-италијански преговори око Јужног тока (Tichý, 2019: 28).

институција у области енергетске безбедности што доводи до таквих импликација да једном усвојене мере на наднационалном нивоу државе чланице морају „прихватити“ у своја национална законодавства, довољан је разлог за посматрање секуритизације европске енергетске зависности од екстерних снабдевача као (релативно) успешне.

Иако државе чланице и даље остају значајни актери у домену сопствених енергетских политика, у последњих десетак година простор за суверено одлучивање о енергетским питањима значајно се смањило у корист ЕУ. Стога је исправније рећи да се ЕУ и даље налази у процесу формирања заједничке енергетске политике него да је већ постигла такав циљ. Ипак, како је већ поменуто, енергетску политику ЕУ данас карактерише доста већи степен сагласја неголи енергетску политику ЕУ карактеристичну за период 80-их и 90-их година прошлог века (Интервју 2; Интервју 3), а остварени резултати на том плану говоре у прилог претпоставци да се очекује даља интеграција на плану енергетске безбедности.

Сходно спроведеној анализи, кључне последице секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса могу се сумирати на следећи начин:

1. Енергетска питања добила су епитет „самосталности“ путем Лисабонског уговора и других стратешких и легислативних решења,
2. Промена енергетске регулативе на нивоу ЕУ резултирала је већим компетенцијама Европске комисије у области енергетике,
3. Ангажман са „трећим“ и суседним земљама у виду ширења европског *acquis*-ја (уговори се стављају на увид Комисији и сваки гасовод који улази/излази са територије ЕУ мора бити у складу са правом ЕУ) и развоја енергетске инфраструктуре ка интеграцији изолованих делова ЕРБК постао је учесталији,
4. Успостављени су различити видови надзора (размена информација, консултантске групе и транспарентност међувладиних споразума и уговора),
5. Повећане су складишне резерве гаса, успостављени механизми обрнутог тока и реализовани инфраструктурни пројекти од заједничког интереса као директан одговор на потенцијалне поремећаје у снабдевању, уз растућу подршку буџетских средстава,
6. Ојачане су мере солидарности и мере за одговор у случају ванредних ситуација,
7. Прелазак на обновљиве изворе енергије, декарбонизацију и повећање домаће енергетске производње још један је од модалитета специјалних мера,
8. Успостављање заједничког, интегрисаног европског енергетског тржишта представља кулминациону специјалну меру и идеалнотипски циљ унутрашње трансформације ЕРБК на плану енергетске безбедности.

5.2. Изгледи за унутрашњу трансформацију ЕРБК: од фрагментације ка интеграцији?

Циљ претходно спроведене анализе која је укључила преданализу, квалитативну анализу садржаја наратива секуритизујућих актера на нивоу ЕУ и спровођење експертских интервјуа јесте био давање одговора на претходно идентификована помоћна истраживачка питања. Сходно томе, у наставку ће бити предочена детаљна елаборација одговора на ова питања те указано на могуће трајекторије трансформације ЕРБК на унутрашњем плану у домену енергетске безбедности.

Резултати добијени спровођењем анализе на првом истраживачком нивоу омогућавају давање потврдног одговора на питање да ли се ЕРБК креће у правцу интеграције на унутрашњем плану. Наратив секуритизујућих актера и степен достигнуте интеграције европског енергетског тржишта, у легислативном и инфраструктурном смислу, говоре у прилог томе. Како се могло приметити на основу претходно спроведене анализе, гасни сукоби на европском простору током прве две декаде XXI века убрзали су аспирације европских званичника ка стварању јединственог европског енергетског тржишта. Андрис Пибалгс, бивши европски комесар за енергетику, у једном од својих говора истакао је неопходност успостављања компетитивног европског тржишта на следећи начин:

„Укратко, потребна нам је ефикаснија регулација, бржи, агресивнији и амбициознији приступ стварању регионалних тржишта као одсечне даске ка истински европском и потребно је да искључимо могућност да компаније могу да користе власништво над мрежом као средства за спречавање фер конкуренције“ (European Commission, 2006d).

Једна од „научених лекција“ током кризе 2008/09. године односила се на неопходност успостављања унутрашњег гасног тржишта у ЕУ као кључног одговора на све будуће потенцијалне прекиде у снабдевању:

„Унутрашње тржиште гаса је окосница и најбоље осигурање на које се можемо ослонити у случајевима било каквог поремећаја у снабдевању гасом, без обзира на његов узрок“ (European Commission, 2009b).

„Узмимо за пример гасну кризу у јануару 2009. године. Да је унутрашње тржиште тада функционисало и да је постојала неопходна инфраструктура за транспорт гаса тамо где је била потребна, нико не би морао да се смрзава“ (European Commission, 2011a).

„Финализација унутрашњег енергетског тржишта и изградња недостајућих инфраструктурних веза од суштинског су значаја за брзо реаговање на могуће поремећаје у снабдевању усмеравањем енергетских токова широм ЕУ по потреби“ (European Commission, 2014g).

Одређени аутори сматрају да ЕУ може постићи изванредан успех у стварању јединственог унутрашњег енергетског тржишта кроз повећање капацитета за складиштење кључних енергената и развој аутохтоних извора енергије у циљу смањења енергетске зависности (Van de Graaf and Colgan, 2017: 63), што јесте учињено у одређеном обиму кроз увоз и складиштење течног природног гаса, али и повећаног удела обновљивих извора енергије у последњих неколико година. Спрега неколико специјалних мера усвојених у правцу смањења европске екстерне енергетске зависности оличена је кроз став да енергетски *acqui* представља неопходан „софтвер“, док се развијена инфраструктурна мрежа перципира као „хардвер“ европске енергетске безбедности (European Commission, 2015s). Наиме, с обзиром на (досадашње) постојање тзв. енергетских острва на европском континенту, неопходна је адекватна инфраструктура и „софтвер“ оличен у енергетском *acqui*-ју будући да недостатак ових мера изоловане европске земље „чини рањивим на хирове добављача“ (European Commission, 2014j). У том смислу, јединствено и функционално европско енергетско тржиште виђено је као гарант безбедности снабдевања у Европи (European Commission, 2015d), а сваки даљи интегративни кораци на овом плану означили би само већи степен свеукупне (енергетске, прим. аут.) безбедности Уније (European Commission, 2016a).

У контексту успостављања јединственог унутрашњег тржишта које ће функционисати сходно тржишним правилима, идеал је био достигнути „Европу без граница не само за

проток људи или капитала, већ и за енергију“ (European Commission, 2010b). Заједничко енергетско тржиште, стога, означило би још један ниво интеграције заједнице европских земаља, а за достизање таквог циља на располагању стоји читав дијапазон специјалних мера:

„... за нас је кључни приоритет стварање потпуно интегрисаног и потпуно функционалног унутрашњег енергетског тржишта широм ЕУ. Ово се решава кроз регулаторну перспективу и законодавство о либерализацији сектора електричне енергије и гаса, као и кроз перспективу инфраструктуре – како би се осигурало да тржиште у ЕУ буде у потпуности повезано“ (European Commission, 2013b).

Интеграција европског енергетског тржишта, поред реализације неопходне инфраструктуре, подразумевала је и усвајање других анализираних специјалних мера. У том смислу, различите легислативне, финансијске и надзорно-кризне мере у служби су спречавања разноврсних енергетских поремећаја попут прекида снабдевања, ценовних шокова, доминантне улоге одређеног актера на енергетском тржишту или уништења критичне инфраструктуре. Сходно томе, Европска комисија, као најгласнији секуритизујући актер, логичан је одабир кључног надзорног органа поводом ових питања, о чему сведочи постепено повећање њених надлежности у области европске енергетске безбедности. С обзиром на њену законодавну улогу унутар ЕУ, Комисија, очекивано, представља најгласнијег секуритизујућег актера (Интервју 10) у секуритизацији енергетских питања на европском простору.

Украјинска криза из 2014. године, очекивано, убрзала је дискурс о неопходности ургентног успостављања заједничког унутрашњег енергетског тржишта:

„... Дакле, морамо да покажемо да је европска сарадња и интеграција прави начин – и једини – за превазилажење оваквих изазова... Сматрам критично важним да имамо праву европеизацију енергетских политика – од интерконектора и инфраструктуре до унутрашњег тржишта и других инструмената које можемо да развијемо...“ (European Commission, 2014f).

„... Функционално унутрашње енергетско тржиште, како за регулацију тако и за инфраструктуру, најбољи је јастук против екстерних шокова у снабдевању. Комисија ће наставити да се залаже за то, као чувар Уговора“ (European Commission, 2014f).

„... Дакле, то (енергија, прим. аум.) је веома моћан покретач европских интеграција, под условом да постоји и политичка воља. Ово је *condition sine qua non*, политичка воља да се то учини“ (European Commission, 2014f).

Даља интеграција европског енергетског тржишта, дакле, представља *condition sine qua non* у развоју сваке будуће европске енергетске политике те једну битну квалитативну димензију генералне европске идеје о интеграцији укључених актера. Ово нарочито добија на значају када се узме у обзир да област у којој секуритизујући наротив егзистира у овом облику реферише управо на енергетику која је, традиционално, била претежно предмет националних преференција држава.

Да на нивоу ЕУ постоји консензус о потреби за даљом интеграцијом европског енергетског тржишта говори и јавна консултација коју је током 2011. године Европска комисија организовала у циљу прикупљања мишљења заинтересованих страна поводом европских енергетских циљева и интереса.¹⁷⁶ Наиме, већина укључених изразила је „жељу за даљом интеграцијом енергетског тржишта и регулаторним усаглашавањем у

¹⁷⁶ Овом приликом прикупљено је преко 90 мишљења из држава чланица, укључујући ту државне органе, националне регулаторе, НВО, индустријске представнике, академске институције и сл.

суседству ЕУ“ те потребу за промоцијом „правног и институционалног оквира у циљу постизања обострано корисних односа са главним енергетским снабдевачима и транзитним земљама“ (*Results of the public consultation*, 2011: 2, 5). Додатно, према подацима Еуробарометра за 2007. годину, 25% испитаника изјаснило се да енергетска питања треба да буду фаворизована од стране европских институција у будућности као питања од значаја за даљу интеграцију Европске уније (European Commission, 2007i: 180). Енергетска питања су се тако нашла на 4. месту питања на која се треба фокусирати у будућности, иза питања животне средине (34%), борбе против криминала (33%) и миграција (29%). Тај проценат је након шест месеци поновног истраживања порастао за +2%, изневши 27% (European Commission, 2007j: 135). Године 2008. тај проценат износио је 30% што је енергетска питања поставило у сам врх приоритета деловања ЕУ у будућности, изнад заштите животне средине (27%), борбе против криминала (29%) и миграција (29%) (European Commission, 2008g: 177). Године 2009. тај је проценат опао на 27% (European Commission, 2009n: 115)¹⁷⁷, док је 2010. године износио 26% (European Commission, 2010d: 86). Подаци за 2011. годину говоре да је тај проценат износио 29% (European Commission, 2011e: 58), док је 2012. године 25% грађана у том тренутку фаворизовало енергетску политику као приоритет (European Commission, 2012: 89). Након измењене методологије, подаци из 2017. године говоре да је 68% европских грађана сматрало да одлуке у вези са безбедношћу енергетског снабдевања треба да се доносе на нивоу ЕУ, док је тај проценат наредне, 2018. године, порастао за 5%, изневши тако 73% (European Commission, 2018e: 42).

Када је реч о степену интеграције РБК на унутрашњем плану, капацитет интеракције, схваћен као „технолошка и друштвена инфраструктура за транспорт и комуникацију“ (Buzan and Wæver, 2003: 67) игра врло битну улогу у контексту ове дисертације. Бузен и Вејвер, у том смислу, препознају висок капацитет интеракције унутар ЕРБК, видећи тако две опције безбедносне динамике унутар овог РБК: даља интеграција и постајање актером на међународној сцени, или повратак на неку од верзија стандардног РБК (2003: 67). Пренето на контекст овог истраживања, поставља се питање да ли је, у домену енергетске безбедности, изгледнији повратак ЕРБК на фрагментираних видова (а имајући у виду националне енергетске политике) или, пак, даља интеграција у правцу јединственог европског енергетског тржишта те, последично, стварање заједничке европске енергетске политике и јединственог наступа према другим РБК и њиховим јединицама. Имајући у виду презентоване резултате у вези са развојем унутрашњег европског енергетског тржишта и, сходно томе, остварен капацитет интеракције између јединица ЕРБК, изгледнији сценарио упућује на даљу интеграцију ЕРБК на унутрашњем плану. Инфраструктурни пројекти реализовани на трагу предлагања специјалних мера од стране секуритизујућих актера подразумевају већи степен интеграције ЕРБК у контексту овог истраживања, односно перципирање енергетске безбедности као питања од колективног значаја. Другим речима, постојање енергетских острва и одсуство било какве интерконекције између јединица комплекса „изолује јединице (прим. аут.), што их наводи да енергетска питања посматрају у смислу сопствене националне безбедности“ (Kirchner and Berk, 2010: 868). Овде до изражаја поново долази додата вредност (енгл. *added-value*) стварања интегрисаног енергетског тржишта. Или, другим речима, „тешко је замислити интеграцију без високог капацитета интеракције“ (Buzan and Wæver, 2003: 67), што је ЕРБК заиста постигао у посматраном истраживачком периоду, док мапирани трендови омогућавају такав закључак и за наредни период. Крајњи циљ синергије усвојених мера јесте интегрисано европско енергетско тржиште и јединствен наступ у области енергетске безбедности, о чему ће више речи бити и у делу

¹⁷⁷ Овде су кумулативно срачунати проценти за поља „енергетска питања“ и „транспортна и енергетска инфраструктура“.

текста којим се тематизују потенцијали за трансформацију комплекса на спољном плану.

Како је претходно истакнуто, један од индикатора који указује на прогрес остварен дуж линије фрагментација-интеграција ЕРБК јесте реализација инфраструктурних пројеката који омогућавају транспорт гаса унутар европског тржишта, и то у оба смера. Овај механизам постао је приоритет европских политика и инфраструктурних пројеката:

„... настављамо рад на јединственом европском тржишту... у енергетици. Безбеднији смо када енергија може слободно да протиче широм наше Уније. Као што добро знате, то захтева не само заједничка правила, већ и инфраструктуру: гасоводе и електричне мреже“ (European Council, 2015b).

Број реализованих инфраструктурних пројеката у области природног гаса (укључујући ту гасоводе, гасне интерконекторе, терминале за течни природни гас, складишта гаса) говоре у прилог оствареном степену интеграције европског енергетског тржишта. Додатно, повезивање периферних делова ЕУ (енергетских острва) овим пројектима са језгром ЕУ још један је индикатор таквог стања ствари. Поред тога, простирање регулаторног оквира ЕУ и ван европских граница (у виду енергетских аранжмана са суседним државама/јединицама) значајан је показатељ даљих интегративних намера ЕУ у домену енергетске безбедности. У вези са тим долази и потврда појединих експерата о напредовању интеграције европских гасних тржишта у последњих петнаест година која је већ сада чини значајним глобалним енергетским актером (Simon, 2018; Интервју 2; Интервју 3; Интервју 10).

Оно што је уочљиво по питању решавања проблема европске енергетске зависности од екстерних снабдевача, односно руског природног гаса, јесте стратегија која истовремено комбинује реализацију инфраструктурних пројеката и тржишне принципе. Конкретније, док се са једне стране енергетска безбедност посматра углавном кроз диверзификацију снабдевача и рута, тржишна логика почива на подстицању конкуренције и структурне промене тржишта (Goldthau, 2016: 6). Имајући у виду да се енергетска безбедност у конкретном случају – случају ЕРБК – посматра као безбедност снабдевања која интегрише четири димензије (прихватљивост, физички приступ ресурсима, приступачност и доступност), овде две логике потребно је посматрати комплементарно. Другим речима, крајњи циљ унутрашње трансформације ЕРБК на линији фрагментација-интеграција у виду интегрисаног унутрашњег европског енергетског тржишта и заједничке енергетске политике може бити постигнут применом принципа обе логике. То је приметно с обзиром на механизме који ЕУ стоје на располагању – од легислативних и финансијских преко надзорно-кризних до конкретних инфраструктурних.

Наравно, процес интеграције европског енергетског тржишта није се одвијао без препрека – о томе је било речи у делу текста којим се проблематизује питање националних енергетских политика. О „разједињености“ држава чланица поводом појединих енергетских питања највише говори споран пројекат Северног тока 2 чија ће реализација, на крају, одредити исход трансформације Европског регионалног безбедносног комплекса дуж осе фрагментација-интеграција – или повратак „традиционалном билатералном приступу енергетским питањима“, или наставак интегративних процеса концентрисаних око институције ЕУ (Bogaert, 2019: 32; Šekarić, 2020). То конкретно значи да се, поводом овог питања, може очекивати унутрашња трансформација у сваком случају – или у правцу враћања на фрагментиране основе ЕРБК или у правцу даљег јачања безбедносне заједнице и потпуније интеграције. Имајући у виду да је сам пројекат тренутно стопиран услед оружаног сукоба између Русије и Украјине, а да га поједини експерти означавају као „мртав пројекат“ (Интервју 3; Интервју 6; Интервју 7) или да он, у крајњој линији, може постати оперативан једино уз

одређена условљавања Русије (Интервју 1),¹⁷⁸ али и све друге остварене резултате на плану енергетске безбедности, вероватнији је сценарио према ком ће ЕРБК наставити да се креће у правцу даље интеграције на унутрашњем плану.

Иако Лисабонски уговор државама чланицама гарантује неповредивост одлучивања о националном енергетском миксу и, генерално, креирања сопствене енергетске политике, ова могућност је ипак ограничена интервенцијом европских институција поводом оних енергетских питања која имају или могу имати утицај на енергетску безбедност друге државе чланице или Уније у целини. Сет легислативних и других усвојених специјалних мера које су претходно описане говори у прилог таквом ставу. Додатно, анализирани подаци о прихваћености мера у области европске енергетске безбедности од стране европских грађана говоре о великом степену слагања грађана Уније са европским енергетским циљевима и активностима.

Резултат усвојених мера јесте све интегрисаније тржиште ЕУ које се карактерише развијеном енергетском инфраструктурном мрежом, правилима за јачање конкуренције и чињеницом да приватизована предузећа и гасна чворишта данас покривају више од половине укупног гаса којим се тргује (Goldthau, 2016: 10), стандардима у области енергетске безбедности које државе чланице морају да испуне и сл. Интегрисано тржиште, додатно, представља „физичко осигурање од скокова цена и несташице понуде у случају ‘произвољног’ преусмеравања“ (Goldthau, 2016: 31). Другим речима, најразличитије специјалне мере усвојене као резултат секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса (Прилог 4) на крају треба да резултирају јединственим унутрашњим енергетским тржиштем ЕУ као генеративном и кулминационом специјалном мером, односно интегративним резултатом унутрашње трансформације ЕРБК у процесу *од фрагментације ка интеграцији*. Сходно томе, а имајући у виду спроведену анализу на првом истраживачком нивоу, могуће је закључити да ће развој европске енергетске политике довести до знатне интеграције европског енергетског тржишта и, последично, успостављања заједничке европске енергетске политике. Свакако, интеграција у форми апсолутно консензуалног доношења одлука у форми националног одлучивања као идеалнотипске форме интеграције је недостижна, али је унутрашња трансформација ЕРБК у правцу интегрисаније форме врло изгледна.

На крају, потпуна интеграција унутрашњег енергетског тржишта предуслов је за остваривање јединственог наступа са спољним актерима у домену енергетске безбедности, на шта указују и претходно предочени примери секуритизујућег наратива европских званичника. Другим речима, унутрашња трансформација ЕРБК претпоставља потенцијале и за његову спољну трансформацију, о чему ће више речи бити у наредном поглављу дисертације.

5.3. Закључак поглавља

С обзиром на спроведену анализу, могуће је закључити да је, у светлу идентификованих догађаја, растућа европска енергетска зависност перципирана као претња на нивоу ЕУ. То потврђује и анализиран секуритизујући наратив европских званичника. У оквиру овог поглавља указано је на начин на који је одређено питање (европска енергетска зависност од руског природног гаса) дискурзивним путем задобило епитет безбедносног и дислоцирано у подручје високе политике чиме се захтева његово ургентно решавање.

¹⁷⁸ Мисли се на услове који стоје у вези са остављањем Украјинске руте оперативном (Интервју 1).

Циљ спроведене анализе на овом истраживачком нивоу није био утврдити да ли је Европска унија реаговала адекватно или „претерано“ на идентификоване гасне сукобе – циљ је био сагледати услове, односно контекст и примарне разлоге за перцепцију одређеног питања као претње и разумети *зашто* долази до секуритизовања тог питања и предузимања одређених радњи као одговора на конкретну претњу. Поред тога, циљ је био и идентификовати кључне актере који су предузели потезе за означавање конкретног питања као претње, односно идентификовати последице таквих радњи. Другим речима, идентификовање каузалног механизма којим се расветљавају мотиви, актери, динамика и последице секуритизујућег процеса био је истраживачки фокус овог поглавља. Расветљавање актера који „говоре безбедност“, под којим условима и са каквим ефектима (Buzan et al., 1998: 27) јесте суштинско откривање безбедносне праксе у датом контексту. Додатно, може се рећи да је спроведена анализа обухватила расветљавање сва четири елемента спектра дуж кога се дешава секуритизујући процес: околности за секуритизацију, формалну секуритизацију, безбедносне праксе и исходе тог секуритизујућег процеса (Janeliūnas and Tumkevič, 2013: 67). Визуелни приказ компилације временских догађаја који су утицали на формирање европских енергетских политика и усвојених специјалних мера у оквиру дефинисаног истраживачког периода дат је у Прилогу 3.

Увид у генезу процеса секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса омогућио је, дакле, сагледавање кључних разлога за предузимање секуритизујућих потеза од стране секуритизујућих актера, као и главне последице тог процеса. Другим речима, циљ овог поглавља био је одговорити на три помоћна истраживачка питања: *1. Зашто је дошло до предузимања секуритизујућих потеза и означавања европске енергетске зависности од руског природног гаса као претње?; 2. Који су актери на нивоу Европске уније препознати као најгласнији у секуритизацији европске енергетске зависности од руског природног гаса?; 3. Да ли секуритизација европске енергетске зависности од руског природног гаса има потенцијал да доведе до унутрашње трансформације Европског регионалног безбедносног комплекса на плану енергетске безбедности?*

6. СПОЉНА ДИМЕНЗИЈА ЕВРОПСКЕ ЕНЕРГЕТСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ У КОНТЕКСТУ ПРИРОДНОГ ГАСА

Случајеви снажне међурегионалне динамике, како је претходно истакнуто, могу бити показатељи спољне трансформације два РБК (Buzan and Wæver, 2003: 49). Поједине студије, у том правцу, указале су на незанемарљив потенцијал енергетских питања у преобликовању успостављених регионалних безбедносних образаца (Goldthau et al., 2020; Šekarić, 2021a). Начин на који су Бузен и Вејвер спровели анализу регионалних безбедносних комплекса у *Regions and powers* (2003) и могућим правцима њихове трансформације прати и ово истраживање. Другим речима, након дескриптивног дела који је послужио позиционирању РБК у контексту конкретног предмета истраживања и идентификацији његових кључних карактеристика, потребно је извршити и мапирање будућих трендова који стоје у вези са конкретном истраживачком проблематиком. Имајући у виду да је фокус овог поглавља на идентификацији кључних алтернативних снабдевача ЕРБК природним гасом и потенцијалима за његову спољну трансформацију у том правцу, у наредном делу текста пажња је посвећена управо тој спољној димензији европске енергетске безбедности. С обзиром да један од истраживачких циљева налаже категоризацију таквих алтернативних снабдевача, у томе ће од помоћи бити резултати добијени током претходног нивоа анализе, као и резултати добијени применом анализе садржаја, матрица индикатора развијених операционализацијом 4А приступа енергетској безбедности подржана АХП софтверским решењем те резултати спроведених полуструктурисаних експертских интервјуа. С обзиром на предикцију као један од дефинисаних научних циљева, финални део поглавља подразумева скицирање сценарија базираних на потенцијалној спољној трансформацији ЕРБК.

6.1. Спољна енергетска политика ЕУ у вези са природним гасом

ЕУ, односно Европски регионални безбедносни комплекс, као једног од највећих увозника и потрошача природног гаса, карактерише добра географска позиционираност када је реч о овом енергетском ресурсу. Конкретније, окружују га земље Северне Африке, Блиског истока и бивше социјалистичке земље у Централној Азији у којима се, свеукупно посматрано, налази више од 70% светских резерви конвенционалног гаса (Goldthau, 2016: 13). У том смислу, добра географска локација иницијална је материјална основа за предузимање диверзификацијских настојања од стране ЕУ у правцу ових земаља. Такви напори су постали константа европске спољне енергетске политике у протекле две деценије XXI века, примарно концентрисани око претходно идентификованих кључних догађаја (Прилог 3), о чему сведочи и секуритизујући наратив европских званичника настао у овом периоду. Како је, наиме, истакнуто у претходним деловима текста, док је гасна криза зиме 2005/06. била увод у политизацију енергетских односа између ЕУ и Русије, гасни сукоб из 2008/09. резултирао је очигледним секуритизујућим потезима европских секуритизујућих актера поводом питања европске енергетске зависности од руског природног гаса. Бенита Фереро-Валднер, тадашња европска комесарка за политику суседства и преговоре о проширењу, у једном од својих говора током 2006. године, истакла је како темеље европске енергетске безбедности треба да представља „стратешка енергетска инфраструктура која повезује Европу са Медитераном, Субсахарском Африком, Каспијским басеном, Централном Азијом и Блиским истоком” (European Commission, 2006l). Потпуна диверзификација – и извора и рута и снабдевача – постала је окосница спољне енергетске политике Уније:

„За ЕУ, енергетска диверзификација је кључ: не само диверзификација врсте енергената које користимо, већ и географских енергетских извора и транспортних рута“ (European Commission, 2007k).

„Црноморски регион је од стратешке важности за производњу и транспорт у области енергетске безбедности ЕУ. Нуди значајан потенцијал за диверзификацију енергетског снабдевања и стога представља важну компоненту спољне енергетске стратегије ЕУ...“ (*Black Sea Synergy*, 2007: 5).

„Други покретач енергетске безбедности је разноликост. То значи разноликост у изворима енергије – обновљиви извори енергије, чиста фосилна горива, нуклеарна енергија; то значи разноликост добављача – Норвешка, Русија, Блиски исток, али и Африка, Америка, Каспијски басен, Централна Азија; то такође значи и разноликост у транспорту, дистрибуцији и увозним рутама – нови цевоводи и терминали за природни гас, децентрализована и локална производња“ (European Commission, 2008b).

Као једно од значајних решења, односно специјалних мера, дакле, виђена је диверзификација енергетског снабдевања те је европску енергетску политику почело да карактерише интензивно трагање за алтернативним енергетским изворима, партнерима и рутама на темељима једногласја у таквом наступу:

„Наглашавајући значај диверзификованих извора, енергената и рута енергетског снабдевања, Европски савет истиче нарочито важну улогу коју енергија има у спољним односима ЕУ... Од нарочите је важности за ЕУ и њене државе чланице да наставе да преносе конзистентну поруку (‘говорити једним гласом’) снабдевачима и транзитним земљама“ (Council of the EU, 2009a: 10).

Као тело које дефинише смернице европске спољне политике, Европски савет је, у контексту гасних криза током прве две деценије XXI века, све гласније позивао на успостављање јединственог европског спољнополитичког наступа поводом питања енергетске безбедности. Почев од Енергетског акционог плана из 2007. године и Другог стратешког енергетског прегледа из 2008. године, у званичним документима ЕУ присутан је дискурс којим се позива на јачање релација са алтернативним снабдевачима и транзитним земљама који их представља као *партнере* у домену европске енергетске безбедности. Стратегија ЕУ из 2011. године „Енергетска политика ЕУ: ангажовање са партнерима изван наших граница“ додатно учвршћује настојања ЕУ у развијању спољнополитичког енергетског наступа према потенцијалним партнерима. Као кључни снабдевачи ЕУ у контексту природног гаса, осим Руске Федерације, препознати су Норвешка и Алжир, односно Катар у контексту течног природног гаса (*On security of energy supply*, 2011: 9–10). Оваквом спољнополитичком наступу ЕУ у домену енергетске безбедности сведоче и бројни потписани меморандуми о разумевању између ЕУ и потенцијалних енергетских партнера у регионима Каспијског басена, Блискоисточног, Медитеранског и Северноафричког попут Азербејџана, Египта, Јордана, Марока, затим приступање Украјине и Грузије Енергетској заједници (*Taking stock*, 2010: 10) (Табела 25), већином реализованих у периодима након гасних криза у периоду 2005–2019. У светлу прекида снабдевања гасом у јануару 2009. године, ЕУ се окренула алтернативним снабдевачима природним гасом првенствено путем свог механизма Трансевропских транспортних мрежа (енгл. *Trans-European Transport Networks TEN-T*)).

Табела 25: Приказ стратешких партнерстава/меморандума о разумевању између ЕУ и трећих земаља у области енергетике

Држава	Основа енергетске сарадње	Година	Платформа
Алжир	Стратешко партнерство	2015.	Унија за Медитеран
Египат	Меморандум о разумевању	2018.	
Афричке државе	N/A	2007.	Енергетско партнерство између Африке и ЕУ
Азербејџан	Стратешко партнерство	2006.	Баку иницијатива/ INOGATE/EU4Energy
Казахстан	Меморандум о разумевању	2006.	
Туркменистан	Меморандум о разумевању	2008.	
Узбекистан	Меморандум о разумевању	2011.	
Грузија	СПС	2016.	Источно партнерство; Енергетска заједница
Молдавија	СПС	2016.	
Украјина	СПС	2017.	
Турска	СПС	-	Енергетска заједница (посматрач)
САД	N/A	2009.	Енергетски савет ЕУ-САД

Извор: European Commission, n.d.a.

Каспијски басен и земље Централне Азије препознате су као „стратешка геополитичка локација“ која све више добија на значају у повезивању овог дела Азије са Европом услед чега је неопходно ангажовање ЕУ у политичкој стабилизацији региона (Official Journal of the European Union, 2010b: E/142–E/143). Европска унија је кроз Баку иницијативу, Платформу за енергетску безбедност Источног партнерства те INOGATE програм, кога ће касније наследити оквир *EU4Energy*, сарађивала и сарађује са земљама Централне Азије и Источне Европе поводом енергетских питања (*On security of energy supply*, 2011: 7). Значај овог региона као снабдевачког и транзитног датира још с краја 90-их година прошлог века, да би га пројекти Набуко, а касније и Јужни гасни коридор и ТНАП и ТАП линије званично и оквалификовали као битан извор снабдевања ЕУ не-руским гасом:

„... Да би се обезбедила диверзификација у снабдевању гасом, рад на Јужном гасном коридору мора бити интензивираан како би се омогућило земљама Централне Азије да извозе свој гас у Европу. У Северној Европи успостављање чворишта течног природног гаса са више добављача увелико јача безбедност снабдевања. Овај пример треба следити и у Централној и Источној Европи, као и на подручју Медитерана где се гради медитерански гасно чвориште“ (*Energy Union Package*, 2015: 4).

Када је реч о Каспијском басену, тзв. Баку иницијатива окупља Азербејџан, Казахстан и Туркменистан као кључне снабдеваче и транзитне земље, нарочито у контексту Јужног гасног коридора који је био означен као пројекат од заједничког интереса.¹⁷⁹ У контексту овог коридора, као најзначајнији појединачни снабдевачи наводе се Азербејџан,

¹⁷⁹ Овај регион био је значајан и у контексту потенцијалног гасовода Набуко.

Туркменистан и Ирак, док је Турска виђена као кључна транзитна земља (*Energy infrastructure priorities*, 2010: 32).

„Реализација Јужног гасног коридора и идентификованих пројеката од заједничког интереса... припрема терен за снабдевање из Каспијског региона и шире... Штавише, овај нови гасовод је од виталног значаја за обезбеђивање везе са Блиским истоком. Тренутна инфраструктура у Турској могла би да обезбеди и до 25 милијарди кубних метара гаса годишње за европско тржиште. Дугорочно посматрано, друге земље попут Туркменистана, Ирака и Ирана, ако се испуне услови за укидање санкција, такође би значајно могле допринети проширењу Јужног гасног коридора. Кохерентна и циљана спољна политика у односу на ове земље биће од кључног значаја. Штавише, ЕУ би требало да се укључи у интензивнији политички и трговински дијалог са северноафричким и источномедитеранским партнерима, нарочито у циљу стварања медитеранског гасног чворишта на југу Европе“ (*European Energy Security Strategy*, 2014: 16).

Како се може приметити, наведене иницијативе препознају значај Турске као транзитне државе за каспијски гас ка ЕУ и то примарно путем постојеће гасоводне инфраструктуре БТЕ (Баку-Тбилиси-Ерзурум гасовода) (*Implementation of the European Neighbourhood Policy*, 2011: 15), што је и остварено инаугурацијом Јужног гасног коридора почетком 2021. године.

Упоредо са развојем политике ка земљама Централне Азије и Источне Европе, фокус европских секуритизујућих актера био је усмерен и ка Блискоисточном РБК, који, у смислу теорије регионалног безбедносног комплекса, окупља најшире медитеранско подручје, односно државе Леванта и Персијског залива те северноафричке државе:

„Европски парламент (*прим. аут.*) позива ЕУ да сарађује са земљама Медитеранског региона и Северне Африке с обзиром на њихов висок енергетски потенцијал... као и са земљама Блиског истока“ (*Official Journal of the European Union*, 2009: E/25).

„Медитерански енергетски прстен’ треба да омогући Европи и Северној Африци да боље искористе гас и обновљиве енергенте доступне у том делу Медитерана“ (*Green Paper*, 2008: 14).

„Најкасније до 2010. године, Комисија ће изнети Комуникацију о Медитеранском прстену у којем ће навести план за комплетирање карика које недостају, укључујући кључне пројекте диверзификације спољних снабдевача ЕУ енергијом у удаљеним регионима, као што су будуће конекције из Ирака, Блиског истока и подсахарске Африке“ (*An EU Energy Security and Solidarity Action Plan*, 2008: 5).

Снажнији напори на успостављању енергетских конекција са јединицама других региона уследили су по усвајању стратегије из 2011. године „Енергетска политика ЕУ: ангажовање са партнерима изван наших граница“. Међутим, како ће политички нестабилне ситуације у земљама Блискоисточног РБК обележити другу декаду XXI века,¹⁸⁰ било је јасно да је таква „геополитичка ситуација умањила брзину и дубину енергетске сарадње ЕУ са земљама у региону, потврђујући да ће бити потребне прагматичне и циљане акције“ ЕУ у будућности (*Implementation of the Communication on Security of Energy Supply*, 2013: 4). Наиме, оно што додатно представља изазов када су у питању други енергетски снабдевачи јесте чињеница да се „велики број добављача (ЕУ, *прим. аут.*) налази у деловима света који се карактеришу великом политичком

¹⁸⁰ Мисли се првенствено на тзв. Арапско пролеће.

нестабилности“ (European Commission, 2011d). Овде до изражаја долази геополитичка компонента енергетских односа, о којој ће више речи бити у каснијем делу текста.

Додатно интересовање ЕУ за државе Леванта уследиће по откривању значајних налазишта природног гаса у овом делу Средоземља:

„Скорашња открића великих гасних поља у региону Источног Медитерана (Израел, Кипар, Египат) и потенцијал још већих налазишта која се могу искористити (Либан) изградила су профил региона као извора гаса и добављача. Стога је интерес ЕУ да помогне земљама у региону у бољој експлоатацији тих ресурса, као и развој обострано корисне комерцијалне сарадње“ (*Third Report*, 2017: 2).

Значај који северноафричке државе имају по енергетску безбедност ЕУ проистиче из већ постојећих енергетских конекција које из Алжира доводе гас у ЕУ, али и опредељености ЕУ да развија још чвршће релације на овом плану кроз формирање Енергетског партнерства између Африке и Европе (енгл. *Africa-EU Energy Partnership* – АЕЕП) 2007. године (*An Energy Policy for Europe*, 2007: 19–20). У контексту прве гасне кризе током зиме 2005/06. на европском простору, значај северноафричких земаља по европску енергетску безбедност истакнута је на следећи начин: „... ако искомбинујемо потенцијалне производње алжирског, либијског и египатског гаса, извоз гаса из Магреба у Европу до краја 2020. може достићи ниво руског извоза“ (European Commission, 2007h). Циљ је постало продубљивање евро-медитеранске сарадње у домену природног гаса:

„Европска комисија ће креирати енергетски дијалог са афричким земљама, укључујући ту и Нигерију и Анголу. План нам је да интегришемо суб-сахарски регион под оквир Евро-медитеранске сарадње...“ (European Commission, 2007d).

„Енергетске односе са Африком, посебно са Северном Африком, треба појачати с обзиром на њен важан потенцијал који се креће од угљоводоника до огромног и неискоришћеног потенцијала у обновљивим изворима енергије. Земље као што су Алжир, Египат, Либија и Нигерија већ дуго су важни снабдевачи нафте и гаса и јако је важно да се енергетски односи са њима унапреде. Транс-сахарски гасовод представља важну додатну прилику за ЕУ да диверзификује руте и изворе енергије“ (*An EU Energy Security and Solidarity Action Plan*, 2008: 10).¹⁸¹

„На југу, настављамо рад на развоју интегрисаног евро-медитеранског енергетског тржишта. Комисија ће радити ... са регионом Машрек на побољшању безбедности и инфраструктуре у сектору гаса...“ (*A Strong European Neighbourhood Policy*, 2007: 7–8).

Тако је 2008. године лансирана Унија за Медитеран која окупља 15 држава¹⁸² медитеранског појаса у циљу стварања интегрисаног медитеранског тржишта са енергетским правним тековинама ЕУ, а која треба да представља неки вид Енергетске заједнице за Јужни Медитеран (*A Partnership for Democracy*, 2011: 10). Даље јачање енергетске сарадње између ЕУ и северноафричких земаља уследило је као реакција на Украјинску кризу из 2014. године када је, у склопу Мапе пута за реализацију Енергетске уније, предвиђено лансирање Платформе за гас унутар оквира *Euromed* (*Updated Roadmap*, 2015: 10).

¹⁸¹ ЕУ је понудила финансијску подршку за изградњу 4 300 km дугог Транс-сахарског гасовода у износу од 15 милијарди евра како би се нигеријски гас допремио директно у Европу (Kirchner and Berk, 2010: 873).

¹⁸² Ова иницијатива окупља Мауританију, Мароко, Алжир, Тунис, Либију, Египат, Израел, Палестину, Јордан, Турску, Грчку, Албанију, Црну Гору, БиХ, док је чланство Сирије тренутно суспендовано.

О потенцијалном стварању „Паневропске енергетске заједнице“ и ширењу европског регулаторног оквира ван европских граница сведочи дискурс који као стратешке партнере препознаје Турску, Украјину и неке северноафричке земље, попут Алжира (*Green paper*, 2006: 16, 20; *Official Journal of the European Union*, 2006b). У том смислу, истиче се потенцијални значај придруживања ових земаља Енергетској заједници, као и у контексту олакшавајућих околности за конкурисање за финансијска средства којима ЕУ располаже у домену енергетске безбедности. Осим инфраструктурних пројеката, циљ је потенцијалне снабдеваче довести под заједнички „регулаторни кишобран“:

„... Постоје значајни произвођачи енергије у региону Медитерана, Црног мора, Каспијског мора, Блиског истока и Залива, као и на северу (Норвешка) са којима ЕУ развија јачу сарадњу. Циљ је стварање широке мреже земаља широм ЕУ, делујући на основу заједничких правила или принципа утемељених на унутрашњем тржишту“ (*External energy relations*, 2006: 5).

У једном од својих обраћања, Андрис Пибалгс је истакао како „границе ЕУ нису границе енергетског тржишта... морамо проширити границе унутрашњег енергетског тржишта и проширити дomet јединственог регулаторног оквира ЕУ“ (*European Commission*, 2006e), чиме је додатно наглашен значај европског легислативног оквира који треба да повеже ЕУ и енергетске партнере. Дакле, главни механизми у овом сегменту европске енергетске политике, како се може приметити, јесу инфраструктурни пројекти (пројекти диверзификације извора, рута снабдевања и снабдевача) којима се успостављају значајне физичке енергетске конекције између ЕРБК и јединица других региона, те разни регулаторно-легислативни механизми (у виду Енергетске заједнице, Европске политике за суседство, Енергетског партнерства са Африком, Евро-медитеранске сарадње и сл.) који служе за „пренос“ енергетског „софтвера“ у виду европског енергетског *acqui*-ја на суседне државе.

Како се може закључити, секуритизујући дискурс европских званичника усмерен ка неопходности диверзификације снабдевања ЕУ природним гасом (што корелира са предлагањем и усвајањем инфраструктурних специјалних мера) нарочито је постао евидентан у светлу потпуног прекида у снабдевању ЕУ руским гасом током зиме 2009. године. Енергија је, тако, постала кључни елемент у свим споразумима ЕУ са „трећим земљама, добављачима, потрошачима и транзитним земљама“ (*European Commission*, 2008c) који су, поред осталих, обавезно укључивали и „енергетске клаузуле“. Енергија, односно кључни енергетски ресурси као детерминанта односа ЕУ са другим актерима наставиће да обележавају и друге идентификоване периоде. С обзиром на снажну решеност ЕУ да диверзификује своје руте и снабдеваче гаса, од кључне су важности постале одлуке које се тичу будућих извора гаса, његових цена и снабдевача. У наредном делу текста, циљ је класификовати алтернативне снабдеваче ЕУ природним гасом према претходном дефинисаним димензијама 4А приступа енергетској безбедности уз помоћ АХП софтверског решења. С обзиром на снажну решеност ЕУ да се окрене не-руским изворима гаса, спроведена анализа у служби је давања одговора на питање о потенцијалу спољне трансформације ЕРБК на плану остваривања енергетске безбедности у вези са природним гасом.

6.2. Алтернативни снабдевачи ЕУ природним гасом

У циљу идентификације кључних алтернативних снабдевача ЕРБК природним гасом у виду држава и региона којима припадају, неопходно је најпре мапирати најзначајнија таква налазишта. С обзиром на то да су доминантни снабдевачи ЕУ природним гасом Русија, Норвешка и, донекле, Алжир и Катар, у обзир ће, додатно, бити узети и други потенцијални актери. Даље, како је предочено у оквиру теоријско-појмовног оквира

истраживања, Норвешка се у контексту овог истраживања сматра саставним делом ЕРБК те њен потенцијал у енергетској безбедности ЕРБК неће бити додатно разматран.¹⁸³

Када је реч о природном гасу, овај енергент у ЕУ долази како у конвенционалном облику, тако и у течной варијанти. Како се то често наводи у литератури, течни природни гас једна је од најбољих алтернативних опција за ЕУ, посматрано било краткорочно било дугорочно (Houshialsadat, 2013; Pardo Sauvageot, 2020) с обзиром на отпорност на акциденте и геополитичке ризике скопчане са допремањем конвенционалног гаса. Додатно, за разлику од конвенционалног гаса који се преноси цевоводима, поремећаји на тржиштима његове течне варијанте резултирали би углавном само вишим ценама, не и смањењем снабдевања (Pardo Sauvageot, 2020). Осим тога, терминали за течни природни гас омогућавају приступ различитим добављачима што тржиште чини врло конкурентним и спречава доминантну позицију одређеног снабдевача. Међутим, у контексту европске решености поводом преласка на обновљиве изворе енергије, течни природни гас може представљати само краткорочно до средњорочно решење (Интервју 1; Интервју 2). Осим тога, за разлику од конвенционалног гаса који се традиционално испоручује кроз постојећу транзитну мрежу, течни природни гас подразумева утечавање, транспорт, увоз, регасификацију и пренос у гасоводну мрежу. Стога снабдевање течним природним гасом подразумева комплекснији ланац снабдевања него што је то случај са конвенционалним видом овог енергента. Предикције у вези са непредвидивом ценом гаса у будућности (Интервју 2) додатно га чине упитним у смислу прихватљивости (енергетско сиромаштво) и приступачности, док значајну улогу у контексту цене течног природног гаса игра и чињеница да би ЕУ морала да се такмичи са азијским тржиштем које плаћа „доста већу цену“ овог енергента (Интервју 5). Са друге стране, док гасоводна инфраструктура којом се допрема конвенционални гас у ЕУ већ постоји, потребно је узети у обзир и планиране инфраструктурне пројекте у вези са изградњом нових гасовода будући да такви планови постоје (Прилог 9).

С обзиром на претходно представљен истраживачки дизајн, у наставку текста фокус је на кључним димензијама европске енергетске безбедности и њиховим индикаторима сходно 4А приступу, а који су у служби идентификације алтернативних снабдевача ЕРБК природним гасом, било његове конвенционалне било течне варијанте.

6.2.1. Димензије и индикатори 4А приступа енергетској безбедности

Оно што представља стратешку предност ЕУ када су у питању нове потенцијалне руте снабдевања гасом јесте чињеница да се Унија, географски посматрано, налази у близини свих битнијих гасних чворишта – Русије, Централне Азије и Каспијског басена, Медитерана, Северне Африке и Блиског истока. Међутим, фактори који опредељују окретање ЕУ овим потенцијалним снабдевачима јесу и политичке и безбедносне природе. Друкчије речено, „док су довољне резерве гаса физички доступне Европи, кључни изазов за Европу остаје управљање политичким ризиком“ (European Commission, 2015d). Додатно, с обзиром да је „политичка стабилност кључна за поуздано и континуирано снабдевање енергетским ресурсима“ (Official Journal of the European Union, 2010b: E/147), у обзир се морају узети и они параметри који различите државе/јединице анализе рангирају сходно њиховој политичкој стабилности. У том смислу, индикатори

¹⁸³ Домаћи произвођачи природног гаса у ЕРБК (попут Норвешке, Холандије, Велике Британије и сл.) неће бити разматрани будући да су у питању јединице које припадају самом Европском регионалном безбедносном комплексу. Осим тога, већ су предочене прогнозе према којима домаћа производња гаса показује тренд опадања те сценарији потенцијалне трансформације не укључују базирање на аутохтоним изворима гаса.

димензије доступности постају врло значајни у контексту креирања одлука у вези са будућим енергетским снабдевачима, ако не и пресудни.

С обзиром на то да ће се, сходно развијеном истраживачком моделу, категоризација алтернативних снабдевача ЕУ природним гасом реализовати према претходно идентификованим индикаторима 4А приступа енергетској безбедности, у наредном делу текста је неопходно осврнути се на сваки од њих. По извршеној категоризацији и у складу са предоченом анализом, врши се њихово упоређивање сходно представљеним индикаторима како би се увидело ко од њих представља најбољу опцију за снабдевање гасом ЕУ у будућности. То је примарно омогућила претходно описана АХП техника вишекритеријумског одлучивања. У складу са тим, кључна питања на која је потребно одговорити у овом сегменту истраживања јесу *Каква је позиција потенцијалних снабдевача ЕУ гасом сходно индикаторима енергетске безбедности?* и *Сходно индикаторима енергетске безбедности, који снабдевачи имају највише изгледа за снабдевање ЕУ природним гасом?*

6.2.1.1. Прихватљивост

Како је претходно речено, прихватљивост природног гаса огледа се у његовој еколошкој и социјалној перспективи. У контексту еколошке прихватљивости, потенцијал природног гаса као „транзиционог горива“ јесте кључна (Vogaert, 2019, Интервју 7) – природни гас остаје јако битна компонента европског енергетског микса, а у контексту зелених политика ЕУ истовремено и важан ресурс којим треба премостити транзициони период до потпуне декарбонизације економија, „било да се ради о новим употребама у транспорту било о подршци обновљивим изворима енергије у енергетском сектору“ (European Commission, 2015d). Ова димензија прихватљивости корелира са све приметнијим трендом повезивања климатских и енергетских политика унутар ЕУ. У складу са прокламованим циљевима Европске уније у вези са смањењем гасова стаклене баште и постизањем карбонске неутралности до 2050. године, чињеница да природни гас у односу на остала фосилна горива представља „чистију“ варијанту не треба бити занемарена (Табела 26).

Табела 26: Компарација емисија угљен-диоксида из угљоводоника

Угљоводоник		Мерна јединица	Емисија CO ₂
Угаљ		Килограм (kg)	3,3 kg
Нафта ¹⁸⁴	Дизел	Килограм (kg)	3,25 kg
	Бензин	Килограм (kg)	2,77 kg
Природни гас		Метара кубних (m ³)	2,2 kg

Извор: Energy 360, 2020.

Друга значајна димензија прихватљивости природног гаса реферише на његову социјалну прихватљивост. Ова димензија директно је повезана са концептом енергетског сиромаштва, односно таквим стањем у којем сви грађани немају приступ енергији по приступачној цени. Стога је један од циљева европске енергетске политике

¹⁸⁴ С обзиром да литар дизела и бензина емитује 2,7 односно 2,3 kg CO₂, ове вредности подељене су са коефицијентом 0,83 како би се добила адекватна вредност емисије овог гаса у kg дизела и бензина.

смањење енергетског сиромаштва (*Green Paper*, 2006: 4), а чињеница да се природни гас у ЕУ већински користи у домаћинствима (и индустрији) чини га битним енергентом у социјалном смислу. Како ће касније показати димензија приступачности, енергија добијена из природног гаса јефтинија је у односу на енергију добијену из других ресурса, што гас, у социјалном смислу, чини адекватном опцијом.

6.2.1.2. Физички приступ ресурсима

Како глобална потражња за енергијом показује тренд раста из године у годину, то карактерише и природни гас чији је удео у примарној енергији порастао на рекордних 24,7% у 2020. години (ВР, 2021: 2). С обзиром на географски неравномерну дистрибуцију извора природног гаса, квалитативну предност имају они актери који поседују такве резерве или се налазе у њиховој близини. Потоње је случај са ЕУ имајући у виду да се она налази у близини утврђених резерви природног гаса – три четвртине светских резерви овог енергента концентрисано је у Русији, на Блиском истоку и централноазијским земљама.

Према подацима Статистичког енергетског извештаја Бритиш Петролеума за 2021. годину, у 2020. години земље са највећим укупним утврђеним резервама гаса биле су Руска Федерација са уделом од 19,9%, Иран са уделом од 17,1%, Катар са уделом од 13,1%, Туркменистан са уделом од 7,2% и САД са уделом од 6,7% у укупним светским резервама (ВР, 2021: 34) (Табела 27).¹⁸⁵ Када је реч о регионима, за ЕУ су најзначајнији Блискоисточни са уделом од 40,3% (75,8 tcm) и Постсовјетски са уделом од 30,1% (56,6 tcm) у укупним светским резервама (ВР, 2021: 34). С обзиром на прогнозе према којима ће зависност ЕУ од увоза природног гаса до 2030. године порастати до 90% (IEA, 2019: 187), али и прогнозе у вези са глобалним порастом енергетске потражње,¹⁸⁶ географска позиционираност Европске уније близу два региона најбогатија резервама природног гаса постаје од кључног значаја у наредном периоду.

Табела 27: 15 држава са највећим утврђеним резервама природног гаса у 2020. години

Ранг	Држава	Количина утврђених резерви	Удео у светским резервама
1.	Русија	37,4 tcm (1320,5 tcf)	19,9%
2.	Иран	32,1 tcm (1133,6 tcf)	17,1%
3.	Катар	24,7 tcm (871,1 tcf)	13,1%
4.	Туркменистан ¹⁸⁷	13,6 tcm (480,3 tcf)	7,2%
5.	САД	12,6 tcm (445,6 tcf)	6,7%
6.	Кина	8,4 tcm (296,6 tcf)	4,5%
7.	Венецуела	6,3 tcm (221,1 tcf)	3,3%

¹⁸⁵ Подаци су изражени у трилионима (хиљадама милијарди) кубних метара.

¹⁸⁶ Раст у енергетској потражњи првенствено је последица брзорастућих економија, попут Кине и Индије, а што, последично, утиче и на таква очекивања и у будућем периоду.

¹⁸⁷ Туркменистан неће надаље фигурирати у анализи с обзиром на његову посвећеност Кини и Русији у извозу природног гаса, као и чињеници да је првобитни пројекат Набуко укључивао Туркменистан у енергетску једначину, док га садашњи Јужни гасни коридор не укључује. То је додатно наглашено и приликом експертских интервјуа где је истакнуто да би Туркменистан фигурирао као значајан снабдевач ЕУ природним гасом „да је то било могуће политички извести“ (Интервју 6).

8.	УАЕ	5,9 tcm (209,7 tcf)	3,2%
9.	Саудијска Арабија	6 tcm (212,6 tcf)	3,2%
10.	Нигерија	5,5 tcm (193,3 tcf)	2,9%
11.	Ирак	3,5 tcm (124,6 tcf)	1,9%
12.	Азербејџан	2,5 tcm (88,4 tcf)	1,3%
13.	Алжир	2,3 tcm (80,5 tcf)	1,2%
14.	Казахстан	2,3 tcm (79,7 tcf)	1,2%
15.	Египат	2,1 tcm (75,5 tcf)	1,1%

Извор: ВР, 2021: 34.

Имајући у виду претходно наведено, најадекватнијим алтернативним снабдевачима сматрају се они који су, осим што располажу значајним резервама овог енергента, „или толико близу потрошача да учине гасоводе економичним или толико удаљени да би течни природни гас био разумна и приступачна опција“ (Houshialsadat, 2013: 251). У том смислу, физички приступ ЕУ ресурсима концентрисаним унутар наведених снабдевача друга је битна димензија, поред његове прихватљивости, која је опредељује за увоз и коришћење овог енергетског ресурса. Дистрибуција утврђених резерви гаса по регионима у периоду 2000–2020 дата је у Табели 28.

Табела 28: Дистрибуција утврђених резерви гаса (tcm) по регионима у периоду 2000–2020.

	2000.	2010.	2020.
Блиски Исток	42,2	43,2	40,3
Постсовјетски регион	28	28,5	30,1
Азија/Океанија	7,1	7,5	8,8
Северна Америка	5,3	5,8	8,1
Јужна Америка	4,9	4,5	4,2
Африка	8,6	7,8	6,9
Европа	3,9	2,6	1,7
Укупно:	138	179,9	188,1

Извор: ВР, 2021: 35.

Овај табеларни приказ показује да релативно стабилне резерве гаса у периоду од двадесет година карактеришу примарно Блискоисточни и Постсовјетски регион, док Азија/Океанија и Северноамерички регион показују тренд раста у вези са овим критеријумом. Са друге стране, Европа бележи највећи пад у утврђеним резервама гаса у посматраном периоду, што уједно кореспондира и са падом домаће производње овог ресурса, а што је, дугорочно посматрано, неопходно узети у обзир када је реч о снабдевању европског континента овим енергентом.

У вези са димензијом физичког приступа ресурсима од значаја су два индикатора: утврђене резерве природног гаса (Табеле 27 и 28) и величина гасне провинције. Наравно, земље које имају највеће количине утврђених гасних резерви истовремено располажу и највећим гасним провинцијама. У наставку су табеларно приказане највеће светске гасне провинције (Табела 29).

Табела 29: Највеће гасне провинције на свету (непридруженог гаса)¹⁸⁸

Ранг	Гасна провинција	Држава	Капацитет (km ³)
1.	<i>South Pars</i>	Иран и Катар	35 000
2.	<i>Urengoy</i>	Русија	6 300
3.	<i>Yamburg</i>	Русија	3 900
4.	<i>Hassi R'Mel</i>	Алжир	3 500
5.	<i>Shtokman</i>	Русија	3 100
6.	<i>Galkynysh</i>	Туркменистан	2 800
7.	<i>Zapolyarnoye</i>	Русија	2 700
8.	<i>Hugoton</i>	САД	2 300
9.	<i>Groningen</i>	Холандија	2 100
10.	<i>Bovanenkovo</i>	Русија	2000
11.	<i>Medvezhye</i>	Русија	1 900
12.	<i>Dauletabad</i>	Туркменистан	1 400
13.	<i>Karachaganak</i>	Казахстан	1 370
14.	<i>North Pars</i>	Иран	1 340
15.	<i>Kish</i>	Иран	1 300
16.	<i>Orenburg</i>	Русија	1 300
17.	<i>Kharasavey</i>	Русија	1 200
18.	<i>Shah Deniz</i>	Азербејџан	1 200
19.	<i>Golshan</i>	Иран	850
20.	<i>Zohr</i>	Египат	850

Извор: World Atlas, 2018.

Свакако, значајна енергетска улагања, поред производње гаса, бележе и домени истраживања и развоја нових гасних налазишта, било да је реч о конвенционалном гасу било о његовој течној варијанти. Према појединим проценама, источномедитеранска налазишта гаса могу постати нови извор његове утечњене варијанте за ЕУ до почетка четврте деценије XXI века (Stanojević i Mišev, 2018: 311).¹⁸⁹ Генералне прогнозе у вези са утечњеним видовима природног гаса говоре и да ће његова употреба порасти у

¹⁸⁸ Непридружене резерве гаса користе се искључиво за производњу природног гаса, док је у случају придруженог гаса он нуспојава производње сирове нафте.

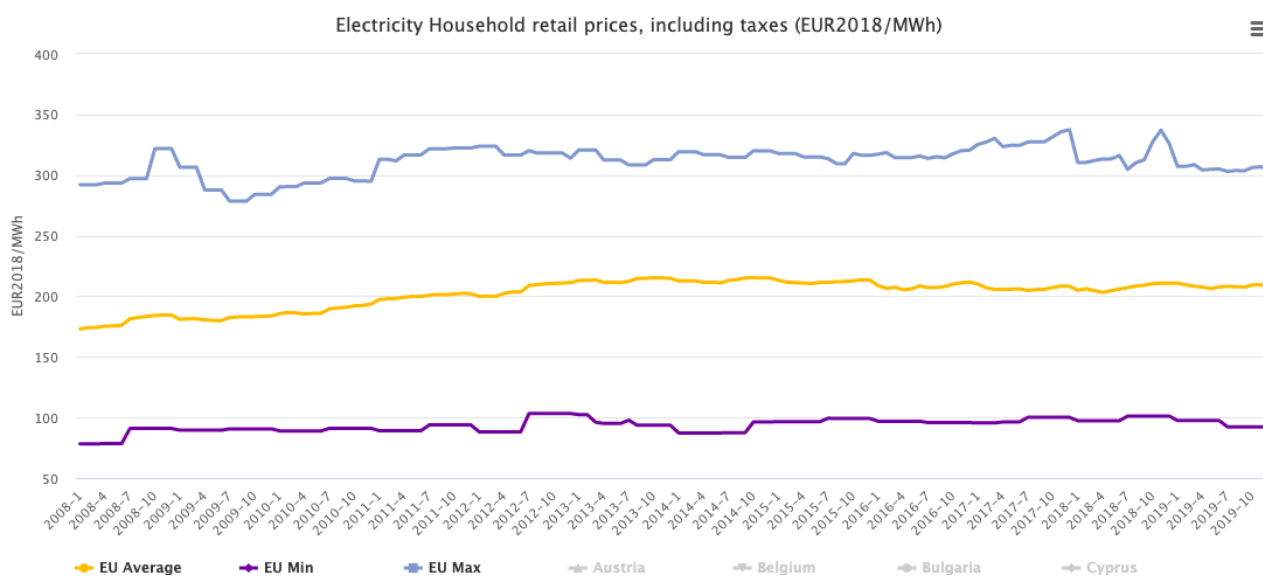
¹⁸⁹ У вези са овим, најзначајније резерве гаса поседују Египат, Кипар, Израел и Либан.

наредном периоду с обзиром да течни природни гас такође карактерише тренд раста сваке године. Примера ради, извоз течног природног гаса у 2019. години порастао је за 12,7% (54 bcm) у односу на претходну годину (BP, 2020: 4), што је највећи раст од када постоје мерења у вези са овим видом гаса. Када је реч о течном природном гасу, најзначајнији снабдевачи за ЕРБК у 2020. години били су Катар (30,2 bcm), САД (25,6 bcm), Русија (17,2 bcm), Нигерија (14,6 bcm) и Алжир (13,9 bcm) (BP, 2021: 44). С обзиром на прогнозе да ће главни извор не-руског гаса за ЕУ до 2030. године бити течни природни гас (Dickel et al., 2014: 1), ова врста енергента требало би да допринесе конкурентнијем тржишту, нижим ценама и смањеном ризику од настанка поремећаја у снабдевању. Појава течног природног гаса утицала је и на појаву „глобализованијег“ гасног тржишта с обзиром да је омогућила увозницама диверзификацију извора ван регионалних произвођача и ојачала конкуренцију у области овог енергента (Goldthau et al., 2020: 8–9) те је, стога, неопходно у обзир узети и ове параметре приликом разматрања потенцијалних снабдевача ЕУ гасом у будућности.

6.2.1.3. Приступачност

Димензија приступачности огледа се у економским елементима енергетске безбедности.¹⁹⁰ Имајући у виду да се природни гас већински користи у домаћинствима и индустрији унутар ЕУ, неопходно је да овај енергент, за поменуте секторе, представља приступачну опцију, односно да га одликује адекватна и стабилна цена. Са тим у вези, у наставку текста приказан је однос између малопродајних цена струје и гаса за домаћинства у периоду 2008–2019 године (Графикони 7 и 8). На основу представљених графикана, уочава се да је MWh енергије из природног гаса јефтинији скоро 2,5 пута у односу на струју у сектору домаћинства у ЕУ за период 2008–2019 што гас чини адекватнијом опцијом у смислу ове економске димензије енергетске безбедности. Другим речима, цена гаса јефтинија је од цене струје по јединици енергије што гас чини приступачнијом и прихватљивијом опцијом за грејање, коришћење у индустријске сврхе и сл. за разлику од осталих енергената.

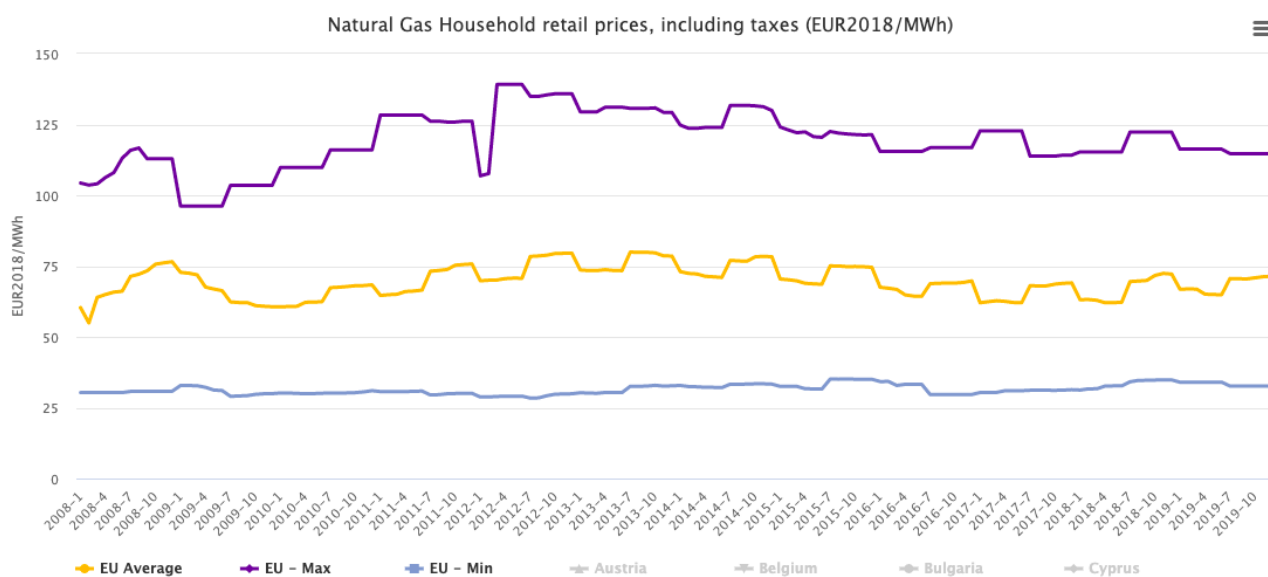
Графикон 7: Малопродајне цене струје у ЕУ, 2008–2019. (EUR/MWh)

Извор: European Commission, n.d.b.

¹⁹⁰ У овом сегменту се приступачност директно ослања на социјални аспект прихватљивости.

Графикон 8: Малопродајне цене гаса у ЕУ, 2008–2019. (EUR/MWh)

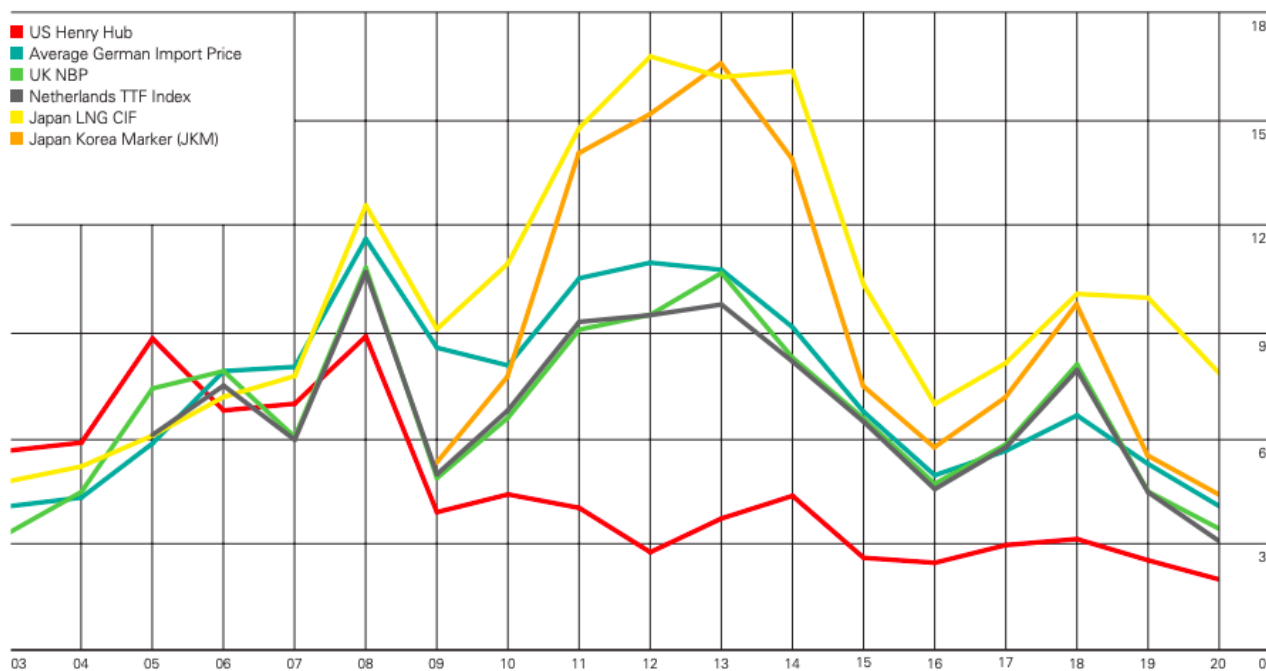
Извор: European Commission, n.d.b.

Како је претходно истакнуто, за разлику од нафте, тржиште природног гаса је регионалне природе (мада предикције у вези са течним природним гасом говоре о глобализованијем тржишту у скоријем периоду (Goldthau et al., 2020; Интервју 6)). И док је ЕУ већ искусила ефекат преливања поремећаја у снабдевању гасом током прве две деценије XXI века што је, последично, утицало и на цене гаса, очекивања су да ће, са развојем тржишта течног природног гаса и интегрисанијих цена, такве флукуације у ценама бити знатно редуковане. Другим речима, диверзификација извора, рута снабдевања и облика природног гаса може довести до нижих цена и, дугорочно, повећати енергетску безбедност ЕРБК. Међутим, услед регионалних тржишта гаса, цене се тренутно преговарају на локалном (регионалном) нивоу, често нетранспарентно што „пружа више могућности за секуритизацију“ (Houshialsadat, 2013: 253).

Како то наводе Станојевић и Мишев (2018: 320), три референтна тржишта у вези са ценама гаса јесу азијско, европско и америчко где су цене гаса „3-5 пута више у Јапану и Јужној Кореји него у САД, док су у Европи 2-3 пута више него у САД“. На нивоу ЕУ, цене гаса се одређују на основу трошкова производње и транспорта, а зависе од енергетског микса, диверзификације увоза, такси итд. Када је реч о европском тржишту гаса, цене су се традиционално формирале према тзв. нафтној формули (енг. *oil-indexed*) која је пратила цену сирове нафте,¹⁹¹ да би се, временом, прешло на берзанску цену. Промене укупне цене гаса (велепродајна цена гаса за одређено тржиште) по годинама према различитим индексима видљиве су на Графикону 9.

¹⁹¹ Традиционална везаност цена гаса за нафту последица је чињенице да се најпре трагало за нафтом, док је гас био нуспојава њене експлоатације (Stanojević i Mišev, 2018: 321).

Графикон 9: Цене гаса за период 2003–2020. (\$/mmBtu)

Извор: BP, 2021: 41.

Осим што приказује разлике у ценама природног гаса на различитим регионалним тржиштима у одређеном периоду, овај графикон показује и постепено приближавање цена гаса на европском простору у последњих неколико година и њихов пад након 2013. године, а што је последица јачања конкуренције на гасном тржишту, постепеног прекида традиције склапања уговора скопчаних са нафтним индексом, растуће улоге течног природног гаса у европском енергетском миксу и сл. (*Energy prices and costs in Europe*, 2016: 11). Након 2016. године, велепродајне цене гаса бележе тренд раста услед опоравка привредних активности, растуће потражње за гасом, али и повећања цена других угљоводоника (нафте и угља) (*Energy prices and costs in Europe*, 2019: 53). Стога диверзификација извора снабдевања представља битан циљ и у контексту утицаја на цене гаса – више извора снабдевања и алтернативних рута значи и ниже цене гаса. Другим речима, „тржишта са вишим степеном конкуренције показују ниже цене“ од тржишта која се одликују само једним снабдевачем (*Energy prices and costs in Europe*, 2019: 53), чиме се врши притисак на цене руског увоза (Goldthau, 2016: 32).

Како је претходно истакнуто, укупна цена гаса представља најзначајнији индикатор димензије приступачности у контексту овог истраживања, а на коју утичу цене производње и транспорта гаса.

Цена производње гаса најпре зависи од величине гасног налазишта, његове дубине, копнених или подводних локација, еколошких услова, доступности инфраструктуре и сл. при чему се најмањи трошкови производње везују за велика копнена налазишта непридруженог гаса (Houshialsadat, 2013: 254).¹⁹² С обзиром на то да Иран и Катар имају највећа копнена и приобална налазишта непридруженог гаса на свету, то се одликују и најмањим трошковима производње. Лак, површински приступ таквим налазиштима чини их најјекономичнијом опцијом када су у питању трошкови производње. Уједно их и

¹⁹² Другим речима, производња гаса у дубљим водама је најскупља. Процењује се да је, на пример, изградња подводних гасовода 50% скупља од изградње конвенционалних (Lochner and Bothe, 2009: 1522).

географска близина европском континенту чини адекватнијом опцијом за транспорт утечњене варијанте природног гаса него што је то случај са, на пример, аустралијским или америчким природним гасом. Стога јефтиније резерве гаса фигурирају као погоднија опција за улагање у производњу и најпривлачније поље за инвестиције (Houshialsadat, 2013: 256),¹⁹³ нарочито када се узму у обзир процене према којима ће, у наредним годинама, бити потребне велике инвестиције за проналажење и развој нових гасних налазишта. Табеларни приказ трошкова производње гаса у различитим државама које располажу налазиштима природног гаса дат је у Табели 30.

Табела 30: Трошкови производње гаса у земљама произвођачима гаса (\$/MBtu)

Држава	Трошкови производње гаса	
	најнижи	највиши
Алжир	0,4	0,8
Аустралија	0,6	1
Венецуела	0,6	1
Иран	0,35	0,7
Канада	0,7	1,2
Катар	0,35	0,6
Нигерија	0,6	1,2
Русија	0,4	1,3
САД	0,7	1,7

Извор: Lochner and Bothe, 2009: 1521.

Имајући у виду презентоване податке, у наставку текста (Табела 31) приказан је процењен удео различитих региона у производњи природног гаса у наредном периоду, са пројекцијама до 2050. године.

Табела 31: Удео региона у производњи природног гаса за период 2010–2050.

Регион	2010.	2020.	2050.
Постсовјетски	23,7%	20,8%	24%
Блиски Исток	14,4%	17,8%	21%
Северна Америка	26%	28,8%	26%
Јужна Америка	5%	4%	4%
Азија/Океанија	15,4%	16,9%	15%
Африка	6,5%	6%	9%
Европа	5,5%	5,7%	1%

Извор: BP, 2011: 22; BP, 2021: 36; GECF, 2022: 60.

¹⁹³ Приступ налазишту, његова дубина и тежина експлоатације гаса јесу разлози зашто се, на пример, нека руска налазишта гаса одликују релативно ниским трошковима производње, док се налазишта на тешко приступачним локацијама, попут Баренцовог мора, одликују високим трошковима производње те су, сходно томе, скупља за експлоатацију (Houshialsadat, 2013: 256).

Како се може приметити, очекивано је да ће у наредних 30 година најзначајнији пораст у производњи природног гаса остварити Постсовјетски и Блискоисточни регион, оба географски лоцирана у близини европског континента, са већ оствареним, али и планираним конекцијама са ЕУ у домену природног гаса (Прилози 9 и 10).

Цена транспорта гаса други је битан фактор који утиче на укупну цену гаса у оквиру димензије приступачности и повезана је са трошковима саобраћања енергента од произвођача до потрошача. Природни гас, у смислу транспорта, може бити достављен било конвенционалним путем (путем гасовода), било прекоморским транспортом у случају његове утечњене варијанте. Транспорт течног природног гаса састоји се из три фазе: утечњавања гаса, поморског транспорта и његове поновне гасификације на одредишној локацији (Lochner and Bothe, 2009: 1522), што процес његовог транспорта чини скупљим у односу на транспорт конвенционалним путем, при чему трошкови утечњавања највише утичу на формирање транспортне цене течног природног гаса (скоро 50% цене гаса) (Kirchner and Berk, 2010: 873; IEA, 2019: 197–198). На глобалном нивоу приметан је тренд увећања капацитета за утечњавање гаса – у 2019. години тај капацитет износио је скоро 600 bcm гаса на годишњем нивоу, а прогнозе се крећу у правцу значајног раста ових капацитета (Enformer, 2020). Од свих идентификованих снабдевача ЕУ (течним) природним гасом, Алжир, Русија, Катар и Иран се одликују најнижим трошковима утечњавања природног гаса (Houshialsadat, 2013: 259). Додатно, увећање географске удаљености испоставља течни природни гас као економичнији у смислу његовог транспорта гаса на веће удаљености – процене укључују удаљености од 3 500–4 000 km између снабдевача и потрошача, када течни природни гас представља исплативију опцију (Lochner and Bothe, 2009: 1518).

Према одређеним подацима, цене транспорта гаса варирају између 0,63 и 2,3 \$/MBtu за конвенционални природни гас, односно између 1,97 и 2,24 \$/MBtu за течни природни гас, што алжирски, египатски, либијски, катарски и ирански гас чини најјефтинијом опцијом за ЕУ (Табела 32). Свакако, овакав тренд у производњи и транспорту подложен је утицају различитих фактора, попут политичких криза, трендова на нафтном тржишту и сл. што умногоме утиче на прогнозе у вези са будућим ценама гаса будући да је, за разлику од цене нафте, цена гаса више подложна „сезонским утицајима“ (*Energy prices and costs in Europe*, 2019: 53).¹⁹⁴

Табела 32: Трошкови производње и транспорта конвенционалног и течног природног гаса ка ЕУ у периоду 2010–2020 (\$/MBtu)

Снабдевач и рута снабдевања ЕУ	Производња	Транспорт	Транзитне таксе
Азербејџан-Турска	0,5	0,66	0,06
Алжир-Сардинија-Корзика	0,45	0,9	
Алжир преко GME	0,45	0,67	0,22
Алжир преко Medgaz	0,45	0,63	
Алжир преко Transmed	0,45	0,99	0,2
Алжир-LNG	0,45	1,97	

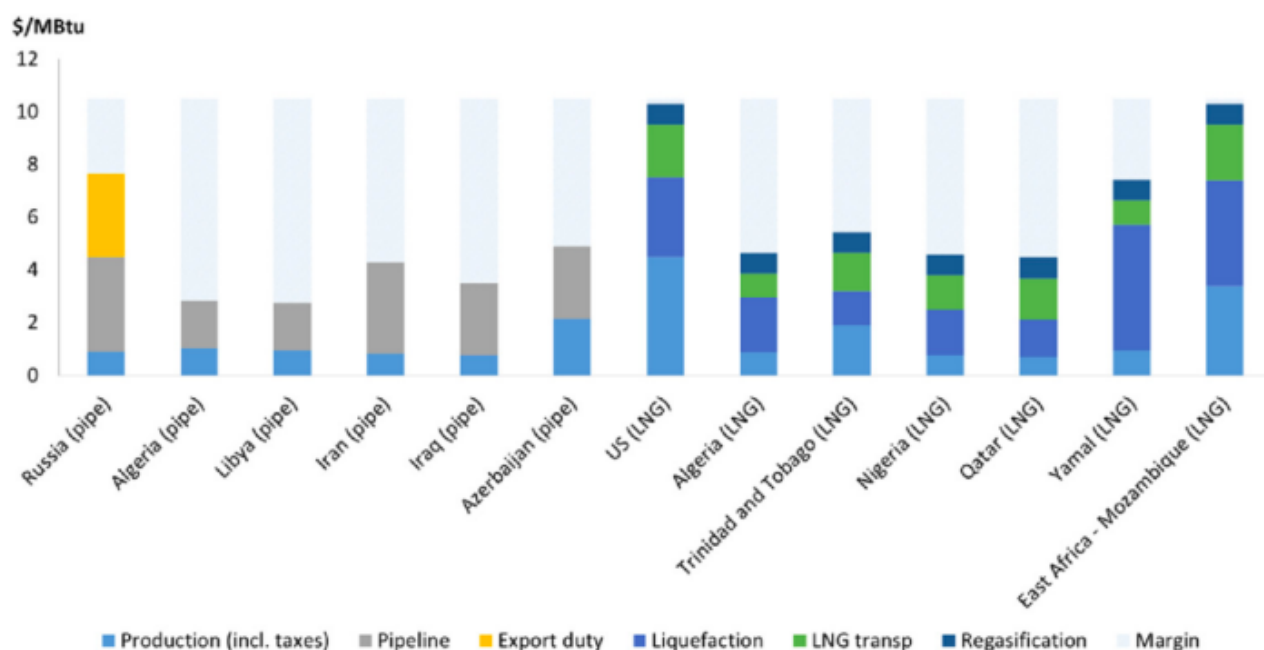
¹⁹⁴ Пандемија корона вируса, почев од 2020. године, један је од таквих „потреса“ који је утицао на потражњу за енергентима и формирање њихове цене у пост-пандемијском периоду.

Венецуела	0,6	2,4	
Египат-Турска	0,6	0,9	
Египат ТПГ	0,6	1,95	
Ирак-Турска	0,5	0,64	
Иран ТПГ	0,3	2,43	0,2
Иран-Турска	0,3	1,04	
Катар ТПГ	0,3	2,33	0,2
Либија-Италија	0,5	1,18	
Либија ТПГ	0,4	1,47	0,78
Нигерија ТПГ	0,6	2,4	
Оман ТПГ	0,4	2,42	0,2
Русија (Баренцово море)	0,8	1,93	
Русија преко Балтика	0,4	2,13	
Русија преко Балтика	0,8	2,3	
Русија преко Белорусије	0,8	1,63	0,16
Русија-Украјина I	0,5	0,84	0,28
Русија-Украјина II	0,4	1,81	0,28
Тринидад и Тобаго ТПГ	0,6	2,4	
Туркменистан-Иран	0,4	1,17	0,69
Туркменистан-Каспијско море	0,4	1,16	0,26
Туркменистан-Русија-Украјина	0,5	2,1	
УАЕ ТПГ	0,35	2,41	0,2

Извор: Houshialsadat, 2013: 261.

Укупна цена гаса подразумева veleпродајну цену гаса за одређено тржиште, укључујући ту и сегмент марже или зараде. У наставку текста приказан је Графикон 10 којим су прогнозиране дугорочне цене гаса (укључујући ту трошкове производње, транспорта и марже) главних добављача како конвенционалног, тако и течног природног гаса у ЕУ.

Графикон 10: Дугорочне цене конвенционалног и течног природног гаса ка Европи до 2025. године (\$/MBtu)

Извор: Mitrova et al., 2016: 27.

Према овом графикону, не-руски извори гаса који фигурирају као најекономичнија опција за европско тржиште реферишу на алжирски, либијски, ирански, ирачки и азербејџански природни гас, односно на алжирски, нигеријски и катарски течни природни гас. Дакле, у сегменту приступачности као једне од димензија (европске) енергетске безбедности, државе Блискоисточног и Постсовјетског РБК играју битну улогу као алтернативни снабдевачи гаса, било његове конвенционалне било течне варијанте. Са друге стране, оно што чини упитним дугорочније ослањање ЕУ на течни природни гас не-руског порекла јесте чињеница да је трговина течним природним гасом такође дефинисана уговорима, а више цене овог вида гаса на азијском тржишту чине тржиште врло компетитивним. Другим речима, извознице течног природног гаса могу више профитирати од његовог извоза на азијско тржиште те ће ЕУ „уколико жели веће количине течног природног гаса, морати да се такмичи са азијским тржиштем и мораће много више да плати“ (Интервју 3). Стога се интервјуисани експерти углавном слажу да, у контексту европских напора за диверзификацијом гаса и дугорочног преласка на обновљиве изворе енергије, али и врло компетитивног тржишта када је у питању течни природни гас, он за ЕУ може представљати тек краткорочну до средњорочну меру диверзификације (Интервју 1; Интервју 2; Интервју 6).

6.2.1.4. Доступност

Осим прихватљивости гаса као еколошки и социјално адекватне опције, физичког приступа изворима и приступачне цене, доступност гаса скопчана са (гео)политичким факторима такође постаје од кључног значаја у „променљивом геополитичком амбијенту“ (*Second Report*, 2017: 2). Јергин (*Yergin*) (2006) је мишљења да главну препреку у развоју постојећих и потенцијалних налазишта гаса не чине само геолошки фактори, већ да тај развој првенствено зависи од (гео)политичких, финансијских и технолошких фактора. Другим речима, иако је физички приступ ресурсима иницијални покретач разматрања алтернативних снабдевача, квалитативно битну улогу имају и

индикатори доступности као четврте димензије енергетске безбедности у контексту овог истраживања.

Инвестиције у развој инфраструктуре и технологија за проналажење, развој и експлоатацију нових налазишта природног гаса у великој мери су скопчане са геополитичким, финансијским и кадровским потенцијалима као битним факторима који могу да утичу на доношење одлука у вези са безбедношћу снабдевања, било краткорочно било дугорочно. Ти фактори дефинишу доступност природног гаса и, у контексту овог истраживања, реферишу на Индекс општег инвестиционог ризика, број транзитних земаља, геополитичку детерминанту односа и нето извоз гаса потенцијалних снабдевача.

У контексту ЕУ као једног од највећих тржишта за увоз природног гаса, кључним алтернативним снабдевачима овог енергента сматрају се не само они актери који располажу адекватним капацитетима, већ и они које карактерише висок степен политичко-безбедносне, економске и финансијске стабилности.¹⁹⁵ Другим речима, поред евидентних економских и техничко-технолошких капацитета којима ЕУ располаже у реализацији битних енергетских пројеката, једну од кључних улога играју и они фактори скопчани са политичким и безбедносним окружењем у којем егзистирају алтернативни снабдевачи. Како је претходно истакнуто, овај део анализе темељи се на моделу развијеном од стране аутора (Hayes & Victor, 2006a, 2006b) који су анализирали трендове скопчане са природним гасом у контексту његове доступности. Аутори су, наиме, анализирали реализоване пројекте у домену природног гаса у циљу идентификације фактора који су определили владе и комерцијалне актере да се упусте у реализовање великих гасних инфраструктурних пројеката. Пошавши од става да ће трговина гасом у будућности морати да укључи „ризичне“ произвођаче (попут Русије, Ирана, Катара, Нигерије, Алжира, Саудијске Арабије и сл.) и „ризичне“ транзитне земље (попут Украјине, Турске и сл.), аутори су, на основу седам студија случаја, утврдили четири групе таквих фактора: инвестициони амбијент, фактор оличен у транзитним земљама, земљи која преузима ризик и геополитичким односима (Hayes and Victor, 2004; Hayes and Victor, 2006a: 28–30). У погледу првог таквог фактора, фокусирали су се на инвестиционе ризике у државама снабдевачима и транзитним земљама. Стога једну од најзначајнијих варијабли димензије доступности, у контексту овог истраживања, чини управо Индекс општег инвестиционог ризика.

Индекс општег инвестиционог ризика у издању Међународног водича за ризик државе рангира земље према степену ризика улагања и представља композитни индекс који обухвата степен стабилности владе, инвестиционог профила, унутрашњих конфликта, корупције, закона, етничких тензија и квалитета бирократије. Индекс се састоји из 22 варијабле које су груписане у три компоненте ризика: политичку, финансијску и економску компоненту. Индекс политичког ризика броји 100 поена, док индекси финансијског и економског ризика броје по 50 поена. Композитни индекс три компоненте креће се од 0 до 100, при чему се разликују категорије веома ниског ризика (80-100), ниског ризика (70-79,9), средњег ризика (60-69,9), високог ризика (50-59,9) и веома високог ризика (0-49,9) (PRS, 2021a: 27).¹⁹⁶

Имајући у виду претходно идентификоване земље које, са својим налазиштима и годишњом производњом гаса фигурирају као потенцијални снабдевачи ЕУ у будућности,

¹⁹⁵ Осим располагања великим резервама енергената, за улогу значајног актера на тржишту енергената потребна је и унутрашња политичка стабилност, развијени механизми управљања и сл. То је, између осталог, један од разлога зашто нпр. Венецуела (иако богата нафтом) не фигурира као поуздан партнер у енергетској трговини са екстерним партнерима.

¹⁹⁶ Детаљније о методологији и индикаторима Индекса видети у Прилогу 6.

у наставку је предочено њихово рангирање сходно Индексу општег инвестиционог ризика на почетку 2021. године (Табела 33).

Табела 33: Индекс општег инвестиционог ризика за одабране земље на почетку 2021. године

Држава	Композитни ризик	Категорија ризика	Композитни ризик у наредних 5 година	
			Најгори сценарио	Најбољи сценарио
УАЕ	77,3	низак	68	83
Казахстан	72,3	низак	61,5	77,3
Катар	71,5	низак	67,5	79,8
САД	70	низак	66,8	79,3
Саудијска Арабија	69,5	средњи	65,8	80
Русија	66,5	средњи	62,8	77,5
Азербејџан	64,8	средњи	56,5	74
Египат	62,5	средњи	53	69
Иран	59,3	висок	53,8	69,5
Алжир	56,8	висок	52,8	70,3
Нигерија	56,8	висок	51,3	67,8
Ирак	52,8	висок	50,3	66,3

Извор: PRS, 2021b.

Како се може приметити, ниједан од потенцијалних снабдевача не припада категорији веома високог ризика (0-49,9). Ипак, чињеница да Иран, Алжир, Нигерија и Ирак као значајни алтернативни снабдевачи ЕУ природним гасом показују тенденцију ка земљама са високим ризиком улагања, требало би узети у обзир и ову чињеницу приликом доношења одлука у вези са будућим снабдевањем ЕУ овим енергентом.

У вези са другим индикатором димензије доступности, транзитне земље кроз које пролазе значајни енергетски инфраструктурни пројекти још један су од битних фактора доступности гаса у конкретном случају, што је и показала претходно реализована преданализа у вези са гасним сукобима између Русије и Украјине (и ЕУ). Непоуздане транзитне земље, стога, могу представљати значајну препреку безбедном снабдевању енергентима.¹⁹⁷ Овде до изражаја долази отклон од редукционистичког поимања енергетске безбедности који концепт своди на просту дијаду односа између извознице и увознице. Другим речима, потребно је фокусирати се и на транзитне земље кроз које потенцијални цевовод пролази. Додатно, узимањем у обзир геополитичке компоненте концепта, фокус је и на стратешким факторима који опредељују избор ЕУ у контексту алтернативног снабдевача. Анализа потенцијалних транзитних рута у контексту овог истраживања подразумева једноставно кодирање: у случају да нема транзитних земаља,

¹⁹⁷ Ово је нарочито битно у контексту конвенционалног природног гаса који се транспортује гасоводима, за разлику од његове течне варијанте којој на располагању стоје различите руте и територијалне воде транзитних земаља.

нумеричка вредност једнака је нули; у случају једне транзитне земље та вредност износи 1, у случају две транзитне земље вредност је 2 итд., док снабдевање течним природним гасом искључује транзитне земље из такве једначине.

С обзиром да реализација међународних гасних инфраструктурних пројеката, како је већ истакнуто, са собом носи одређене ризике (Hayes and Victor, 2004: 2), геополитичке детерминанте односа између држава произвођача, транзитних држава и потрошача играју такође важну улогу приликом доношења одлука у вези са реализацијом тих пројеката. На овај фактор такође је било указано у претходним деловима текста, током преданализе.

Имајући у виду да су геополитички односи врло комплексни и да их је тешко операционализовати, Хејес и Виктор су их редуковали на „присуство колективних институција које су истовремено и индикатор и помоћни механизам у обезбеђивању стабилности односа између потенцијалних земаља које тргују природним гасом“ (Hayes and Victor, 2006a: 35). Користећи нумеричку скалу од 0 до 5, рангирају их према степену моћи такве организације и институционалне сарадње, при чему се више вредности додељују оним пројектима који обухватају државе са „значајнијим нивоима сарадње у заједничким регионалним организацијама“ (Hayes and Victor, 2004: 10). Другим речима, фокус је на институцијама које „одражавају степен комерцијалне интеграције земаља и спремност земаља да заједнички управљају тим пословима“ (Hayes and Victor, 2004: 10–11). Наравно, постојећи модел квантификације моћи организација сходно овим критеријумима поседује извесна ограничења,¹⁹⁸ али представља добру полазну основу за укрштање са другим претходно предоченим индикаторима. Табеларни приказ алтернативних снабдевача ЕУ гасом сходно критеријуму детерминанте геополитичких односа дат је у тексту испод (Табела 34).

Табела 34: Алтернативни снабдевачи ЕУ природним гасом према критеријуму детерминанте геополитичких односа

Држава снабдевач	ИОИР	Број транзитних земаља	Организација
УАЕ	77,3 (низак)	0	GCC
Казахстан	72,3 (низак)	2	CIS
Катар	71,5 (низак)	0	GCC; GECF
САД	70 (низак)	0	OECD; NAFTA; APEC
Саудијска Арабија	69,5 (средњи)	0	GCC
Русија	66,5 (средњи)	0-1	GECF; APEC; CIS
Азербејџан	64,8 (средњи)	2	CIS; BSEC
Египат	62,5 (средњи)	0	UM; GECF
Иран	59,3 (висок)	0-1	GECF
Алжир	56,8 (висок)	0	UM; GECF
Нигерија	56,8 (висок)	0	GECF; ECOWAS

Извор: ауторка.

¹⁹⁸ На пример, Венецуела је чланица значајнијих регионалних организација, али не фигурира као алтернативна опција с обзиром да, према Индексу општег инвестиционог улагања, ризик улагања у ову земљу износи 42,8 што је сврстава у земље са веома високим ризиком улагања (PRS, 2021b).

Ипак, треба имати у виду и пораст домаће потражње за овим енергентом у алтернативним земљама снабдевачима што постаје нарочито битно приликом разматрања њиховог потенцијала за снабдевање ЕУ гасом у будућности. У наставку текста дат је табеларни приказ трендова у домаћој потражњи за гасом унутар идентификованих снабдевача за период 2000–2020 (Табела 35).

Табела 35: Домаћа потражња за гасом (bcm) за период 2000–2020.

Држава	2000.	2010.	2020.
Азербејџан	5,2	8,1	11,9
Казахстан	9,5	9,5	16,6
Русија	354	423,9	484
Алжир	19,8	25,3	44
Египат	20	43,4	61
Иран	62,9	144,4	221
Катар	9,7	25,4	35
Саудијска Арабија	49,8	83,3	112,1
УАЕ	31,4	59,3	77
САД	660,7	648,2	871
Нигерија	7	7	19

Извор: BP, 2011: 23; BP, 2021: 38; EnerData, 2021.

Праву слику о довољним количинама гаса за потребе ЕУ у смислу алтернативних снабдевача може дати преглед нето извоза гаса ових земаља. Стога овај индикатор фигурира као последњи, четврти индикатор димензије доступности у контексту овог истраживања. Примера ради, у 2020. години домаћа потражња за гасом у Египту износила је 61 bcm, док је исте године Египат извезао тек 0,7 bcm гаса, што, у дугорочном смислу, Египат не чини адекватном опцијом за снабдевање ЕУ овим енергентом. Приказ нето извоза гаса за одређене државе дат је у Табели 36.

Табела 36: Нето извоз одређених држава у 2020. години (bcm)

Држава	Нето извоз у 2020. години
Азербејџан	13,8
Казахстан	12,4
Русија	241,8
Алжир	40
Египат	0,7
Иран	11,4

Катар	106,1
Саудијска Арабија	0
УАЕ	13,3
САД	78,7
Нигерија	28,4

Извор: EnerData, 2022; Statista, 2022.

6.2.2. Категоризација алтернативних снабдевача ЕУ природним гасом према 4А приступу енергетској безбедности

На основу претходно предочених података, а у вези са представљеним индикаторима димензија енергетске безбедности, у наставку текста понуђен је сумарни табеларни приказ тих индикатора (Табела 37). Сходно АХП техници, где је циљ био одредити најадекватнију опцију алтернативног снабдевача ЕРБК природним гасом, најпре су одређене алтернативе у виду идентификованих гасних провинција. Потом су димензије 4А приступа идентификоване као критеријуми којима је додељена одговарајућа тежинска вредност, а затим извршено пондерисање у складу са коефицијентом постојећег софтверског решења. То је затим учињено и са индикаторима димензија који су, у конкретном случају примене АХП технике, фигурирали као поткритеријуми. Затим су унети подаци за сваки од претходно предочених индикатора наведених димензија 4А приступа: величина гасне провинције (Табела 29), укупна цена гаса (Табела 32), Индекс општег инвестиционог ризика (Табела 34), број транзитних земаља (Табела 34), геополитичка детерминанта односа и нето извоз гаса (Табела 36). Укрштањем унетих података, добијени су резултати оцене сваке од идентификоване гасне провинције сходно постојећем софтверском решењу (Прилог 12). С обзиром да је претходно истакнуто како природни гас представља најприхватљивије фосилно гориво сходно еколошким и социјалним елементима, дескриптивни индикатор за димензију прихватљивости за све алтернативне снабдеваче је потврдан те није додатно разматран.

У вези са наведеним индикаторима (поткритеријумима), потребно је имати у виду следеће – у смислу величине гасне провинције, најбоља опција је што већа вредност; у смислу укупне цене гаса, најбоља опција је што мања вредност; у смислу Индекса општег инвестиционог ризика, најбоља опција је што већа вредност; у смислу броја транзитних земаља, најбоља опција је што мања вредност; у смислу геополитичке детерминанте односа, најбоља опција је што већа вредност; у смислу нето извоза, најбоља опција је што већа вредност. Додатно, Индекс инвестиционог ризика треба тумачити на следећи начин: 5 – веома низак ризик; 4 – низак ризик; 3 – средњи ризик; 2 – висок ризик; 1 – веома висок ризик. На крају, Хејесов и Викторов (Hayes and Victor, 2006a) модел рангирања регионалних организација у смислу геополитичке детерминанте односа као индикатора димензије доступности треба тумачити на следећи начин у контексту ове дисертације: 3 – АПЕС, ОЕСД, НАФТА; 2 – УМ, ВСЕС, ГСС, СИС; 1 – ГЕСФ, ЕСОВАС.¹⁹⁹ У наставку текста приказан је и дијаграм примењеног софтверског решења базираног на АХП техници одлучивања (Слика 5).

¹⁹⁹ У случају да је држава чланица организација које су различито кодирани, узета је повољнија опција.

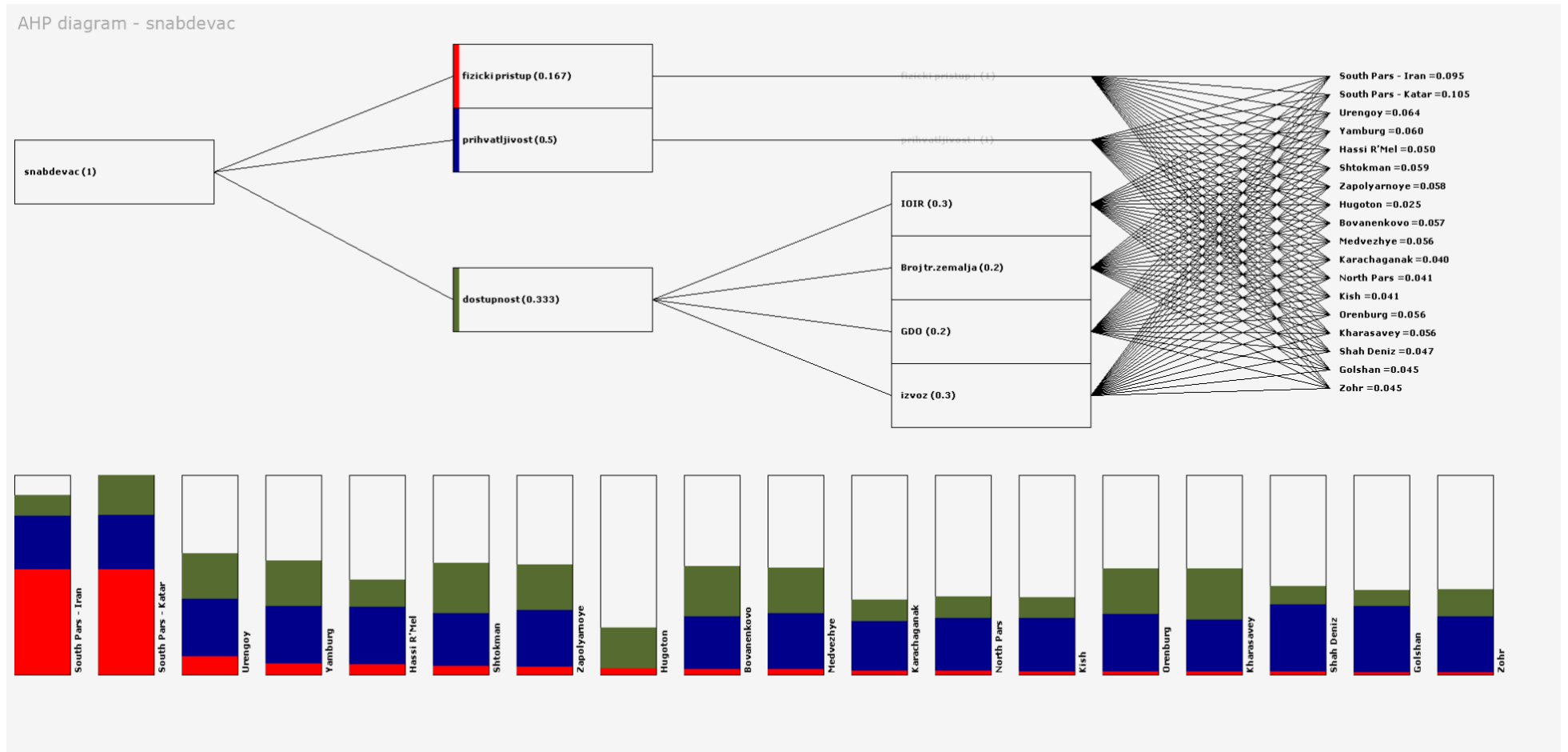
Табела 37: Резултати примене 4А приступа енергетској безбедности ЕУ у домену природног гаса

		Физички приступ	Прихватљивост	Доступност				Резултати
вредност		1	3	2				
		Величина гасне провинције	Укупна цена гаса	ИОИР	Број транзитних земаља	Геополитичка детерминанта односа	Нето извоз	
вредност				3	2	2	3	
Гасна провинција	Држава снабдевач							
<i>South Pars Iran</i>	Иран	35 000	2,93	2	0	1	11,4	0.095
<i>South Pars Katar</i>	Катар	35 000	2,83	4	0	2	106,1	0.105
<i>Urengoy</i>	Русија	6 300	2,49	3	1	3	241,8	0.064
<i>Yamburg</i>	Русија	3 900	2,49	3	1	3	241,8	0.060
<i>Hassi R'Mel</i>	Алжир	3 500	2,42	2	0	2	40	0.050
<i>Shtokman</i>	Русија	3 100	3,1	3	0	3	241,8	0.059
<i>Zapolyarnoye</i>	Русија	2 700	2,49	3	1	3	241,8	0.058
<i>Hugoton</i>	САД	2 300	9,28	4	0	3	78,7	0.025
<i>Bovanenkovo</i>	Русија	2 000	3,1	3	0	3	241,8	0.057
<i>Medvezhye</i>	Русија	1 900	2,59	3	1	3	241,8	0.056
<i>Karachaganak</i>	Казахстан	1 370	3,4 ²⁰⁰	4	2	2	12,4	0.040
<i>North Pars</i>	Иран	1 340	2,93	2	0	1	11,4	0.041
<i>Kish</i>	Иран	1 300	2,93	2	0	1	11,4	0.041
<i>Orenburg</i>	Русија	1 300	2,49	3	1	3	241,8	0.056
<i>Kharasavey</i>	Русија	1 200	3,1	3	0	3	241,8	0.056
<i>Shah Deniz</i>	Азербејџан	1 200	1,22	3	2	2	13,8	0.047
<i>Golshan</i>	Иран	850	1,34	2	1	1	11,4	0.045
<i>Zohr</i>	Египат	850	2,55	3	0	2	0,7	0.045

Извор: ауторка.

²⁰⁰ Укупна цена гаса из Казахстана базирана је на експертској процени на основу удаљености и најнижих цена из Украјинског транспортног система.

Слика 5: АХП дијаграм категоризације снабдевача ЕРБК природним гасом

Извор: ауторка.

Према добијеним налазима примене АХП софтверског решења у категоризацији алтернативних снабдевача ЕУ природним гасом, како се може закључити, као најзначајнији фигурирају *Постсовјетски регионални безбедносни комплекс и Блискоисточни регионални безбедносни комплекс*. У овим регионима сконцентрисано је више од 70% свих утврђених светских резерви гаса. С обзиром на већ постојећи увоз гаса из Русије и Азербејџана у ЕУ, јасна је повезаност са Постсовјетским РБК. Међутим, као значајан потенцијални снабдевач ЕУ појављује се и Блискоисточни РБК и то првенствено у контексту течног природног гаса. С обзиром да су се ова два РБК испоставила као најзначајнија у погледу (алтернативних) снабдевача ЕРБК природним гасом, оба ће детаљније бити разматрана у каснијем делу текста којим се скицирају сценарији потенцијалне спољне трансформације ЕРБК на плану енергетске безбедности.

Висок ризик улагања у нигеријска налазишта природног гаса и ранг регионалних организација чији је она члан, Нигерију не чине толико привлачним алтернативним снабдевачем ЕУ у будућности. Ипак, течни природни гас који би се допремао из Нигерије и који је, уједно, отпорнији на геополитичке ризике, могао би бити адекватна опција. Како Нигерија, сходно теорији регионалног безбедносног комплекса, припада географски удаљеном комплексу у односу на ЕРБК (Западноафричком протокомплексу), то интензитет безбедносне динамике између два комплекса чини ниским те је спољна трансформација ЕРБК у правцу приближавања Западноафричком РБК мало вероватна.

У смислу осталих идентификованих алтернативних снабдевача ЕРБК не-руским природним гасом, као најзначајнији фигурирају још Сједињене Америчке Државе. САД, као једини пол Северноамеричког РБК, врло је заинтересована за европску енергетску безбедност. САД и њихов течни природни гас виђени су као значајан алтернативни извор снабдевања течним природним гасом у контексту диверзификације европских снабдевача, извора и рута (European Commission, 2018a), ако не и кључни (Интервју 1). САД су, нарочито унутар дефинисаног истраживачког периода од 2005. до 2019. године показале изузетно интересовање за диверзификацију европских енергетских снабдевача, односно исказале велико противљење свим оним пројектима који су за циљ имали увећање европске енергетске зависности од Русије:

„Удвостручавање једног цевовода из једног извора снабдевања, уместо креирања више рута из више различитих извора преко те територије, не појачава европску енергетску безбедност... Северни ток 2 (*прим. аут.*) може да доведе Европу у ситуацију да се енергија користи као оружје. То би требало да буде позив на буђење да је Европи потребно да развије разноврсност снабдевања, извора снабдевања, рута и горива...” (Crisp, 2016).

О заинтересованости САД-а за европску енергетску безбедност првенствено сведочи велика подршка успостављању Енергетске уније ЕУ (European Commission, 2014t; EEAS, 2016), као и сет санкција против гасних компанија ангажованих на изградњи Северног тока 2 које је Трампова администрација у неколико наврата усвојила.²⁰¹ Северни ток 2 означен је као пројекат који би могао да „оживи хладноратовске поделе“ (Szalai, 2016). САД су примарно заинтересоване за европску енергетску безбедност у контексту потенцијалног тржишта за сопствени течни природни гас, али и држања Немачке и ЕУ ван сфере руског утицаја у енергетском сектору. У Акту о сузбијању руског утицаја у Европи и Евроазији из 2017. године истакнуто је како америчка политика подразумева

²⁰¹ Мешање САД-а у енергетску политику ЕУ није овековна одлика америчке спољне политике – почетком 80-их година прошлог века у време хладноратовске конфронтације, Роналд Реган, тадашњи председник САД-а, био је изразито против изградње гасовода Јамал-Европа и растуће европске енергетске зависности од руских енергената (Vicaři, 2016). Слични покушаји заустављања градње совјетских нафтовода, односно гасовода датирају и из 60-их година прошлог века, за време мандата Кенедија.

„супротстављање Северном току 2 с обзиром на његов негативан утицај на енергетску безбедност ЕУ, развој гасног тржишта у Централној и Источној Европи и енергетским реформама у Украјини“ (*Countering America's Adversaries*, 2017: 931). Међутим, чињеница да је неколико европских земаља (предвођених Немачком) овакве америчке претензије окарактерисала као мешање у унутрашње послове Европе (Prince and Štavljanin, 2019), да је примена АХП софтверског решења указала да амерички природни гас, дугорочно посматрано, не фигурира као одржива опција, као и да је географска удаљеност између ова два РБК највећа препрека њиховом приближавању, сценарио таквог приближавања је мало вероватан.

Свакако да географска дистрибуција и близина ресурса природног гаса, цене и (гео)политички фактори обликују европску енергетску политику у контексту доношења одлука у вези са алтернативним снабдевачима гаса у будућности. Додатно, опредељеност ЕУ да развија односе са идентификованим алтернативним снабдевачима може бити добра основа за ублажавање инвестиционих ризика и (гео)политичких амбијената у тим земљама. На темељима извршене анализе, у наредном делу текста је потребно дотаћи се потенцијалних сценарија у вези са спољном трансформацијом ЕРБК у правцу његове решености да се окрене идентификованим најзначајнијим алтернативним снабдевачима природног гаса у свом спољнополитичком енергетском наступу.

6.3. Примена методе сценарија: изгледи за спољну трансформацију ЕРБК

С обзиром на то да један РБК генеришу безбедносне интеракције јединица које га чине, безбедносна упућеност и међузависност између два или више РБК, по правилу, није тако јака као унутар самог РБК. Другим речима, међурегионална (безбедносна) интеракција слабија је од оне на регионалном нивоу. Међутим, то не значи нужно да региони међусобно не интерагују поводом различитих питања. Наиме, различити безбедносни сектори, попут енергетског, еколошког (нпр. климатске промене) или, пак, социјеталног (нпр. миграције) могу бити вектори безбедносне интеракције између региона (Kirchner and Berk, 2010: 871–872). Свакако, интензитет међурегионалне безбедносне динамике јесте тај који опредељује потенцијал за екстерну трансформацију једног РБК. Друкчије речено, тамо где је таква динамика ниског интензитета, промена граница РБК је мало вероватна за разлику од интензивне и све веће међурегионалне безбедносне динамике која може бити показатељ вероватнијих спољних трансформација (Buzan and Wæver, 2003: 67). Пренето на контекст овог истраживања, то би значило већу безбедносну упућеност на јединице другог РБК која укључују, поред безбедносне инволвираности, и постојање (мреже) гасовода која их повезује, аранжмана предузетих у вези са извозом и увозом течног природног гаса и свих других кооперативних механизма којима се има за циљ енергетско повезивање ЕРБК и јединица других регионалних безбедносних комплекса.

ТРБК, како је већ поменуто, пружа теоријску основу за извођење методе сценарија у конкретном случају. С обзиром на претходно предочен став да сценарији немају за циљ детаљан опис будућности, већ се темеље на истицању кључних фактора који ће довести или могу довести до будуће ситуације, на овом месту је неопходно истаћи такве факторе који имају капацитет да утичу на могуће будуће ситуације. Међутим, овде је потребно имати у виду да су „избор и комбинација кључних фактора“ у вези са будућношћу, пре свега, конструкт, односно да представљају „менталне мапе“ (Kosow and Gaßner, 2008: 11–12) аутора и да су, стога, подложне и његовој креативности. То конкретно значи да се одређени фактори свесно мобилишу као релевантни, односно одбацују, а затим се доводе у међусобну релацију и стављају у одређени контекст у складу са одређеним

претпоставкама. Свакако, то не значи да су те претпоставке конструисане олако – потребно је да оне буду продукт сложене анализе, искуствених података и дубинских увида у истраживану појаву како би резултирале адекватним скупом кључних фактора који творе могуће сценарије о томе како би будућност у неком тренутку могла да изгледа. Другим речима, „што више знања прикупимо у садашњости, то је извеснија прогноза будућег тока догађаја“ (Kosow and Gaßner, 2008: 14). Отуда неопходност идентификовања кључних фактора са капацитетом трасирања будућих догађаја.

Имајући у виду досадашњу анализу, мапирани су кључни фактори (инпути) који могу продуковати знатне последице на плану европске енергетске безбедности у контексту природног гаса, на унутрашњем и спољном плану. Сваком од њих је, на основу спроведене анализе и увида у статистичке податке, трендове и резултате остварене на плану европске енергетске безбедности додељен одговарајући дескриптивни степен вероватноће реализације, у распону од мале преко средње до велике вероватноће. Овај корак је првенствено у служби креирања сценарија и аналитичког редуковања на одговарајући број сценарија који се смислено разликују. Свакако, треба имати у виду да је овде првенствено реч о преобладавајућим факторима који су се, на основу досадашњег истраживања и искуства, издвојили као кључни у смислу капацитета да потенцијално трасирају будуће догађаје у вези са европском енергетском безбедношћу у области природног гаса. Петнаест таквих кључних фактора са очекиваним степеном вероватноће представљено је у Табели 38.

Табела 38: Кључни фактори за реализацију сценарија трансформације ЕРБК са очекиваним степеном вероватноће

Фактор	Вероватноћа
Појава нових руских налазишта гаса	средња
Појава нових налазишта не-руског природног гаса	средња
Прелазак ЕУ на обновљиве изворе енергије	велика
Интензиван развој зелених технологија у ЕУ	средња
Адекватан приступ ЕУ материјалима за зелене технологије	средња
Висок ниво инвестиција ЕУ у сектор зелене енергије	велика
Успех ЕУ у праведној транзицији	средња
Интензиван економски раст у ЕУ и висока тражња за енергијом	средња
Висока цена гаса	средња
Губитак азијског тржишта за куповину руског гаса	средња
Преусмеравање великог дела течног природног гаса ка азијском тржишту	средња
Смиривање безбедносне ситуације на Блиском истоку	мала
Интензивирање сукоба у Украјини и убрзавање процеса смањења европске енергетске зависности од руског гаса	велика
Постизање договора ЕУ са Русијом и нормализација (енергетских) односа	мала
Стварање јединственог европског енергетског тржишта	велика

Извор: ауторка.

Како то наводе Бузен и Вејвер, циљ предиктивног момента у ТРБК јесте „сузити распон релевантних сценарија у сваком конкретном случају“ (Buzan and Wæver, 2003: 70). У служби тог сужавања и издвајања релевантних сценарија јесу управо кључни фактори са капацитетом да утичу на будуће догађаје. Идентификовани фактори, у међусобној интеракцији, дакле, могу резултирати одређеним сценаријима у контексту потенцијалне трансформације ЕРБК. С обзиром на опсег последица које могу произвести на плану европске енергетске безбедности, овај сет фактора биће разматран у наредном делу текста. И док за поједине сценарије одређени фактори могу представљати предуслове за одвијање догађаја, за друге, пак, могу фигурирати као препреке у остваривању будуће ситуације. Стога су, у складу са претходно описаним фазама методе сценарија, ови фактори постављени у интерактивни однос, а затим су разматрани аспекти њиховог узајамног деловања у конкретном сценарију. Свакако, потребно је истаћи како предочени сценарији представљају тек идеалнотипске опције – циљ, дакле, није описати извесну будућност, већ идентификовати могуће будуће сценарије на основу мапираних кључних фактора који могу продуковати знатне последице на плану европске енергетске безбедности у контексту природног гаса. Како то аутори наводе, концепт сценарија „представља идеју једне могуће будућности и стога се увек имплицитно односи на могућност других, алтернативних будућности“ (Kosow and Gaßner, 2008: 15) те би, у том смислу, тако требало тумачити и анализу која следи.

Закључци којима је резултирала спроведена анализа и сплет наведених кључних фактора у конкретном случају резултирали су трима сценаријима потенцијалне трансформације ЕРБК на плану енергетске безбедности. За сваки од три сценарија представљени су кључни фактори са одговарајућим степеном вероватноће неопходним за реализацију конкретног сценарија, да би, потом, било извршено њихово укрштање и поређење са базном табелом фактора. Овај корак је био у служби идентификовања сценарија који има највећи степен поклапања са првобитно дефинисаним факторима. Другим речима, циљ је био утврдити који од описана три сценарија јесте најизгледнији у погледу спољне трансформације ЕРБК у домену енергетске безбедности.

Имајући у виду анализу спроведену на првом истраживачком нивоу где је утврђена велика вероватноћа даље интеграције ЕРБК на унутрашњем плану у домену енергетске безбедности (и на основу које је могуће тврдити да је мало вероватно одржавање *status quo*), у наредном делу текста фокус ће бити на могућностима за спољну трансформацију овог РБК у правцу његовог приближавања Постсовјетском и Блискоисточном РБК у домену енергетске безбедности (природног гаса). Односно, пажња ће бити посвећена могућностима креирања јединственог наступа ЕРБК у односу на спољне јединице и друге РБК и постајања ЕРБК јединственим актером, у складу са претходно предоченом унутрашњом трансформацијом овог комплекса.

6.3.1. Сценарио приближавања ЕРБК Постсовјетском РБК

Када је реч о изгледима за спољну трансформацију ЕРБК, први вектор те трансформације почива на преиспитивању поставке према којој комплекс центриран око ЕУ и комплекс центриран око Русије формирају „лабави суперкомплекс“ будући да их недовољна укљученост у међусобна безбедносна питања спречава у формирању јединственог великог комплекса (Buzan and Wæver, 2003: 343). Међутим, висока инволвираност ЕУ у случајевима руско-украјинских (гасних) сукоба (како је показала анализа на првом истраживачком нивоу), почетни је индикатор у преиспитивању тезе да питање природног гаса у великој мери може деловати као драјвер промена постојећих регионалних безбедносних образаца. Другим речима, на примерима анализираних

критичних догађаја на тлу Европе током периода 2005–2019 могло се уочити приближавање ова два РБК, при чему су ту конекцију примарно подстакла првенствено питања енергетске безбедности (тачније, природни гас). То додатно иде у прилог још неким студијама којима се указало да енергетска питања имају потенцијал за преобликовање успостављених регионалних безбедносних образаца (Bogaert, 2019; Goldthau et al., 2020; Šekarić, 2021a). Додатно, чињеница да западни део Постсовјетског РБК, у географском смислу, чини значајну територију за ЕРБК када је у питању транспорт природног гаса (Украјинска транспортна рута, Јамал и, од скоро, Јужни гасни коридор) приближава ова два комплекса један другом. Балтичке државе и Украјина, како Бузен и Вејвер наводе, гранични су случајеви где утицај ЕУ и Русије није до краја разлучен (Buzan and Wæver, 2003: 374), односно где долази до преклапања безбедносних динамика два РБК. Механизам Источног партнерства, Енергетска заједница и други формати (енергетске) сарадње, односно оријентисаност западних делова Постсовјетског РБК ка европским интеграцијама, такође је значајан индикатор који иде у прилог ставу о приближавању Европског РБК и РБК центрираног око Русије. Гасни сукоби током прве две декаде XXI века који су у значајној мери детерминисали односе на релацији Москва-Брисел додатно су означили ургентност интеграције источних европских земаља у енергетске правне тековине ЕУ, што је и показала анализа на првом истраживачком нивоу. Примера ради, у здруженом пејперу Комисије упућеном Европском савету из 2006. године, истакнута је неопходност успостављања интеграције европског и руског енергетског тржишта чији би легислативни оквир требало да представља Споразум о партнерству и сарадњи (European Commission, 2006k). Чињеница је да историјска позадина, географска позиционираност и постојећа инфраструктура (Интервју 6), односно капацитет интеракције између ЕУ и Русије чини ова два актера врло зависним једним од другог:

„Географска реалност, експанзија трговинских и пословних могућности, заједничка историја и култура... значе да ће Русија и Европска унија увек бити близу“ (European Commission, 2008h).

„Општи циљ енергетског партнерства (између ЕУ и Русије, прим. аут.) је унапређење енергетске безбедности европског континента повезивањем Русије и ЕУ у ближи однос у којем се могу решавати сва питања од заједничког интереса у енергетском сектору, истовремено омогућавајући вођење политика отварања и интеграције енергетских тржишта. Уз снажну међусобну зависност и заједнички интерес у енергетском сектору, ово је очигледно кључна област односа ЕУ и Русије“ (European Commission, 2009p).

Упућеност ЕУ на државе Постсовјетског РБК постала је још очигледнија са гасном кризом из 2008/09. године, а енергетска диверзификација почивала је на трагању за не-руским изворима гаса унутар овог регионалног безбедносног комплекса:

„У смислу производње и преноса енергије, Црноморски регион је од стратешког значаја за безбедност снабдевања ЕУ. Он нуди значајан потенцијал за диверзификацију енергетског снабдевања и стога је врло важна компонента спољне стратегије ЕУ“ (European Commission, 2010a).

„Неке пројекте подржавамо више од других, то је јасно. Са тим у вези, поново потврђујем оно што сам више пута рекао раније: ЕУ жели директне контакте са каспијским произвођачима кроз нове руте снабдевања и цевоводе“ (European Commission, 2011c).

„... Такозвани Јужни гасни коридор ће повезати тржиште ЕУ са највећом концентрацијом угљоводоника на свету, познатијем као регион Каспијског мора и Блиског истока... ЕУ ће унапредити сарадњу са Северном Африком и Норвешком

како би се истражиле могућности за повећање увоза гаса“ (European Commission, 2014g).

„Кључни елемент наше безбедносне стратегије је диверзификација екстерних снабдевача – посебно у погледу гаса. Док ће ЕУ одржавати своје односе са поузданим партнерима, тражиће и везе са новим партнерским земљама и путевима снабдевања, нпр. у Каспијском басену даљим проширењем Јужног гасног коридора; развојем Медитеранског гасног чворишта и повећањем капацитета за снабдевање течним природним гасом“ (European Commission, 2014s).

Скорашња инаугурација Јужног гасног коридора успоставила је азербејџански природни гас²⁰² такмацем у односу на руски што је, последично, потакло размишљања о „изазивању“ традиционално руске сфере утицаја (Navarra, 2021). Међутим, потребно је имати у виду и резултате добијене применом АХП технике који су показали како руска налазишта гаса и даље представљају адекватнију опцију у односу на азербејџански. У том смислу, поред земаља Каспијског басена, истакнут је и значај других земаља региона попут Узбекистана и Ирана који би, „када политички услови дозволе“, требало да буду разматрани као значајан извор снабдевања ЕУ (*An EU Energy Security and Solidarity Action Plan*, 2008: 4). Наиме, иако прогнозе у вези са значајнијим смањењем европске енергетске зависности од руског природног гаса до средине 2020-их нису оптимистичне (Интервју 4; Интервју 6), такво постепено смањивање је могуће постићи путем комбинације снабдевања течним природним гасом и азербејџанским гасом (Dickel et al., 2014: 1). Сходно томе, може се рећи да Каспијски басен и Постсовјетски РБК већ фигурирају као значајни снабдевачи ЕУ природним гасом (у првом реду Русија и Азербејџан), али где постоји и могућност довођења гаса из Казахстана путем Каспијске руте како би се заобишла руска гасоводна мрежа. Како то наводе поједини аутори, централноазијске земље, иако богате резервама угљоводоника, великим делом су ограничене у искоришћавању тих потенцијала услед непостојања излаза на море (Kirchner and Berk, 2010: 874). Стога, као три могуће опције за њихов извоз гаса ка ЕУ, фигурирају транспорти преко Русије, Каспијског мора и Ирана (Kirchner and Berk, 2010: 874). Уколико се изузме прва опција транзита кроз Русију (с обзиром да ЕУ својим политикама настоји превазићи ту опцију), остају опције извоза централноазијског гаса преко Каспијског мора и Ирана. Постојећи Јужни гасни коридор, у том смислу, представља добру иницијалну основу за евентуална узводна проширења гасне инфраструктуре. Међутим, како се Казахстан добрим делом налази у сфери руског геополитичког утицаја (Интервју 1) и своје резерве гаса користи за сопствене потребе и за извоз даље у Русију и, делом, у Кину, могао би, као такав, да фаворизује азијско тржиште за извоз гаса на уштрб европског (Shokri, 2021; Интервју 7).

Планирани инфраструктурни пројекти којима се има за циљ довођење додатних количина централноазијског гаса на европски континент (Прилог 9) још један су од показатеља којима је ЕУ опредељена за даљу интеракцију са овим делом Постсовјетског регионалног безбедносног комплекса. Додатно, чињеница да је Русија „одлучна да задржи, ако не и прошири своју тренутну стратешку позицију на Кавказу и Централној Азији“ (Kirchner and Berk, 2010: 872) услед чега јој је вероватно најважније да „себи обезбеди улогу у развоју и транспорту нафте и гаса“ у овом делу Азије (Buzan and Wæver, 2003: 422), претпоставља, у безбедносном смислу, врло динамично окружење у контексту разматрања европске енергетске безбедности у будућности. Русија, осим тога,

²⁰² И док Јужни гасни коридор функционише и доводи азербејџански гас у ЕУ, кључне бојазни тичу се производног потенцијала Азербејџана у будућности и чињенице да би ЕУ, у једном тренутку, морала да се такмичи са Турском за додатне резерве азербејџанског гаса (Pirani, 2016; Pardo Sauvageot, 2020).

увози знатне количине гаса из Централне Азије како би подмирила сопствене потребе за гасом (Kirchner and Berk, 2010: 875). Дакле, за разлику од периода у коме је настала *Regions and Powers* (2003) када је безбедносна међузависност између два РБК (оног центрираног око ЕУ и оног центрираног око Русије) заиста била ниског интензитета, чини се да су догађаји који су обележили прве две деценије XXI века на европском простору утицали на приближавање два РБК у правцу њихове веће безбедносне међузависности и ангажованости и то примарно у домену енергетске безбедности. Имајући у виду постојећи капацитет интеракције између ЕРБК и Постсовјетског РБК, као и руско-украјински сукоб од чијег ће разрешења умногоме зависити будућност европско-руских односа (Интервју 5), постојећа безбедносна динамика их чини врло упућеним једним на друге што, последично, наводи на закључак да је конекција између ова два РБК много више од онога што су Бузен и Вејвер називали „лабавом“ формом суперкомплекса. С обзиром на предочену историју (енергетских) односа између ова два РБК и догађаја који су трасирали развој њихових енергетских односа те очекивани већи ангажман Русије у државама Централне Азије поводом енергетских питања, и поред значајних формата енергетске сарадње који су остварени између ЕУ и Русије,²⁰³ потенцијални суперкомплекс данас егзистира у форми безбедносног режима. Кључни фактори у случају првог сценарија са одговарајућим степеном вероватноће видљиви су у Табели 39.

Табела 39: Кључни фактори у погледу првог сценарија са очекиваним степеном вероватноће

Фактор	Вероватноћа
Појава нових руских налазишта гаса	велика
Појава нових налазишта не-руског природног гаса	средња
Прелазак ЕУ на обновљиве изворе енергије	средња
Интензиван развој зелених технологија у ЕУ	средња
Адекватан приступ ЕУ материјалима за зелене технологије	мала
Висок ниво инвестиција ЕУ у сектор зелене енергије	средња
Успех ЕУ у праведној транзицији	средња
Интензиван економски раст у ЕУ и висока тражња за енергијом	средња
Висока цена гаса	мала
Губитак азијског тржишта за куповину руског гаса	средња
Преусмеравање великог дела течног природног гаса ка азијском тржишту	средња
Смиривање безбедносне ситуације на Блиском истоку	мала
Интензивирање сукоба у Украјини и убрзавање процеса смањења европске енергетске зависности од руског гаса	мала
Постизање договора ЕУ са Русијом и нормализација (енергетских) односа	велика
Стварање јединственог европског енергетског тржишта	средња

Извор: ауторка.

²⁰³ Који су, тренутно, услед оружаног сукоба са Украјином, суспендовани.

6.3.2. Сценарио приближавања ЕРБК Блискоисточном РБК

У претходним деловима текста истакнуте су предности Блиског истока као региона за алтернативно снабдевање ЕРБК природним гасом. У контексту теорије регионалног безбедносног комплекса, потребно је споменути како Блискоисточни РБК чине земље од Марока до Ирана, укључујући све арапске државе, Израел и Иран, при чему Турска представља државу изолатора између ЕРБК и Блискоисточног РБК (Buzan and Wæver, 2003: 187). Дакле, у смислу успостављеног безбедносног обрасца међузависности (Buzan and Wæver, 2003: 187), али и аналитичке једноставности, северноафричке државе попут Марока, Алжира, Туниса, Либије и Египта, фигурирају као јединице Блискоисточног РБК, поред „традиционалних“ блискоисточних држава.²⁰⁴ С обзиром на постојећи капацитет интеракције који, у смислу овог истраживања, чине постојећи гасоводи и руте за пренос течног природног гаса ка европским земљама (у првом реду алжирског и катарског гаса), упућеност ЕРБК на Блискоисточни РБК је, као и у случају Постсовјетског регионалног безбедносног комплекса, евидентна. Штавише, чињеница да Блискоисточни РБК, сходно АХП категоризацији алтернативних снабдевача ЕУ природним гасом према 4А матрици, представља значајан извор не-руског природног гаса за ЕРБК, чини га фокусом европске енергетске политике која почива на диверзификацији извора, рута снабдевања и снабдевача. Планирани инфраструктурни пројекти (Прилог 9), као и постојећи формати сарадње између ЕУ и јединица Блискоисточног РБК говоре у прилог томе. Стога један од сценарија подразумева потенцијалну преоријентацију ЕРБК ка овом комплексу. Кључни фактори са одговарајућим степеном вероватноће у контексту овог сценарија приказани су у Табели 40.

Табела 40: Кључни фактори у погледу другог сценарија са очекиваним степеном вероватноће

Фактор	Вероватноћа
Појава нових руских налазишта гаса	мала
Појава нових налазишта не-руског природног гаса	велика
Прелазак ЕУ на обновљиве изворе енергије	средња
Интензиван развој зелених технологија у ЕУ	средња
Адекватан приступ ЕУ материјалима за зелене технологије	средња
Висок ниво инвестиција ЕУ у сектор зелене енергије	средња
Успех ЕУ у праведној транзицији	средња
Интензиван економски раст у ЕУ и висока тражња за енергијом	средња
Висока цена гаса	мала
Губитак азијског тржишта за куповину руског гаса	велика
Преусмеравање великог дела течног природног гаса ка азијском тржишту	мала
Смиривање безбедносне ситуације на Блиском истоку	велика

²⁰⁴ Мисли се на државе позициониране на Арабијском полуострву.

Интензивирање сукоба у Украјини и убрзавање процеса смањења европске енергетске зависности од руског гаса	средња
Постизање договора ЕУ са Русијом и нормализација (енергетских) односа	средња
Стварање јединственог европског енергетског тржишта	средња

Извор: ауторка.

6.3.3. Сценарио постајања ЕРБК независним енергетским актером

Један од сценарија подразумева потпуно окретање ЕУ тржишту течног природног гаса и одустајање од градње нових гасовода. У таквом случају не долази до спољне трансформације ЕРБК, док се настављају даљи интегративни кораци на унутрашњем плану. Међутим, с обзиром да је потребно још доста учинити на плану потпуне замене руског гаса течним гасом других снабдевача, овај сценарио, краткорочно посматрано, мало је вероватан. Оваквом закључку доприносе и чињенице према којима ће ЕУ морати да издвоји много финансијских средстава како би постала конкуритивна са другим тржиштима течног природног гаса, док истовремено јача капацитете за пријем и регасификацију ове варијанте гаса (Интервју 2; Интервју 5). Додатни отежавајући фактор у смислу овог сценарија био би и преусмеравање великог дела течног природног гаса ка азијском тржишту које је спремно да плати већу цену од ЕУ за ову врсту енергента.

Један од сценарија подразумева наставак остваривања енергетских и климатских циљева ЕУ до 2050. године (и потенцијално убрзавање ове динамике услед тенденције за што бржим одустајањем од руских енергената) где ЕУ, уз ефикасно спровођење декарбонизације и преласка на обновљиве изворе и јачање енергетске ефикасности постаје енергетски независна од спољних снабдевача. Осим тога, кључни драјвери у контексту овог сценарија постоје и у виду интензивног развоја зелених технологија у ЕУ, адекватног приступа ЕУ материјалима за зелене технологије, успеха у остваривању праведне транзиције те релокације буџетских средстава у сектор зелене енергије унутар ЕРБК. Истовремено, на тај начин ЕРБК постаје независан од фосилних горива, а самим тим и од природног гаса. Наиме, иако природни гас фигурира као еколошки најприхватљивија опција фосилних горива те, у том смислу, поседује значајну одлику транзиционог горива, он ипак није у потпуности „зелен“ (Интервју 7) да би био у потпуности у складу са европским енергетским и климатским циљевима. Стога фактори који се тичу зелених технологија, праведне транзиције и динамике њиховог остваривања могу деловати као кључни драјвери, али и препреке у конкретном случају.

Сценарији постајања енергетски независним актером темеље се на стварању заједничке енергетске политике и јединственог енергетског наступа у спољним односима. Једна од првих европских енергетских стратегија наглашава следеће:

„Ако ЕУ подржи нову заједничку политику јединственим гласом о енергетским питањима, Европа може да предводи глобалну потрагу за енергетским решењима“ (*Green Paper*, 2006).

Другим речима, Европску унију би декарбонизација учинила позитивним примером у међународној заједници који би многе земље вероватно желеле да следе (Интервју 10). Додатно, овај сценарио подразумева јачање интеграције и на унутрашњем плану, што последично доводи до интегративног сценарија у случају ЕРБК и његовим постајањем јединственим, глобалним актером. Кључни фактори за реализацију овог сценарија са одговарајућим степеном вероватноће видљиви су у Табели 41.

Табела 41: Кључни фактори у погледу трећег сценарија са очекиваним степеном вероватноће

Фактор	Вероватноћа
Појава нових руских налазишта гаса	мала
Појава нових налазишта не-руског природног гаса	мала
Прелазак ЕУ на обновљиве изворе енергије	велика
Интензиван развој зелених технологија у ЕУ	велика
Адекватан приступ ЕУ материјалима за зелене технологије	велика
Висок ниво инвестиција ЕУ у сектор зелене енергије	велика
Успех ЕУ у праведној транзицији	средња
Интензиван економски раст у ЕУ и висока тражња за енергијом	средња
Висока цена гаса	средња
Губитак азијског тржишта за куповину руског гаса	мала
Преусмеравање великог дела течног природног гаса ка азијском тржишту	средња
Смиривање безбедносне ситуације на Блиском истоку	мала
Интензивирање сукоба у Украјини и убрзавање процеса смањења европске енергетске зависности од руског гаса	велика
Постизање договора ЕУ са Русијом и нормализација (енергетских) односа	мала
Стварање јединственог европског енергетског тржишта	велика

Извор: ауторка.

Имајући у виду скициране сценарије, у наставку текста понуђена је њихова компарација са базном табелом фактора и претходно дефинисаним степенима вероватноће (Табела 42). Циљ овог корака јесте идентификовати који од три предочена сценарија јесте најизгледнији у погледу спољне трансформације ЕРБК на плану енергетске безбедности, а у односу на првобитно дефинисан сет кључних фактора.

Табела 42: Компарација три сценарија

Фактор	Вероватноћа	С 1	С 2	С 3
Појава нових руских налазишта гаса	средња			
Појава нових налазишта не-руског природног гаса	средња	х		
Прелазак ЕУ на обновљиве изворе енергије	велика			х
Интензиван развој зелених технологија у ЕУ	средња	х	х	

Адекватан приступ ЕУ материјалима за зелене технологије	средња		х	
Висок ниво инвестиција ЕУ у сектор зелене енергије	велика			х
Успех ЕУ у праведној транзицији	средња	х	х	х
Интензиван економски раст у ЕУ и висока тражња за енергијом	средња	х	х	х
Висока цена гаса	средња			х
Губитак азијског тржишта за куповину руског гаса	средња	х		
Преусмеравање великог дела течног природног гаса ка азијском тржишту	средња	х		х
Смиривање безбедносне ситуације на Блиском истоку	мала	х		х
Интензивирање сукоба у Украјини и убрзавање процеса смањења европске енергетске зависности од руског гаса	велика			х
Постизање договора ЕУ са Русијом и нормализација (енергетских) односа	мала			х
Стварање јединственог европског енергетског тржишта	велика			х

Извор: ауторка.

Како се може приметити на основу укрштених података, сценарио 3 – постајање ЕРБК независним енергетским актером (са појединим елементима првог сценарија) – испоставља се као најизгледнији сценарио у односу на задате факторе и вероватноћу њихове реализације. Од петнаест дефинисаних кључних фактора који могу трасирати спољну трансформацију ЕРБК у наредном периоду, сценарио 3 показује највећи степен корелације са претходно дефинисаном базном табелом таквих фактора. Свакако, присутни су поједини елементи који би могли довести првенствено до приближавања ЕРБК Постсовјетском и, нешто мање, Блискоисточном РБК. Другим речима, док ће се ЕРБК, у дугорочном погледу, највероватније трансформисати у правцу трећег сценарија, први сценарио који подразумева симултано приближавање и удаљавање од Постсовјетског РБК такође се, у смислу појединих фактора, испоставља као могућа опција. Дакле, такво приближавање ЕРБК комплексу центрираном око Русије може бити краткорочног до средњорочног ефекта, све до оног тренутка када ЕРБК остварује сценарио 3 и постаје јединствени енергетски актер на темељима обновљивих извора енергије. То је донекле и очекивано с обзиром на већ помињану природу гаса као транзиционог енергента те дугорочну опредељеност ЕУ за декарбонизацијом економија и постанком „зеленим“ континентом. Те „тачке“ приближавања ЕРБК Постсовјетском РБК јесу пре свега условљене факторима који их чине потенцијално могућим на основу Табеле 42. Стога ће сваки од поменутих сценарија бити детаљније разматран у наставку текста.

Спољна трансформација ЕРБК у правцу успостављања јачег, Евроазијског суперкомплекса (приближавања ЕРБК комплексу центрираном око Русије) на темељима енергетске зависности од природног гаса очекивани је сценарио у случају егзистирања

природног гаса као једног од основних горива европског енергетског микса, али и као транзиционог енергента. Штавише, у краткорочном и средњорочном погледу, континуирано коришћење природног гаса је неопходно, ма какви били односи између ЕУ, Русије и појединачних европских земаља (Dickel et al., 2014: 1) првенствено услед ниских цена и доступности руског природног гаса за европско тржиште, што је показала и примењена АХП техника вишекритеријумског одлучивања. Томе у прилог иду и фактори који подразумевају постојање значајних налазишта руског гаса што, донекле, испоставља руски гас као континуирану опцију за европско тржиште. Потенцијални губитак азијског тржишта за куповину руског гаса резултирао би вишком руског гаса на тржишту што би додатно могло да послужи као драјвер приближавања ЕРБК регионалном безбедносном комплексу центрираном око Русије.

Фактор који, пак, може деловати као ограничавајући у овом погледу јесте свакако интензивирање сукоба у Украјини и убрзавање процеса смањења европске енергетске зависности од руског гаса (односно убрзавање процеса секуритизације) те прекид сваког вида енергетских односа између ова два актера, што, у крајњој линији, јак Евроазијски суперкомплекс чини неодрживом опцијом. Чини се да је, у дугорочном смислу, ово вероватна опција с обзиром на велику вероватноћу убрзане секуритизације руских енергената унутар ЕУ која се одиграва у контексту сукоба у Украјини те, последично, малу вероватноћу у погледу постизања договора ЕУ са Русијом и нормализације енергетских односа између ова два актера. У вези са тим, ЕРБК би се, у овом случају, кретао од оног толико блиског Постсовјетском РБК где долази до формирања јачег суперкомплекса у форми безбедносног режима (потенцијално и конфликтне формације у случају преливања рата у Украјини на друге европске државе) до његовог поновног удаљавања од Постсовјетског РБК услед прекида енергетских односа са РБК центрираним око Руске Федерације те враћања на првобитне форме ЕРБК без интеракције са Постсовјетским РБК.

У вези са предоченом динамиком кретања ЕРБК у односу на Постсовјетски РБК стоје и фактори скопчани са сектором зелене енергије. Дугорочније посматрано, у сценарију где ЕУ, у складу са својим енергетским и климатским циљевима до 2050. године, у потпуности прелази на обновљиве изворе енергије и тако постаје енергетски независна, враћање на првобитне форме регионалног безбедносног комплекса центрираног око ЕУ и дезинтеграција јаког Евроазијског суперкомплекса постају изгледнији. Штавише, потпуна декарбонизација економија држава ЕУ и потпуни прелазак на обновљиве изворе енергије би уједно био показатељ још веће интеграције европског енергетског тржишта у правцу *потпуне интеграције* и стварања јединственог европског енергетског тржишта те би овај сценарио, поред спољне трансформације, подразумевао и његову трансформацију на унутрашњем плану. Томе у прилог говоре фактори скопчани са обновљивим изворима енергије којима је додељена оцена велике вероватноће. Свакако, постизање тог „зеленог“ циља у зацртаном временском периоду, у овом тренутку, и даље је неизвесно (Интервју 2) и зависи од многих других фактора, попут динамике остваривања праведне транзиције, приступа материјалима за зелене технологије, развоја таквих технологија и сл., али чињеница да се тај прелазак на обновљиве изворе енергије може десити у зацртаном временском периоду, односно пре или касније тог одређеног рока не чини факторе скопчане са сектором зелене енергије неизвесним – неизвесна у том контексту јесте само динамика преласка на обновљиве изворе енергије, не и чињеница да ће се то у једном тренутку десити.

Дакле, у сваком случају могуће је очекивати спољну трансформацију РБК центрираног око ЕУ у смислу првог сценарија – или у правцу приближавања Постсовјетском РБК и формирања јачег Евроазијског суперкомплекса или у правцу његовог удаљавања од РБК

центрираног око Русије до те мере да може доћи до знатног нарушавања и прекида (енергетских) односа између два РБК и дезинтеграције суперкомплекса.

У погледу другог сценарија – приближавања ЕРБК Блискоисточном РБК – потребно је осврнути се на неколико питања. Претходно је истакнуто како блискоисточни природни гас фигурира као битна алтернативна опција руском гасу. То се односи на ирански, алжирски, катарски природни гас који представљају потенцијалну опцију за ЕРБК. Примера ради, Иран би, проширењем гасовода Табриз-Анкара, могао даље слати гас у ЕУ преко Турске, као и прикључивањем на Јужни гасни коридор преко Азербејџана. Ипак, с обзиром на висок ризик улагања у иранска налазишта гаса и пратећу инфраструктуру, као и чињеницу да Иран нема дугорочни стратешки приступ извозу овог енергента (Shokri, 2021)²⁰⁵ те да се суочава са међународним санкцијама, поставља се питање да ли би такви услови определили ЕУ за окретање овом потенцијалном снабдевачу. У случају да Иран достигне мањи степен таквог ризика, одлука би била олакшана у корист инвестиција с обзиром да би се на тај начин заобишао руски систем гасовода.²⁰⁶ Међутим, пораст домаће потражње за енергијом значајно утиче на могућности Ирана да у догледној будућности обезбеди тражене количине гаса за извоз. Свакако, нове технологије и начини експлоатације гаса могу повећати његову производњу у будућности (што је врло значајна чињеница с обзиром да Иран располаже једним од највећих налазишта гаса на свету), али сваки сценарио довођења иранског гаса у Европу би подразумевао изградњу адекватне инфраструктуре и, последично, веома висока улагања, што фактор инвестиција ЕУ у сектор природног гаса у случају другог сценарија не чини вероватним.²⁰⁷ У случају сценарија који би подразумевао прикључивање на Јужни гасни коридор, Иран би морао да се „дипломатски ангажује са суседним земљама“ (Shokri, 2021), што, за сада, остаје врло упитно. Стратешки споразуми Ирана са Русијом и Кином (Sinaee, 2022) додатно дају једну квалитативну геополитичку одлику овој проблематици. Са друге стране, чак и да се такви пројекти реализују, остаје нејасно у ком временском периоду би значајне количине гаса задовољиле потребе иранског, ирачког, турског и европског гасног тржишта.

С обзиром да Алжир, поред Русије и Норвешке, већ има битног удела у европском гасном тржишту (гасоводи *Medgaz* и *Transmed*, као и терминал за течни природни гас *Skikda*), може се очекивати већа заинтересованост ЕУ за повећање увоза алжирског природног гаса у будућности, како течног тако и конвенционалног. Међутим, високи нивои политичког и економског ризика, према последњим подацима, карактеришу инвестициону климу у северноафричким земљама (Табела 33). Ипак, стабилизација политичке ситуације и чланство у одговарајућим регионалним организацијама могу се, донекле, сматрати механизмима за превладавање тих недостатака. Другим речима, уколико се побољшају индикатори доступности, постоји простор за већу улогу северноафричких земаља у извозу природног гаса у ЕУ у будућем периоду уколико се постојећи капацитет интеракције ојача. Египат и скорашња налазишта гаса у Источном Медитерану (уз потенцијал налажења и развоја нових) такође подстичу пораст заинтересованости ЕУ за додатним количинама гаса из источног дела Средоземља (Mazač and Tichý, 2018). Усвајање Приоритета у партнерству ЕУ-Египат за период 2017–2020 и Пета листа пројеката од заједничког интереса ЕУ која предлаже изградњу *EastMed* гасовода говоре у прилог томе. У том смислу, већ постоје планови у вези са проширењем

²⁰⁵ С обзиром да је Иран углавном фокусиран на нафту као главни енергент од чијег извоза има велики профит, гас је углавном фигурирао као домаћа замена за нафту како би се ограничила њена потрошња у националним оквирима (Shokri, 2021).

²⁰⁶ Предложени гасовод Иран-Ирак-Сирија-Медитеран такође карактерише мала вероватноћа реализације, првенствено услед политичких нестабилности дуж ове руте (Dickel et al., 2014: 28).

²⁰⁷ У вези са овим финансијским аспектом, ирански стручњаци иступили су са ставом да би изградња гасовода у дужини већој од 3 000 km ка Европи била економски неисплатива (Shokri, 2021).

капацитета којим би ЕУ допремала додатне количине гаса из ових земаља (Прилози 9 и 10). Међутим, како се може видети на основу Табела 35 и 36, уочљив је пораст домаће потражње за гасом у овим земљама, као и њихов релативно мали нето извоз, што доводи у питање могућности повећања извоза у тој мери да ће државе моћи да истовремено задовоље и домаћу потражњу и потражњу за извозом овог енергента. Додатно, свако повећање обима у извозу алжирског/египатског гаса не би било довољно да омогући потпуно стопирање увоза руског гаса у ЕУ.²⁰⁸ Ипак, таква повећања би могла бити од помоћи за континент у случају ограничених залиха и растућих цена (Wang, 2022), што опет указује на краткорочан домет таквих активности. Стога додатне количине гаса из овог дела Средоземља у Европу, односно формирање Медитеранског чворишта може фигурирати као краткорочно до средњорочно решење за ЕУ, док би, дугорочније посматрано, ЕУ требало да смањи генералну зависност од гаса као ресурса „без обзира на његово порекло“ (Интервју 2; Интервју 6).

Имајући у виду предочено, чињеница да Блискоисточни РБК данас егзистира као „вишегодишња конфликтна формација“ (Buzan and Wæver, 2003: 187), односно да га, у смислу представљених индикатора доступности и мале вероватноће смиривања безбедносне ситуације карактеришу слаба инвестициона клима и политичке нестабилности, дугорочније везивање ЕРБК за овај регионални безбедносни комплекс мало је вероватно. Стога као изгледнији сценарио изгледа да ће блискоисточни и северноафрички природни гас фигурирати као краткорочно до средњорочно решење у настојању ЕРБК да смањи енергетску зависност од руског природног гаса, све до знатнијег преласка на обновљиве изворе енергије. У том транзиционом периоду, пак, може доћи до знатније безбедносне међузависности између ЕРБК и Блискоисточног РБК, потакнуте питањима енергетске безбедности, и то првенствено између оних јединица са којима већ постоји остварени капацитет интеракције или је таква интеракција планирана (попут Алжира, Египта и Катара с обзиром на постојеће и планиране инфраструктурне пројекте). Међутим, таква безбедносна међузависност, чак и краткорочна, није довољна да би се могло говорити о променама на спољним границама ЕРБК, односно о укључивању одређених јединица Блискоисточног РБК у Европски РБК, нарочито када се имају у виду претходно предочени трендови у вези са порастом аутохтоне потрошње гаса у земљама Блискоисточног РБК и подацима о нето извозу гаса, односно у вези са европском решеношћу да пређе у потпуности на обновљиве изворе енергије и тако дугорочно смањи своје потребе за природним гасом.

Међутим, оно што је најизгледније, било да је у питању краткорочно или средњорочно јачање међузависности између ЕРБК и Постсовјетског РБК, било између ЕРБК и Блискоисточног РБК, јесте јачање улоге Турске у овим енергетским сценаријима. У погледу Турске која, у контексту ТРБК, представља државу изолатора, њена инволвираност у ЕРБК у погледу енергетских питања постаје све значајнија са изградњом Јужног гасног коридора и занимањем ЕУ за гасна налазишта у Источном Медитерану, односно Леванту (Šekarić, 2021a). Осим тога, покретањем Енергетског дијалога између ЕУ и Турске поводом интеграције турског енергетског тржишта у европско и опцијама развоја терминала за течни природни гас, истакнут је стратешки положај Турске као транзитне земље и регионалног гасног чворишта, односно њеног статуса као „кључног партнера европске енергетске безбедности и диверзификације“ (European Commission, 2016e). Кроз Турску пролази Јужни гасни коридор, гасовод Табриз-Анкара (иранско-турски гасовод), Турски ток, што је чини очигледним такмацем у постајању регионалним гасним чвориштем. Неке процене које Турску постављају у сам центар потенцијалних енергетских аранжмана било да они укључују гас из Ирана било

²⁰⁸ Такође, потпуна замена обима руског гаса ка Европи, која тренутно износи између 150 и 190 bcm годишње, краткорочно посматрано, није изводљива (Euronews, 2022; Интервју 6).

из Каспијског басена (Roberts and Bowden, 2022), додатно говоре у прилог томе. Планирано успостављање Медитеранског гасног чворишта (Прилог 11) чини је значајним актером у тренутним и будућим енергетским калкулацијама ЕУ. Стога Турска, у контексту енергетске безбедности ЕРБК, има улогу активнијег актера него што је то случај са класичним поимањем државе изолатора.

Глушац у свом раду којим преиспитује концепт изолаторске државе унутар ТРБК разликује улогу активног и пасивног изолатора (инсулатора) (Glušac, 2021). Полазећи од одређења према коме је инсулатор таква јединица која је позиционирана између два или више РБК раздвајајући, на тај начин, њихове безбедносне динамике (Buzan and Wæver, 2003: 483),²⁰⁹ Глушац нуди иновирање ТРБК у правцу разликовања активног и пасивног изолатора. Са једне стране, пасивни изолатор би била она држава/јединица која одговара „традиционалном“, класичном изолатору који „раздваја безбедносне динамике околних комплекса апсорбујући њихове енергије“, док, са друге стране, активни изолатор јесте онај који „више емитује енергију, али не у довољној мери да уједини различите комплексе у један“ (Glušac, 2021: 53). На темељима преиспитивања Турске као класичног изолатора (Barrinha, 2014; Šekarić and Lazić, 2020; Glušac, 2021), уочава се чињеница да Турска представља динамичног актера који настоји да утиче на сва три комплекса са којима се граничи и то примарно кроз интензивирање односа са својим суседима које карактерише турску спољну и безбедносну политику у XXI веку (Barrinha, 2014: 166), чему битну квалитативну одлику дају и поменута енергетска питања. С обзиром да јој њена географска позиционираност и капацитет интеракције са околним РБК омогућавају већу ангажованост у регионалним безбедносним динамикама, у погледу феномена скопчаних са енергетском безбедношћу у контексту ове дисертације, Турска види себе као „мост између произвођача и потрошача гаса“ и потенцијалним енергетским чвориштем (Nakhle, 2018). Осим економских показатеља који Турску чине шестим највећим трговинским партнером ЕУ, а ЕУ највећим инвеститором у Турској према подацима из 2020. године (European Commission, 2021b), Турска је, у односу на Европски регионални безбедносни комплекс, безбедносно интересантна и из перспективе питања избеглица као последице Арапског пролећа, као и замрзавања преговора о приступу ЕУ 2018. године. Сви ови фактори, заједно са претходно описаним енергетским, Турску детерминишу као врлу активну према ЕРБК.

С обзиром на аналитичко-предиктивни потенцијал који оваква дихотомија има, активни изолатор, у том смислу, сугерише могућу трансформацију комплекса (Glušac, 2021: 41). Другим речима, постојање такве јединице на границама два или више РБК указује на потенцијал за њихову (дез)интеграцију. Имајући у виду претходно истакнуте (енергетске) трендове који стоје у вези са Турском, могло би се расправљати о променама на спољним границама ЕРБК у правцу укључивања Турске или барем њеним постајањем активним изолатором на границама три РБК – Европског, Постсовјетског и Блискоисточног. Пријем Турске у ЕУ, свакако, може имати квалитативне импликације по европску регионалну безбедносну динамику, међутим, с обзиром на тренутно замрзнуте преговоре, овај сценарио се, барем за сада, чини мало вероватним. Ипак, како то Глушац наводи, макар и само декларативна, опредељеност за чланством у ЕУ остаје примарни драјвер учешћа Турске у европској регионалној безбедносној динамици по потреби (Glušac, 2021: 58). Са друге стране, инволвираност Турске у безбедносне динамике преостала два РБК произилази из њене немогућности да се „закључа само према једној интересној зони“ (Глушац, 2021: 59). Но, како индивидуално изучавање Турске у поменутиим терминима превазилази обим ове дисертације, овде је било потребно указати само на такав потенцијал.

²⁰⁹ За разлику од тзв. „тампон“ државе која је позиционирана унутар одређеног РБК.

На крају, трећи сценарио разматран у овој дисертацији подразумева сценарио постајања ЕРБК независним енергетским актером, који је, у односу на претходна два сценарија, показао највећу вероватноћу реализације. Према проценама Европске агенције за сарадњу енергетских регулатора, наиме, већина дугорочних уговора за транспорт гаса у европским земљама истиче у наредних десет година (ACER, 2020), што оставља могућности за дугорочна стратешка планирања. Према ЕУ заиста увећава удео обновљивих извора енергије у свом енергетском миксу (Графикон 5 и Слика 4), скуп инфраструктурни пројекти и нестабилност временских услова који треба да обезбеде енергију из обновљивих извора доводе у питање њихов брз развој у зацртаним временским оквирима. У било ком сценарију, ЕУ ће морати „много да плати“ (Интервју 2) како би надоместила своје одустајање од руског природног гаса. Ипак, како је истраживање показало, за очекивати је висок ниво инвестиција у сектор зелене енергије у ЕУ којима се има за циљ прелазак на обновљиве изворе енергије и постајање енергетски независним актером, нарочито у контексту актуелне руско-украјинске ситуације која, између осталог, функционише као драјвер убрзаних напора ЕУ за декарбонизацијом (Интервју 3; Интервју 10). У том смислу, релокација буџетских средстава у правцу већих издвајања финансијских средстава за сектор зелене енергије у ЕУ фигурира као значајан фактор у погледу овог сценарија. Све и да ЕУ не оствари зацртане енергетске и климатске циљеве до 2050. године, остварила би значајан прогрес у наредном периоду у том правцу (Интервју 2; Интервју 6), а што значи и значајну замену фосилних горива обновљивим изворима енергије у правцу постајања независним енергетским актером.

Дефинисан истраживачки период (2005–2019) генерално су обележила настојања европских секуритизујућих актера у остваривању таквог независног енергетског наступа. У складу са тим, приметан је дискурс којим се заговара „кохерентна спољна политика“ која би ЕУ омогућила да игра „ефикаснију међународну улогу у решавању заједничких енергетских проблема са енергетским партнерима широм света“ (*Green paper*, 2006: 14). Она (спољна енергетска политика ЕУ) зависи од „напретка унутрашње политике, и, посебно, од стварања унутрашњег енергетског тржишта“ (*Green paper*, 2006: 14). На тај начин је истакнута повезаност унутрашње енергетске интеграције и једногласја у спољнополитичком енергетском наступу ЕУ. У вези са тим стоје и настојања ЕУ да постане лидер у коришћењу обновљивих извора енергије у складу са својим енергетским и климатским циљевима, што, последично, квалитативно утиче и на постајање јединственим енергетским актером.

6.4. Закључак поглавља

Примена матрице развијене операционализацијом димензија и индикатора 4А приступа енергетској безбедности подржане АХП софтверским решењем вишекритеријумског одлучивања омогућила је стицање увида у алтернативне снабдеваче Европског регионалног безбедносног комплекса природним гасом. На темељу секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса анализирани на првом истраживачком нивоу, на другом истраживачком нивоу било је потребно утврдити у ком правцу би се могла кретати спољна трансформација ЕРБК у домену енергетске безбедности с обзиром да је утврђено како је сценарио одржавања *statusa quo* мало вероватан.

У погледу потенцијала за спољну трансформацију ЕРБК на плану енергетске безбедности, истакнут је значај Постсовјетског и Блискоисточног РБК у том смислу, али и предочени неки сценарији таквих трансформативних потенцијала. И док такав потенцијал постоји у виду краткорочног и/или средњорочног формирања јачег

суперкомплекса са Постсовјетским РБК, али и његове дезинтеграције у случају реализације одређених фактора, мали су изгледи за приближавање ЕРБК Блискоисточном РБК, барем дугорочно посматрано. У погледу овог питања, нарочито је потребно узети у обзир решеност ЕРБК за преласком на обновљиве изворе енергије и постајањем енергетским независним актером што, последично, има значајне импликације и по спољне границе успостављеног безбедносног комплекса у смислу најизгледнијег сценарија. Стога сценарији варирају од краткорочних преко средњорочних до дугорочних, при чему се управо сценарио постајања ЕРБК независним енергетским актером испоставио као најизгледнији. Свакако, предочене трајекторије кретања ЕРБК на спољном плану представљају тек хипотетичке будуће ситуације, не и извесне прогнозе. Другим речима, важно је имати у виду да концепт сценарија у себи баштини могућност различитих алтернативних будућности те да предочени сценарији служе првенствено потцртавању могућих будућих опција базираним на идентификованим кључним факторима.

Циљ овог поглавља био је одговорити на помоћно истраживачко питање *Да ли секуритизација европске енергетске зависности од руског природног гаса има потенцијал да доведе до спољне трансформације Европског регионалног безбедносног комплекса на плану енергетске безбедности?* Заједно са налазима из претходног поглавља, резултати добијени анализом спроведеном у оквиру овог поглавља одговориће на главно истраживачко питање, о чему ће више речи бити у Дискусији.

7. ДИСКУСИЈА

Ово поглавље посвећено је презентацији синтезе налаза добијених спровођењем анализе на два истраживачка нивоа, а у складу са дефинисаним предметом и циљевима истраживања. У централном делу поглавља, резултати истраживања дискутовани су сходно постављеним истраживачким питањима. У последњем делу поглавља истакнута су ограничења спроведене студије, након чега следе закључна разматрања.

7.1. Секуритизација руског природног гаса и потенцијал за трансформацију ЕРБК у домену енергетске безбедности

С обзиром на главно истраживачко питање *Да ли секуритизација европске енергетске зависности од руског природног гаса има потенцијал да доведе до унутрашње и спољне трансформације Европског регионалног безбедносног комплекса?*, у овој дисертацији разматран је процес секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса те изгледи за унутрашњу и спољну трансформацију ЕРБК у правцу смањења те зависности. Како би се добио што систематичнији увид у синтезу добијених налаза, део текста који следи структуриран је управо према постављеним помоћним истраживачким питањима.

1. Зашто је дошло до предузимања секуритизујућих потеза и означавања европске енергетске зависности од руског природног гаса као претње?

Најпре је, у контексту првог нивоа истраживања, указано на главне разлоге за предузимање секуритизујућих потеза од стране европских актера. Спровођењем преданализе руског спољнополитичког енергетског наступа према постсовјетском простору (на примеру Украјине) као кључни такви разлози идентификовани су енергетски доминантна позиција Русије у постсовјетским земљама и односи асиметричне енергетске зависности које успоставља на том простору, као и страх од поновних прекида снабдевања и коришћења европске енергетске зависности од стране Русије као средства за одређене политичке уступке.

Иако је почетак XXI века донео конкретније формате енергетске сарадње између ЕУ и Руске Федерације и потенцијал за њихов даљи развој, убрзо ће уследити погоршање односа између ова два актера узрокована друкчијим енергетским перспективама. Управо је овај моменат „нове форме“ енергетских односа у домену природног гаса између ЕУ и Русије трасирао сваки даљи пораст важности концепта енергетске безбедности у међународним односима (Radić Đozić, 2021a: 37). Међу факторима који су допринели детериорацији тих односа издвајају се инсистирања ЕУ на принципима либералног тржишта и сопственог регулаторног оквира, пријем нових, од Русије енергетски зависних држава чланица у ЕУ, гасне кризе и поремећаји у снабдевању гасом током 2005/06, 2008/09. године и Украјинске кризе 2014. године, као и настојања оба актера да диверзификују своје руте снабдевања у односу на оног другог. Битна детерминанта европске енергетске политике у овом периоду јесте забринутост да ће слобода деловања у спољним и безбедносним политикама ЕУ и националних држава „бити ограничена због страха да ће Русија узвратити прекидом испоруке гаса“ (Dickel et al., 2014: 2), док су руски спољнополитички енергетски наступ према постсовјетском простору и односи асиметричне енергетске зависности које успоставља као енергетски доминантна држава додатно нагласили такву забринутост. Стога су ови фактори препознати као кључни драјвери секуритизујућих потеза европских актера поводом европске енергетске зависности од руског природног гаса.

Ово истраживање, даље, омогућило је мапирање секуритизујућег дискурса у вези са европском енергетском зависношћу од руског природног гаса те указало на кључне елементе секуритизујућег процеса током идентификованог петнаестогодишњег периода. Наиме, по расветљавању разлога и давања одговора на питање зашто долази до секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса акценат је био на идентификацији кључних секуритизујућих актера, динамици секуритизујућег процеса, предлагању и усвајању конкретних специјалних мера. Том приликом је установљено како Европска комисија представља „најгласнијег“ актера секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса. Упоредо је извршена и научна дескрипција начина на који се одвијала секуритизација овог питања у дефинисаном истраживачком периоду, сходно претходно операционализованим истраживачким процедурама.

Истраживање је показало како референтни објекат/вредност у виду безбедности грађана и квалитета њиховог живота јесте најзаступљенији у анализираном корпусу истраживачке грађе, док економски интереси ЕУ/економије/индустрија заузимају такође битно место. У циљу заштите ових референтних објеката од претње оличене у европској енергетској зависности од руског природног гаса, европски секуритизујући актери тражили су употребу одређених специјалних мера које су, у смислу овог истраживања, класификоване као легислативне, финансијске, инфраструктурне, кризно-надзорне, мере преласка на обновљиве изворе енергије и, у једном сегменту, мере санкција. Расветљавање усвојених специјалних мера послужило је као основа за даље разматрање потенцијала ЕРБК да се трансформише на унутрашњем плану у правцу даље интеграције.

2. Који су актери на нивоу Европске уније препознати као најгласнији у секуритизацији европске енергетске зависности од руског природног гаса?

Европска комисија идентификована је као најгласнији секуритизујући актер у означавању европске енергетске зависности од руског природног гаса као претње. Ова европска институција, која је временом проширила своје надлежности у домену европске енергетске безбедности, виђена је као кључни надзорни орган и чувар енергетских принципа ЕУ. То конкретно значи да би улога Европске комисије могла бити кључна у будућим интегративним сценаријима кретања ЕРБК на унутрашњем плану.

3. Да ли секуритизација европске енергетске зависности од руског природног гаса има потенцијал да доведе до унутрашње трансформације Европског регионалног безбедносног комплекса на плану енергетске безбедности?

Спровођењем анализе на првом истраживачком нивоу утврђено је како постоји знатан потенцијал ЕРБК да се трансформише на унутрашњем нивоу у правцу даље *интеграције*, а с обзиром на постигнут висок капацитет интеракције на плану унутрашњег енергетског тржишта у посматраном временском периоду.

Дубљи увид у динамику процеса секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса омогућио је сагледавање одређених пракси безбедносних актера у дефинисаном истраживачком периоду. У контексту компарације секуритизујућих дискурса који су обележили идентификоване кључне догађаје у периоду 2005–2019, уочава се тренд раста секуритизујућих потеза и инсистирања на усвајању одређених специјалних мера са сваком новом (гасном) кризом или детериорацијом односа између ЕУ и Русије. Примера ради, док је гасну кризу из 2005/06. године обележило тек неколико порука, њихов број је растао и постајао учесталији са сваким наредним

идентификованим критичним догађајем. Очекивано, дискурс европских званичника поводом европско-руских енергетских односа бивао би релаксиранији у временима када су кризе биле решене, односно карактерисали су се *интеграционим* наративом – потребом за јачањем партнерства на темељима европског регулаторног оквира. Међутим, са ескалацијом нове гасне кризе или било ког другог захлађења у односима, секуритизујући дискурс бивао би поново доминантан и, штавише, подсећао на историју гасних сукоба као фактора страха којим би се правдало ново усвајање одређених специјалних мера. Томе у прилог говори и експлицитно означавање европске енергетске зависности од руског природног гаса као претње у секуритизујућем дискурсу европских званичника у периодима непосредно пре и после конкретне гасне кризе. Ово уједно кореспондира са резултатима истраживања које је имало за циљ анализу дискурса поводом енергетске безбедности у ЕУ, односно Русији (Tichý, 2019). Према овој студији, дискурс „диверзификације“ који је концентрисан око кризних догађаја у односима између ЕУ и Русије корелира са секуритизацијом енергетских питања, односно карактерише га логика безбедности (Tichý, 2019: 91). Питање које би се могло поставити у вези са овим јесте: Да ли је сваки покушај секуритизације пратио и покушај десекуритизације ових односа?. Како одговор на то питање превазилази опсег овог истраживања, било би интересантно анализирати њихове енергетске односе и у овом правцу. Уместо тога, на овом месту је исправно закључити да је врло вероватно ће свако наредно потенцијално заоштравање односа на релацији Брисел-Москва резултирати оживљавањем секуритизујућег дискурса европских званичника и проширивањем опсега специјалних мера усмерених ка смањењу зависности ЕУ од руских енергената. Такав тренд упућује најпре на закључак да питање европске енергетске зависности од руског природног гаса постаје све значајније на европском, наднационалном нивоу те да је оно постепено, у посматраном периоду, постало значајно безбедносно питање које захтева одређене реакције. Ове промене објашњава и конструктивистичка интелектуална потка теорија коришћених у истраживању – стварност и знање које поседујемо о њој субјективни су и предмет су константне конструкције, зависећи од контекста и актера који их интерпретирају.

Нарочито је усвајање Енергетске уније 2015. године појачало интегративне напоре на простору ЕУ. Да је иницијатива Енергетске уније означила преокрет у европском спољном енергетском наступу ка асертивнијем, говори и секуритизујући наратив европских званичника у вези са овом стратегијом. Марош Шефчович, потпредседник Комисије за Енергетску унију, истакао је следеће:

„... треба доста интензивније да користимо политичку и економску тежину највећег купца енергије на свету у односима са нашим главним енергетским снабдевачима“ (Goldthau, 2016: 24).

Овакав приступ где се европско тржиште, као највеће увозно тржиште енергије на свету и примарна извозна локација, користи као главна полуга у односима са екстерним актерима постаје детерминанта европског спољнополитичког наступа у домену енергетске безбедности током првих деценија XXI века.

У литератури не постоји консензус поводом тога да ли Енергетска унија представља успешну иницијативу. Док поједини аутори сматрају да она није нарочито успешна у пракси те да више представља „кровни програм за питања енергетске политике која имају за циљ одрживу, нискоугљеничну и зелену економију“ (Mišík et al., 2021: 320), односно представља промену фокуса Уније са питања енергетске безбедности на климатска питања, други, пак, истичу потенцијал који ова иницијатива носи у интегративном смислу (Интервју 1). Међутим, уколико се зелени циљеви посматрају као интегрални део европске енергетске безбедности, односно прелазак на обновљиве изворе енергије једном од специјалних мера за смањење европске енергетске

зависности од екстерних енергената и снабдевача, онда једна перспектива не искључује другу. Другим речима, могуће је извести закључак према коме се упоредо са секуритизацијом европске зависности од екстерних енергената одвија и безбедносна пракса прикључивања климатске политике енергетској, а што омогућавају међусобно компатибилни циљеви – на трагу окарактерисаности европске енергетске зависности од руског гаса као претње, декарбонизација економија и обновљиви извори енергије виђени су као једно од решења за смањење зависности ЕРБК од екстерних снабдевача (Русије у конкретном случају). Пример за то јесу 20-20-20 Пакет (2009), Енергетска мапа пута до 2050. (2011), Енергетска унија (2015), Чиста енергија за све Европљане (2016) и скоро постигнут Зелени договор (2019). Свака од ових мера, поред иманентно климатских и зелених циљева, апострофира значај безбедног снабдевања енергентима по приступачним ценама и значај смањења европске енергетске зависности од спољних актера. Замена руског гаса гасом других снабдевача јесте решење, али оно је краткорочно – оно што је виђено као дугорочно и најадекватније решење јесте смањење генералне зависности од гаса као ресурса и постајање енергетски независним актером, првенствено путем преласка на обновљиве изворе енергије (Интервју 2; McWilliams et al., 2022).

Дакле, један од битних увида стечених анализом процеса секуритизације руског природног гаса у оквирима ЕУ тиче се и постепеног приближавања енергетских и климатских политика ЕУ. Једна од европских енергетских политика наглашава следеће:

„... Климатске промене, трговина и развој, социјална и еколошка питања, као и политичка и безбедносна питања сада су саставни део изазова енергетске безбедности“ (European Commission, 2013b).

Овај образац приближавања и интегрисања европских политика постаје нарочито опипљив у периоду након 2014. године што кореспондира са усвајањем Париског споразума, променом позиције европског комесара за енергетику у позицију комесара за климатску акцију и енергетику, избијањем Украјинске кризе 2014. године, а добија пун замах инаугурацијом Енергетске уније 2015. године која сублимира кључне европске енергетске и климатске циљеве. Врло је вероватно да је један од разлога за овакво стање ствари чињеница да европски енергетски *acquis communautaire* оставља довољан простор за маневар наднационалним европским институцијама у домену енергетске безбедности. Другим речима, док постојећи законодавни оквир гарантује државама чланицама делимичну сувереност поводом енергетских питања, она је ограничена у корист наднационалних европских институција у случајевима када појединачне националне одлуке имају шири утицај на климатска питања те енергетску безбедност Уније у целини (*Treaty of Lisbon*, 2007; Интервју 2). Управо је овај моменат у развоју европских политика препознат као плодноносан у смислу простора за наметање наднационалних европских институција као кључних актера у европском енергетском наступу. Додатно, овакав развој догађаја указује и на ефекат „преливања“ енергетских претњи на остале секторе.

Усвојене специјалне мере и мапиране праксе безбедносних актера и обрасци у развоју енергетских политика омогућили су даље сагледавање потенцијала ЕРБК за трансформацију на унутрашњем плану, на линији од-фрагментације-ка-интеграцији. Усвојени легислативни оквири и надзорно-кризни механизми, реализоване финансијске мере и инфраструктурни пројекти (укључујући ту гасоводе, терминале за течни природни гас, интерконекторе те јачање складишних капацитета за природни гас), динамика преласка на обновљиве изворе енергије омогућавају закључак према коме је постигнут значајан степен интеграције ЕРБК на унутрашњем плану. Потреба за успостављањем гасних интерконектора који омогућавају транспорт гаса у оба смера постао је приоритет европских политика и инфраструктурних пројеката у дефинисаном

истраживачком периоду, заједно са развојем терминала за пријем течног природног гаса на европским обалама и проширивањем складишних капацитета за додатне гасне резерве. Нарочито је течни природни гас виђен као решење за краткотрајне поремећаје у снабдевању гасом у ЕУ. У складу са тим, није изненађујуће што су инфраструктурни пројекти диверзификације специјална мера која је забележила највеће присуство у секуритизујућем дискурсу европских званичника. Томе у прилог говоре и пројекти од заједничког интереса који великим делом броје управо овакве пројекте и финансијска издвајања намењена њиховој реализацији. Овај енергетски „хардвер“ додатно је ојачан „софтвером“ у виду легислативних, надзорно-кризних и климатских механизма. Реализовани инфраструктурни пројекти, у том смислу, у одређеној мери побијају констатацију према којој је „лакше усагласити одобрење финансијских средстава за јачање ратног ваздухопловства него за изградњу терминала за течни природни гас“ (Radić Đozić 2021a: 55). Иако је секуритизација европске енергетске зависности од руског природног гаса „спорија“ (Интервју 4) и суочена са одређеним препрекама за разлику од, на пример, традиционално војних претњи, овај процес се и даље одвија на нивоу ЕУ у правцу њене даље интеграције, иако квалитативно друкчијом динамиком. Додатно, пратећи постављене енергетске (и климатске) циљеве ЕУ у вези са преласком на обновљиве изворе енергије и смањењем екстерне енергетске зависности, очекивано је повећање средстава за инвестирање у терминале за увоз течног природног гаса и одговарајуће инфраструктуре, као и у обновљиве изворе енергије. Другим речима, за очекивати је повећање буџета ЕУ у области енергетске и климатске политике у наредном периоду у правцу постајања карбонски неутралним континентом.

И док се, очекивано, различити енергетски миксеви држава чланица и различит степен зависности од руског природног гаса могу појавити као препрека успостављању заједничке европске енергетске политике (Kirchner and Berk, 2010: 867), поменути остварени резултати на плану унутрашње интеграције, усвојене специјалне мере и секуритизујући наратив који је продуковао такве резултате говоре у прилог веће могућности за успостављањем такве политике. Другим речима, тренутни релативно фрагментирани делови тржишта „вероватно ће бити искорењени успостављањем заједничке енергетске политике“ (Kirchner and Berk, 2010: 875–876), што указује на потенцијал енергетских питања да утичу на трансформацију ЕРБК на унутрашњем нивоу. Енергетска интеграција, како је већ истакнуто, нарочито постаје видљива након 2015. године. У складу са налазима према којима ЕУ „ограничава начине на који државе попут Русије могу да користе државне фирме у геополитичкој игри, а свој модел извози у суседство“ (Goldthau & Sitter, 2015: 941), могућ је закључак према коме се ЕРБК заиста појављује као енергетски актер концентрисан око институције – Европске уније:

„Енергетска политика треба да буде следећи велики пројекат европских интеграција“ (European Commission, 2011a).

Како се испоставља, легислативне мере, регулација енергетског тржишта и реализација инфраструктурних пројеката у циљу смањења екстерне енергетске зависности представљају најефикасније мере ЕУ у контексту постизања прокламованих енергетских циљева. Свакако, будући интегративни напори у том смислу у великој мери ће зависити од разрешења руско-украјинског сукоба, али и динамике диверзификације гаса и његових снабдевача у енергетском миксу ЕУ, смањења генералне европске енергетске зависности од овог енергента и динамике преласка на обновљиве изворе енергије. Имајући у виду прогнозе Бузена и Вејвера према којима се пред Европом налазе две опције – или наставак интеграција или повратак на неку од верзија стандардног РБК (Buzan and Wæver, 2003: 67) – у овој дисертацији је установљено да је, поводом конкретне проблематике, изгледнији први сценарио који укључује даљу интеграцију

ЕРБК првенствено услед оствареног високог капацитета интеракције на плану унутрашњег енергетског тржишта.

4. Да ли секуритизација европске енергетске зависности од руског природног гаса има потенцијал да доведе до спољне трансформације Европског регионалног безбедносног комплекса на плану енергетске безбедности?

Спровођењем анализе на другом истраживачком нивоу утврђено је како постоји потенцијал ЕРБК да се трансформише на спољном плану, и то примарно у правцу приближавања Постсовјетском РБК и формирања јачег Евроазијског суперкомплекса. Међутим, истакнут је и други могући правац такве спољне трансформације – удаљавање ЕРБК од Постсовјетског комплекса и дезинтеграција успостављеног суперкомплекса, првенствено на темељима интензивирања сукоба у Украјини и убрзавања процеса смањења европске енергетске зависности од руског гаса. Са друге стране, мало је вероватно приближавање ЕРБК Блискоисточном РБК у том контексту да би се могло говорити о промени спољних граница, барем дугорочно посматрано. Сценарио постајања ЕРБК независним енергетским актером на темељу преласка на обновљиве изворе енергије и декарбонизације економија испоставља се најизгледнијим у дугорочној перспективи. С обзиром да су предвиђања добијена методом сценарија била релативно очекивана, истраживачки дизајн у овој дисертацији који је укључио комбинацију неколико истраживачких техника са крајњом применом АХП технике послужио је провери таквих очекивања и њиховој научној објективности и уопштавању.

Реализација првог нивоа истраживања омогућила је спровођење анализе на другом истраживачком нивоу, односно промишљање потенцијала за спољну трансформацију ЕРБК у домену енергетске безбедности. Конекција између неопходности интеграције унутрашњег енергетског тржишта, са једне стране, и спољне димензије европске енергетске безбедности, са друге стране, била је такође константа говорних аката европских секуритизујућих актера у дефинисаном истраживачком периоду (2005–2019). Секуритизујући дискурс европских званичника, наиме, одликовао се представљањем појединих специјалних мера као гаранта безбедности и унутрашње и спољне димензије европске енергетске безбедности:

„... Темељећи се на правној основи Лисабонског уговора који појашњава и јача спољну димензију, спољна енергетска политика ЕУ мора да обезбеди ефективну солидарност, одговорност и транспарентност међу свим државама чланицама, одражавајући интерес ЕУ и осигуравајући безбедност унутрашњег енергетског тржишта ЕУ. Потребно је успоставити ефикаснију координацију између ЕУ и држава чланица... Јачи смо када делујемо заједно. Европеизација енергетске политике је већ почела“ (European Commission, 2010b).

Да је довољно интегрисано унутрашње европско енергетско тржиште предуслов за јединствен спољни наступ ЕУ потврђују и примери званичног дискурса европских званичника:

„Димензија унутрашњег тржишта мора бити комплементарна са снажним елементом спољних односа“ (Proposal, 2009e: 13).

„Реализација унутрашњег тржишта и снажан спољни глас су две стране истог новчића“ (European Commission, 2011a).

„Спољна енергетска политика ЕУ је кључна у реализацији унутрашњег енергетског тржишта“ (On security of energy supply, 2011: 2).

Инсистирање на једногласју када је реч о европском спољнополитичком енергетском наступу ишло је у корак са ескалацијом сваке нове гасне кризе. Чињеница да су „ЕУ и њене државе чланице одлучиле да подрже кохерентнију акцију спољне и енергетске политике ЕУ која узима у обзир геополитичка дешавања“ (*State of the Energy Union*, 2015: 10) говори о знатно асертивнијем карактеру европског енергетског наступа поводом сопствене екстерне енергетске зависности:

„ЕУ ће морати ефикасно да настави са својом новом енергетском дипломатијом и да говори једним гласом у односима са трећим земљама. Такође ће морати да развије релевантне акционе планове енергетске дипломатије како би ојачала диверзификацију путем инструмената спољне политике“ (*State of the Energy Union*, 2015: 11–12).

Релација између потребе за успостављањем унутрашњег јединственог тржишта и јединственог наступа ЕУ у екстерним енергетским односима објашњена је на следећи начин:

„Прво, наше државе чланице имају углавном сличан, ако не и идентичан интерес да обезбеде сигурну, конкурентну цену и одржив проток енергије за своја тржишта и друго, како јединствено енергетско тржиште ЕУ постаје стварност, одлуке и развој догађаја у једној држави чланици имаће све важнији утицај на друге државе чланице“ (European Commission, 2013b).

Постизање „заједничког гласа“ и јединственог европског енергетског наступа препознато је као један од кључних механизма у унутрашњој, као и у спољној трансформацији:

„Ово је правац у коме се ЕУ креће са својим Медитеранским партнерством са 37 земаља Европе, Северне Африке и Блиског истока. То је и оно што смо постигли у региону Балкана са Енергетском заједницом. Наш енергетски дијалог са Норвешком је такође окупио државе чланице, препознајући посебан однос који имамо са овом земљом богатом нафтом и гасом“ (European Commission, 2008b).

Да постоје знатни изгледи за успостављање једногласја у спољном енергетском наступу говори и закључак појединих аутора да је „заједничка политика енергетске безбедности изводљива у наредних пет до десет година“ (Kirchner and Berk, 2010: 859) упркос појединим једностраним наступањима одређених држава чланица ЕУ. Штавише, тренутно се може говорити о значајном степену таквог консензуалног наступања у поређењу са неким пређашњим периодом (Интервју 3; Интервју 6) с обзиром да је ЕУ у неколико наврата „приволела Русију да игра по њеним правилима“ (Интервју 2). Тако је знатан степен интеграције постигнут у дефинисаном истраживачком периоду виђен као позитиван учинак у односу на период претходног немања енергетске политике, окарактерисаног као периода „без икакве конкретне спољнополитичке димензије“ (Andoura and Vinois, 2015: 13). Да је на делу формирање ЕУ као глобалног енергетског актера говори и чињеница да европска енергетска политика у последњих неколико година резултира „реактивним понашањем Русије“ те да ЕУ све више поприма обресе кохерентног одлучивања (Интервју 2; Интервју 10). У том смислу, гласна настојања Европске комисије (и других званичних институција Уније) у диверзификацији извора, рута снабдевања и снабдевача као одговора на „геополитичку асертивност Русије“ виђена су као стратегија уравнотежавања асиметричне енергетске зависности (Proedrou, 2021: 1). Механизми који стоје на располагању ЕУ за такву стратегију варирају од легислативних, надзорно-кризних преко финансијских до инфраструктурних. Имајући у виду постигнут степен унутрашње интеграције (остварене интеракције) на плану енергетске безбедности, уочава се померање (безбедносног) фокуса ЕУ на међурегионални, али и глобални ниво и наступање с позиције јединственог актера.

Речено терминологијом ТРБК, а имајући у виду претходно спроведене анализе на оба истраживачка нивоа, конфликтни обрасци понашања јесу оно што одликује односе између ЕУ и Русије поводом кључних енергената у дефинисаном истраживачком периоду (2005–2019). Додатно, таква динамика резултирала је значајним импликацијама на плану даље интеграције ЕРБК на унутрашњем нивоу, али и на плану потенцијалних екстерних трансформација успостављеног комплекса. Закључак према коме је „тешко замислити да ће енергетска безбедност донети било какву екстерну трансформацију у кратком року“, односно да се спољне границе ЕРБК вероватно неће мењати услед неспремности Русије да сарађује (Kirchner and Berk, 2010: 876), исправан је уколико узмемо у обзир сценарио према коме никако не може доћи до потпуне интеграције или спајања ова два комплекса. Међутим, чињеница да је током прве две деценије XXI века дошло до приближавања ЕРБК и Постсовјетског РБК на темељима питања (енергетске) безбедности до те мере да се може говорити о формирању јачег Евроазијског суперкомплекса (за разлику од одређења из 2003. године) довољан је индикатор према коме постоје изгледи и за спољну трансформацију ЕРБК, барем у овом правцу формирања јачег суперкомплекса.

И док је унутрашњи модалитет трансформације ЕРБК у правцу његове даље интеграције најизгледнији, треба истаћи да комплексна динамика која карактерише питање природног гаса у последњих неколико година (повећана глобална потражња за овим енергентом, промене цена, развој тржишта природног гаса те европски диверзификацијски напори поводом овог енергента) може утицати као вектор значајнијег приближавања ЕРБК осталим комплексима у региону на темељима планираних инфраструктурних пројеката. Свакако, те осцилације наизменичног приближавања и удаљавања резултат су већ поменутог динамичног окружења када је у питању природни гас и очекивано је да обележе тај транзициони период до потпуног преласка ЕРБК на обновљиве изворе енергије. У случају последњег сценарија, ЕРБК дефинитивно потцртава своје постојеће границе и нема изгледа за даљом спољном трансформацијом, док се иста даље јача и на унутрашњем плану.

Другим речима, чини се да је група аутора имала право када је закључила да енергенти заиста имају потенцијал да „фундаментално утичу на регионалне процесе“ те да их, као такве, не треба посматрати искључиво као интервенишућу варијаблу и прост чинилац комплексније безбедносне политике (Goldthau et al., 2020: 2). Предочено истраживање указало је да енергетска питања у специфичном, секуритизујућем контексту (конкретно питање природног гаса) продукују значајне импликације по ЕРБК не само на унутрашњем плану, већ у оквирима међурегионалних безбедносних динамика. У том смислу могуће је отићи корак даље и, као одговор на главно истраживачко питање *Да ли секуритизација европске енергетске зависности од руског природног гаса има потенцијал да доведе до унутрашње и спољне трансформације Европског регионалног безбедносног комплекса?*, закључити како секуритизација европске енергетске зависности од руског природног гаса има потенцијал да трансформише успостављене регионалне безбедносне обрасце на унутрашњем и спољном плану.

7.2. Ограничења истраживања

Ограничења овог истраживања произилазе првенствено из дефинисаног предмета истраживања. У том смислу, ограничење најпре представља чињеница да је у обзир анализе узет примарно наднационални ниво (ниво ЕУ), док су појединачне државе чланице, енергетске компаније и њихов утицај на креирање европске енергетске политике само дотакнути и то у оној мери у којој је процењено да би поједине националне политике могле имати значајан утицај на наднационални енергетски

наступ. Јединични ниво анализе засигурно би дао друкчије резултате, али је битно на овом месту напоменути да су циљеви истраживања и генерална потреба да се сагледа енергетска безбедност ЕРБК као безбедносне заједнице за коју је карактеристична колективна секуритизација били пресудни у конкретном случају. Даље, сам избор енергетског ресурса који се анализира (у овом случају природног гаса) имплицира и начин на који се приступа енергетској безбедности. У том контексту, вероватно би избор неког другог ресурса (нпр. угља, нафте, нуклеарне енергије или, пак, обновљивих извора енергије) определио и адекватан (и вероватно друкчији) истраживачки дизајн. Језичке баријере такође су онемогућиле да се појединачне националне енергетске политике и национални (де)секуритизујући дискурси по питању руског природног гаса детаљније узму у обзир. Ипак, како ово може представљати позив за даља истраживања и испитивање приступа енергетској безбедности држава/јединица ЕРБК, на крају крајева, предмет и циљеви истраживања, као и дефинисана истраживачка питања, ограничили су анализу на сам ЕРБК у контексту једног институционалног безбедносног комплекса и његове кључне актере оличене у виду релевантних европских институција.

Још једно од ограничења студије тиче се чињеница да, иако се европске институције карактеришу транспарентним и лако доступним сервисима за претрагу кључних говорних аката који су чинили корпус истраживачке грађе у овој дисертацији, поједини материјали нису били архивирани (нарочито у почетним годинама временског оквира истраживања).²¹⁰ У вези са тим, може се претпоставити да поједине институције/секуритизујући актери нису сматрали гасну кризу из 2005/06. године (још увек) питањем које треба да се нађе високо на дневнополитичкој агенди. Међутим, овај недостатак донекле је превазиђен поштовањем принципа сатурације података.

Дескриптивне вредности вероватноће додељене кључним факторима те непостојање квантитативних критеријума за одређивање вероватноће предочених сценарија могу се тумачити као још једно од ограничења ове дисертације. Међутим, објективност у додели очекиваног степена вероватноће тежинским факторима произилази првенствено из свеобухватне анализе спроведене на оба нивоа истраживања подржане одговарајућом методологијом. У том смислу, примена Делфи методе могла би дати прецизније вредности, али не би утицала на крајњи резултат у погледу највероватнијег сценарија. Додатно, оцена сценарија као мање или више вероватних резултат је, између осталог, и врсте примењеног сценарија – експлоративног сценарија којим се за циљ имала идентификација кључних фактора са капацитетом да продукују значајне промене на плану европске енергетске безбедности те скицирање могућих будућих ситуација на темељу тих фактора.

На крају, битно је напоменути и чињеницу да је велики део истраживачке грађе био подложен интерпретацији истраживача. Међутим, ово ограничење је, у мањој или већој мери, отклоњено спровођењем аналитичких техника сходно систематизованим фазама и процедурама њихове примене које треба да обезбеде веродостојност коначних резултата.

²¹⁰ Ово се, пре свега, односи на ситуације у случају успостављања нове интернет странице без архивирања претходне или, пак, неким другим техничким проблемима.

8. ЗАКЉУЧАК

Овим истраживањем понуђен је оригиналан истраживачки приступ у анализи феномена секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса унутар Европског регионалног безбедносног комплекса и потенцијала за његову трансформацију. Оригинално истраживачко дизајна почива, најпре, на сагледавању истраживачке проблематике из угла студија безбедности, а сходно смерницама које су понудили одговарајући теоријски алати. У овом истраживању коришћена је, између осталог, теорија секуритизације која је омогућила сагледавање динамике секуритизујућег процеса те идентификацију примарних разлога, актера и последица таквог процеса. Дефинисан петнаестогодишњи период истраживања (2005–2019) омогућио је адекватну временску дистанцу која је помогла у сагледавању генезе и динамике феномена секуритизације руског природног гаса у оквирима ЕУ те понудила могућност за извођење закључака у вези са успостављеним регионалним безбедносним обрасцима на темељима теорије регионалног безбедносног комплекса. На тај начин, понуђена је анализа унутрашње динамике у ЕРБК поводом питања енергетске безбедности, као и међурегионалне безбедносне динамике у дефинисаном истраживачком периоду.

Постављени истраживачки циљеви и истраживачка питања наложили су експликацију и дескрипцију феномена секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса те мапирање очекиваних сценарија у вези са динамиком коју продукује феномен секуритизације руског природног гаса на унутрашњем и спољном плану ЕРБК у предиктивном маниру. Сценарији су подразумевали промишљање потенцијала за унутрашњу и спољну трансформацију ЕРБК у домену енергетске безбедности логичким дедуковањем на основу налаза добијених спровођењем анализе на првом и другом истраживачком нивоу.

Претходно је већ истакнуто да циљ овог истраживања није био одговорити на питање да ли је Европска унија објективно угрожена зависношћу од руског природног гаса, већ првенствено откривање оне интерсубјективне стране енергетске безбедности. Теорија секуритизације открива процес креирања једне претње – та претња може бити непостојећа или, пак, преувеличана, али се она и даље третира као безбедносно питање. Стога је ова анализа послужила најпре као алат за разумевање целокупног процеса секуритизације конкретне претње – од контекстуалних предуслова за предузимање секуритизујућих потеза преко разлога за такво чињење до њихових последица и предузимања одређених радњи као одговора на конкретну претњу. На тај начин је омогућен увид у начин, разлоге, главне актере и последице настанка једне претње сходно логици феномена секуритизације. Другим речима, омогућен је увид у процес генерисања једне претње и одговарајуће политичке реакције. Овај секуритизујући процес у вези са европском енергетском зависношћу од руских енергената (природног гаса у конкретном случају) треба посматрати као дугорочан – тренутна временска дистанца омогућава да се првобитна политизација питања окарактерише као иницијална секуритизација.

Секуритизујући дискурс који је обележио кључне догађаје у (енергетским) односима између Европске уније и Руске Федерације током прве две деценије XXI века указао је на чињеницу да се, у временима криза, европска енергетска зависност од руског природног гаса не перципира позитивно, односно да се захтева предузимање таквих акција које за циљ имају смањење те врсте зависности. Сходно томе, све асертивнији карактер настојања званичника ЕУ у реализацији јединственог унутрашњег тржишта ЕУ и заједничке енергетске политике обележио је безбедносне праксе ових актера током прве две деценије XXI века.

Идентификовани кључни догађаји и последице којима су резултирали потврдили су централну улогу Европске комисије као водећег секуритизујућег актера на наднационалном нивоу. Стога је очекивано да ће проширене надлежности Комисије (и врло вероватно нове иницијативе) у области европске енергетске безбедности у будућем периоду у великој мери определити даље трансформативне потенцијале ЕРБК на унутрашњем и спољном плану.

Званични европски дискурс у вези са секуритизацијом руског природног гаса темељио се на интеграцији енергетског тржишта и креирању заједничке енергетске политике и јединственог наступа у односима са спољним актерима. Осим на дискурзивном нивоу, та интеграција потврђена је бројним примерима на практичном плану – усвајањем специјалних мера попут легислативних, финансијских, инфраструктурних, надзорно-кризних, мера преласка на обновљиве изворе енергије и, делом, усвајањем санкција усмерених према спољнополитичком наступу Руске Федерације. Наведене специјалне мере имале су значајне импликације по европску енергетску безбедност те допринеле даљој интеграцији европског енергетског тржишта у области природног гаса. Усаглашавањем енергетских тржишта оних „неинтегрисаних“ делова ЕУ са сопственим правним тековинама, првенствено путем Енергетске заједнице, Европска унија успева да интегрише периферне делове свог РБК у домену енергетике, док предузимањем енергетских аранжмана са јединицама других РБК настоји да исте доведе под сопствени регулаторни кишобран. У том смислу, интегрисано и јединствено енергетско тржиште унутар ЕРБК представља усвајање кулминационе специјалне мере усмерене ка даљој интеграцији ЕРБК и постајања енергетски независним актером.

С обзиром на различите енергетске потребе држава чланица, географске и економске услове у којима оне егзистирају, интеграција у домену енергетске безбедности ЕРБК постигнута је онолико колико су ти фактори то омогућили. Свакако, овај процес се и даље одвија, а безбедносне праксе секуритизујућих актера и обрасци који стоје са њима у вези говоре у прилог томе да се могу очекивати интегративни кораци у овом домену и у наредном периоду.

У погледу унутрашње трансформације (трансформације на линији фрагментација-интеграција), дакле, може се закључити да је ЕРБК доживео знатан степен интеграције у односу на пређашње фрагментиране облике. Уколико два краја једног спектра представљају, са једне стране, фрагментација, а супротни интеграција, онда се ЕРБК у погледу конкретне истраживачке проблематике налази на његовој другој половини. Другим речима, ЕРБК се тренутно налази *ближе интеграцији него фрагментацији*. Наравно, гасно енергетско тржиште ЕУ је врло динамично и за очекивати је да ће доживети још многе промене. Ипак, с обзиром на усвојене специјалне мере, као и постојеће енергетске политике, за очекивати је да те промене иду у правцу даље интеграције енергетског тржишта. Ову врсту интеграције, на крају, могуће је посматрати као део главне мисије постојања и функционисања саме Уније – политичке и економске интеграције држава на територији Европе.

Знатна заинтересованост ЕУ за диверзификацију енергетских извора и њено окретање алтернативним снабдевачима додатно су потакли питања о променама екстерних граница успостављеног регионалног безбедносног комплекса. У том смислу, инфраструктурна независност, односно таква енергетска зависност која не препознаје доминантног снабдевача у енергетској једначини ЕУ перципира се као један од битнијих фактора унапређења сопствене енергетске безбедности. Додатно, компаративни осврт на периоде пре и после идентификованог истраживачког временског оквира омогућава закључак према коме је знатнији степен интеграције европског енергетског тржишта у погледу природног гаса постигнут након критичних догађаја који су обележили односе на релацији Москва-Брисел током прве две деценије XXI века.

Говорећи речником ТРБК, географска близина два регионална безбедносна комплекса – Европског и Постсовјетског РБК – историјски контекст и стратешка вредност коју ЕУ и Русија приписују енергетским питањима учинили су европску енергетску зависност од руског природног гаса питањем са значајним безбедносним предзнаком. Природни гас, као детерминанта односа између ЕУ и Руске Федерације, у протекле две деценије утицао је знатно на приближавање два комплекса центрирана око Европске уније и Русије. У том смислу, могло би се говорити о јачању везе која је довела до формирања суперкомплекса чија су кључна конекција управо критични енергенти. У погледу спољне трансформације, стога, трансформативни потенцијал ЕРБК присутан је пре свега у односу на Постсовјетски РБК и формирање јачег Евроазијског суперкомплекса. Спољни трансформативни потенцијал постоји и у контексту фактора интензивирања сукоба у Украјини и погоршања (енергетских) односа између два комплекса центрирана око ЕУ и Русије, и то у правцу удаљавања првог од другог и расформирања суперкомплекса. Имајући у виду усвојене специјалне мере које треба да резултирају смањењем европске енергетске зависности од доминантног екстерног снабдевача, затим трендове који стоје у вези са питањем природног гаса те дугорочну посвећеност Европске уније зеленим циљевима и динамику којом прелази на обновљиве изворе енергије, највероватнијим испоставља се сценарио према коме ЕРБК, дугорочно посматрано, смањује екстерну енергетску зависност и постаје енергетски независан, јединствен актер, чиме се јача даља интеграција на унутрашњем плану.

И док представници Копенхашке школе енергетска питања посматрају примарно као питања која су иманентна економском, односно еколошком сектору, овом дисертацијом указано је на тренд давања епитета „самосталности“ енергетским питањима у контексту безбедности. Ово је значајно и у контексту односа на релацији Брисел-Москва – с обзиром на детерминишућу улогу енергетских питања, односи између Европске уније и Руске Федерације готово увек су оптерећени овом проблематиком те било која тензија на овим релацијама готово увек „мобилице“ питања скопчана са енергетском безбедношћу.

Научни допринос ове дисертације огледа се у анализи европске енергетске зависности од руског природног гаса из аспекта студија безбедности, узимајући у обзир регионалну безбедносну димензију те релације. Другим речима, коришћењем (нео)реалистичких и конструктивистичких претпоставки и њиховом операционализацијом, омогућено је продубљивање и проширивање фонда научног знања о регионалном приступу студија безбедности у анализи конкретне истраживачке проблематике. У том смислу, ово истраживање може допринети даљој дискусији о регионалном нивоу као (не)одговарајућем оквиру за анализу одређене безбедносне динамике и безбедносних пракси у одређеном контексту. Даље, научни допринос конкретног истраживања огледа се и у практичној примени две теорије из оквира студија безбедности: теорије секуритизације и ТРБК. Досадашње непостојање систематизоване процедуре у анализи секуритизације овог питања, односно, непостојање јасних критеријума и систематизованих истраживачких корака према којима се реализује таква анализа на оперативном плану и изводе закључци, идентификовано је као једно од недостатака у досадашњој истраживачкој пракси те се овим истраживањем настојала превазићи таква празнина. Успостављени методолошки модел у том смислу може послужити за истраживање сличне проблематике. Осим тога, непостојање систематизоване процедуре у анализи потенцијала енергетских ресурса да утичу на регионалне безбедносне динамике у постојећој литератури представља још један недостатак на чијем темељу је реализовано ово истраживање. Постављени истраживачки циљеви, даље, омогућили су дескрипцију и експликацију процеса секуритизације европске енергетске зависности од руског природног гаса те тако резултирали научним увидима у процес формирања

одређене претње и импликације таквог процеса на практичном, политичком плану. Типологија специјалних мера и њихово груписање у одговарајуће категорије такође је један од научних доприноса ове дисертације. Предикција, као још један од постављених истраживачких циљева, омогућила је скицирање сценарија потенцијалне трансформације ЕРБК на унутрашњем и спољном плану у правцу смањивања енергетске зависности од Руске Федерације. Са тим у вези, разматрана су три сценарија, са мање или више вероватним опцијама реализације при чему је закључено како трећи сценарио – сценарио постајања ЕРБК независним енергетским актером, уз висок капацитет интеграције остварене на унутрашњем плану – представља најизгледнији сценарио кретања ЕРБК на плану енергетске безбедности у дугорочном погледу. Свакако, с обзиром да овај сценарио представља идеалнотипску опцију, у пракси ће се највероватнијим испоставити сценарио симултаног приближавања и удаљавања ЕРБК од Постсовјетског РБК (на шта је и указала примена АХП софтверског решења), уз дугорочну перспективу трансформације ка енергетски независном актеру на темељима обновљивих извора енергије. Према је у случају квалитативних истраживања незахвално причати о прогнозама које стоје у вези са одређеним феноменима и трендовима, у овој студији истакнут је значај одређених контекстуалних фактора за које се, сходно спроведеној анализи на оба истраживачка нивоа, може тврдити да ће, у мањој или већој мери, утицати на будуће обрасце регионалне безбедносне динамике поводом конкретне проблематике. Стога мапирање таквих кључних фактора и дефинисање њихове вероватноће реализације на основу свеобухватне анализе представља још један од доприноса ове дисертације. У противном, примена методе сценарија имала би ограничену предиктивну ваљаност. На крају, неопходно је истаћи како прогностички домет ове дисертације треба посматрати искључиво у контексту хипотетичких описаних сценарија и предочених кључних фактора који их могу трасирати, никако као извесну будућу ситуацију.

Налази истраживања омогућили су давање одговора на постављена истраживачка питања на основу којих су идентификовани најзначајнији актери, безбедносне праксе и трендови у области европске енергетске безбедности у одређеном контексту, уз могућности за разумевање тенденције погоршања енергетских односа између ЕУ и Русије у наредном периоду. Такви налази могу допринети постојећем корпусу знања о овој тематици и уједно се плодно укључити у теоријске претпоставке којима се баштине најзначајнији (нео)реалистички и конструктивистички алати у проучавању одређене проблематике. Научни допринос ове дисертације, како се може приметити, произилази првенствено из претходно дефинисаних истраживачких циљева.

Могући правци даљих истраживања тичу се емпиријских тестирања развијеног истраживачког модела поводом сличне проблематике те продубљивања критеријума, процедура и кључних фактора за примену методе сценарија у сличне истраживачке сврхе.

Друштвени значај дисертације огледа се у разумевању процеса којим се енергетска питања дефинишу као безбедносна те процеса којим се таква питања све више инкорпорирају у безбедносне стратегије заинтересованих актера и представљају битан сегмент спољнополитичког деловања актера и политичких одлучилаца. С обзиром на актуелност проблематике енергетске безбедности и чињенице да у великој мери детерминише међународне односе, налази спроведеног истраживања могу послужити као врло важан извор информација за дубље разумевање тих процеса и импликација које имају на практичном, политичком плану.

9. ЛИТЕРАТУРА

- A Budget for Europe 2020, COM(2011) 500 final.* (2011). EU: European Commission. (https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:d0e5c248-4e35-450f-8e30-3472afbc7a7e.0011.02/DOC_3&format=PDF)
- A Partnership for Democracy and Shared Prosperity with the Southern Mediterranean, COM(2011) 200 final.* (2011). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0200&qid=1643112873743&from=EN>)
- A Strong European Neighbourhood Policy, COM(2007) 774 final.* (2007). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52007DC0774&qid=1642680384735&from=EN>)
- ABC. (2006). Russia completes Ukraine gas cut-off. ABC news, 1. januar 2006. Preuzeto 14. oktobra 2021. sa adrese <https://www.abc.net.au/news/2006-01-01/russia-completes-ukraine-gas-cut-off/771452?pfmredir=sm>
- ACER. (2020). ACER assesses that most long-term contracts for gas transportation in Europe will expire in the next ten years. ACER, 1. septembar 2020. Preuzeto 18. marta 2022. sa adrese <https://extranet.acer.europa.eu/Media/News/Pages/ACER-assesses-that-most-long-term-contracts-for-gas-transportation-in-Europe-will-expire-in-the-next-ten-years.aspx>
- ACER. (2021). Key facts about gas in the EU. ACER, 7. februar 2021. Preuzeto 10. marta 2022. sa adrese <https://www.acer.europa.eu/gas-factsheet>
- Adamides, C. & Christou, O. (2015a). Beyond hegemony: Cyprus, energy securitization and the emergence of new regional security complexes. *The Eastern Mediterranean in transition: Multipolarity, politics and power*, 179–190.
- Adamides, C. & Christou, O. (2015b). Energy security and the transformation of regional securitization relations in the Eastern Mediterranean. In S. Katsikides & P. I. Koktsidis (Eds.), *Societies in Transition: Economic, Political and Security Transformations in Contemporary Europe* (pp. 189–205). Cham: Springer.
- Alhajji, A. F. (2008). What is energy security? Definitions and concepts. *Oil, Gas & Energy Law Journal (OGEL)*, 6(3).
- An Energy Policy for Europe, COM(2007) 1 final.* (2007). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0001:FIN:EN:PDF>)
- An EU Energy Security and Solidarity Action Plan: Second Strategic Energy Review, COM(2008) 781 final.* (2008). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0781:FIN:EN:PDF>)
- Andoura, S. & Vinois, J. A. (2015). *From the European Energy Community to the Energy Union: A policy proposal for the short and the long term*. Paris: Jacques Delors Institute.
- Andžāns, M. (2014). *Securitization in Defining Regional Security Complexes: The Case of the Baltic States (2004-2013)*. Riga: Riga Stradins University.
- Annual Report on the Implementation of the European Union's Instruments for Financing External Actions in 2016, SWD(2018) 64 final.* (2018). EU: European Commission. (https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:d52082e6-25eb-11e8-ac73-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_2&format=PDF)
- Attila, F. (2012). *Energy security from a regional perspective-the concept of regional energy security complexes*. Budapest: CEU Department of International Relations European Studies.

- Avlichou, A. (2017). *European Energy Union: Continuity or Change?*. (Master thesis, Universiteit Leiden, 2017). Preuzeto sa <https://studenttheses.universiteitleiden.nl/access/item%3A2608460/view>
- Azzuni, A. & Breyer, C. (2018). Definitions and dimensions of energy security: a literature review. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Energy and Environment*, 7(1), 1–34.
- Bajrami, Š. (2014, March). ELECTRE i AHP – Sistemi za podršku višekriterijumskom odlučivanju. Rad izložen na konferenciji *Infoteh-Jahorina*, str. 599–604.
- Balmaceda, M. M. (2007). *Energy dependency, politics and corruption in the former Soviet Union: Russia's power, oligarchs' profits and Ukraine's missing energy policy, 1995–2006*. London: Routledge.
- Barrinha, A. (2014). The ambitious insulator: revisiting Turkey's position in Regional Security Complex Theory. *Mediterranean Politics*, 19(2), 165–182.
- Baumann, F. (2008). *Energy Security as multidimensional concept*. München: Center for Applied Policy Research, Universität München.
- BBC. (2005). Putin admits Ukraine gas 'crisis'. BBC, 29. decembar 2005. Preuzeto 14. oktobra 2021. sa adrese <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/4567270.stm>
- BBC. (2006a). Ukraine gas row hits EU supplies. BBC, 1. januar 2006. Preuzeto 14. oktobra 2021. sa adrese <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4573572.stm>
- BBC. (2006b). Ukraine 'stealing Europe's gas'. BBC, 2. januar 2006. Preuzeto 14. avgusta 2021. sa adrese <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4574630.stm>
- BBC. (2006c). Press shivers from gas woes. BBC, 3. januar 2006. Preuzeto 19. oktobra 2021. sa adrese <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4578000.stm>
- BBC. (2014). Russia-Ukraine gas deal secures EU winter supply. BBC, 31. oktobar 2014. Preuzeto 6. novembra 2021. sa adrese <https://www.bbc.com/news/business-29842505>
- Belyi, A. (2015). *Transnational Gas Markets and Euro-Russian Energy Relations*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Black Sea Synergy - A New Regional Cooperation Initiative, COM(2007) 160 final*. (2007). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52007DC0160&from=EN>)
- Bocquillon, P. and Maltby, T. (2017). The more the merrier? Assessing the impact of enlargement on EU performance in energy and climate change policies. *East European Politics*, 33(1), 88–105.
- Bogaert, T. (2019). *Rock the Pipeline: A Strategic Analysis of the Nord Stream 2 Conundrum* (Master thesis, Vrije Universiteit, 2019). Preuzeto sa https://www.researchgate.net/publication/336533340_Rock_the_Pipeline_A_Strategic_Analysis_of_the_Nord_Stream_2_Conundrum
- Bohi, D. R., Toman, M. A. & Walls, M. A. (1996). *The Economics of Energy Security*. Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Božić, F., Karasalihović Sedlar, D., Smajla, I. and Ivančić, I. (2021). Analysis of Changes in Natural Gas Physical Flows for Europe via Ukraine in 2020. *Energies*, 14(16), 5175.
- BP. (2011). *Statistical Review of World Energy*. London: BP. Preuzeto 14. marta 2022. sa adrese <http://large.stanford.edu/courses/2011/ph240/goldenstein1/docs/bp2011.pdf>

- BP. (2020). Statistical Review of World Energy. London: BP. Preuzeto 10. marta 2022. sa adrese <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf>
- BP. (2021). Statistical Review of World Energy. London: BP. Preuzeto 14. marta 2022. sa adrese <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf>
- Braun, J. F. (2011). EU Energy Policy under the Treaty of Lisbon Rules: Between a new policy and business as usual. European Policy Institutes Network, Working Paper No. 31, February 2011. Preuzeto 19. januara 2021. sa adrese http://aei.pitt.edu/30042/1/EPIN_WP31_Braun_on_EU_Energy_Policy_under_Lisbon.pdf
- Buzan, B. (1983). *People, states, and fear: The national security problem in international relations*. Brighton: Wheatsheaf Books.
- Buzan, B. (2003). Regional security complex theory in the post-cold war world. In F. Söderbaum & T. M. Shaw (Eds.), *Theories of new regionalism* (pp. 140–159). London: Palgrave Macmillan.
- Buzan, B. & Wæver, O. (2003). *Regions and powers: the structure of international security*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Buzan, B., Wæver, O. & De Wilde, J. (1998). *Security: A new framework for analysis*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Cendrowicz, L. (2009). Russia-Europe Gas Spat Ends – For Now. Time, 9. januar 2009. Preuzeto 14. avgusta 2021. sa adrese <https://web.archive.org/web/20090117132153/http://www.time.com/time/world/article/0,8599,1870597,00.html>
- Cherp, A. & Jewell, J. (2011). The three perspectives on energy security: intellectual history, disciplinary roots and the potential for integration. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 3(4), 202–212.
- Cherp, A. & Jewell, J. (2014). The concept of energy security: Beyond the four As. *Energy Policy*, 75, 415–421.
- Chester, L. (2010). Conceptualising energy security and making explicit its polysemic nature. *Energy policy*, 38(2), 887–895.
- Ciută, F. (2010). Conceptual notes on energy security: total or banal security?. *Security Dialogue*, 41(2), 123–144.
- Clean energy for all Europeans*. (2019). EU: European Commission. (https://ec.europa.eu/info/news/clean-energy-all-europeans-package-completed-good-consumers-good-growth-and-jobs-and-good-planet-2019-may-22_en)
- Council of the European Union. (2006a). Press Release 2770th Council Meeting General Affairs and External Relations, C/06/352. Preuzeto 11. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/pres_06_352
- Council of the European Union. (2006b). Presidency Conclusions 7775/06. Preuzeto 18. februara 2022. sa adrese <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7775-2006-INIT/en/pdf>
- Council of the European Union. (2007). Presidency Conclusions 7224/07. Preuzeto 18. februara 2022. sa adrese <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7224-2007-INIT/en/pdf>

Council of the European Union. (2008a). Presidency Conclusions 7652/08. Preuzeto 18. februara 2022. sa adrese <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7652-2008-INIT/en/pdf>

Council of the European Union. (2008b). Presidency Conclusions 12594/08. Preuzeto 18. februara 2022. sa adrese <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-12594-2008-INIT/en/pdf>

Council of the European Union. (2008c). Presidency Conclusions 14368/08. Preuzeto 18. februara 2022. sa adrese <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14368-2008-INIT/en/pdf>

Council of the European Union. (2009a). Presidency Conclusions 7880/09. Preuzeto 18. februara 2022. sa adrese <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7880-2009-INIT/en/pdf>

Council of the European Union. (2017a). Closer cooperation and reinforced solidarity to ensure security of gas supply. Preuzeto 6. januara 2022. sa adrese <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/04/27/security-gas-supply/>

Council of the European Union. (2017b). Governance of the Energy Union – Council agrees general approach. Preuzeto 7. januara 2022. sa adrese <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/12/18/governance-of-the-energy-union-council-agrees-general-approach/>

Council of the European Union. (2017c). Infographic - Clean energy for Europeans: Key for driving forward the Energy Union. Preuzeto 7. januara 2022. sa adrese <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/energy-union/>

Council of the European Union. (2019a). Council adopts gas directive amendment: EU rules extended to pipelines to and from third countries. Preuzeto 4. januara 2022. sa adrese <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/04/15/council-adopts-gas-directive-amendment-eu-rules-extended-to-pipelines-to-and-from-third-countries/>

Council of the European Union. (2021a). Timeline - EU restrictive measures in response to the crisis in Ukraine. Preuzeto 25. novembra 2021. sa adrese <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/ukraine-crisis/history-ukraine-crisis/>

Council of the European Union. (2021b). EU restrictive measures in response to the crisis in Ukraine. Preuzeto 25. novembra 2021. sa adrese <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/ukraine-crisis/>

Countering America's Adversaries Through Sanctions Act: Public Law 115-44-Aug. 2, 2017. (2017). USA: Authenticated U.S. Government Information. (<https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-115publ44/pdf/PLAW-115publ44.pdf>)

Crisp, J. (2016). Senior Obama official: Nord Stream 2 and Brexit may weaken EU energy security. Euractiv, 31. mart 2016. Preuzeto 12. januara 2022. sa adrese <https://www.euractiv.com/section/energy/interview/senior-obama-official-nord-stream-2-and-brexit-may-weaken-eu-energy-security/>

Czywiliś, D., Nita, Ł. & Sobański, J. (2012). Securitization of Energy Security in Central Asia. *The Copernicus Journal of Political Studies*, 2(2).

Decision No 994/2012/EU. (2012). EU: Official Journal of the European Union. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012D0994&from=EN>)

- De Wilde, P. & Zürn, M. (2012). Can the politicization of European integration be reversed?. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 50, 137–153.
- Demurtas, A. (2014). The EU Regional Security Complex between 2001 and 2011 in relation to the threat from Islamic terrorism and weapons of mass destruction. *ICIP Working Papers*, (7), 1–71.
- Deutsch, K. W. (1954). *Political Community at the International Level: Problems of Definition and Measurement*. Garden City: Doubleday.
- Deutsche Welle. (2019). Germany, EU decry US Nord Stream sanctions. Deutsche Welle, 21. decembar 2019. Preuzeto 8. marta 2022. sa adrese <https://www.dw.com/en/germany-eu-decry-us-nord-stream-sanctions/a-51759319>
- Dickel, R., Hassanzadeh, E., Henderson, J., Honoré, A., El-Katiri, L, Pirani, S., Rogers, H., Stern, J. & Yafimava, K. (2014). *Reducing European Dependence on Russian Gas: distinguishing natural gas security from geopolitics*. Oxford: The Oxford Institute for Energy Studies.
- Dworkin, M. & Brown, M. (2011). The Environmental Dimension of Energy Security. In B. K. Sovacool (Ed.), *The Routledge Handbook of Energy Security* (pp. 176–190). London: Routledge.
- Đurić, S. (2013). *Istraživanje bezbednosti: Kvalitativni pristup*. Beograd: Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu.
- Ђурић, С. (2016). Интервјуисање експерата: специфичности и принципи примене. *Годишњак Факултета безбедности 2016*, 11–27.
- EEAS. (2016). Joint Statement: U.S.-EU Energy Council. EEAS, 5. maj 2016. Preuzeto 28. marta 2022. sa adrese https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/2817_en
- Ehn, M. (2010). *Energy and the concept of security – Has energy become a securitized issue for the European Union in relation to Russia?*. Göteborgs: Göteborgs Universitet.
- EIA. (2022). Europe is a key destination for Russia's energy exports. EIA, 14. mart 2022. Preuzeto 28. marta 2022. sa adrese <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=51618>
- Ejdus, F. (2012). *Međunarodna bezbednost: Teorije, sektori i nivoi*. Beograd: Službeni glasnik i Beogradski centar za bezbednosnu politiku.
- EnerData. (2021). Natural gas domestic consumption. Preuzeto sa adrese <https://yearbook.enerdata.net/natural-gas/gas-consumption-data.html>
- EnerData. (2022). Natural gas balance of trade. Preuzeto sa adrese <https://yearbook.enerdata.net/natural-gas/balance-trade-world-data.html>
- Energy 360. (2020). How does using energy create carbon emissions?. Energy 360, 19. oktobar 2020. Preuzeto sa adrese <https://360energy.net/how-does-using-energy-create-carbon-emissions/>
- Energy infrastructure priorities for 2020 and beyond – A Blueprint for an integrated European energy network, COM(2010) 677 final*. (2010). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0677&from=EN>)
- Energy prices and costs in Europe, COM(2016) 769 final*. (2016). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016DC0769&qid=1643112873743&from=EN>)
- Energy prices and costs in Europe, SWD(2019) 1 final*. (2019). EU: European Commission. (https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b3b8d285-13f5-11e9-81b4-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF)

Energy Roadmap 2050, COM(2011) 885 final. (2011). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0885&qid=1643112873743&from=EN>)

Energy Strategy of Russia for the Period up to 2030. (2010). Moscow: Ministry of Energy of the Russian Federation. ([http://www.energystrategy.ru/projects/docs/ES-2030_\(Eng\).pdf](http://www.energystrategy.ru/projects/docs/ES-2030_(Eng).pdf))

Energy Union Package, COM(2015) 80 final. (2015). EU: European Commission. (https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:1bd46c90-bdd4-11e4-bbe1-01aa75ed71a1.0001.03/DOC_1&format=PDF)

Enformer. (2020). LNG investments reach new heights in 2019. Preuzeto 27. marta 2022. sa adrese <https://www.en-former.com/en/lng-investments-reach-new-heights-in-2019/>

Esakova, N. (2012). *European energy security: analysing the EU-Russia energy security regime in terms of interdependence theory.* Wiesbaden: Springer Science & Business Media.

EU strategy for liquefied natural gas and gas storage, COM(2016) 49 final. (2016). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016DC0049&from=EN>)

Euractiv. (2020). Turkey, Russia launch Turkish Stream pipeline carrying gas to Europe. Euractiv, 9. januar 2020. Preuzeto 13. marta 2022. sa adrese <https://www.euractiv.com/section/energy/news/turkey-russia-launch-turkish-stream-pipeline-carrying-gas-to-europe/>

Euronews. (2022). What happens if Russia shuts off gas supplies to Europe?. Euronews, 28. februar 2022. Preuzeto 18. marta 2022. sa adrese <https://www.euronews.com/green/2022/02/24/what-happens-if-russia-shuts-off-gas-supplies-to-europe>

Europe's climate change opportunity, COM(2008) 30 final. (2008). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008DC0030&from=EN>)

European Commission. (2006a). Andris Piebalgs EU Energy Commissioner Speaking Notes welcoming the agreement between Gazprom and Naftogaz, Speech/06/1. Preuzeto 8. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_06_1

European Commission. (2006b). Green Paper: A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy, COM (2006) 105 final. Preuzeto 22. oktobra 2021. sa adrese https://europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com2006_105_en.pdf

European Commission. (2006c). Andris Piebalgs Energy Commissioner The EU gas market developments: the case of the Baltic Sea Region countries, Speech/06/282. Preuzeto 9. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_06_282

European Commission. (2006d). Andris Piebalgs Energy Commissioner Gas goes global – Sellers or Buyers market?, Speech/06/364. Preuzeto 9. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_06_364

European Commission. (2006e). Andris Piebalgs Energy Commissioner Nabucco Pipeline – Searching for Alternative Routes for our Gas Supply, Speech/06/413. Preuzeto 9. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_06_413

European Commission. (2006f). Benita Ferrero-Waldner European Commissioner for External Relations and European Neighbourhood Policy Opening speech: Europe's response to global

change European Forum Alpbach "Quest for Certainty and Security", Speech/06/473. Preuzeto 9. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_06_473

European Commission. (2006g). Gas Coordination Group meets to evaluate the gas supply situation ahead of winter, IP/06/1334. Preuzeto 9. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_06_1334

European Commission. (2006h). Andris Piebalgs Energy Commissioner EU and Russian energy strategies EU-Russia Energy Dialogue Conference, Speech/06/653. Preuzeto 9. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_06_653

European Commission. (2006i). Andris Piebalgs Energy Commissioner Global Energy Industry Russian "International Energy Week", Speech/06/646. Preuzeto 10. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_06_646

European Commission. (2006j). Eurobarometer 66: Public Opinion in the European Union. Preuzeto 28. februara 2022. sa adrese <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/584>

European Commission. (2006k). An External Policy to Serve Europe's Energy Interests, Paper from Commission/SG/HR for the European Council, S160/06. Preuzeto 9. novembra 2021. sa adrese https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/reports/90082.pdf

European Commission. (2006l). Benita Ferrero-Waldner European Commissioner for External Relations and European Neighbourhood Policy Opening Address Conference: Towards an EU External Energy Policy to Assure a High Level of Supply Security, Speech/06/710. Preuzeto 11. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_06_710

European Commission. (2007a). Peter Mandelson EU Trade Commissioner The EU and Russia: our joint political challenge Conference in Bologna: "The Future relationship between Russia and the European Union: Which kind of opportunities for the Italian economy?", Speech/07/242. Preuzeto 11. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_07_242

European Commission. (2007b). Andris Piebalgs Energy Commissioner Baltic Region Future Energy Landscape Speech at the Renewable energy conference - Future Perspectives in the Baltic Region, Speech/07/305. Preuzeto 11. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_07_305

European Commission. (2007c). Benita Ferrero-Waldner European Commissioner for External Relations and European Neighbourhood Policy European External Relations and Energy Policy: Towards an international energy strategy, Speech/07/517. Preuzeto 12. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_07_517

European Commission. (2007d). Benita Ferrero-Waldner European Commissioner for External Relations and European Neighbourhood Policy Slovenia's upcoming presidency Ambassadors' Conference of the Republic of Slovenia, Speech/07/522. Preuzeto 12. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_07_522

European Commission. (2007e). Andris Piebalgs Energy Commissioner EU's response to the global energy challenges Speech at the Vilnius Energy Security Conference, Speech/07/623. Preuzeto 12. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_07_623

European Commission. (2007f). Peter Mandelson EU Trade Commissioner Russia and the EU EU-Russia Centre, Speech/7/629. Preuzeto 12. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_07_629

European Commission. (2007g). Andris Piebalgs Energy Commissioner EU – Russia energy cooperation International Energy Week, Speech/07/654. Preuzeto 15. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_07_654

European Commission. (2007h). Andris Piebalgs Energy Commissioner EU Energy Policy Reforms and EuroMed Cooperation Opening speech at the EuroMed Energy Ministerial Conference, Speech/07/826. Preuzeto 15. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_07_826

European Commission. (2007i). Eurobarometer 67: Public Opinion in the European Union. Preuzeto 28. februara 2022. sa adrese <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/617>

European Commission. (2007j). Eurobarometer 68: Public Opinion in the European Union. Preuzeto 28. februara 2022. sa adrese <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/664>

European Commission. (2007k). Benita Ferrero-Waldner European Commissioner for External Relations and European Neighbourhood Policy The EU and the US: meeting today's challenges together Conference on “The US, Germany and Europe: towards a new global partnership”, Speech/07/262. Preuzeto 11. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_07_262

European Commission. (2008a). Olli Rehn EU Commissioner for Enlargement EU-Russia relations: the way forward?, Speech/08/236. Preuzeto 15. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_08_236

European Commission. (2008b). Andris Piebalgs Energy Commissioner Energy Security in the Baltic Sea Region, Speech/08/296. Preuzeto 15. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_08_296

European Commission. (2008c). Benita Ferrero-Waldner European Commissioner for External Relations and European Neighbourhood Policy Foreign Policy Association, World Leadership Forum 2008, Speech/08/458. Preuzeto 16. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_08_458

European Commission. (2008d). Danuta HÜBNER European Commissioner responsible for Regional Policy "Meeting the challenges of the future – institutional development of the European Union after the Lisbon Treaty", Speech/08/454. Preuzeto 16. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_08_454

European Commission. (2008e). José Manuel Durão Barroso President of the European Commission Opening remarks of President Barroso on the 2nd Strategic Energy Review Press conference on the Strategic Energy Review Package, Speech/08/612. Preuzeto 16. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_08_612

European Commission. (2008f). Olli REHN EU Commissioner for Enlargement Energy Security and the Eastern neighbourhood: Challenges for the European Union, Speech/08/662. Preuzeto 16. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_08_662

European Commission. (2008g). Standard Eurobarometer 70: Public Opinion in the European Union. Preuzeto 28. februara 2022. sa adrese <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/832>

European Commission. (2008h). Benita Ferrero-Waldner European Commissioner for External Relations and European Neighbourhood Policy The European Union and Russia – future

prospects, Speech/08/175. Preuzeto 15. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_08_175

European Commission. (2009a). Statement from the President Barroso and Commissioner Piebalgs on the agreement for the gas monitoring, IP/09/33. Preuzeto 4. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_09_33

European Commission. (2009b). José Manuel Durão Barroso Président de la Commission européenne Poursuivons l'élan de 2008 pour relever les défis de 2009 Présentation de la présidence tchèque au Parlement européen, Speech/09/6. Preuzeto 17. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_09_6

European Commission. (2009c). José Manuel Durão Barroso President of the European Commission Statement of President Barroso on the resolution of the Ukraine-Russia Gas Dispute, Press point, Speech/09/12. Preuzeto 17. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_09_12

European Commission. (2009d). Energy Council, Memo/09/72. Preuzeto 17. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo_09_72

European Commission. (2009e). Benita Ferrero-Waldner Commissioner for External Relations and European Neighbourhood Policy After the Russia / Ukraine gas crisis: what next?, Speech/09/100. Preuzeto 17. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_09_100

European Commission. (2009f). Andris Piebalgs Energy Commissioner EU-Ukraine Energy Security Opening speech at the International Investment Conference on the Rehabilitation of Ukraine's Gas Transit Network, Speech/09/146. Preuzeto 18. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_09_146

European Commission. (2009g). The Southern Corridor: EU and partner countries commit to move forward, IP/09/716. Preuzeto 18. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_09_716

European Commission. (2009h). Gas Coordination Group, in the light of explanations given by Gazprom and Naftogaz, studies the measures possibly needed to secure next winter season's supplies, IP/09/965. Preuzeto 18. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_09_965

European Commission. (2009i). Commission and International Financial Institutions reach agreement with Ukraine on reform of the Ukrainian gas sector, IP/09/1218. Preuzeto 18. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_09_1218

European Commission. (2009j). Andris Piebalgs Energy Commissioner Gas Supply Situation Exchange of views in the EP Committee on Industry, Research and Energy (ITRE), Speech/09/382. Preuzeto 24. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_09_382

European Commission. (2009k). Benita Ferrero-Waldner European Commissioner for External Relations and European Neighbourhood Policy Wider Europe – the last five years, Speech/09/467. Preuzeto 25. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_09_467

European Commission. (2009l). 2983rd Council meeting Transport, Telecommunications and Energy, 17165/09 (Presse 369). Preuzeto 25. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/pres_09_369

European Commission. (2009m). Gas Coordination Group discusses the gas supply outlook and the emergency preparedness in the EU, IP/09/1917. Preuzeto 25. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_09_1917

European Commission. (2009n). Standard Eurobarometer: 71 Public Opinion in the European Union. Preuzeto 28. februara 2022. sa adrese <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/829>

European Commission. (2009o). Standard Eurobarometer: 72 Public Opinion in the European Union. Preuzeto 28. februara 2022. sa adrese <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/831>

European Commission. (2009p). EU – Russia Energy Dialogue, Memo/09/121. Preuzeto 18. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo_09_121

European Commission. (2010a). Günther H. OETTINGER EU Commissioner for Energy Speech of Commissioner Oettinger at the International Odessa Forum, Speech/10/402. Preuzeto 26. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_10_402

European Commission. (2010b). Günther OETTINGER EU Commissioner for Energy Keynote speech Keynote speech given at the EU Russia 10th anniversary high level conference, Speech/10/673. Preuzeto 26. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_10_673

European Commission. (2010c). New EU rules on security of gas supply for citizens, Memo/10/641. Preuzeto 26. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_10_641

European Commission. (2010d). Standard Eurobarometer: 73 Public Opinion in the European Union. Preuzeto 28. februara 2022. sa adrese <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/917>

European Commission. (2011a). Günther OETTINGER EU Commissioner for Energy Energy Security for Europe: The EU Agenda until 2050, Speech/11/98. Preuzeto 26. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_11_98

European Commission. (2011b). Günther OETTINGER EU Commissioner for Energy Speech at the High-level Infrastructure, Speech/11/341. Preuzeto 27. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_11_341

European Commission. (2011c). Günther OETTINGER EU Commissioner for Energy Speech of Commissioner Oettinger at the South Stream event, Speech/11/382. Preuzeto 27. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_11_382

European Commission. (2011d). Maroš ŠEFČOVIČ Vice-President of the European Commission Responsible for Interinstitutional Relations and Administration Secure Energy Supply 2011 - Energy policy in the context of the EU 2020 Strategy 8th edition of the international conference "Secure Energy Supply 2011", Speech/11/626. Preuzeto 29. novembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_11_626

European Commission. (2011e). Standard Eurobarometer 75: Public Opinion in the European Union. Preuzeto 28. februara 2022. sa adrese <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/1019>

European Commission. (2012). Standard Eurobarometer 77: Public Opinion in the European Union. Preuzeto 28. februara 2022. sa adrese <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/1063>

European Commission. (2013a). Speech by President Barroso at the Russia-European Union – Potential for Partnership conference: "Moving into a Partnership of Choice", Speech/13/249. Preuzeto 1. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_13_249

European Commission. (2013b). A Transatlantic Energy Revolution: Europe's Energy Diversification and U.S. Unconventional Oil and Gas, Speech/13/642. Preuzeto 1. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_13_642

European Commission. (2013c). Statement by President Barroso following the meeting between the European Commission and the Russian Government, Speech/13/253. Preuzeto 1. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_13_253

European Commission. (2014a). European Energy Security Strategy, SWD (2014) 330 final. Preuzeto 22. oktobra 2021. sa adrese <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014DC0330&from=EN>

European Commission. (2014b). Q&A on Gas Stress Tests. Preuzeto 11. oktobra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_14_593

European Commission. (2014c). Speech: Russian pressure on Eastern Partnership countries, destabilisation of eastern Ukraine, Speech/14/331. Preuzeto 2. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_14_331

European Commission. (2014d). Letter from President Barroso to President Putin, Statement/14/132. Preuzeto 2. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_14_132

European Commission. (2014e). Speech: Time to show stronger, more resolute and determined Eastern Partnership, Speech/14/339. Preuzeto 2. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_14_339

European Commission. (2014f). Speech by President Barroso at the Conference "Paving the way for a European Energy Security Strategy", Speech/14/400. Preuzeto 3. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_14_400

European Commission. (2014g). Questions and answers on security of energy supply in the EU, Memo/14/379. Preuzeto 5. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo_14_379

European Commission. (2014h). Energy security: Commission puts forward comprehensive strategy to strengthen security of supply, IP/14/606. Preuzeto 6. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_14_606

European Commission. (2014i). G7 Rome energy ministerial meeting: Rome G7 energy initiative for energy security joint statement, IP/14/530. Preuzeto 7. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_14_530

European Commission. (2014j). Gas: a power source to drive European transport into the future, Speech/14/535. Preuzeto 7. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_14_535

European Commission. (2014k). Press Remarks of the EU representatives at Minsk meetings, Statement/14/258. Preuzeto 12. decembra 2014. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_14_258

European Commission. (2014l). Speech : Working together for a united Ukraine in a united continent, Speech/14/598. Preuzeto 13. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_14_598

European Commission. (2014m). Statement by President Barroso following his meeting with Petro Poroshenko, President of Ukraine, Speech/14/595. Preuzeto 13. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_14_595

European Commission. (2014n). Q&A on Gas Stress Tests, Memo/14/593. Preuzeto 13. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo_14_593

European Commission. (2014o). Joint Press Statement by Ministers and Representatives of Austria, Bulgaria, Croatia, Greece, Italy, Romania and Slovenia and VP Šefčovič, Statement/14/2520. Preuzeto 14. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_14_2520

European Commission. (2014p). A new start for Europe, Speech/14/567. Preuzeto 15. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_14_567

European Commission. (2014r). Standard Eurobarometer 82: Public Opinion in the European Union. Preuzeto 28. februara 2022. sa adrese <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2041>

European Commission. (2014s). Power market challenges and the European Energy Security Strategy, Speech/14/443. Preuzeto 6. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_14_443

European Commission. (2014t). Joint Statement EU-US Energy Council, IP/14/2341. Preuzeto 28. marta 2022. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_14_2341

European Commission. (2015a). Transcript of Speech of First Vice-President Timmermans to Policy Network, London: A Fresh Start, Speech/15/4571. Preuzeto 14. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_15_4571

European Commission. (2015b). European Union - key partner for all countries in our neighbourhood, Speech/15/4623. Preuzeto 15. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_15_4623

European Commission. (2015c). The state of play of EU-Russia energy relations, Speech/15/4709. Preuzeto 15. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_15_4709

European Commission. (2015d). Speech by Commissioner Arias Cañete at the Gas Infrastructure Europe 13th Annual conference, Speech/15/4842. Preuzeto 15. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_15_4842

European Commission. (2015e). European Commission support for Ukraine, Memo/15/4863. Preuzeto 15. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo_15_4863

European Commission. (2015f). Keynote speech at the EU Energy Security Conference 2015 organised by European Court of Auditors, Speech/15/4918. Preuzeto 15. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_15_4918

European Commission. (2015g). Energy Union: time for Europe to deliver, Speech/15/6794. Preuzeto 15. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_15_6794

European Commission. (2015h). Hungary and the Energy Union, Speech/15/6825. Preuzeto 16. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_15_6825

European Commission. (2015i). Energy Union: Speech at the German Institute for Economic Research, Speech/15/7419. Preuzeto 16. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_15_7419

European Commission. (2015j). State of the Union 2015: Time for Honesty, Unity and Solidarity, Speech/15/5614. Preuzeto 16. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_15_5614

European Commission. (2015k). Commissioner Arias Cañete at the European Parliament Plenary: opening and concluding remarks, Speech/15/5797. Preuzeto 16. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_15_5797

European Commission. (2015l). Speech by Vice-President for Energy Union Maroš Šefčovič at the Stakeholders Forum on Energy Union, Speech/15/6124. Preuzeto 16. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_15_6124

European Commission. (2015m). State of the Energy Union - questions and answers, Memo/15/6106. Preuzeto 16. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo_15_6106

European Commission. (2015n). Speech at the European Parliament on the State of the Energy Union 2015, Speech/15/7809. Preuzeto 16. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_15_7809

European Commission. (2015o). Antitrust: Commission sends Statement of Objections to Gazprom - Factsheet, Memo/15/4829. Preuzeto 21. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_15_4829

European Commission. (2015p). Standard Eurobarometer 83: Public Opinion in the European Union. Preuzeto 28. februara 2022. sa adrese <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2099>

European Commission. (2015r). Standard Eurobarometer 84: Europeans' views on the priorities of the European Union. Preuzeto 28. februara 2022. sa adrese <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2098>

European Commission. (2015s). Speech by Vice-President Maroš Šefčovič at the Celebration Ceremony of 10th Anniversary Energy Community, Speech/15/5542. Preuzeto 21. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_15_5542

European Commission. (2016a). Speech by Vice-President Maroš Šefčovič at the High-level Conference "EU energy cooperation with the Eastern Neighbourhood and Central Asia", Speech/16/881. Preuzeto 21. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_16_881

European Commission. (2016b). Speech by Vice-President Maroš Šefčovič on "Nord Stream II - Energy Union at the crossroads", Speech/16/1283. Preuzeto 21. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_16_1283

European Commission. (2016c). Standard Eurobarometer 85: Europeans' views on the priorities of the European Union. Preuzeto 28. februara 2022. sa adrese <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2130>

European Commission. (2016d). Standard Eurobarometer 86: Europeans' opinion of the European Union's priorities. Preuzeto 28. februara 2022. sa adrese <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2137>

European Commission. (2016e). Daily News 29/01/2016, Mex/16/191. Preuzeto 17. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/mex_16_191

European Commission. (2017a). Commission seeks a mandate from Member States to negotiate with Russia an agreement on Nord Stream 2, IP/17/1571. Preuzeto 21. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_17_1571

European Commission. (2017b). Questions and Answers on the Commission proposal to amend the Gas Directive (2009/73/EC), Memo/17/4422. Preuzeto 21. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo_17_4422

European Commission. (2017c). Standard Eurobarometer 87: Europeans' views on the priorities of the European Union. Preuzeto 28. februara 2022. sa adrese <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2142>

European Commission. (2017d). Standard Eurobarometer 88: Europeans' opinion of the European Union's priorities. Preuzeto 28. februara 2022. sa adrese <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2143>

European Commission. (2018e). Standard Eurobarometer 89: Europeans and the future of Europe. Preuzeto 28. februara 2022. sa adrese <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2180>

European Commission. (2018a). Speech by Commissioner Miguel Arias Cañete at the 4th EU Energy Summit: International geopolitical uncertainties: brakes or accelerators for the EU energy transition?, Speech/18/3242. Preuzeto 21. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_18_3242

European Commission. (2018b). Antitrust: Commission imposes binding obligations on Gazprom to enable free flow of gas at competitive prices in Central and Eastern European gas markets, IP/18/3921. Preuzeto 21. decembra 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_18_3921

European Commission. (2018c). Standard Eurobarometer 89: Public opinion in the European Union. Preuzeto 24. februara 2022. sa adrese <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2180>

European Commission. (2018d). Standard Eurobarometer 89: The views of Europeans on the European Union's priorities. Preuzeto 28. februara 2022. sa adrese <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2180>

European Commission. (2018f). Standard Eurobarometer 90: Europeans' opinions on the European Union's priorities. Preuzeto 28. februara 2022. sa adrese <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2215>

European Commission. (2019a). Third energy package. Preuzeto 8. marta 2021. sa adrese https://ec.europa.eu/energy/topics/markets-and-consumers/market-legislation/third-energy-package_en

European Commission. (2019b). Special Eurobarometer 492: Europeans' attitudes on EU energy policy. Preuzeto 24. februara 2022. sa adrese <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2238>

European Commission. (2019c). The European Union continues to lead the global fight against climate change, IP/19/5534. Preuzeto 27. februara 2022. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_19_5534

European Commission. (2019d). Standard Eurobarometer 91: Europeans' views on the priorities of the European Union. Preuzeto 28. februara 2022. sa adrese <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2253>

European Commission. (2019e). Standard Eurobarometer 92: Europeans' opinions about the European Union's priorities. Preuzeto 28. februara 2022. sa adrese <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2255>

European Commission. (2019f). Press remarks by President von der Leyen on the occasion of the adoption of the European Green Deal Communication, Speech/19/6749. Preuzeto 10. marta 2022. sa adrese https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_19_6749

European Commission. (2021a). Annex to... amending Regulation (EU) No 347/2013 of the European Parliament and of the Council as regards the Union list of projects of common interest, C(2021) 8409 final. Preuzeto 17. marta 2022. sa adrese https://energy.ec.europa.eu/system/files/2021-11/fifth_pci_list_19_november_2021_annex.pdf

European Commission. (2021b). Turkey – Trade picture. Preuzeto 28. marta 2022. sa adrese <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/turkey/>

European Commission. (n.d.a). Key partner countries and regions. (https://energy.ec.europa.eu/topics/international-cooperation/key-partner-countries-and-regions_en)

European Commission. (n.d.b). Dashboard for energy prices in the EU and main trading partners. Preuzeto 15. marta 2022. sa adrese https://energy.ec.europa.eu/data-and-analysis/energy-prices-and-costs-europe/dashboard-energy-prices-eu-and-main-trading-partners_en

European Council. (2011). Conclusions EUCO 2/1/11. Preuzeto 21. februara 2022. sa adrese <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-2-2011-REV-1/en/pdf>

European Council. (2013). Conclusions EUCO 75/1/13. Preuzeto 21. februara 2022. sa adrese <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-75-2013-REV-1/en/pdf>

European Council. (2014a). Conclusions EUCO 7/14. Preuzeto 22. februara 2022. sa adrese <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7-2014-INIT/en/pdf>

European Council. (2014b). Conclusions EUCO 79/14. Preuzeto 22. februara 2022. sa adrese <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-79-2014-INIT/en/pdf>

European Council. (2014c). Conclusions EUCO 169/14. Preuzeto 22. februara 2022. sa adrese <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-169-2014-INIT/en/pdf>

European Council. (2015a). Remarks by President Donald Tusk ahead of the informal meeting of heads of state or government. Preuzeto 25. novembra 2021. sa adrese <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/02/12/20150212-doorstep-tusk-informal-euco/>

European Council. (2015b). Speech by Donald Tusk, President of the European Council, at the event to launch the introduction of the euro in Lithuania. Preuzeto 6. januara 2022. sa adrese

<https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/01/14/speech-by-donald-tusk-president-of-the-european-council-at-the-event-to-launch-the-introduction-of-the-euro-in-lithuania/>

European Council. (2015c). Conclusions EUCO 11/15. Preuzeto 22. februara 2022. sa adrese <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11-2015-INIT/en/pdf>

European Council. (2015d). Conclusions EUCO 28/15. Preuzeto 22. februara 2022. sa adrese <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-28-2015-INIT/en/pdf>

European Energy Security Strategy, COM(2014) 330 final. (2014). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014DC0330&qid=1643112873743&from=EN>)

European Parliament. (n.d.). Plenary. Preuzeto sa adrese <https://www.europarl.europa.eu/plenary/en/home.html>

European Parliament. (2009a). II Position of the European Parliament EP-PE_TC2-COD(2007)0196. Preuzeto 23. februara 2022. sa adrese https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TC2-COD-2007-0196_EN.pdf

European Parliament. (2010). The European Union and energy: Eurobarometer 74.3. Preuzeto 28. februara 2022. sa adrese <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2409>

European Parliament. (2011). Europeans and energy: Eurobarometer 75.1. Preuzeto 28. februara 2022. sa adrese <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2407>

European Parliament. (2013a). I Position of the European Parliament EP-PE_TC1-COD(2011)0300. Preuzeto 23. februara 2022. sa adrese https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TC1-COD-2011-0300_EN.pdf

European Parliament. (2013a). I Position of the European Parliament EP-PE_TC1-COD(2011)0302. Preuzeto 23. februara 2022. sa adrese https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TC1-COD-2011-0302_EN.pdf

European Parliament. (2017). I Position of the European Parliament EP-PE_TC1-COD(2016)0030. Preuzeto 23. februara 2022. sa adrese https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TC1-COD-2016-0030_EN.pdf

European Security Strategy: A secure Europe in a better world. (2003). EU: Council of the EU. (<https://www.consilium.europa.eu/media/30823/qc7809568enc.pdf>)

Eurostat (2019). EU imports of energy products – recent developments. Preuzeto 20. oktobra 2020. sa adrese [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU imports of energy products - recent developments&oldid=478148](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_imports_of_energy_products_-_recent_developments&oldid=478148)

Eurostat. (2021a). EU imports of energy products - recent developments. Preuzeto 8. novembra 2021. sa adrese [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU imports of energy products - recent developments#Main suppliers of natural gas and petroleum oils to the EU](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_imports_of_energy_products_-_recent_developments#Main_suppliers_of_natural_gas_and_petroleum_oils_to_the_EU)

Eurostat. (2021b). Energy statistics – an overview. Preuzeto 8. novembra 2021. sa adrese [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Energy statistics - an overview](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Energy_statistics_-_an_overview)

Eurostat. (2022). Renewable energy statistics. Preuzeto 20. marta 2022. sa adrese [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Renewable energy statistics](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Renewable_energy_statistics)

- Eurostat. (n.d.). Where does our energy come from?. Preuzeto 8. novembra 2021. sa adrese <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/energy/bloc-2a.html>
- External energy relations – from principles to action, COM(2006) 590 final.* (2006). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52006DC0590&qid=1642616462724&from=EN>)
- Findlater, S. & Noël, P. (2010). Gas supply security in the Baltic States: a qualitative assessment. *International Journal of Energy Sector Management*, 4(2), 236–255.
- Floyd, R. (2019). Collective securitisation in the EU: normative dimensions. *West European Politics*, 42(2), 391–412.
- Fourth report on the State of the Energy Union, COM(2019) 175 final.* (2019). EU: European Commission. (https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:8263aedc-5ab2-11e9-9151-01aa75ed71a1.0009.02/DOC_1&format=PDF)
- Froggat, A. & Lahn, G. (2010). *Sustainable energy security: Strategic risks and opportunities for business*. London: Chatam House.
- Gardner, A. (2014). Russia cuts gas to Ukraine. *Politico*, 16. jun 2014. Preuzeto 22. avgusta 2021. sa adrese <https://www.politico.eu/article/russia-cuts-gas-to-ukraine/>
- Gas Infrastructure Europe. (2018). The benefits and role of LNG in Europe Providing Europe's Energy Today and in the Future. Brussels: Gas Infrastructure Europe. Preuzeto 7. marta 2022. sa adrese https://www.gie.eu/wp-content/uploads/filr/2734/GIE_Brochure_The_Benefits_and_Role_of_LNG_in_Europe_January_2018.pdf
- Gazprom Export. (2021). Delivery statistics: Gas supplies to Europe. Preuzeto 12. oktobra 2021. sa adrese <http://www.gazpromexport.ru/en/statistics/>
- Gazprom Export. (n.d.). Transportation. Preuzeto 18. marta 2022. sa adrese <https://gazpromexport.ru/en/projects/transportation/>
- Gazprom. (2010). Gazprom in figures 2005-2009. Preuzeto 17. marta 2022. sa adrese <https://www.gazprom.com/>
- Gazprom. (2015). Gazprom in figures 2010-2014. Preuzeto 17. marta 2022. sa adrese <https://www.gazprom.com/>
- Gazprom. (2020). Gazprom in figures 2015-2019. Preuzeto 17. marta 2022. sa adrese <https://www.gazprom.com/>
- GECF. (2022). Global Gas Outlook 2050: Synopsis. Preuzeto 14. marta 2022. sa adrese <https://www.gecf.org/resources/files/pages/gecf-global-gas-outlook-2050/gecf-gas-outlook-2021.pdf>
- Glušac, L. (2021). Koncept insulatora u teoriji regionalnog bezbednosnog kompleksa. U: N. Šekarić i V. Trapara (urs), *Regionalna bezbednost: pristupi, elementi, dinamika* (41–70). Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Goldthau, A. (2008). Rhetoric versus reality: Russian threats to European energy supply. *Energy Policy*, 36(2), 686–692.
- Goldthau, A. (2016). *Assessing Nord Stream 2: regulation, geopolitics & energy security in the EU, Central Eastern Europe & the UK*. London: Department of War Studies & King's Russia Institute.
- Goldthau, A. & Sitter, N. (2015). Soft power with a hard edge: EU policy tools and energy security. *Review of International Political Economy*, 22(5), 941–965.

Goldthau, A., Richert, J. & Stetter, S. (2020). Leviathan awakens: Gas finds, energy governance, and the emergence of the Eastern Mediterranean as a geopolitical region. *Review of Policy Research*, 1–19.

Gotev, G. (2015). Naftogaz chief: We don't want to be a monopoly. Euractiv, 16. april 2015. Preuzeto 12. januara 2022. sa adrese <https://www.euractiv.com/section/energy/interview/naftogaz-chief-we-don-t-want-to-be-a-monopoly/>

Gotev, G. (2016a). Sefcovic: Nord Stream is not in conformity with the Energy Union's goals. Euractiv, 11. februar 2016. Preuzeto 12. januara 2022. sa adrese <https://www.euractiv.com/section/energy/interview/sefcovic-nord-stream-is-not-in-conformity-with-the-energy-union-s-goals/>

Gotev, G. (2016b). Julian Popov: The future of gas in Europe is uncertain. Euractiv, 12. april 2016. Preuzeto 12. januara 2022. sa adrese <https://www.euractiv.com/section/energy/interview/julian-popov-the-future-of-gas-in-europe-is-uncertain/>

Grant, I. (2011). *Russia, Germany and the Contest for Hegemony in European Natural Gas*. Halifax: Dalhousie University.

Green Paper: A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy, COM(2006) 105 final. (2006). EU: European Commission. (https://europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com2006_105_en.pdf)

Green Paper: Towards a Secure, Sustainable and Competitive European Energy Network, COM(2008) 782 final. (2008). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008DC0782&qid=1642680384735&from=EN>)

Gruenig, M., Lombardi, P. and O'Donnell, B. (2016). Challenging the Energy Security Paradigm. In P. Lombardi & M. Gruenig (Eds.), *Low-carbon Energy Security from a European Perspective* (1–11). London: Academic Press.

Guidance to Member States on National Energy and Climate Plans as Part of the Energy Union Governance, COM(2015) 572 final. (2015). EU: European Commission. (https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:ebdf266c-8eab-11e5-983e-01aa75ed71a1.0008.02/DOC_3&format=PDF)

Guzzini, S. (2000). A reconstruction of constructivism in international relations. *European journal of international relations*, 6(2), 147–182.

Harsem, Ø. & Claes, D. H. (2013). The interdependence of European–Russian energy relations. *Energy Policy*, 59, 784–791.

Hasanov, F. J., Mahmudlu, C., Deb, K., Abilov, S., & Hasanov, O. (2020). The role of Azeri natural gas in meeting European Union energy security needs. *Energy Strategy Reviews*, 28, 100464.

Hayes, M. H. & Victor, D. G. (2004). *Factors that Explain Investment in Cross-Border Natural Gas Transport Infrastructures: A Research Protocol for Historical Case Studies*. Stanford: Program on Energy and Sustainable Development.

Hayes, M. H. & Victor, D. G. (2006a). Introduction to the historical case studies: research questions, methods and case selection. In D. G. Victor, A. M. Jaffe & M. H. Hayes (Eds.), *Natural gas and geopolitics: from 1970 to 2040* (pp. 27–48). Cambridge: Cambridge University Press.

Hayes, M. H. & Victor, D. G. (2006b). Politics, markets and the shift to gas: insights from the seven historical case studies. In D. G. Victor, A. M. Jaffe & M. H. Hayes (Eds.), *Natural gas and geopolitics: from 1970 to 2040* (pp. 319–353). Cambridge: Cambridge University Press.

- Heinrich, A. & Szulecki, K. (2018). Energy Securitisation: Applying the Copenhagen School's Framework to Energy. In K. Szulecki (Ed.), *Energy Security in Europe* (pp. 33–59). Cham: Palgrave Macmillan.
- Herranz-Surrallés, A. (2016). An emerging EU energy diplomacy? Discursive shifts, enduring practices. *Journal of European Public Policy*, 23(9), 1386–1405.
- Herranz-Surrallés, A. (2017). Energy diplomacy under scrutiny: parliamentary control of intergovernmental agreements with third-country suppliers. *West European politics*, 40(1), 183–201.
- Herranz-Surrallés, A. (2020). The Energy Charter Treaty: Old and New Dilemmas in Global Energy Governance. In: M. Knodt & J. Kemmerzell (Eds.), *Handbook of Energy Governance in Europe* [Pre-print]. Berlin: Springer.
- Hofmann, S. C. & Staeger, U. (2019). Frame contestation and collective securitisation: the case of EU energy policy. *West European Politics*, 42(2), 323–345.
- Holland, E. J. (2017). Poisoned by Gas: Institutional Failure, Energy Dependency, and Security (Doctoral dissertation, Columbia University, 2017). Preuzeto sa <https://academiccommons.columbia.edu/doi/10.7916/D8W387KP>
- Hoogeveen, F. & Perlot, W. (2007). The EU's policies of security of energy supply towards the Middle East and Caspian region: major power politics?. *Perspectives on Global Development and Technology*, 6(1), 485–507.
- Houshialsadat, S. M. (2013). *The role of the Persian Gulf's natural gas reserves for the European Union's energy security*. Durham: Durham University.
- Hsieh, HF. & Shannon, S. E. (2005). Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277–1288.
- IEA. (2013). Energy Security: Reliable, affordable access to all fuels and energy sources. Preuzeto 10. februar 2020. sa adrese <https://www.iea.org/topics/energy-security>
- IEA. (2019). World Energy Outlook 2019. Paris: International Energy Agency. Preuzeto 13. marta 2022. sa adrese <https://iea.blob.core.windows.net/assets/98909c1b-aabc-4797-9926-35307b418cdb/WE02019-free.pdf>
- Implementation of the Communication on Security of Energy Supply and International Cooperation and of the Energy Council Conclusions of November 2011, COM(2013) 638 final.* (2013). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52013DC0638&qid=1643112873743&from=EN>)
- Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2010: Sector Progress Report, SEC(2011) 645 final.* (2011). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011SC0645&qid=1643112873743&from=EN>)
- Implementation of the European Neighbourhood Policy in Ukraine Progress in 2014 and recommendations for actions, SWD(2015) 74 final.* (2015). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015SC0074&from=EN>)
- In-depth study of European Energy Security Accompanying the document Communication from the Commission to the Council and the European Parliament European Energy Security Strategy, SWD(2014) 330 final/3 PART 2/5.* (2014b). EU: European Commission. (https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:17e9d6b6-07d9-4e86-ba19-44b402e18253.0001.03/DOC_2&format=PDF)

In-depth study of European Energy Security Accompanying the document Communication from the Commission to the Council and the European Parliament European Energy Security Strategy, SWD(2014) 330 final/3 PART 3/5. (2014c). EU: European Commission. (https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:17e9d6b6-07d9-4e86-ba19-44b402e18253.0001.03/DOC_3&format=PDF)

In-depth study of European Energy Strategy Accompanying the document Communication from the Commission to the Council and the European Parliament European energy security strategy, SWD(2014) 330 final/3 PART 1/5. (2014a). EU: European Commission. (https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:17e9d6b6-07d9-4e86-ba19-44b402e18253.0001.03/DOC_1&format=PDF)

Inman, M., Aitken, G. & Zimmerman, S. (2021). *Europe Gas Tracker Report 2021*. San Francisco: Global Energy Monitor.

International Energy Charter. (2015). The European Energy Charter. Preuzeto 11. februara 2021. sa adrese <https://www.energycharter.org/process/european-energy-charter-1991/>

International Energy Charter. (2016). The International Energy Charter. Preuzeto 11. februara 2021. sa adrese <https://www.energycharter.org/process/international-energy-charter-2015/overview/>

International Energy Charter. (2019). The Energy Charter Treaty. Preuzeto 11. februara 2021. sa adrese <https://www.energycharter.org/process/energy-charter-treaty-1994/energy-charter-treaty/>

Investment Projects in Energy Infrastructure: Progress towards completing the Internal Energy Market, SWD(2014) 313 final. (2014). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014SC0313&qid=1643112873743&from=EN>)

Izosimova, S. (2016). Understanding the Energy Interdependence Between the EU and Russia: Case of the Baltic Sea Region (Master thesis, Linköping University, 2016). Preuzeto sa <https://liu.diva-portal.org/smash/get/diva2:897439/FULLTEXT01.pdf>

Jääskeläinen, J. J., Höysniemi, S., Syri, S., & Tynkkynen, V. P. (2018). Finland's Dependence on Russian Energy – Mutually Beneficial Trade Relations or an Energy Security Threat?. *Sustainability*, 10(10), 3445.

Jääskeläinen, J., Lager, J., & Syri, S. (2019, September). Development of Energy Security in Finland and in the Baltic States since 1991. Paper presented at the *16th International Conference on the European Energy Market (EEM)*. Ljubljana: IEEE, pp. 1–6.

Janeliūnas, T. & Tumkevič, A. (2013). Securitization of the energy sectors in Estonia, Lithuania, Poland and Ukraine: Motives and extraordinary measures. *Lithuanian foreign policy review*, 30, 65–90.

Johnson, O. (2016). The Concept of Energy Security: Implications of EU-Russia Energy Relations, 2004-2012 (Doctoral dissertation, University of Leeds, 2016). Preuzeto sa <https://etheses.whiterose.ac.uk/14357/>

Jones, D. (2021). EU Power Sector in 2020. EMBER, 24. januar 2021. Preuzeto 2. marta 2022. sa adrese <https://ember-climate.org/insights/research/eu-power-sector-2020/>

Judge, A. (2012). *Securitisation and European natural gas policy*. Glasgow: School of Government and Public Policy, University of Strathclyde.

Kaczmarek, M. (2010). Deputy minister: Ukrainians treated by EU consulates as in communist Russia. Euractiv, 2. april 2010. Preuzeto 12. januara 2022. sa adrese

<https://www.euractiv.com/section/med-south/interview/deputy-minister-ukrainians-treated-by-eu-consulates-as-in-communist-russia/>

Kaplas, O. (2019). *Threat, risk or business as usual? Securitization of Russian energy in Finland, Germany and Poland after the Ukraine crisis*. Helsinki: Faculty of Social Sciences, University of Helsinki.

Key facts and figures on the external dimension of the EU energy policy, SEC(2011) 1022 final. (2011). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011SC1022&from=EN>)

Khrushcheva, O. (2013). *A critical evaluation of the securitisation process of EU-Russia energy relations: actors, audiences, and consequences*. Nottingham: Nottingham Trent University.

Kierczak, N. (2013). Growing importance of energy and military security of the Visegrad Group (Master thesis, Univerzita Karlova, 2013). Preuzeto sa: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/59864>

Kirby, P. (2014). Russia's gas fight with Ukraine. BBC, 31. oktobar 2014. Preuzeto 6. novembra 2021. sa adrese <https://www.bbc.com/news/world-europe-29521564>

Kirchner, E., & Berk, C. (2010). European Energy Security Co-operation: Between Amity and Enmity. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 48(4), 859–880.

Klare, M. (2012). Energy Security. In: P. D. Williams (Ed.), *Security Studies: An Introduction* (pp. 483-496). Abingdon & New York: Routledge.

Kosow, H. & Gaßner, R. (2008). *Methods of future and scenario analysis: overview, assessment, and selection criteria*. Bonn: German Development Institute (DIE).

Kratochvíl, P. & Tichý, L. (2013). EU and Russian discourse on energy relations. *Energy policy*, 56, 391–406.

Kruyt, B., van Vuuren, D. P., de Vries, H. J. & Groenenberg, H. (2009). Indicators for energy security. *Energy policy*, 37(6), 2166–2181.

Kustova, I. (2015). EU–Russia Energy Relations, EU Energy Integration, and Energy Security: the State of the Art and a Roadmap for Future Research. *Journal of Contemporary European Research*, 11(3), 289–295.

Lang, K. O. & Westphal, K. (2017). *Nord Stream 2 – A Political and Economic Contextualisation*. Berlin: German Institute for International and Security Affairs.

Larsson, R. L. (2006). *Russia's Energy Policy: Security Dimensions and Russia's Reliability as an Energy Supplier*. Stockholm: Swedish Defence Research Agency.

Le Renard, C. (2013). External Actors and National Preference Formation: European Energy Security Policy and Relations with Russia (Doctoral dissertation, George Mason University, 2013). Preuzeto sa http://mars.gmu.edu/bitstream/handle/1920/8796/LeRenard_gmu_0883E_10498.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Lee, Y. (2017). Interdependence, issue importance, and the 2009 Russia-Ukraine gas conflict. *Energy Policy*, 102, 199–209.

Leshchenko, O. (2012). Shale Gas: Market Opportunities and Challenges in the EU and Ukraine. Slideshare, 19. januar 2012. Preuzeto 22. oktobra 2021. sa adrese <https://www.slideshare.net/AlAvellan/shale-gas-market-opportunities-and-challenges-in-the-eu-and-ukraine>

- Lewis, S. & Shalal, A. (2021). U.S., Germany strike Nord Stream 2 pipeline deal to push back on Russian 'aggression'. Reuters, 22. jul 2021. Preuzeto 8. marta 2022. sa adrese <https://www.reuters.com/business/energy/us-germany-deal-nord-stream-2-pipeline-draws-ire-lawmakers-both-countries-2021-07-21/>
- Lieb-Dóczy, E., Börner, A. R. & MacKerron, G. (2003). Who secures the security of supply? European perspectives on security, competition, and liability. *The Electricity Journal*, 16(10), 10–19.
- Lipovac, M. (2013). Dorpinos konstruktivističke paradigme studijama bezbednosti. *Sociološki pregled*, XLVII(3), 439–460.
- Липовац, М. Л. (2016). Национална безбедност Републике Србије у регионалном безбедносном поткомплексу Западни Балкан (Докторска дисертација, Универзитет у Београду, 2016). Преузето са <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/8471/Disertacija.pdf>
- Lipovac, M. i Simić, T. (2015). Sekuritizacija u energetske bezbednosti – slučaj EU i ruskog gasa. *Međunarodna politika*, LXVI(1160), 59–77.
- Lochner, S. & Bothe, D. (2009). The development of natural gas supply costs to Europe, the United States and Japan in a globalizing gas market—Model-based analysis until 2030. *Energy Policy*, 37(4): 1518–1528.
- Long term infrastructure vision for Europe and beyond*, COM(2013) 711 final. (2013). EU: European Commission. (https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:a2574790-34e9-11e3-806a-01aa75ed71a1.0007.01/DOC_1&format=PDF)
- Löschel, A., Moslener, U. & Rübhelke, D. T. (2010). Indicators of energy security in industrialised countries. *Energy Policy*, 38(4), 1665–1671.
- Loskot-Strachota, A. (2016). Nord Stream 2: policy dilemmas and the future of EU gas market. Oslo: Norwegian Institute of International Affairs. Preuzeto 1. marta 2022. sa adrese https://www.europeangashub.com/wp-content/uploads/attach_580.pdf
- Lucarelli, S. (2018). The EU as a securitising agent? Testing the model, advancing the literature. *West European Politics*, 42(2), 413–436.
- Mabro, R. (2008). On the security of oil supplies, oil weapons, oil nationalism and all that. *OPEC Energy Review*, 32(1), 1–12.
- MacFarquhar, N. (2014). Gazprom Cuts Russia's Natural Gas Supply to Ukraine. The New York Times, 16. jun 2014. Preuzeto 7. decembra 2021. sa adrese <https://www.nytimes.com/2014/06/17/world/europe/russia-gazprom-increases-pressure-on-ukraine-in-gas-dispute.html>
- Maltby, T. (2013). European Union energy policy integration: A case of European Commission policy entrepreneurship and increasing supranationalism. *Energy policy*, 55, 435–444.
- Manić, Ž. (2014). Primena i mogućnosti metoda analize sadržaja u sociologiji (Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, 2014). Preuzeto sa <http://reff.f.bg.ac.rs/bitstream/handle/123456789/41/38.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Mannteufel, I. (2006). Opinion: Gas Dispute Undermines Russian Foreign Policy. Deutsche Welle, 2. januar 2006. Preuzeto 22. oktobra 2021. sa adrese <https://www.dw.com/en/opinion-gas-dispute-undermines-russian-foreign-policy/a-1842050>
- Mapping threats to peace and democracy worldwide: Normandy Index 2021*. (2021). EU: European Parliament.

([https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/690670/EPRS_STU\(2021\)690670_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/690670/EPRS_STU(2021)690670_EN.pdf))

Mazač, J. & Tichý, L. (2018). *Egypt, a future gas supplier to the European Union?*. Prague: Institute of International Relations.

McDonald, M. (2008). Securitization and the Construction of Security. *European Journal of International Relations*, 14(4), 563–587.

McGowan, F. (2011). Putting energy insecurity into historical context: European responses to the energy crises of the 1970s and 2000s. *Geopolitics*, 16(3), 486–511.

McWilliams, B., Sgaravatti, G., Tagliapietra, S. & Zachmann, G. (2022). Can Europe survive painlessly without Russian gas?. Bruegel, 27. januar 2022. Preuzeto 18. marta 2022. sa adrese <https://www.bruegel.org/2022/01/can-europe-survive-painlessly-without-russian-gas/>

Mete Mete, G. & Goh Pei-Ru, J. (2021). The Role of the Energy Charter Process in Accelerating the Energy Transition and Ensuring Energy Security in South East Europe in Line with the Energy Union. In: M. Mathioulakis (Ed.), *Aspects of the Energy Union: Application and Effects of European Energy Policies in SE Europe and Eastern Mediterranean* (185–212). Cham: Palgrave Macmillan.

Milas, G. (2009). *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Zagreb: Naklada slap.

Miles, T. (2008). INTERVIEW-Europe faces fresh New Year Russian gas crisis. Reuters, 8. jul 2008. Preuzeto 6. novembra 2021. sa adrese <https://www.reuters.com/article/russia-gas-idUKHKG1655620080708>

Милосављевић, С. (2014). Енергетски и војни аспект стратегије безбедности Руске федерације у контексту савременог међународног поретка и односа према Републици Србији (Докторска дисертација, Универзитет у Београду, 2014). Преузето са <http://fb.bg.ac.rs/download/RepozitorijumDisertacija/2014-01-23%20Milosavljevic%20Sladjan/Disertacija.pdf>

Mišík, M. (2016). On the way towards the Energy Union: Position of Austria, the Czech Republic and Slovakia towards external energy security integration. *Energy*, 111, 68–81.

Mišík, M. (2019). *External Energy Security in the European Union: Small Member States' Perspective*. London: Routledge.

Mišík, M., Oravcová V. & Plenta, P. (2021). The European Union's energy policy: from market liberalisation to convergence with climate policy. In T. Hoerber, G. Weber & I. Cabras (eds.), *The Routledge Handbook of European Integrations* (315–330). Oxon & New York: Routledge.

Mitrova, T., Boersma, T. & Galkina, A. (2016). Some future scenarios of Russian natural gas in Europe. *Energy Strategy Reviews*, 11, 19–28.

Moore, C. (2022). European Electricity Review 2022. EMBER, 1. februar 2022. Preuzeto 2. marta 2022. sa adrese <https://ember-climate.org/insights/research/european-electricity-review-2022/>

Müller-Kraenner, S. (2008). *Energy security: re-measuring the world*. London: Earthscan.

Muller-Kraenner, S. (2015). *Energy security*. London: Routledge.

Nakhle, S. (2018). GIS Dossier: How Turkey scored big in the gas pipeline game. Cristal, 8. novembar 2018. Preuzeto 28. marta 2022. sa adrese <https://www.cristolenergy.com/gis-dossier-how-turkey-scored-big-in-the-gas-pipeline-game/>

- Natorski, M. & Surrallés, A. H. (2008). Securitizing moves to nowhere? The framing of the European Union's energy policy. *Journal of Contemporary European Research*, 4(2), 70–89.
- Navarra, J. (2021). European Energy Securitization: Geopolitical Challenges with Russia in the Contested Neighborhood and the Case of the Southern Gas Corridor (Bachelor thesis, Universidad Europea de Madrid, 2021). Preuzeto sa <https://titula.universidadeuropea.es/bitstream/handle/20.500.12880/332/JessicaNavarra.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Neal, A. W. (2009). Securitization and risk at the EU border: The origins of FRONTEX. *JCMS: Journal of common market studies*, 47(2), 333–356.
- Neuman, M. (2008, September). Energy as the Defining Component in EU-Russian Relations After the Eastern EU Enlargement. Paper presented at the *Fourth Pan-European Conference on EU Politics*. Riga: University of Latvia.
- Newell, P. & Mulvaney, D. (2013). The political economy of the 'just transition'. *The Geographical Journal*, 179(2), 132–140.
- Nyman, J. (2014). *Energy and security: discourse and practice in the United States and China*. Birmingham: College of Social Sciences, University of Birmingham.
- O'Sullivan, M. L. (2013). The Entanglement of Energy, Grand Strategy, and International Security. In A. Goldthau (Ed.), *The Handbook of Global Energy Policy* (30–47). West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Обреновић, С. (2020). Наставак гасног (не)споразума? Гаспром, Нафто-гас и транзит руског гаса у Европу након 2019. *Култура полуса*, XVII(42), 261–277.
- Odyssee-Mure. (2021). Energy consumption trends in EU. Odyssee-Mure, novembar 2021. Preuzeto sa adrese <https://www.odyssee-mure.eu/publications/efficiency-by-sector/industry/industry-eu.pdf>
- Official Journal of the European Union. (2004). COUNCIL DIRECTIVE 2004/67/EC of 26 April 2004 concerning measures to safeguard security of natural gas supply. Preuzeto sa adrese <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004L0067&from=EN>
- Official Journal of the European Union. (2006a). European Parliament resolution on security of energy supply in the European Union P6_TA(2006)0110. Preuzeto sa adrese <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52006IP0110&qid=1643112873743&from=EN>
- Official Journal of the European Union. (2006b). European Parliament resolution on a European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy — Green Paper (2006/2113(INI)) P6_TA(2006)0603. Preuzeto sa adrese <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52006IP0603&qid=1643112873743&from=EN>
- Official Journal of the European Union. (2008). Environmental impact of the planned gas pipeline in the Baltic Sea P6_TA(2008)0336. Preuzeto sa adrese <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008IP0336&qid=1643112873743&from=EN>
- Official Journal of the European Union. (2009a). European Parliament resolution of 3 February 2009 on the Second Strategic Energy Review (2008/2239(INI)). Preuzeto sa adrese <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009IP0038&qid=1643112873743&from=EN>
- Official Journal of the European Union. (2009b). European Parliament recommendation to the Council of 2 April 2009 on the new EU-Russia agreement (2008/2104(INI)) P6_TA(2009)0215.

Preuzeto sa adrese <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009IP0215&from=EN>

Official Journal of the European Union. (2009c). European Parliament resolution of 17 September 2009 on external aspects of energy security (2010/C 224 E/06) P7_TA(2009)0021. Preuzeto sa adrese [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009IP0021\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009IP0021(01)&from=EN)

Official Journal of the European Union. (2009d). Directive 2009/73/EC of the European Parliament and of The Council of 13 July 2009 concerning common rules for the internal market in natural gas and repealing Directive 2003/55/EC. Preuzeto sa adrese <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009L0073&qid=1645617816135&from=EN>

Official Journal of the European Union. (2010a). Regulation (EU) No 994/2010 of the European Parliament and of The Council of 20 October 2010 concerning measures to safeguard security of gas supply and repealing Council Directive 2004/67/EC. Preuzeto sa adrese <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010R0994&qid=1645617816135&from=EN>

Official Journal of the European Union. (2010b). The need for an EU strategy for the South Caucasus P7_TA(2010)0193. Preuzeto sa adrese <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010IP0193&qid=1643112873743&from=EN>

Official Journal of the European Union. (2011). Energy infrastructure priorities for 2020 and beyond P7_TA(2011)0318. Preuzeto sa adrese <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011IP0318&qid=1643112873743&from=EN>

Official Journal of the European Union. (2012). Energy policy cooperation with partners beyond our borders P7_TA(2012)0238. Preuzeto sa adrese <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012IP0238&qid=1643112873743&from=EN>

Official Journal of the European Union. (2013a). Energy roadmap 2050 P7_TA(2013)0088. Preuzeto sa adrese <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52013IP0088&qid=1643112873743&from=EN>

Official Journal of the European Union. (2013b). REGULATION (EU) No 347/2013 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 17 April 2013 on guidelines for trans-European energy infrastructure and repealing Decision No 1364/2006/EC and amending Regulations (EC) No 713/2009, (EC) No 714/2009 and (EC) No 715/2009. Preuzeto sa adrese <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R0347&from=EN>

Official Journal of the European Union. (2013c). Regulation (EU) No 1316/2013 of the European Parliament and of The Council of 11 December 2013 establishing the Connecting Europe Facility, amending Regulation (EU) No 913/2010 and repealing Regulations (EC) No 680/2007 and (EC) No 67/2010. Preuzeto sa adrese <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1316&qid=1645617816135&from=EN>

Official Journal of the European Union. (2014a). Priorities for EU relations with the Eastern partnership countries P7_TA(2014)0229. Preuzeto sa adrese <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014IP0229&qid=1643112873743&from=EN>

Official Journal of the European Union. (2014b). Invasion of Ukraine by Russia. Preuzeto sa adrese <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014IP0248&qid=1643112873743&from=EN>

Official Journal of the European Union. (2014c). Eastern Partnership countries and in particular destabilisation of eastern Ukraine P7_TA(2014)0457. Preuzeto sa adrese <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014IP0457&qid=1643112873743&from=EN>

[lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014IP0457&qid=1643112873743&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014IP0457&qid=1643112873743&from=EN)

Official Journal of the European Union. (2014d). Situation in Ukraine P8_TA(2014)0009. Preuzeto sa adrese <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014IP0009&qid=1643112873743&from=EN>

Official Journal of the European Union. (2015a). Situation in Ukraine P8_TA(2015)0011. Preuzeto sa adrese <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015IP0011&from=EN>

Official Journal of the European Union. (2015b). Towards a European Energy Union P8_TA(2015)0444. Preuzeto sa adrese <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015IP0444&qid=1643112873743&from=EN>

Official Journal of the European Union. (2016a). EU strategy for liquefied natural gas and gas storage P8_TA(2016)0406. Preuzeto sa adrese <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016IP0406&qid=1643112873743&from=EN>

Official Journal of the European Union. (2016b). Joint Declaration on the EU's legislative priorities for 2017 (2016/C 484/02). Preuzeto sa adrese [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016C1224\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016C1224(01)&from=EN)

Official Journal of the European Union. (2017a). Decision (EU) 2017/684 of the European Parliament and of The Council of 5 April 2017 on establishing an information exchange mechanism with regard to intergovernmental agreements and non-binding instruments between Member States and third countries in the field of energy, and repealing Decision No 994/2012/EU. Preuzeto sa adrese <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017D0684&qid=1645617816135&from=EN>

Official Journal of the European Union. (2017b). Regulation (EU) 2017/1938 of the European Parliament and of The Council of 25 October 2017 concerning measures to safeguard the security of gas supply and repealing Regulation (EU) No 994/2010. Preuzeto sa adrese <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017R1938&qid=1643112873743&from=EN>

Official Journal of the European Union. (2018a). EU-Ukraine Association Agreement P8_TA(2018)0518. Preuzeto sa adrese <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018IP0518&qid=1643112873743&from=EN>

Official Journal of the European Union. (2018b). Regulation (EU) 2018/1999 of the European Parliament and of The Council of 11 December 2018 on the Governance of the Energy Union and Climate Action, amending Regulations (EC) No 663/2009 and (EC) No 715/2009 of the European Parliament and of the Council, Directives 94/22/EC, 98/70/EC, 2009/31/EC, 2009/73/EC, 2010/31/EU, 2012/27/EU and 2013/30/EU of the European Parliament and of the Council, Council Directives 2009/119/EC and (EU) 2015/652 and repealing Regulation (EU) No 525/2013 of the European Parliament and of the Council. Preuzeto sa adrese <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018R1999&qid=1645617816135&from=EN>

Official Journal of the European Union. (2018c). Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of The Council of 11 December 2018 on the promotion of the use of energy from renewable sources. Preuzeto sa adrese <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018L2001&qid=1645617816135&from=EN>

Official Journal of the European Union. (2019). State of EU-Russia political relations P8_TA(2019)0157. Preuzeto sa adrese <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019IP0157&qid=1643112873743&from=EN>

- Ölz, S., Sims, R. & Kirchner, N. (2007). *Contribution of renewables to energy security*. Paris: OECD/IEA.
- On security of energy supply and international cooperation – "The EU Energy Policy: Engaging with Partners beyond Our Borders"*, COM(2011) 539 final. (2011). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0539&qid=1643112873743&from=EN>)
- Orban, A. (2008). *Power, energy, and the new Russian imperialism*. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- Osborn, A. (2009). Russia Firm Cuts Gas to Ukraine, But EU Hit Is Cushioned. *The Wall Street Journal*, 2. januar 2009, preuzeto 13. oktobra 2021. sa adrese <https://www.wsj.com/articles/SB123080339916446769>
- Ostrowski, W., & Butler, E. (Eds.). (2018). *Understanding Energy Security in Central and Eastern Europe: Russia, Transition and National Interest*. London: Routledge.
- Özcan, S. (2013). Securitization of energy through the lenses of Copenhagen School. Paper prepared for the 2013 Orlando International Conference, 21-23 March, 2013, West East Institute, Orlando/USA.
- Palonkorpi, M. (2007). *Energy security and the regional security complex theory*. Helsinki: Aleksanteri Institute, University of Helsinki.
- Paravantis, J. A. (2019). Dimensions, Components and Metrics of Energy Security: Review and Synthesis. *SPOUDAI-Journal of Economics and Business*, 69(4), 38–52.
- Pardo Sauvageot, E. (2015). Energy disputes between Russia and Ukraine from 2006 to 2009: analysis of Russian's decisions in the escalation process through the lenses of prospect theory (Doctoral dissertation, Universidad Complutense de Madrid, 2015). Preuzeto sa <https://eprints.ucm.es/id/eprint/34466/1/T36728.pdf>
- Pardo Sauvageot, E. (2020). Between Russia as producer and Ukraine as a transit country: EU dilemma of interdependence and energy security. *Energy Policy*, 145.
- Peace and Security in 2021: Overview of EU action and outlook for the future*. (2021). EU: European Parliament. ([https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/690669/EPRS_STU\(2021\)690669_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/690669/EPRS_STU(2021)690669_EN.pdf))
- Pew Research Center. (2020a). In key European countries, around a third or fewer have a positive view of Russia. Pew Research Center, 6. februar 2020. Preuzeto 29. marta 2022. sa adrese <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2020/02/07/russia-and-putin-receive-low-ratings-globally/ft-2020-02-07-russia-03/>
- Pew Research Center. (2020b). Russia's image is poor across much of the world. Pew Research Center, 6. februar 2020. Preuzeto 29. marta 2022. sa adrese <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2020/02/07/russia-and-putin-receive-low-ratings-globally/ft-2020-02-07-russia-01/>
- Pifer, S. (2019). Heading for (another) Ukraine-Russia gas fight?. Brookings, 30. avgust 2019. Preuzeto sa adrese <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2019/08/30/heading-for-another-ukraine-russia-gas-fight/>
- Pirani, S. (2012). *Central Asian and Caspian gas production and the constraints on export*. Oxford: Oxford Institute for Energy Studies.
- Pirani, S. (2014). *Ukraine's imports of Russian gas: how a deal might be reached*. Oxford: The Oxford Institute for Energy Studies.

Pirani, S. (2016). *Azerbaijan's gas supply squeeze and the consequences for the Southern Corridor*. Oxford: The Oxford Institute for Energy Studies.

Pirani, S. & Sharples, J. (2020). *The Russia-Ukraine gas transit deal: opening a new chapter*. Oxford: The Oxford Institute for Energy Studies.

Pirani, S. & Yafimava, K. (2016). *Russian Gas Transit Across Ukraine Post-2019: pipeline scenarios, gas flow consequences, and regulatory constraints*. Oxford: Oxford Institute for Energy Studies.

Pirani, S., Stern, J. & Yafimava, K. (2009). *The Russo-Ukrainian gas dispute of January 2009: a comprehensive assessment*. Oxford: The Oxford Institute for Energy Studies.

Preparedness for a possible disruption of supplies from the East during the fall and winter of 2014/2015, COM(2014) 654 final. (2014). EU: European Commission. (https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:349a25e3-551c-11e4-a0cb-01aa75ed71a1.0001.03/DOC_1&format=PDF)

Prince, T. & Štavljanin, P. (2019). *Mogu li SAD da zaustave 'Severni tok 2'?*. Radio Slobodna Evropa, 15. avgust 2019. Preuzeto 6. novembra 2021. sa adrese <https://www.slobodnaevropa.org/a/amerika-severni-tok/30109902.html>

Proedrou, F. (2012). *EU Energy Security in the Gas Sector: Evolving Dynamics, Policy Dilemmas and Prospects*. London: Routledge.

Proedrou, F. (2021). A geopolitical account of the Eastern Mediterranean conundrum: sovereignty, balance of power and energy security considerations. *Cambridge Review of International Affairs*, 1–18.

Proposal for a Decision of the European Parliament and of the Council on establishing an information exchange mechanism with regard to intergovernmental agreements and non-binding instruments between Member States and third countries in the field of energy and repealing Decision No 994/2012/EU, SWD(2016) 27 final. (2016b). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016SC0027&from=EN>)

Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council: establishing a programme to aid economic recovery by granting Community financial assistance to projects in the field of energy, COM(2009) 35 final. (2009a). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009PC0035&qid=1642680384735&from=EN>)

Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council concerning measures to safeguard security of gas supply and repealing Directive 2004/67/EC, SEC(2009) 978 final. (2009b). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009SC0978&qid=1643112873743&from=EN>)

Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council concerning measures to safeguard security of gas supply and repealing Directive 2004/67/EC: Impact Assessment, SEC(2009) 979 final. (2009c). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009SC0979&from=EN>)

Proposal For a Regulation of the European Parliament and of the Council Concerning Measures to safeguard security of gas supply and repealing Directive 2004/67/EC: Executive Summary Of The Impact Assessment, SEC(2009) 980 final. (2009d). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009SC0980&from=EN>)

Proposal For a Regulation of the European Parliament and of the Council Concerning Measures to safeguard security of gas supply and repealing Directive 2004/67/EC: The January 2009 Gas

Supply Disruption to the EU – an assessment, SEC(2009) 977 final. (2009e). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009SC0977&from=EN>)

Proposal For a Regulation of the European Parliament and of the Council Concerning Measures to safeguard security of gas supply and repealing Directive 2004/67/EC, COM(2009) 363 final. (2009f). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009PC0363&from=EN>)

Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council concerning measures to safeguard security of gas supply and repealing Council Regulation 994/2010, SWD(2016) 25 final. (2016a). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016SC0025&from=EN>)

Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on guidelines for trans-European energy infrastructure and repealing Decision No 1364/2006/EC, SEC(2011) 1233 final. (2011). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011SC1233&qid=1643112873743&from=EN>)

Proskuryakova, L. (2018). Updating energy security and environmental policy: Energy security theories revisited. *Journal of environmental management*, 223, 203–214.

PRS. (2021a). The ICRG Methodology. Preuzeto 15. marta 2022. sa adrese <https://www.prsgroup.com/wp-content/uploads/2021/10/ICRG-Method-2021.pdf>

PRS. (2021b). ICRG Tables. Preuzeto 15. marta 2022. sa adrese <https://epub.prsgroup.com/icrg-tables>

Public Appeal of security experts from EU member states: 6 reasons Nord Stream 2 will be Germany's strategic mistake for decades to come. (2018). Prague: European Values Center for Security Policy (<https://www.europeanvalues.net/nordstream/>)

Radić Dozić, J. (2021a). Koncept energetske sigurnosti u suvremenim sigurnosnim studijama. *Međunarodne studije*, 21(2), 37–61.

Radić Dozić, J. (2021b). Hibridni odgovor EU-a na rusku politizaciju plinske trgovine u cilju jačanja energetske sigurnosti. *Politička misao*, 58(3), 157–181.

Radio Free Europe. (2009). Russia And Ukraine Say Gas Deal Reached. RFE, 18. januar 2009, preuzeto 13. oktobra 2021. sa adrese <https://www.rferl.org/a/Russia And Ukraine Say Gas Deal Reached/1371486.html>

Regulation of the European Parliament and of the Council Concerning Measures to Safeguard the Security of Gas Supply and Repealing Regulation (EU) No 994/2010, LEX 1756. (2017). EU: European Parliament & Council of the EU. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CONSIL:PE 22 2017 REV 1&qid=1643112873743&from=EN>)

Report on progress in creating the internal gas and electricity market, COM(2010)84 final. (2010). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0084&from=EN>)

Report on the implementation of Regulation (EU) 994/2010 and its contribution to solidarity and preparedness for gas disruptions in the EU, SWD(2014) 325 final. (2014). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014SC0325&qid=1643112873743&from=EN>)

Report on the responses from the non-EU G7 countries and other key third country energy partners, SWD(2014) 324 final. (2014). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014SC0324&from=EN>)

- Results of the public consultation on the external dimension of the EU energy policy*, SEC(2011) 1023 final. (2011). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011SC1023&from=EN>)
- Reuters. (2009). *TIMELINE: Gas crises between Russia and Ukraine*. Reuters, 12. januar 2009, preuzeto 12. oktobra 2021. sa adrese <https://www.reuters.com/article/us-russia-ukraine-gas-timeline-sb-idUSTRE50A1A720090112>
- Reuters. (2014). *TEXT-Putin's letter to European leaders on Ukraine's gas debt*. Reuters, 10. april 2014, preuzeto 2. decembra 2021. sa adrese <https://www.reuters.com/article/ukraine-crisis-russia-gas-letter-idINL6N0N23V020140410>
- Reuters. (2015). *Nord Stream-2 pipeline to kill Ukraine's gas transit business – Naftogaz CEO*. Reuters, 6. novembar 2015, preuzeto 5. marta 2022. sa adrese <https://www.reuters.com/article/naftogaz-gas-idUSL8N13126H20151106>
- Reuters. (2020). *UPDATE 1-Germany offered to build LNG terminals to avert U.S. pipeline sanctions - Die Zeit*. Reuters, 16. septembar 2020, preuzeto 9. marta 2022. sa adrese <https://www.reuters.com/article/germany-usa-russia-idUSL8N2GD53Z>
- Review of EU-Russia relations, COM(2008) 740 final*. (2008). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008DC0740&qid=1642680384735&from=EN>)
- Review of the European Neighbourhood Policy, JOIN(2015) 50 final*. (2015). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015JC0050&from=EN>)
- Roadmap for the Energy Union, COM(2015) 80 final*. (2015). EU: European Commission. (https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:1bd46c90-bdd4-11e4-bbe1-01aa75ed71a1.0001.03/DOC_2&format=PDF)
- Roberts, J. & Bowden, J. (2022). *Removing Russia from the European gas balance: A major role for Caspian gas*. Atlantic Council, 20. mart 2022. Preuzeto 29. marta 2022. sa adrese <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/energysource/a-major-role-for-caspian-gas/>
- Rodríguez-Fernández, L., Carvajal, A. B. F., & Ruiz-Gómez, L. M. (2020). *Evolution of European Union's energy security in gas supply during Russia–Ukraine gas crises (2006–2009)*. *Energy Strategy Reviews*, 30, 1–9.
- Rodríguez-Gómez, N., Zaccarelli, N. & Bolado-Lavín, R. (2016). *European ability to cope with a gas crisis. Comparison between 2009 and 2014*. *Energy Policy*, 97, 461–474.
- Scheepers, M., Seebregts, A., de Jong, J. & Maters, H. (2007). *EU standards for energy security of supply*. Petten: Clingendael International Energy Programme.
- Second Report on the State of the Energy Union, COM(2017) 53 final*. (2017). EU: European Commission. (https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:16b10dae-e931-11e6-ad7c-01aa75ed71a1.0003.02/DOC_1&format=PDF)
- Šefčovič, M. (2015). *Driving the EU forward: the Energy Union*, European Commission, Brussels, 27 februar 2015. Preuzeto 16. februara 2021. sa adrese: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_15_4520
- Seitz, W. & Zazzaro, A. (2020). *Sanctions and public opinion: The case of the Russia-Ukraine gas disputes*. *The Review of International Organizations*, 15(4), 817–843.
- Šekarić, N. (2019). *Sekuritizacija energetske odnosa između Evropske unije i Rusije: evropska perspektiva*. *Međunarodna politika*, 70(1176), 63-82.

- Šekarić, N. (2020). Evropska energetska bezbednost: slučaj Severnog toka 2. *Međunarodna politika*, 71(1179-80), 119-138.
- Šekarić, N. (2021a). Energy Security Issues: Reshaping European Regional Security Patterns? In: K. Zakić & B. Demirtaş (Eds.), *Europe in Changes: The Old Continent at a New Crossroads* (pp. 79-97). Belgrade: Institute of International Politics and Economics & Faculty of Security Studies.
- Šekarić, N. (2021b). Zapadni Balkan: između konflikta i stabilnosti. U N. Šekarić i V. Trapara (urs), *Regionalna bezbednost: pristupi, elementi, dinamika* (str. 133–159). Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Shagina, M. & Westphal, K. (2021). *Nord Stream 2 and the Energy Security Dilemma: Opportunities, Options and Obstacles for a Grand Bargain*. Berlin: German Institute for International and Security Affairs.
- Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy*. (2016). EU: Publications Office of the European Union. (https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf)
- Shokri, U. (2021). Will Iran Become a Gas Exporter to Europe?. Gulf International Forum, 12. septembar 2021. Preuzeto 13. marta 2022. sa adrese <https://gulrif.org/will-iran-become-a-gas-exporter-to-europe/>
- Simon, F. (2018). Academic: 'Huge progress' in EU gas markets but supply still an issue. Euractiv, 15. maj 2018. Preuzeto 12. januara 2022. sa adrese <https://www.euractiv.com/section/energy/interview/academic-huge-progress-in-eu-gas-markets-but-supply-still-an-issue/>
- Sinaee, M. (2022). Even If West Sanctions Russian Gas, Iran Cannot Help Europe Out. Iran International, 28. februar 2022. Preuzeto 18. marta 2022. sa adrese <https://www.iranintl.com/en/202202281745>
- Soldatkin, V. & Prentice, A. (2014). UPDATE 3–Russia raises gas prices for Ukraine by 80 percent. Reuters, 3. april 2014. Preuzeto 22. avgusta 2021. sa adrese <https://www.reuters.com/article/ukraine-crisis-gas-idUSL5N0MV2WL20140403>
- Sovacool, B. K. (Ed.). (2011). *The Routledge handbook of energy security*. London: Routledge.
- Sovacool, B. K. & Brown, M. (2011). Measuring Energy Security Performance in the OECD. In B. K. Sovacool (Ed.), *The Routledge Handbook of Energy Security* (pp. 381–395). London: Routledge.
- Sovacool, B. K., & Lim, T. W. (2010). Exploring the contested and convergent nature of energy security. In B. K. Sovacool (Ed.), *The Routledge handbook of energy security* (pp. 414–427). Abingdon: Taylor & Francis.
- Srđević, B., Suvočarev, K. i Srđević, Z. (2009). Analitički hijerarhijski proces: individualna i grupna konzistentnost donosilaca odluka. *Vodoprivreda*, 41, 13–21.
- Stanojević, P. i Mišev, G. (2018). Novi trendovi u međunarodno-političkoj dinamici trgovine prirodnim gasom. *Međunarodni Problemi*, 70(3), 305–336.
- Stanojević, P. (2021, Decembar 22). Aktuelni trenutak u energetici Evrope i moguća očekivanja u budućnosti. Prezentacija predstavljena na Institutu za međunarodnu politiku i privredu.
- State of play in the EU energy policy, SEC(2010) 1346 final*. (2010). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010SC1346&qid=1643112873743&from=EN>)

- State of the Energy Union 2015, COM(2015) 572 final.* (2015). EU: European Commission. (https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:ebdf266c-8eab-11e5-983e-01aa75ed71a1.0008.02/DOC_1&format=PDF)
- Statista. (2022). Leading gas exporting countries in 2020, by export type. Preuzeto sa adrese <https://www.statista.com/statistics/217856/leading-gas-exporters-worldwide/>
- Stegen, K. S. (2011). Deconstructing the “energy weapon”: Russia’s threat to Europe as case study. *Energy policy*, 39(10), 6505–6513.
- Stengel, F. A. (2019). Securitization as Discursive (Re)Articulation: Explaining the Relative Effectiveness of Threat Construction. *New Political Science*, 41(2), 294–312.
- Stern, J. (2002). *Security of European natural gas supplies: The impact of import dependence and liberalization*. London: The Royal Institute of International Affairs.
- Stern, J. (2006). Natural Gas Security Problems in Europe: the Russian–Ukrainian Crisis of 2006. *Asia-Pacific Review*, 13(1), 32–59.
- Stritzel, H. (2007). Towards a theory of securitization: Copenhagen and beyond. *European journal of international relations*, 13(3), 357–383.
- Sytas, A. (2016). EU leaders sign letter objecting to Nord Stream-2 gas link. Reuters, 16. mart 2016. Preuzeto 5. marta 2022. sa adrese <https://www.reuters.com/article/uk-eu-energy-nordstream-idUKKCN0WI1YV>
- Szalai, P. (2016). US energy envoy: North Stream 2 could resurrect cold war divisions. Euractiv, 1. avgust 2016. Preuzeto 12. januara 2022. sa adrese <https://www.euractiv.com/section/energy/interview/us-energy-envoy-north-stream-2-could-resurrect-cold-war-divisions/>
- Szulecki, K. (2018). The multiple faces of energy security: an introduction. In K. Szulecki (Ed.), *Energy Security in Europe* (pp. 1–29). Cham: Palgrave Macmillan.
- Taking stock of the European Neighbourhood Policy, COM(2010) 207 final.* (2010). EU: European Commission. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0207&from=EN>)
- Third Report on the State of the Energy Union, COM(2017) 688 final.* (2017). EU: European Commission. (https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:9ee2f71e-d4f5-11e7-a5b9-01aa75ed71a1.0002.02/DOC_3&format=PDF)
- Tichý, L. (2019). *EU-Russia Energy Relations: A Discursive Approach*. Cham: Springer.
- Tichý, L. (2019). The diversification discourse of Russia and its energy relations with the EU. *Asia Europe Journal*, 17(2), 179–193.
- Tosun, J. & Mišić, M. (2020). Conferring authority in the European Union: citizens’ policy priorities for the European Energy Union. *Journal of European Integration*, 42(1), 19–38.
- Towards a common European foreign policy on energy P6_TA(2007)0413.* (2007). EU: European Parliament. (https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2007-0413_EN.html)
- Trapara, V. i Šekarić, N. (2019a). Preispitivanje energetske bezbednosne dileme, U: Dušan Proroković (ur.), *Energetska diplomatija Republike Srbije u savremenim međunarodnim odnosima*, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu (str. 33–34).
- Trapara, V. i Šekarić, N. (2019b). Saradnja kao (ne)očekivani efekat energetske bezbednosne dileme: studija slučaja Bugarske, Grčke i Jugoslavije. *Međunarodni problemi*, 71(2), 215–243.

- Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community.* (2007). EU: Official Journal of the European Union. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTXT>)
- Tudoroiu, T. (2018). *Brexit, President Trump, and the Changing Geopolitics of Eastern Europe*. Cham: Springer.
- Tusk, D. (2014). A united Europe can end Russia's energy stranglehold. *Financial Times*, 21. april 2014. Preuzeto 7. marta 2022. sa adrese <https://www.ft.com/content/91508464-c661-11e3-ba0e-00144feabdc0>
- U.S. Energy Information Administration. (2021). Ukraine. Preuzeto 11. oktobra 2021. sa adrese: <https://www.eia.gov/international/analysis/country/UKR>
- Updated Roadmap for the Energy Union, COM(2015) 572 final.* (2015). EU: European Commission. (https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:ebdf266c-8eab-11e5-983e-01aa75ed71a1.0008.02/DOC_2&format=PDF)
- Updated Roadmap for the Energy Union, COM(2017) 53 final.* EU: European Commission. (https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:16b10dae-e931-11e6-ad7c-01aa75ed71a1.0003.02/DOC_2&format=PDF)
- Vaidya, O. S. & Kumar, S. (2006). Analytic hierarchy process: An overview of applications. *European Journal of Operational Research*, 169, 1–29.
- Valero, J. (2016). Sefcovic: There is good potential for cooperation with Gazprom. *Euractiv*, 13. maj 2016. Preuzeto 12. januara 2022. sa adrese <https://www.euractiv.com/section/energy/interview/sefcovic-there-is-good-potential-for-cooperation-with-gazprom/>
- Van de Graaf, T. & Colgan, J. D. (2017). Russian gas games or well-oiled conflict? Energy security and the 2014 Ukraine crisis. *Energy Research & Social Science*, 24, 59–64.
- Van Munster, R. (2005). *Logics of security: The Copenhagen School, risk management and the war on terror*. Odense: Syddansk Universitet.
- Vanhanen, K. (2019). *EU-Russia Relations in the Context of Energy Security. Analysis of Energy Securitization Discourses 2014-2017*. Helsinki: Faculty of Social Sciences, University of Helsinki.
- Величковски Стојановски, И. М. (2019). Утицај Европске уније на трансформацију регионалног безбедносног поткомплекса Западни Балкан (Докторска дисертација, Универзитет у Београду, 2019). Преузето са <https://fb.bg.ac.rs/download/RepozitorijumDisertacija/2019-07-09%20Velickovski%20Stojanovski%20Ivana/Disertacija.pdf>
- Vicari, M. S. (2016). How Russian Pipelines Heat Up Tensions: From Reagan's Battle Over Yamal To The European Row On Nord Stream 2. *Vocal Europe*, 21. april 2016. Preuzeto 18. marta 2022. sa adrese <https://www.vocaleurope.eu/how-russian-pipelines-heat-up-tensions-from-reagans-battle-over-yamal-to-the-european-row-on-nord-stream-2/>
- Vilijams, P.D. (ur.). (2012). *Uvod u studije bezbednosti*. (B. Gligorić i D. Cvetković, prev.). Beograd: Službeni glasnik i Fakultet bezbednosti.
- Voytyuk, O. (2021). The perception of Nord Stream II in the international arena. DOI: 10.26410/SF_4_2/21/2
- Wæver, O. (2005). The constellation of securities in Europe. In E. Aydinli & J. N. Rosenau (Eds.), *Globalization, security, and the nation state: paradigms in transition* (pp. 151–174). Albany: State University of New York Press.

Walker, S. (2014). Russia cuts off gas supply to Ukraine after talks collapse. *The Guardian*, 16. jun 2014. Preuzeto 6. novembra 2021. sa adrese <https://www.theguardian.com/world/2014/jun/16/russia-cuts-off-gas-supply-ukraine>

Wang, H. (2022). As Europe seeks alternatives to Russian gas, Algeria has pipeline capacity to spare. *S&P Global Commodity Insights*, 28. januar 2022. Preuzeto 18. marta 2022. sa adrese <https://www.spglobal.com/commodity-insights/en/market-insights/latest-news/energy-transition/012822-as-europe-seeks-alternatives-to-russian-gas-algeria-has-pipeline-capacity-to-spare>

Westphal, K. (2009). *Russian gas, Ukrainian pipelines, and European supply security: lessons of the 2009 controversies*. Berlin: SWP German Institute for International and Security Affairs.

Williams, M. & Polityuk, P. (2021). Ukraine fights rearguard action against Nord Stream 2 after U.S. and Germany unveil deal. *Reuters*, 22. jul 2021. Preuzeto 8. marta 2022. sa adrese <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-fights-rearguard-action-against-nord-stream-2-after-us-germany-unveil-2021-07-21/>

World Atlas. (2018). The Largest Natural Gas Fields In The World. *World Atlas*, 5. jul 2018. Preuzeto 14. marta 2022. sa adrese <https://www.worldatlas.com/articles/the-largest-natural-gas-fields-in-the-world.html>

Wright, P. (2005). Liberalisation and the security of gas supply in the UK. *Energy policy*, 33(17), 2272–2290.

Yafimava, K. (2019). *Gas Directive amendment: implications for Nord Stream 2*. Oxford: The Oxford Institute for Energy Studies.

Yafimava, K. (2020). *'Finding a home' for global LNG in Europe: understanding the complexity of access rules for EU import terminals*. Oxford: The Oxford Institute for Energy Studies.

Yergin, D. (2006). Ensuring energy security. *Foreign Affairs*, 84(2): 69–82.

Youngs, R. (2007). *Europe's external energy policy: between geopolitics and the market*. Brussels: Centre for European Policy Studies.

Youngs, R. (2009). *Energy security: Europe's new foreign policy challenge*. New York: Routledge.

Zelensky, M. (2009). *Changing the Energy Security Balance in the Baltic Sea Region: Building Regional Energy Security Complex and Community. Nord Stream gas pipeline case study*. Tampere: International School of Social Sciences, University of Tampere.

10. ПРИЛОЗИ

ПРИЛОГ 1: Упитник за експертски интервју²¹¹

Интервјуисана лица:

РБ	Интервјуисано лице	Институција
1.	Томас Малтби	Краљевски колеџ, Лондон, УК
2.	Јан Осичка	Масариков универзитет, Брно, Чешка
3.	Матуш Мишик	Универзитет Коменског, Братислава, Словачка
4.	Надежда Кокотовић	Енергетски клуб, Брисел, Белгија
5.	Марко Сиди	Фински институт за међународне односе, Хелсинки, Финска
6.	Андреј Белуи	Универзитет у Источној Финској, Финска
7.	Сања Тепавчевић	Институт за напредне студије, Кесег, Мађарска
8.	Предраг Грујичић	Енергетска заједница, Беч, Аустрија
9.	Каспер Шулецки	Норвешки институт за међународне односе, Осло, Норвешка
10.	Катја Јафимава	Оксфордски институт за енергетске студије, Лондон, УК

УПИТНИК ЗА ЕКСПЕРТСКИ ИНТЕРВЈУ²¹²

Сврха експертског интервјуа

Сврха овог интервјуа јесте прикупљање података од експерата (академских истраживача и независних експерата) који се баве темом европске енергетске безбедности, конкретније природним гасом унутар европске енергетске безбедности. Подаци служе потребама докторске дисертације којом се истражује феномен секуритизације руског природног гаса у Европској унији (наслов дисертације: Енергетске безбедност Европског регионалног безбедносног комплекса: секуритизација руског природног гаса и потенцијали за трансформацију комплекса). Подаци прикупљени путем овог интервјуа су поверљиви и ни на који начин неће бити коришћени у друге сврхе. Интервју може бити анониман уколико интервјуисано лице то жели.

УПИТНИК

Овај полуструктурирани упитник састоји се из два дела. Молим Вас да одговорите детаљно на сва питања и евентуално додате још нешто што сматрате релевантним за тему, а није обухваћено Упитником.

²¹¹ У складу са очувањем поверљивости, редослед интервјуисаних лица не имплицира њихово навођење у тексту дисертације.

²¹² Текст Упитника за експертски интервју представља превод оригиналне верзије Упитника који је састављен на енглеском језику.

Контекстуализација

Како бисте описали енергетске односе између ЕУ и Русије током прве деценије XXI века?

ДЕО I – унутрашња димензија европске енергетске безбедности

1. Према Вашем мишљењу, да ли је европска енергетска зависност од руских енергетских ресурса претња енергетској безбедности ЕУ?
2. Према Вашем мишљењу, да ли је руски природни гас/руска енергетска политика секуритизована у ЕУ?
3. Према Вашем мишљењу, који су кључни разлози за предузимање секуритизујућих потеза у означавању европске енергетске зависности од руског природног гаса од стране европских званичника?
4. Коју европску институцију препознајете као „најгласнију“ у секуритизацији руског природног гаса и заговарању заједничке европске енергетске политике?
5. Према Вашем мишљењу, који су главни инструменти у смањивању европске енергетске зависности од руског природног гаса?
6. Да ли је европско енергетско тржиште довољно интегрисано?

ДЕО II – спољна димензија европске енергетске безбедности

7. Према Вашем мишљењу, који потенцијални снабдевачи природним гасом фигурирају као најбоља опција за ЕУ у наредном периоду?
8. Какво је Ваше мишљење о Северном току 2 и његовој будућности?
9. Према Вашем мишљењу, каква је улога течног природног гаса у европској енергетској безбедности?
10. Какво је Ваше мишљење о будућности цена природног гаса?
11. Према Вашем мишљењу, каква је улога блискоисточних земаља у европској енергетској безбедности?
12. Према Вашем мишљењу, каква је улога централноазијских земаља у европској енергетској безбедности?
13. Према Вашем мишљењу, каква је улога Турске у европској енергетској безбедности?
14. Према Вашем мишљењу, каква је улога САД у европској енергетској безбедности?
15. Имајући у виду досадашњи развој европске енергетске политике, ли је могуће говорити о ЕУ као о глобалном енергетском актеру у будућем периоду?

ПРИЛОГ 2: Реализована гасна инфраструктура у периоду 2005–2011 унутар ЕУ

Година ²¹³	Интерконектори	Терминали за ТПГ	Гасоводи	Складишта гаса
2005.		1	1 ²¹⁴	
2006.	1	1	1 ²¹⁵	
2007.	1 ²¹⁶	1		1
2008.				1
2009.		2		1
2010.	2	2		1
2011.	2	1	2 ²¹⁷	

Извор: *Proposal*, 2011: 104; Herranz-Surrallés, 2017.

²¹³ Година завршетка пројекта.

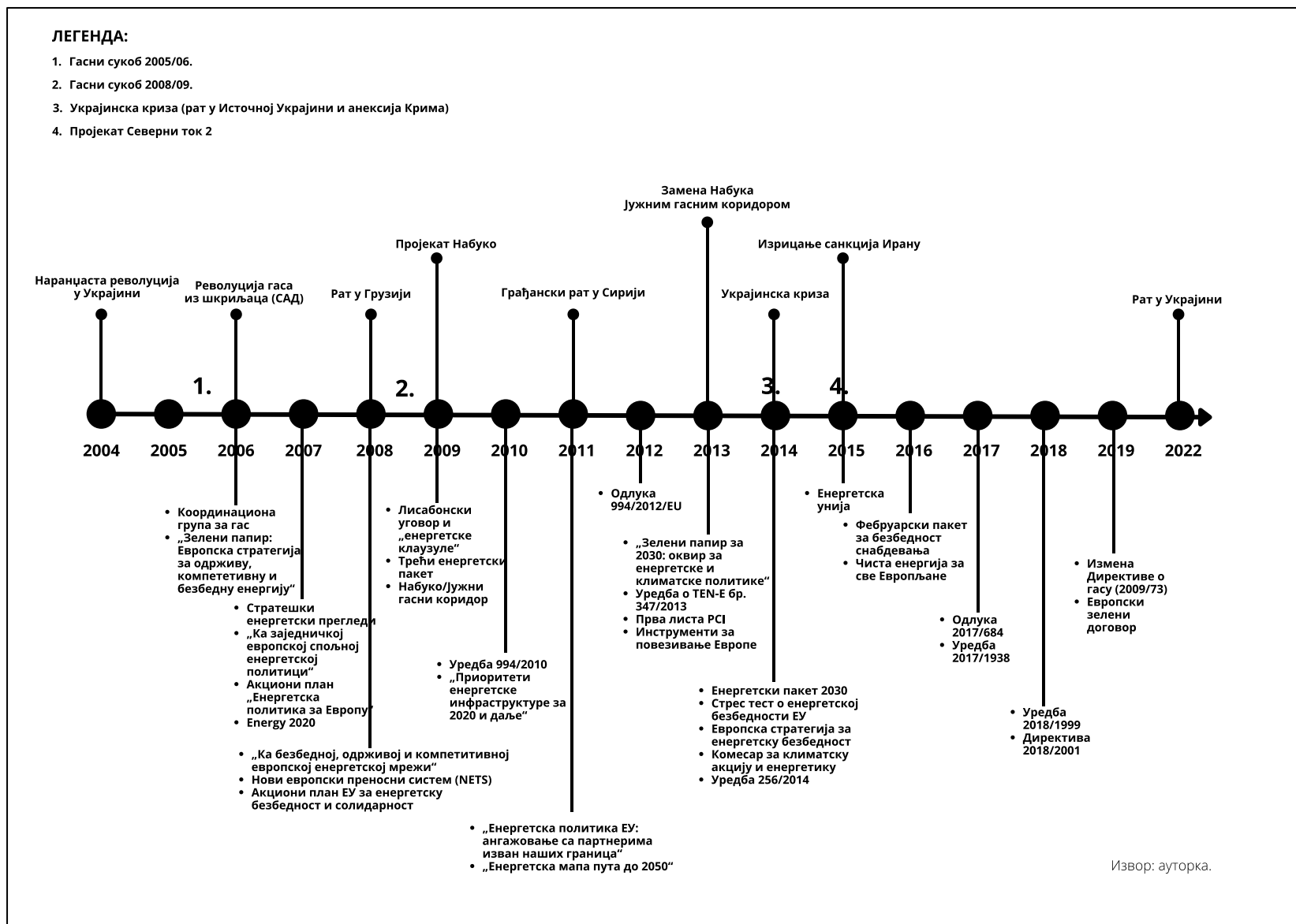
²¹⁴ Гасовод *Greenstream* (Либија-Италија).

²¹⁵ Гасовод *Langeled* (Норвешка-УК).

²¹⁶ Интерконектор *ITGI* (Турска-Италија-Грчка) при чему је завршен само турско-грчки гасовод.

²¹⁷ Гасоводи Северни ток 1 (Русија-Немачка) и *Medgaz* (Алжир-Шпанија).

ПРИЛОГ 3: Преглед временских догађаја од значаја за креирање европских енергетских политика у контексту природног гаса и усвојених специјалних мера

ПРИЛОГ 4: Типологија усвојених специјалних мера у периоду 2005–2019.

Година	Мера	Типологија
2006.	Координациона група за гас	[4]
2006.	„Зелени папир: Европска стратегија за одрживу, компететивну и безбедну енергију“	[1]
2007.	Стратешки енергетски прегледи	[1]
2007.	„Ка заједничкој европској спољној енергетској политици“	[1]
2007.	Акциони план „Енергетска политика за Европу“	[1]
2007.	Климатски и енергетски циљеви до 2020. (<i>Energy 2020</i>)	[1] [5]
2008.	„Ка безбедној, одрживој и компетитивној европској енергетској мрежи“	[1]
2008.	Нови европски преносни систем (NETS)	[4]
2008.	Акциони план ЕУ за енергетску безбедност и солидарност	[1]
2009.	Лисабонски уговор и „енергетске клаузуле“	[1]
2009.	Трећи енергетски пакет (Директива 2009/73; Уредба бр. 713/2009; Уредба бр. 715/2009; ACER; ENTSO-G)	[1] [4]
2009.	Набуко/Јужни гасни коридор	[3]
2010.	Уредба 994/2010	[1] [4]
2010.	„Приоритети енергетске инфраструктуре за 2020 и даље“	[1] [3]
2011.	„Енергетска политика ЕУ: ангажовање са партнерима изван наших граница“	[1] [3]
2011.	„Енергетска мапа пута до 2050“	[1] [5]
2012.	Одлука 994/2012/EU	[1] [4]
2013.	„Зелени папир за 2030: оквир за енергетске и климатске политике“	[1] [5]
2013.	Уредба о ТЕН-Е бр. 347/2013	[1] [3]
2013.	Прва листа РСІ	[3]
2013.	Инструменти за повезивање Европе	[2] [3]
2014.	Енергетски пакет 2030	[2] [5]
2014.	Стрес тест о енергетској безбедности ЕУ	[1] [3]
2014.	Европска стратегија за енергетску безбедност	[1]
2014.	Комесар за климатску акцију и енергетику	[1] [4]
2014.	Уредба 256/2014	[1] [4]
2015.	Енергетска унија	[1]

2016.	Фебруарски пакет за безбедност снабдевања (Ревизија Уредбе 994/2010; Стратегија за течни природни гас и његово складиштење; измена Одлуке 994/2012/EU)	[1] [3]
2016.	Чиста енергију за све Европљане	[1] [5]
2017.	Одлука 2017/684	[1] [4]
2017.	Уредба 2017/1938	[1] [4]
2018.	Уредба 2018/1999	[1] [5]
2018.	Директива 2018/2001	[1] [5]
2019.	Измена Директиве о гасу (2009/73)	[1] [3]
2019.	Европски зелени договор	[1] [5]

Извор: ауторка.

Н.Б. Типологију тумачити на следећи начин:

[1] Легислативна мера

[2] Финансијска мера

[3] Инфраструктурна мера

[4] Надзорно-кризна мера

[5] Мера преласка на обновљиве изворе енергије

ПРИЛОГ 5: Количина руског гаса извезеног европским земљама у периоду 2005–2019.

	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Аустрија	6,8	6,6	5,4	5,8	5,4	5,6	5,4	5,4	5,2	4,2	5,0	7,5	9,8	9,0	9,1
Белгија	2,0	3,2	4,3	3,4	3,3	0,5	-	-	-	-	1,5	2,5	2,7	2,8	1,3
БиХ	0,4	0,4	0,3	0,3	0,2	0,2	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Бугарска	2,6	2,7	2,8	2,9	2,2	2,3	2,5	2,5	2,9	2,8	3,1	3,2	3,3	3,2	2,4
Грчка	2,4	2,7	3,1	2,8	2,1	2,1	2,9	2,5	2,6	1,7	2,0	2,7	2,9	3,3	2,5
Данска	-	-	-	-	-	-	-	0,3	0,3	0,4	0,7	1,7	1,8	1,7	1,7
Естонија	1,3	0,7	0,9	0,6	0,8	0,4	0,7	0,6	0,7	0,4	0,5	0,4	0,5	0,4	0,3
Ирска	-	-	-	-	-	-	-	0,3	0,5	0,2	0,2	0,1	0,1	0,3	0,1
Италија	22,0	22,1	22,0	22,4	19,1	13,1	17,1	15,1	25,3	21,7	24,4	24,7	23,7	22,6	22,0
Летонија	1,4	1,4	1,0	0,7	1,1	0,7	1,2	1,1	1,1	1,0	1,3	1,3	1,8	1,3	1,7
Литванија	2,8	2,8	3,4	2,8	2,5	2,8	3,2	3,1	2,7	2,5	2,2	0,9	1,4	1,4	0,9
Мађарска	9,0	8,8	7,5	8,9	7,6	6,9	6,3	5,3	6,0	5,4	6,0	5,7	7,0	7,3	10,5
Немачка	36,0	34,4	34,5	37,9	33,5	35,3	34,1	34,0	41,0	40,3	47,4	57,9	67,1	65,7	44,9
Пољска	7,0	7,7	7,0	7,9	9,0	11,8	10,3	13,1	12,9	9,1	8,9	11,1	10,5	9,9	9,7
Румунија	5,0	5,5	4,5	4,2	2,5	2,6	3,2	2,5	1,4	0,5	0,3	1,7	1,4	1,5	1,1
С. Макед.	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	-	0,1	0,1	0,2	0,3	0,2	0,2
Словачка	7,5	7,0	6,2	6,2	5,4	5,8	5,9	4,3	5,5	4,4	3,8	3,7	4,5	5,0	6,5
Словенија	0,7	0,7	0,6	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,5	0,5	0,6	0,5	0,3
Србија	2,0	2,1	2,1	2,2	1,7	2,1	2,1	1,9	2,0	1,5	1,9	1,9	2,2	2,2	2,2
Турска*	18,0	19,9	23,4	23,8	20,0	18,0	26,0	27,0	26,7	27,3	27,0	24,8	29,0	24,0	15,4
УК	3,8	8,7	15,2	7,7	9,7	10,7	12,9	11,7	16,6	15,5	22,5	25,7	29,1	34,2	59,0
Финска	4,5	4,9	4,7	4,8	4,4	4,8	4,2	3,7	3,5	3,1	2,8	2,5	2,4	2,6	2,5

Француска	13,2	10,0	10,1	10,4	10,0	8,9	8,5	8,2	8,6	7,6	10,5	12,5	13,3	13,3	13,0
Холандија	4,1	4,7	5,5	5,3	5,1	4,3	4,5	2,9	2,9	4,7	8,4	27,5	17,4	21,4	16,3
Хрватска	1,2	1,1	1,1	1,2	1,1	1,1	-	-	0,2	0,6	0,6	0,8	2,8	2,8	2,8
Чешка	7,4	7,4	7,2	7,9	7,1	9,0	8,2	8,3	7,9	0,8	0,9	3,1	3,8	2,6	2,2
Швајцарска	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,3	0,3	0,3	0,4	0,6	0,3
Укупно:	161,6	166	173,3	171,1	154,7	149,9	160,4	155	177,6	156,7	183	225,1	240	240	227,4

Извор: Gazprom, 2010; Gazprom, 2015: 82–83; Gazprom, 2020: 82.

Н.Б. подаци су изражени у милијарду кубних метара гаса (bcm).

ПРИЛОГ 6: Индекс општег инвестиционог ризика

Компоненте политичког ризика:

Компоненте политичког ризика (ПР) = 100 тах	Стабилност владе
	Социоекономски услови
	Инвестициони профил
	Унутрашњи конфликти
	Спољни конфликти
	Корупција
	Војска у политици
	Религијске тензије
	Владавина права
	Етничке тензије
	Демократска одговорност
	Квалитет бирократије

Компоненте економског ризика:

Компоненте економског ризика (ЕР) = 50 тах	БДП по глави становника
	Годишњи раст БДП
	Годишња стопа инфлације
	Буџетски биланс (% БДП-а)
	Стање текућег рачуна (% БДП-а)

Компоненте финансијског ризика:

Компоненте финансијског ризика (ФР) = 50 тах	Страни дуг (% БДП-а)
	Сервис страног дуга (% извоза добара и услуга)
	Стање текућег рачуна (% извоза добара и услуга)
	Нето међународне ликвидности
	Стабилност девизног курса

Композитни индекс државе = 0,5 x (ПР+ЕР+ФР)

Композитни индекс	
Категорија ризика	Вредност
Веома висок ризик	0-49,9
Висок ризик	50-59,9
Средњи ризик	60-69,9
Низак ризик	70-79,9
Веома низак ризик	80-100

Извор: PRS, 2021а.

ПРИЛОГ 7: Најзначајнији екстерни оперативни гасоводи у ЕРБК²¹⁸

Гасовод	Снабдевач	Транзит	Увозница	Капацитет (bcm/y)	Почетак градње
Украјинска мрежа	Русија	Украјина	Словачка и Мађарска	140	крај 60-их XX века
Транс-медитерански гасовод	Алжир	Тунис/Средоземно море	Италија	33,5	1983.
Магреб-Европа ²¹⁹	Алжир	Мароко/Средоземно море	Шпанија и Португал	<10	1996.
Јамал-Европа	Русија	Белорусија	Пољска и Немачка	33	1997.
Зелени ток	Либија	Средоземно море	Италија	11	2004.
Плави ток	Русија	Црно море	Турска	16	2005.
Баку-Тбилиси-Ерзурум (БТЕ)	Азербејџан	Грузија	Турска	25	2006.
Турска-Грчка-Италија	Азербејџан	Грчка и Турска	Италија	11	2007.
Северни ток 1	Русија	Северно море	Немачка	55	2011.
Медгаз	Алжир	Средоземно море	Шпанија	10	2011.
Јужни гасни коридор (ТАНАП-ТАП)	Азербејџан	Турска	Грчка	10-30	2018.

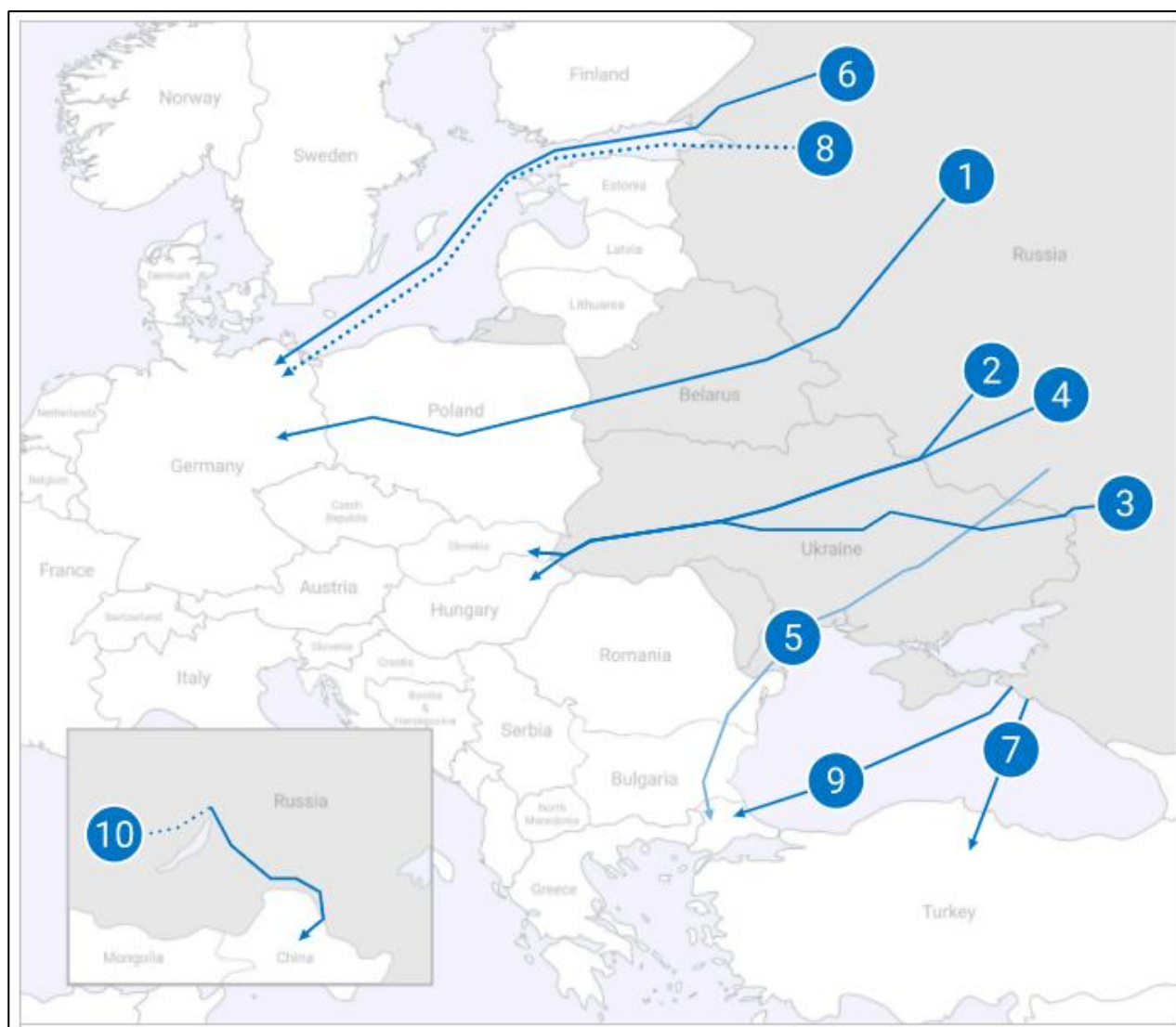
Извор: ауторка.

²¹⁸ Подаци закључно са 2020. годином.

²¹⁹ Затворен у октобру 2021. године услед заоштравања односа између Алжира и Марока.

ПРИЛОГ 8: Гасоводи из Руске Федерације ка ЕРБК

1. Јамал-Европа
2. Братство
3. *Soyuz*
4. Прогрес
5. Рута кроз Румунију
6. Северни ток 1
7. Плави ток
8. Северни ток 2 (није оперативан)
9. Турски ток
10. Снага Сибира (Русија-Кина)

Извор: Gazprom Export, n.d.

ПРИЛОГ 9: Пресек стања у вези са гасоводима за снабдевање ЕУ гасом у наредном периоду

Гасовод	Снабдевач	Транзит	Увозница	Капацитет (bcm/y)	Статус
Балтички гасовод	Норвешка	Данска и Шведска	Пољска	10	У изградњи
Северни ток 2	Русија	Пољска, Финска, Шведска и Данска	Немачка	55	У изградњи/стопиран*
<i>EastMed</i>	Израел/Египат	Кипар	Грчка	20	Предложен
<i>GALSI</i>	Алжир	Средоземно море и Француска (Сардинија)	Италија	8	Предложен
Јадранско-јонски	Азербејџан	ТАНАП-ТАП, Албанија и Црна Гора	Хрватска	5	Предложен
Израел-Кипар	Израел	Средоземно море	Кипар	1	Предложен
Нигерија-Мароко	Нигерија	12 западноафричких земаља	Мароко и Шпанија	N/A	Предложен
Интерконектор Србија-Мађарска	Русија	Плави ток и Бугарска	Србија и Мађарска	6	Предложен
Украјина-Румунија	Русија	-	Украјина и Румунија	>1	Предложен
Бели ток	Грузија	Украјина	Румунија	32	Предложен

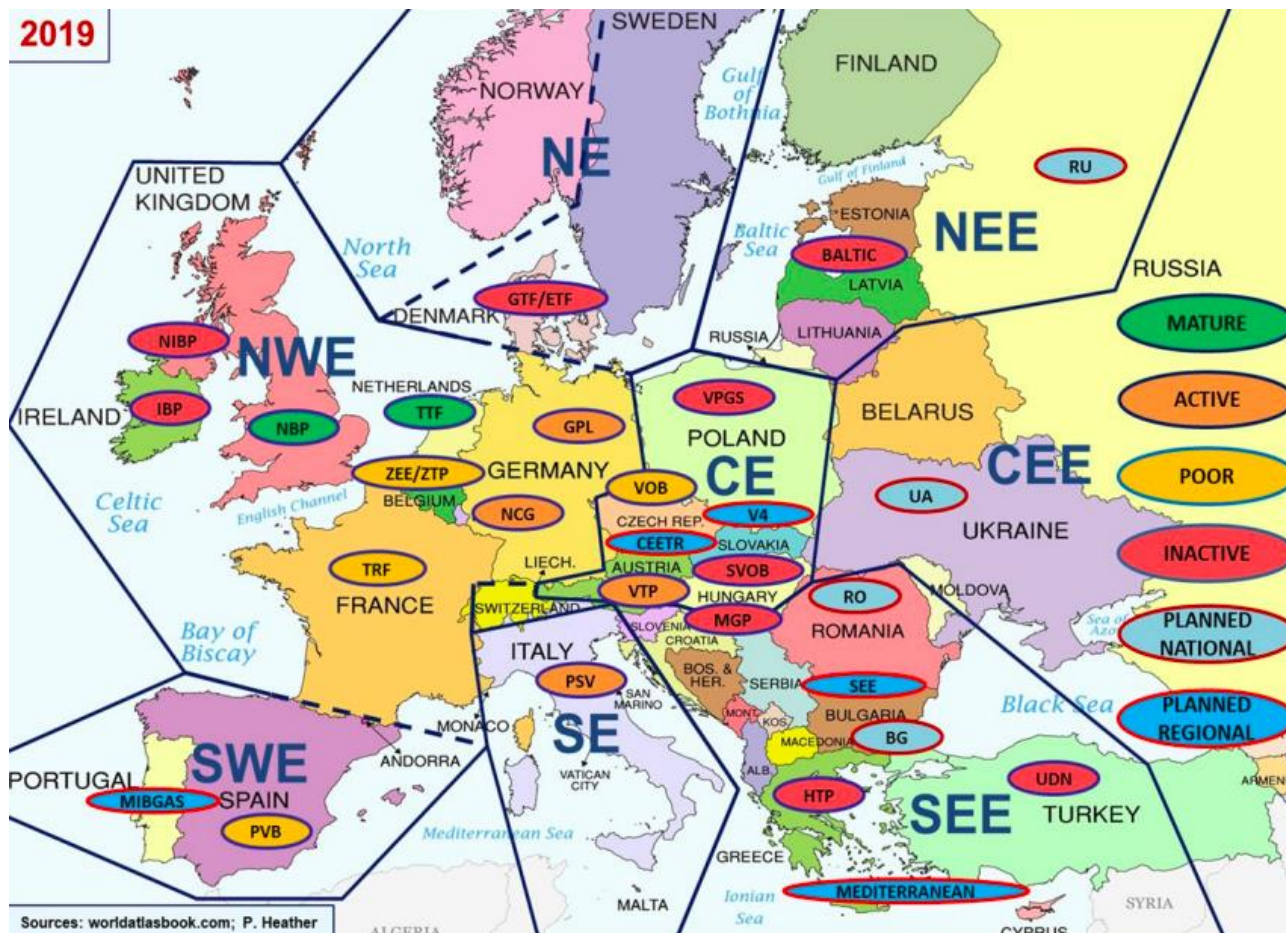
Извор: модификовано према: Inman, 2021: 10.

**ПРИЛОГ 10: Пресек стања у вези са терминалима за течни природни гас у ЕУ
у наредном периоду**

Држава	Број терминала	Статус
Кипар	1	У изградњи
Финска	2	1 у изградњи; 1 предложен
Грчка	1	У изградњи
Италија	2	У изградњи
Летонија	1	У изградњи
Пољска	2	1 проширење; 1 предложен
Белгија	2	Предложено проширење
Хрватска	1	Предложено проширење
Естонија	2	Предложено
Француска	3	Предложено проширење
Немачка	3	Предложено проширење
Ирска	2	Предложено проширење
Малта	1	Предложено
Холандија	1	Предложено
Румунија	1	Предложено
Шпанија	4	Предложено

Извор: модификовано према: Inman, 2021: 11.

ПРИЛОГ 11: Европска гасна чворишта и тржишта и њихов статус на крају 2019. године

Извор: Heather, 2020: 2.

ПРИЛОГ 12: Резултати примене АХП софтверског решења

The screenshot displays the AHP Dplace software interface. The main window is titled 'snabdevac' and shows the following data:

Alternatives	Estimates
South Pars - Iran 0.095	01 + South Pars - Iran = 0.333
South Pars - Katar 0.105	01 + South Pars - Katar = 0.333
Urengoy 0.064	01 + Urengoy = 0.06
Yamburg 0.060	01 + Yamburg = 0.037
Hassi R'Mel 0.050	01 + Hassi R'Mel = 0.033
Shtokman 0.059	01 + Shtokman = 0.029
Zapolyarnoye 0.058	01 + Zapolyarnoye = 0.026
	01 + Hugoton = 0.022
	01 + Bovanenkovo = 0.019
	01 + Medvezhye = 0.018
	01 + Karachaganak = 0.013
	01 + North Pars = 0.013
	01 + Kish = 0.012
	01 + Orenburg = 0.012
	01 + Kharasavey = 0.011
	01 + Shah Deniz = 0.011
	01 + Golshan = 0.008
	01 + Zohr = 0.008
	02 + South Pars - Iran = 0.056
	02 + South Pars - Katar = 0.057
	02 + Urengoy = 0.06
	02 + Yamburg = 0.06
	02 + Hassi R'Mel = 0.061
	02 + Shtokman = 0.055
	02 + Zapolyarnoye = 0.06

The 'Criteria' section is expanded to show the following hierarchy:

- snabdevac
 - 01 fizicki pristup (0.167)
 - 02 prihvatljivost (0.5)
 - 031 IOIR (0.3)
 - 032 Broj tr.zemalja (0.2)
 - 033 GDO (0.2)
 - 034 izvoz (0.3)

Извор: ауторка.

11. БИОГРАФИЈА КАНДИДАТКИЊЕ

Невена Шекарић Стојановић рођена је 23. децембра 1991. године у Београду. Основне академске студије на Факултету безбедности завршила је 2015. године са просечном оценом 9,78. Мастер академске студије на истом факултету завршава 2017. године са просечном оценом 9,71. Докторске академске студије на Факултету безбедности уписала је 2017. године у статусу буџетског финансирања. Током мастер и докторских студија била је ангажована као студент-демонстратор на наставним предметима Основи безбедности, Системи безбедности, Обавештајне и безбедносне службе и Корпоративна безбедност. Током свих нивоа студија, Невена је била стипендисткиња града Смедерева, Фонда за младе таленте Министарства омладине и спорта, Мисије ОЕБС у Србији и Канцеларије Конрад Аденауер Фондације у Београду. Невена Шекарић Стојановић је била и стажисткиња у Програму Уједињених нација за развој (2016) и Београдском центру за безбедносну политику (2017). Од јула 2018. године запослена је као истраживач-приправник, а од маја 2021. године као истраживач-сарадник на Институту за међународну политику и привреду у Београду. Од почетка 2021. године обавља дужности секретара научног часописа *The Review of International Affairs* у издању Института. Невена је објавила више од двадесет академских радова из области енергетске безбедности, студија безбедности и људске безбедности, као и неколико приказа научних публикација. Учествовала је на неколико међународних и националних научних конференција и похађала бројна усавшавања. Говори енглески језик.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Невена Шекарић Стојановић

Број индекса Д2/17

Изјављујем

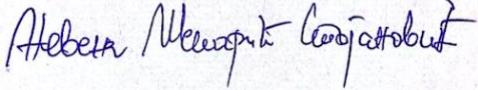
да је докторска дисертација под насловом

**Енергетска безбедност Европског регионалног безбедносног комплекса:
секуритизација руског природног гаса и потенцијали за трансформацију
комплекса**

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 12.7.2022.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Невена Шекарић Стојановић

Број индекса Д2/17

Студијски програм Студије наука безбедности

Наслов рада Енергетска безбедност Европског регионалног безбедносног комплекса: секуритизација руског природног гаса и потенцијали за трансформацију комплекса

Ментор др Петар Станојевић, ванредни професор

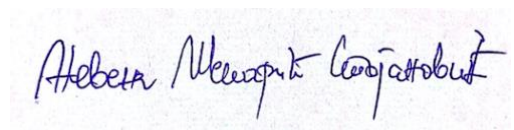
Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 12.7.2022.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

**Енергетска безбедност Европског регионалног безбедносног комплекса:
секуритизација руског природног гаса и потенцијали за трансформацију
комплекса**

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (*Creative Commons*) за коју сам се одлучио/ла.

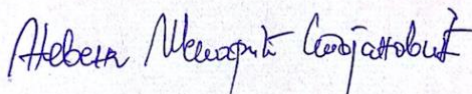
1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.

Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 12.7.2022.

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.